

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
(Ειδίκευση: ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)

**«Βιώματα, δράσεις, μνήμες: Αντιπαραβολική σωματοκειμενική ανάλυση
αυτοβιογραφικών κειμένων γυναικών από την εποχή της Επταετίας
(1967-1974)»**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

της

Βασιλικής Β. Τζιούβελι

Πτυχιούχου του Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης,
(2006)

A.M.: 1013202004021

ΕΠΟΠΤΡΙΑ

Ουρανία Χατζηδάκη, Καθηγήτρια Σχολής Ικάρων

Καλαμάτα, 2023

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
(Ειδίκευση: ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)

**«Βιώματα, δράσεις, μνήμες: Αντιπαραβολική σωματοκειμενική ανάλυση
αυτοβιογραφικών κειμένων γυναικών από την εποχή της Επταετίας
(1967-1974)»**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

της

Βασιλικής Β. Τζιούβελι

Πτυχιούχου του Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης
(2006)

A.M.: 1013202004021

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Χατζηδάκη Ουρανία, Καθηγήτρια (επόπτρια)

Φραγκάκη Γεωργία, Επίκουρη Καθηγήτρια (μέλος)

Καραβία Παναγιώτα, Μόνιμη Επίκουρη Καθηγήτρια (μέλος)

Καλαμάτα, 2023

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες.....	7
1. Εισαγωγή	8
2. Το ιστορικό πλαίσιο αναφοράς των αυτοβιογραφικών κειμένων	10
2.1 Η περίοδος 1967- 1974.....	10
2.2 Τα γεγονότα του Πολυτεχνείου	17
2.3 Λογοκρισία και συγγραφική δραστηριότητα την περίοδο 1967- 1974	21
3. Ο αυτοβιογραφικός λόγος σε συνθήκες ολοκληρωτισμού.....	35
3.1 Συνοπτικά περί αυτοβιογραφίας	35
3.2 Γυναικείος αυτοβιογραφικός λόγος σε συνθήκες ολοκληρωτισμού	37
3.3 Αυτοβιογραφικός λόγος Ελληνίδων με αντιστασιακή/αντικαθεστωτική δράση.....	38
3.4. Αυτοβιογραφικός λόγος γυναικών την περίοδο της δικτατορίας (1967-1974).....	39
3.4.1 Κίττυ Αρσένη.....	40
3.4.2. Μαρία Καραβία	43
3.4.3 Αμαλία Φλέμινγκ.....	47
3.4.4 Μαρίζα Ντεκάστρο	54
4. Η γλωσσική έκφραση του χρόνου στα τέσσερα αυτοβιογραφικά κείμενα	58
4.1 Συνοπτικά περί χρόνου	58
4.2 Ο χρόνος στα τέσσερα αυτοβιογραφικά κείμενα: προκαταρκτικές παρατηρήσεις	61
4.3. Μεθοδολογία έρευνας	62
4.3.1 Κατασκευή σώματος και υποσωμάτων κειμένων.....	62
4.3.2 Λεξικοστατιστικά δεδομένα	62
4.3.3 Κριτήρια ανάλυσης.....	63
4.4. Ανάλυση δεδομένων I: Το λεξιλόγιο του χρόνου στα τέσσερα κείμενα	66
4.4.1 Κίττυ Αρσένη: <i>Μπουμπουλίνας 18</i>	67
4.4.2 Μαρία Καραβία: <i>Το Ημερολόγιο του Λονδίνου</i>	68
4.4.3 Αμαλία Φλέμινγκ: <i>Προσωπική κατάθεση</i>	70
4.4.4. Μαρίζα Ντεκάστρο – <i>2651 Ημέρες δικτατορίας</i>	72
4.5 Ανάλυση δεδομένων II: Μελέτη συγκεκριμένων συχνότερων ουσιαστικών χρόνου.....	74
4.5.1 Κίττυ Αρσένη: <i>Μπουμπουλίνας 18</i>	74
4.5.1.1 <i>ημέρα/μέρα</i>	75
4.5.1.2 <i>πρωί</i>	82

4.5.1.3	ώρα.....	82
4.5.1.4	βράδυ/βράδι, νύχτα.....	86
4.5.1.5	χρόνος	90
4.5.1.6	καιρός.....	92
4.5.1.7	Συμπέρασμα.....	93
4.5.2	Μαρία Καραβία: <i>Το ημερολόγιο του Λονδίνου</i>	96
4.5.2.1	ημέρα/μέρα	97
4.5.2.2	ώρα.....	102
4.5.2.3	χρόνος	107
4.5.2.4	πρωί.....	110
4.5.2.5	βράδυ.....	112
4.5.2.6	καιρός.....	113
4.5.2.7	στιγμή	115
4.5.2.8	μήνας.....	117
4.5.2.9	νύχτα.....	118
4.5.2.10	Συμπέρασμα.....	119
4.5.3	Αμαλία Φλέμινγκ: <i>Προσωπική Κατάθεση</i>	123
4.5.3.1	ημέρα/ μέρα	124
4.5.3.2	ώρα.....	133
4.5.3.3	χρόνος	136
4.5.3.4	στιγμή	141
4.5.3.5	νύχτα.....	144
4.5.3.6	πρωί.....	147
4.5.3.7	μήνας.....	149
4.5.3.8	βράδυ.....	151
4.5.3.9	καιρός.....	153
4.5.3.10	Συμπέρασμα.....	155
4.5.4	Μαρίζα Ντεκάστρο: <i>2651 Ημέρες δικτατορίας</i>	159
4.5.4.1	ημέρα/ μέρα	160
4.5.4.2	χρόνος	162
4.5.4.3	βράδυ.....	164
4.5.4.4	πρωί.....	165
4.5.4.5	ώρα.....	166
4.5.4.6	καιρός.....	167
4.5.4.7	μήνας.....	168

4.5.4.8 νύχτα.....	168
4.5.4.9 στιγμή	168
4.5.4.10 Συμπέρασμα.....	169
5. Συμπεράσματα.....	171
Βιβλιογραφία	179
Ξενόγλωσση βιβλιογραφία.....	182
Ιστογραφία.....	183
Περίληψη	186
Abstract.....	187

Ευχαριστίες

Το ανά χείρας πόνημα είναι η Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία μου, που θα σημάνει και το τέλος των σπουδών μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Αρχαία και Νέα Ελληνική Φιλολογία» με Ειδίκευση «Νέα Ελληνική Γλώσσα και Φιλολογία, του τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Η παρούσα εργασία δεν θα μπορούσε να υλοποιηθεί χωρίς την πολύτιμη βοήθεια της επιβλέπουσας καθηγήτριάς μου Ουρανίας Χατζηδάκη. Το μάθημα που διδαχθήκαμε στο Β΄ εξάμηνο των σπουδών *Αξιοποίηση ηλεκτρονικών πόρων στη νεοελληνική φιλολογία: Digital Humanities*, ήταν κάτι εντελώς πρωτόγνωρο και ιδιαίτερα συναρπαστικό για μένα. Το ενδιαφέρον της για τις γυναίκες που υπήρξαν πρωτοπόροι σε διάφορους τομείς αλλά και οι πολλές γνώσεις γύρω από ένα μεγάλο αριθμό αξιόλογων γυναικών μου άνοιξαν νέους ορίζοντες και μου δημιούργησαν την επιθυμία να μάθω και εγώ η ίδια πολλά για γυναίκες που μέχρι τώρα δεν ήξερα. Έχοντας συνθέσει την απαλλακτική εργασία του εξαμήνου στο μάθημά της, είχα σκεφτεί πως θα ήθελα η διπλωματική μου να βασιστεί σε αυτό το πεδίο. Με τη βοήθειά της προσανατολίστηκα στην περίοδο της δικτατορίας των Συνταγματαρχών και αναζητήσαμε κείμενα αυτοβιογραφικά γυναικών που αφορούν τη συγκεκριμένη εποχή. Θα ήθελα λοιπόν να την ευχαριστήσω θερμά για την εμπιστοσύνη της, την καθοδήγησή της και την αμέριστη βοήθειά της. Επίσης θερμές ευχαριστίες οφείλω και στα άλλα μέλη της εξεταστικής επιτροπής, την κ. Φραγκάκη Γεωργία και την κ. Καραβία Παναγιώτα.

Κλείνοντας αυτό τον σύντομο πρόλογο θα ήθελα ιδιαίτερος να ευχαριστήσω την οικογένειά μου και κυρίως τον σύζυγο μου Αθανάσιο Κολυβάρη και τα δυο μας παιδιά Νίκο και Εβίνα. Σε όλη τη διάρκεια της υλοποίησης της διπλωματικής με όπλιζαν διαρκώς με δύναμη, υπομονή και επιμονή. Το λιγότερο λοιπόν που μπορώ να κάνω είναι να αφιερώσω την εργασία μου σε αυτούς.

1. Εισαγωγή

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η αντιπαραβολική σωματοκειμενική ανάλυση τεσσάρων γυναικείων αυτοβιογραφικών κειμένων τα οποία έχουν ως σημείο αναφοράς τη δικτατορία του 1967-1974 στην Ελλάδα, την επονομαζόμενη Επταετία, με έμφαση στη γλωσσική έκφραση του στοιχείου του χρόνου, το οποίο αναδύθηκε, από τη στατιστική ανάλυση, ως σημαντικό τόσο ως προς εύρος του λεξιλογίου με το οποίο πραγματώνεται όσο και ως προς τη συνολική συχνότητα των όρων.

Η περίοδος στην οποία αναφέρονται τα συγκεκριμένα κείμενα και αποτελεί τον κοινό μεταξύ τους τόπο, είναι η δικτατορία των Συνταγματαρχών. Το περιεχόμενο των τεσσάρων κειμένων που αναλύονται σχετίζεται με καθαρά προσωπικές εμπειρίες, οι οποίες όμως διαπλέκονται με γεγονότα ευρύτερου ιστορικού ενδιαφέροντος, όπως τα έχει βιώσει και τα εξιστορεί η κάθε συγγραφέας. Η συγκεκριμένη περίοδος υπήρξε ιδιαίτερα κρίσιμη για την Ελλάδα και άσκησε καθοριστική επίδραση στην πολιτική, κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική ζωή της Ελλάδας κατά την επταετή διάρκειά της, ενώ είχε σοβαρό αντίκτυπο στην πολιτική και κοινωνική ζωή κατά τα χρόνια που ακολούθησαν, την περίοδο της Μεταπολίτευσης. Μέσα από τα κείμενα των τεσσάρων γυναικών, σε γενικές γραμμές με νηφάλιο ύφος, παρουσιάζονται οι μνήμες τους από αυτή την παραγμένη περίοδο, οι προσωπικές τους εμπειρίες τους και η δράση τους. Αν και το κίνητρο, ο σκοπός και οι προθέσεις αυτών των γυναικών είναι διαφορετικά μεταξύ τους, ωστόσο κοινό στοιχείο όλων είναι η κριτική στάση απέναντι στα τεκταινόμενα της εποχής τους, αλλά και ο συνδυασμός του προσωπικού στοιχείου με τις κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις. Οι προσωπικές τους ιστορίες, εκτός του ότι μας πληροφορούν για τον εαυτό τους και τη δική τους θέση στο ευρύτερο κοινωνικό γίγνεσθαι, αποτελούν μαρτυρίες εκ των έδων για τα γεγονότα στην Ελλάδα εκείνης της εποχής. Έτσι, με επίκεντρο το προσωπικό, αποτελούν και μια πολιτική και κοινωνικοϊστορική (δια)μαρτυρία. Μέσα από τη γυναικεία οπτική, ρίχνεται φως στη δύσκολη αυτή εποχή που έζησαν οι συγγραφείς αλλά και στις αντίξοες συνθήκες που βίωσαν είτε στη φυλακή (Αρσένη, Φλέμινγκ), είτε στην υπερορία (Φλέμινγκ), είτε στην αυτοεξορία (Καραβία), είτε ακόμα και στην καθημερινότητα στο πλαίσιο του ολοκληρωτικού καθεστώτος (Ντεκάστρο).

Η παρούσα διπλωματική εργασία επικεντρώνεται στην ανάλυση πλευρών της γλωσσικής έκφρασης του χρόνου. Το έναυσμα για την επιλογή του στοιχείου του χρόνου προς ανάλυση προήλθε από τα ίδια τα δεδομένα, δηλαδή από την προκαταρκτική στατιστική

επεξεργασία των ηλεκτρονικών εκδοχών των τεσσάρων κειμένων. Κατά την πρώτη ανάγνωση της φθίνουσας κατανομής συχνοτήτων των λημμάτων του συνολικού σώματος κειμένων διαπιστώθηκε η παρουσία ικανού αριθμού όρων δηλωτικών χρόνου, ιδίως ουσιαστικών, σε πολύ υψηλές θέσεις στην κατανομή, με προεξάρχοντα τον όρο *μέρα*, που εμφανίζεται ως το συχνότερο ληματοποιημένο ουσιαστικό. Επίσης, πλήθος όρων δηλωτικών χρόνου εμφανίζονται σε όλη την κατανομή αλλά και στις επιμέρους κατανομές των τεσσάρων κειμένων, όμως με διαφορές τόσο στην κατάταξή τους (ranking) όσο και στο ποιους ακριβώς όρους χρόνου εμπεριέχει η κάθε κατανομή.

Για τους σκοπούς της παρούσας εργασίας, αποδελτιώθηκαν όλα τα ληματοποιημένα ουσιαστικά που δηλώνουν χρόνο ανά κείμενο και μελετήθηκαν συγκριτικά, ενώ διενεργήθηκε λεπτομερής ανάλυση των συγκειμένων (concordances) των συχνότερων και κοινών σε όλα τα κείμενα όρων χρόνου. Κεντρικός σκοπός της ανάλυσης υπήρξε το να προσδιοριστούν οι τρόποι με τους οποίους βιώνεται ο χρόνος στις μη κανονικές συνθήκες ενός ολοκληρωτικού καθεστώτος και πώς ακριβώς εκφράζεται αυτό το βίωμα μέσω του λόγου. Διερευνήθηκε επίσης, ενδελεχώς, εάν ο χρόνος, υπό ένα τέτοιο καθεστώς, βιώνεται διαφορετικά από διαφορετικές θέσεις, όπως αυτές των τεσσάρων υπό ανάλυση συγγραφέων (κρατούμενη, υφιστάμενη βασανιστήρια – σωματικά ή/και ψυχολογικά, απελαθείσα, αυτοεξόριστη, έφηβη που ζει την καθημερινότητα του καθεστώτος).

Το πρώτο κεφάλαιο αποτελεί την εισαγωγή της εργασίας μας. Στη συνέχεια στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται το ιστορικό πλαίσιο της Επταετίας (1967- 1974), μέσα από τα πιο σημαντικά γεγονότα της, επίσης γίνεται μια αναδρομή στα γεγονότα του Πολυτεχνείου και παρατίθενται πληροφορίες σχετικά με τη λογοκρισία που επέβαλλε το δικτατορικό καθεστώς. Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζονται κάποια βασικά θεωρητικά στοιχεία γύρω από την αυτοβιογραφία και στη συνέχεια γίνεται λόγος για αυτοβιογραφικά κείμενα γυναικών γραμμένα σε συνθήκες ολοκληρωτισμού. Επιπλέον παρουσιάζονται συνόψεις των υπό μελέτη κειμένων καθώς και βιογραφικά στοιχεία των συγγραφέων τους. Το τέταρτο κεφάλαιο παραθέτει συνοπτικά θεωρητικά ζητήματα για την έννοια του χρόνου, καθώς και τα στατιστικά στοιχεία που αφορούν τις λεξικές πραγματώσεις στα τέσσερα κείμενα, τα κριτήρια ποσοτικής και ποιοτικής ανάλυσης, και την ανάλυση των συγκειμένων των συχνότερων ληματοποιημένων ουσιαστικών που δηλώνουν χρόνο. Το πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο περιλαμβάνει τα τελικά συμπεράσματα.

2. Το ιστορικό πλαίσιο αναφοράς των αυτοβιογραφικών κειμένων

2.1 Η περίοδος 1967- 1974

Η δικτατορία της 21^{ης} Απριλίου υπήρξε μία από τις σκοτεινότερες περιόδους της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας. Διήρκεσε επτά χρόνια, από τον Απρίλιο του 1967 έως τον Ιούλιο του 1974, και εξαιτίας του χρονικού αυτού διαστήματος συνήθως περιγράφεται και με τον όρο «Επταετία». Το καθεστώς αποτέλεσε μια τυπική μορφή στρατιωτικής δικτατορίας. Βέβαια, η επέμβαση του στρατού στην πολιτική δεν είναι ασυνήθιστο φαινόμενο στην ελληνική ιστορία.¹ Η βασική διαφορά, ωστόσο, με τα άλλα στρατιωτικά κινήματα, ήταν ότι ο Γεώργιος Παπαδόπουλος και οι συνεργάτες του επέλεξαν να αναλάβουν οι ίδιοι την εξουσία και τη διοίκηση της χώρας αντί να αναθέσουν την εξουσία σε πολιτικά κόμματα ή πολιτικούς που είχαν την εύνοια τους.² Την εποχή εκείνη η χώρα κλονιζόταν από συνεχείς κοινωνικές εντάσεις, κομματικές αντιπαραθέσεις και παρεμβάσεις που υπονόμειναν το πολίτευμα. Έτσι οι αρχηγοί του πραξικοπήματος κατέλαβαν την εξουσία εκμεταλλευόμενοι τη σοβαρή κρίση που είχε ξεσπάσει ανάμεσα στις δυνάμεις της ΕΡΕ και τον βασιλιά Κωνσταντίνο αφενός και στις δυνάμεις της Ένωσης Κέντρου αφετέρου.³

Τις πρώτες πρωινές ώρες της Παρασκευής 21 Απριλίου 1967, μια ομάδα είκοσι αξιωματικών, με επικεφαλής τον συνταγματάρχη Γεώργιο Παπαδόπουλο, τον ταξίαρχο τεθωρακισμένων Στυλιανό Παττακό και τον συνταγματάρχη Νικόλαο Μακαρέζο,⁴ προχώρησε με επιτυχία σε πραξικόπημα και ανάγκασε τον τότε βασιλιά Κωνσταντίνο Β΄ να αποδεχτεί την αναστολή των ατομικών και πολιτικών ελευθεριών και τη συγκρότηση κυβέρνησης από αυτούς. Τις επόμενες ώρες συνέλαβαν τον πρωθυπουργό Παναγιώτη Κανελλόπουλο, υπουργούς, πολιτικούς ηγέτες, ανώτατους αξιωματικούς, τον υπασπιστή του βασιλιά, ενώ αιχμαλώτισαν και τον ίδιο τον βασιλιά.⁵ Το δικτατορικό καθεστώς εδραίωσε τη θέση του μετά και την αποδοχή από πλευράς του Κωνσταντίνου Β΄ να ορκίσει ένα πρώτο «υπουργικό συμβούλιο». Ο μόνος όρος που έθεσε ο βασιλιάς ήταν να μην αναλάβει την πρωθυπουργία στρατιωτικός.⁶ Η χώρα βρέθηκε κάτω από τον παροιμιώδη πλέον απριλιανό «γύψο».

---

¹ Μετά τη στρατιωτική επανάσταση στο Γουδί το 1909, εκδηλώθηκαν διάφορα κινήματα, κάποια από τα οποία ήταν επιτυχή και άλλα ανεπιτυχή, το 1917, 1922, 1923, 1925, 1926, 1933, 1935, 1943-1944, 1951.

² Διαμαντόπουλος, 2000, σελ. 266.

³ Κουλουμπής, 2002, σελ. 426.

⁴ Κωνσταντίνος Παπαδόπουλος, Ιωάννης Λαδάς, Κωνσταντίνος Ασλανίδης, Μιχαήλ Ρουφογάλης, Δημήτρης Ιωαννίδης, Μιχαήλ Μπαλόπουλος, Μέξης Αντώνιος, Λέκκας Αντώνιος, Γκαντώνας Νικόλαος, Καραμπέρης Στέφανος, Σταματελόπουλος Δημήτρης, Αναστασόπουλος Ιωάννης, ήταν οι υπόλοιποι που έλαβαν μέρος στο πραξικόπημα.

⁵ Μάνεσης, 1999, σελ. 38.

⁶ Διαμαντόπουλος, 2000, σελ. 269.

Το πρώτο επίσημο διάγγελμα του καθεστώτος μεταδόθηκε τα ξημερώματα της 21^{ης} Απριλίου. Στρατιωτικές δυνάμεις κατέλαβαν τους ραδιοθαλάμους του Ζαπείου ως μέτρο για τον έλεγχο των τηλεπικοινωνιών. Ο ραδιοφωνικός σταθμός Αθηνών αναμετάδωσε την εκπομπή του Ραδιοσταθμού των Ενόπλων Δυνάμεων, μια εκπομπή αλλιώτικη από τις άλλες, όπως δηλώνει η εκφωνήτρια. Στο διάγγελμα ανακοινώθηκε η ανάληψη της διακυβέρνησης της χώρας από τον Στρατό λόγω της «δημιουργηθείσης εκρύθμου καταστάσεως», καθώς και η αναστολή συγκεκριμένων άρθρων του Συντάγματος. Στη συνέχεια επιβεβαιώθηκε η αναστολή των άρθρων του Συντάγματος και μέσω βασιλικού διατάγματος «λόγω εκδήλου απειλής κατά της δημοσίας τάξεως και ασφαλείας της χώρας εξ εσωτερικών κινδύνων». ⁷ Την ίδια μέρα, μετά την ορκωμοσία της νέας κυβέρνησης, ο νέος πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Κόλλιας απηύθυνε διάγγελμα στο λαό:

«Ελληνικέ λαέ,
από μακρού παριστάμεθα μάρτυρες ενός εγκλήματος, το οποίο διεπράττετο εις βάρος του κοινωνικού συνόλου και του έθνους μας. Η αδίστακτος και αθλία κομματική συναλλαγή, ο εκτραχηλισμός μεγάλης μερίδος του Τύπου, η μεθοδική επίθεσις εναντίων όλων των θεσμών, η διάβρωσις των, ο κατεξυτελισμός του κοινοβουλίου, η κατασυκοφάντησις των πάντων, η παράλυσις της κρατικής μηχανής, η πλήρης έλλειψις κατανοήσεως προς τα φλέγοντα ζητήματα της νεολαίας μας, η κακομεταχειρίσις των φοιτητών και σπουδαστών μας, η ηθική κάμψις, η σύγχυσις και η θολότης, η μυστική και φανερά συνεργασία με τους ανατροπείς και τέλος τα συνεχή εμπρηστικά κηρύγματα ασυνείδητων δημοκόπων, κατέστρεψαν τη γαλήνη του τόπου, εδημιούργησαν κλίμα αναρχίας και χάους, εκαλλιέργησαν συνθήκας μίσους και διχασμού και μας ωδήγησαν εις το χείλος της εθνικής καταστροφής. Δεν απέμενεν πλέον άλλος τρόπος σωτηρίας από την επέμβασιν του στρατού μας. Η επέμβασις αύτη βεβαίως αποτελεί εκτροπήν εκ του Συντάγματος αλλά η εκτροπή αύτη ήτο επιβεβλημένη δια την σωτηρίαν της πατρίδος. Η σωτηρία της πατρίδος είναι ο υπέρτατος νόμος.»⁸

Η επόμενη ανακοίνωση αφορούσε στις απαγορεύσεις. Πιο συγκεκριμένα, απαγορεύτηκε η κυκλοφορία οχημάτων και πεζών στους δρόμους της Αθήνας, οι συναθροίσεις άνω των πέντε ατόμων, η ανάληψη χρημάτων από τις τράπεζες, η αγορά χρυσών λιρών και η απόκρυψη τροφίμων.

Από τις πρώτες ώρες του πραξικοπήματος, χιλιάδες αντιφρονούντες πολίτες, αριστεροί κυρίως, συνελήφθησαν στην πρωτεύουσα και άλλες πόλεις, χωρίς να τους έχουν καν

---

⁷ Από το αρχείο της ΕΡΤ, αφιέρωμα για το στρατιωτικό πραξικόπημα <https://www.ertnews.gr/arxeio-afierwmata/stratitiko-praxikopima-21is-apriliouy-3/>

⁸ Από το αρχείο της ΕΡΤ, αφιέρωμα για το στρατιωτικό πραξικόπημα <https://www.ertnews.gr/arxeio-afierwmata/stratitiko-praxikopima-21is-apriliouy-3/>

απαγγελθεί κατηγορίες. Τους συγκέντρωσαν σε γήπεδα, σχολεία και αστυνομικά τμήματα. Μέσα στις επόμενες ημέρες, οι περισσότεροι από αυτούς εκτοπίστηκαν στο στρατόπεδο της Γυάρου ή κατέληξαν σε φυλακές. Άλλοι, εξορίστηκαν σε νησιά ή σε χωριά όλης της Ελλάδας.

Εικόνα 1. Το δημοσίευμα της εφημερίδας «Καθημερινή» την επομένη του πραξικοπήματος της 21^{ης} Απριλίου 1967. Η εκδότρια της εφημερίδας «Καθημερινή» Ελένη Βλάχου κατέγραψε τη σκηνή με τον φωτογραφικό της φακό. Την επόμενη μέρα επέλεξε να σταματήσει την κυκλοφορία της εφημερίδας. Πηγή: 100 χρόνια «Κ»: Ιστορικά πρωτοσέλιδα – 21 Απριλίου 1967: Πραξικόπημα των συνταγματαρχών | Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ (kathimerini.gr)

Η χρονική περίοδος από τις 21 Απριλίου 1967 έως τις 13 Δεκεμβρίου του 1967, όποτε ο βασιλιάς επιχείρησε να ανατρέψει το αυταρχικό καθεστώς, χαρακτηρίστηκε από την προσωρινή συνύπαρξη του βασιλιά με τους συνταγματάρχες. Ο βασιλιάς επιχείρησε χωρίς επιτυχία να οργανώσει τους υποστηρικτές του στο στράτευμα, που ήταν κυρίως υψηλόβαθμα στελέχη. Από την άλλη, οι δικτάτορες, για να πετύχουν την εδραίωσή τους στον στρατό, προώθησαν χαμηλόβαθμους αξιωματικούς, που τους υποστήριζαν, σε σημαντικές θέσεις και οδήγησαν σε αναγκαστική αποστράτευση αξιωματικούς που δεν ήταν φιλικά προσκείμενοι προς το καθεστώς. Με τον τρόπο αυτό δημιούργησαν ισχυρά ερείσματα του δικτατορικού καθεστώτος στον στρατό, τα οποία οδήγησαν σε αποτυχία το κίνημα του βασιλιά να εξουδετερώσει την ηγετική ομάδα των πραξικοπηματιών. Στη συνέχεια, ο βασιλιάς και ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Κόλλιας εγκατέλειψαν την Ελλάδα και κατέφυγαν στη Ρώμη.

Μετά από την αποτυχημένη απόπειρα του βασιλιά, οι δικτάτορες όρισαν ως αντιβασιλέα τον αντιστράτηγο Ζωιτάκη, ενώ την πρωθυπουργία ανέλαβε ο Γεώργιος Παπαδόπουλος. Η κυβέρνηση Παπαδόπουλου υπήρξε η μακροβιότερη την περίοδο της Επταετίας. Ο Παπαδόπουλος ήταν η προσωπικότητα που κυριάρχησε, αναλαμβάνοντας την πρωθυπουργία, τη διεύθυνση διαφόρων υπουργείων, ακόμα και την αντιβασιλεία τον Μάρτιο του 1972. Το καθεστώς απέκτησε έναν εντελώς προσωποπαγή χαρακτήρα. Επόμενοι πρωθυπουργοί υπήρξαν ο Σπύρος Μαρκεζίνης⁹ και ο Αδαμάντιος Ανδρουτσόπουλος.¹⁰

Σταδιακά, στους χώρους των πολιτικών δυνάμεων άρχισαν να εμφανίζονται κινήματα αντίστασης προς το καθεστώς. Η μία πλευρά είχε ως βασικό εκφραστή τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, ο οποίος ήταν αυτοεξόριστος στο Παρίσι από το 1963. Υποστήριζε μια σταδιακή μετάβαση στον κοινοβουλευτισμό, σε ένα νέο συνταγματικό πλαίσιο, που θα ενίσχυε την εκτελεστική εξουσία.¹¹ Με δηλώσεις του στο εξωτερικό όπου βρισκόταν αποκήρυσσε συνεχώς το καθεστώς. Στενός συνεργάτης του Καραμανλή ήταν ο δημοσιογράφος Τάκης Λαμπρίας, ο οποίος κατά τη διάρκεια της δικτατορίας αυτοεξορίστηκε στο Λονδίνο και εξέδιδε το περιοδικό *Greek Report*, μέσω του οποίου ασκούσε αντιδικτατορική δράση. Η Μαρία Καραβία εργαζόταν ως δημοσιογράφος σε αυτό το αγγλόφωνο αντιδικτατορικό περιοδικό. Στις ελληνικές εφημερίδες δόθηκε η οδηγία να μην αναφέρεται το όνομα του Λαμπρία λόγω της αντεθνικής δράσης του στο εξωτερικό.¹² Ο Λαμπρίας πραγματοποιούσε ταξίδια, ερχόμενος σε επαφή με άλλα κέντρα Ελλήνων εξόριστων, συχνότερα όμως στο Παρίσι, όπου επισκεπτόταν τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, με το οποίο ήταν σε μόνιμη τηλεφωνική επικοινωνία. Η αυτοεξορία του τελείωσε στις 23 Ιουλίου 1974, όταν τον κάλεσε επειγόντως ο Καραμανλής στο Παρίσι και επέστρεψαν με το ίδιο αεροπλάνο στην Ελλάδα.¹³

Η Ελένη Βλάχου, εκδότρια της εφημερίδας Μεσημβρινή, κατά τη διάρκεια της δικτατορίας των Συνταγματαρχών διέκοψε κάθε εκδοτική δραστηριότητα και κατήγγειλε το παράνομο καθεστώς στην ιταλική εφημερίδα *Tempo*. Για αυτή της την πράξη συνελήφθη. Απέδρασε και διέφυγε στο Λονδίνο, όπου ανέπτυξε αντιδικτατορική δράση, με συνεντεύξεις, ομιλίες, αρθρογραφία, καταθέσεις στο Συμβούλιο της Ευρώπης, τη διοργάνωση δικτύου διευρωπαϊκής πληροφόρησης και την έκδοση του περιοδικού *Hellenic Review*.¹⁴

---

⁹ Γενική Γραμματεία της Κυβέρνησης, <https://gslegal.gov.gr/?p=1264>

¹⁰ Γενική Γραμματεία της Κυβέρνησης, <https://gslegal.gov.gr/?p=1267>

¹¹ Ρίζας, 2003, σελ. 433.

¹² Καραβία, 2007, σελ. 39.

¹³ Καραβία, 2007, σελ. 12.

¹⁴ <http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?page=NODE&cnode=461&t=447>

Στον αντίποδα του αντιδικτατορικού μετώπου ήταν ο Ανδρέας Παπανδρέου. Βρισκόταν και αυτός στο εξωτερικό, μετά την αποφυλάκισή του, και τον Ιούνιο του 1968 ίδρυσε το Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα (ΠΑΚ). Τόνιζε ότι η Ελλάδα βρισκόταν κάτω από την αμερικανική κατοχή, γιατί κατά τη γνώμη του αυτό το «νεοφασιστικό καθεστώς ανδρείκελων» επιβλήθηκε στους Έλληνες από το Πεντάγωνο των Ηνωμένων Πολιτειών και κύκλους της CIA.¹⁵ Θεωρούσε ως λύση για την ανατροπή της δικτατορίας την ένοπλη δράση. Μια λύση που δεν υλοποιήθηκε ποτέ.¹⁶

Η αντίσταση εκδηλωνόταν και με άλλα κινήματα και οργανώσεις. Το ΠΑΜ (Πατριωτικό Αντιδικτατορικό Μέτωπο) ιδρύθηκε τον Μάιο του 1967 από στελέχη της ΕΔΑ και του ΚΚΕ, συνδικαλιστές, μέλη της νεολαίας Λαμπράκη και άλλους.¹⁷ Τον ιδρυτικό του πυρήνα απάρτιζαν οι Μίκης Θεοδωράκης, Φιλίνης, Βότσης, Μπριλλάκης, Μανωλάκος και Δήμου.¹⁸ Μέλος του ΠΑΜ υπήρξε και η Κίττυ Αρσένη, η οποία ανέπτυξε έντονη αντιστασιακή δράση. Στο βιβλίο της *Μπουμπουλίνας 18*, διηγείται ότι συνελήφθη με την κατηγορία ότι είχε παραλάβει μια μαγνητοταινία με ομιλία του Θεοδωράκη με στόχο να τη προωθήσει στο εξωτερικό αλλά και επιπλέον για κατοχή παράνομου τύπου, παράνομων βιβλίων και δίσκων του Θεοδωράκη.¹⁹

Λίγο αργότερα τον ίδιο χρόνο ιδρύθηκε η Δημοκρατική Άμυνα (ΔΑ). Συγκροτήθηκε από μέλη του Ομίλου Παπαναστασίου, της Ελληνικής Σοσιαλδημοκρατικής Ένωσης, από Δημοκρατικούς Συλλόγους επαγγελματιών και τεχνιτών, από μία ομάδα φοιτητών και μια ομάδα βουλευτών της Ένωσης Κέντρου.²⁰

Οι φοιτητές συμμετείχαν επίσης ενεργά στην αντίσταση. Τον Δεκέμβριο του 1967 ιδρύθηκε η πρώτη φοιτητική αντιδικτατορική οργάνωση με την επωνυμία Ρήγας Φεραίος και εξέδιδε την εφημερίδα *Θούριος*. Αποτελούνταν από μέλη και στελέχη της Νεολαίας Λαμπράκη, της ΕΔΑ και του ΚΚΕ.²¹

Στο χώρο του στρατού, οι απόστρατοι αντιστράτηγοι Τζανέτης, Δημόπουλος, Παπαδάτος και Περίδης ίδρυσαν την οργάνωση Ελεύθεροι Έλληνες.²² Εσωτερικές διαφωνίες αλλά και η σύλληψη του Περίδη σήμαναν γρήγορα το τέλος.

---

¹⁵ Κουλουμπής, 2002, σελ. 425.

¹⁶ Ρίζας, 2003, σελ. 49.

¹⁷ Μελετόπουλος, 2000, σελ. 136.

¹⁸ Γρηγοριάδης, 2011, σελ. 98.

¹⁹ Αρσένη, 1975, σελ. 23.

²⁰ Μελετόπουλος, 2000, σελ. 136.

²¹ Γρηγοριάδης, 2011, σελ. 114.

²² Γρηγοριάδης, 2011, σελ. 105.

Σημαντική υπήρξε και η δράση πολλών ακόμα αντιστασιακών οργανώσεων, όπως του Εθνικού Κινήματος Δημοκρατικής Αντιστασεως (ΕΚΔΑ), του Κινήματος Εθνικής Αντιστασεως, που στη συνέχεια εξελίχθηκε στην Ελληνική Αντιδικτατορική Νεολαία, της Ελληνικής Μαχητικής Αντίστασης, της οργάνωσης Αντίστασις-Απελευθέρωσις-Ανεξαρτησία, του Εθνικού Απελευθερωτικού Κινήματος Κρήτης, του Αγωνιστικού Μετώπου Ελλήνων Εξωτερικού (ΑΜΕΕ), της Ένωσης Εθνικής Σωτηρίας κ.ά.

Στο πλαίσιο της αντίστασης ξεχωριστή θέση κατείχε ο Αλέκος Παναγούλης, ο οποίος, τον Αύγουστο του 1968, πραγματοποίησε αποτυχημένη απόπειρα δολοφονίας εναντίον του αρχιδικτάτορα Παπαδόπουλου, τοποθετώντας εκρηκτικό μηχανισμό κάτω από το οδόστρωμα λεωφόρου, σε σημείο από όπου θα περνούσε το όχημα του Παπαδόπουλου. Συνελήφθη σχεδόν αμέσως, βασανίστηκε απάνθρωπα και καταδικάστηκε σε θάνατο χωρίς να εκτελεστεί η ποινή. Σε μια από τις προσπάθειες που έγιναν για την απόδρασή του η αστυνομία συνέλαβε την Αμαλία Φλέμινγκ και συνεργούς της με την κατηγορία της εμπλοκής τους στην επιχείρηση.

Η κηδεία του Γεωργίου Παπανδρέου, στις 3 Νοεμβρίου 1968, εξελίχθηκε σε μεγάλη διαδήλωση αντίθεσης των πολιτών στη στρατιωτική δικτατορία, ομοίως και το μνημόσυνό του στην 5^η επέτειο του θανάτου του. Σε μια ακόμα κηδεία, αυτή του Γεώργιου Σεφέρη τον Σεπτέμβριο του 1971, ο κόσμος, με το δυναμικό παρόν του, κατέδειξε την αποδοκιμασία του στο καθεστώς.

Αξίζει να αναφερθεί το εναλλακτικό σχέδιο διακυβέρνησης από τον Ευάγγελο Αβέρωφ, ο οποίος πρότεινε μια μεταβατική κυβέρνηση με στόχο την επάνοδο στον κοινοβουλευτισμό, στην οποία θα συμμετείχαν και άτομα της δικτατορίας.²³ Από την άλλη, ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος δεν επιθυμούσε καμία συνεργασία με τη δικτατορία και έτσι συνεργάστηκε με το τμήμα της Ένωσης Κέντρου υπό τον Γεώργιο Μαύρο.²⁴

Οι εσωτερικές διαμάχες ωστόσο απειλούσαν περισσότερο το στρατιωτικό καθεστώς. Ήδη, τα πρώτα σημάδια διάσπασης είχαν εμφανιστεί σχετικά με τη στάση που έπρεπε να τηρηθεί απέναντι στον βασιλιά Κωνσταντίνο. Ο Παπαδόπουλος, ο οποίος είχε αναλάβει και πρωθυπουργός μετά το βασιλικό κίνημα, υποστήριξε τη διατήρηση κάποιων επαφών με τον βασιλιά, ώστε να μην υπάρχει δυσaráσκεια από τον διεθνή παράγοντα. Υπήρξε όμως και μια άλλη μερίδα των δικτατόρων, οι οποίοι υποστήριζαν την ολοκληρωτική ρήξη με τον βασιλιά. Τον Αύγουστο του 1970, μια ομάδα συνεργατών του Παπαδόπουλου απαίτησε την απομάκρυνσή του, χωρίς όμως επιτυχία. Η ηγετική παρουσία του Παπαδόπουλου και η

---

²³ Αργότερα αναμείχθηκε δραστικά στην κίνηση των αξιωματικών του ναυτικού, που στόχευαν στην βίαιη απομάκρυνση της δικτατορίας.

²⁴ Ρίζας, 2003, σελ. 49.

συγκέντρωση στα χέρια του υπέρμετρης εξουσίας φάνηκε πως ενοχλούσε τους συνεργάτες του.

Στην πτώση ωστόσο του δικτατορικού καθεστώτος συνέβαλε σε σημαντικό βαθμό το κίνημα του Ναυτικού, που εκδηλώθηκε τον Μάιο του 1973. Μεγάλος αριθμός αξιωματικών προσπάθησαν να ανατρέψουν το καθεστώς, αλλά τα σχέδιά τους διέρρηξαν.²⁵ Ωστόσο, είχε αρχίσει να διαφαίνεται η επιθυμία για ανατροπή του καθεστώτος ακόμα και στους κόλπους του στρατού. Τον Ιούνιο του 1973, ο Παπαδόπουλος εξήγγειλε την εγκαθίδρυση αβασίλευτης δημοκρατίας²⁶. Τον επόμενο μήνα διενέργησε δημοψήφισμα, ώστε να επικυρωθεί από τον λαό αυτή η πολιτειακή μεταβολή, ενώ παράλληλα μίλησε για ένα νέο δημοκρατικό Σύνταγμα και υποσχέθηκε να διεξαχθούν εκλογές μέσα στο 1974. Το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος, του οποίου το αδιάβλητο αμφισβητείται²⁷, επιβεβαίωσε την επιθυμία του Παπαδόπουλου. Ο ίδιος ανέλαβε τη θέση νέου Προέδρου της Δημοκρατίας με επταετή θητεία -αφού με βάση το νέο συνταγματικό κείμενο αυτή η θέση του έδινε πρωτοφανείς εξουσίες- και όρισε σαν πρωθυπουργό τον Σπυρίδωνα Μαρκεζίνη.

Τον Νοέμβριο του 1973 εκδηλώθηκε η εξέγερση στο Πολυτεχνείο, η οποία κλόνισε συθέμελα το καθεστώς της 21^{ης} Απριλίου. Λίγο αργότερα, στις 25 Νοεμβρίου, ο Δημήτριος Ιωαννίδης ανέτρεψε τον Γεώργιο Παπαδόπουλο, για να εγκαταστήσει ένα υπερεθνικιστικό, απόλυτα στρατιωτικό καθεστώς με ολιγόμηνη θητεία, εγκαινιάζοντας τη δεύτερη φάση τη δικτατορίας. Η δικτατορία άφησε πίσω της μια μεγάλη πληγή, ανοιχτή μέχρι σήμερα, το Κυπριακό. Πριν την εισβολή των τουρκικών δυνάμεων τον Ιούλιο του 1974 (*Επιχείρηση Αττίλας*), η δικτατορία υποκίνησε πραξικόπημα στην Κύπρο, για να ανατραπεί η κυβέρνηση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου. Το πραξικόπημα είχε ως αποτέλεσμα την τουρκική εισβολή στην Κύπρο και τη διχοτόμησή της. Μετά από επτά χρόνια, τρεις μήνες και τρεις μέρες η Ελλάδα θα βγει από την «εντατική»²⁸ των Απριλιανών. Η δικτατορία κατέρρευσε υπό το βάρος της κυπριακής και εθνικής τραγωδίας. Επίσημα, το τέλος της ήρθε στις 24 Ιουλίου 1973, με την επιστροφή του Κωνσταντίνου Καραμανλή από το Παρίσι και τον σχηματισμό Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας. Από τη νέα κυβέρνηση αποκλείστηκαν τα αριστερά κόμματα, καθώς και ο Ανδρέας Παπανδρέου.

---

²⁵ Διαμαντόπουλος 2000, σελ. 278.

²⁶ Με αφορμή το κίνημά του Ναυτικού και θεωρώντας το βασιλιά Κωνσταντίνο κύριο υποκινητή του, προχώρησε στην κατάργηση της βασιλείας.

²⁷ Ο λαός είχε υποστεί πιέσεις, ώστε να προκύψει το ευνοϊκό για το καθεστώς αποτέλεσμα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, σελ. 278, «δεν επρόκειτο για μια αμεγάδιαστη και ελεύθερη διατύπωση της λαϊκής ετυμηγορίας».

²⁸ Για τη χρήση της εννοιακής μεταφοράς της υγείας, από τους παράγοντες του καθεστώτος της απριλιανής δικτατορίας, ως ρητορικού μέσου νομιμοποίησής του, βλ. Τσάκωνα 2012.

2.2 Τα γεγονότα του Πολυτεχνείου

*Ο θόρυβος απ' τις ερπύστριες το ανορθωμένο τρίχωμα της νύχτας
αδέρφια φώναζαν πρώτα, αδέρφια, αδέρφια,
φονιάδες φώναζαν ύστερα, πληρωμένοι φονιάδες, φονιάδες,
τραυματιοφορείς, αργά πιο αργά,
αργά να βγεις, αργά να μείνεις, αργά να κάνεις πίσω
κρύψε στη μέσα τσέπη σου ένα κομμάτι φωτιά, κρύψε τη σημαία
θα 'ρθει πάλι ο καιρός, θα 'ρθουν δέντρα, απογεύματα στα κατώφλια
(Γ. Ρίτσος «Το σώμα και το αίμα» 1973 — Απόσπασμα)*

Το φοιτητικό κίνημα²⁹ εξελίχθηκε, το φθινόπωρο του 1973, ως η σημαντικότερη πολιτική δύναμη αμφισβήτησης της δικτατορίας.³⁰ Αφορμή στην παρούσα φάση στάθηκε η απόφαση της κυβέρνησης να διεξαχθούν οι φοιτητικές εκλογές, που ήταν πάγιο αίτημα των φοιτητών, τον Φεβρουάριο, ενώ οι φοιτητές επιθυμούσαν την άμεση διεξαγωγή τους. Έτσι, στις 14 Νοεμβρίου το πρωί, πραγματοποιήθηκε συγκέντρωση φοιτητών στο προαύλιο του Πολυτεχνείου. Κατέληξαν στην κήρυξη αποχής από τα μαθήματά τους. Ακολούθησαν συνελεύσεις φοιτητών στην Ιατρική και στη Νομική σχολή. Οι φοιτητές της Νομικής, μάλιστα, εξέδωσαν ψήφισμα με το οποίο ζητούσαν την ακύρωση των αποφάσεων της Χούντας για τη διεξαγωγή των φοιτητικών εκλογών, εκδημοκρατισμό των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων, αύξηση των δαπανών για την παιδεία στο 20% του προϋπολογισμού και ανάκληση του Ν.1347 για την -αναγκαστική- στράτευση των φοιτητών.³¹

Όσο περνούσε η μέρα άρχισαν να συγκεντρώνονται ολοένα και περισσότεροι φοιτητές και φοιτήτριες στο Πολυτεχνείο, αλλά και άλλοι πολίτες που πληροφορήθηκαν το νέο. Το απόγευμα λήφθηκε η απόφαση για κατάληψη του Πολυτεχνείου. Οι πόρτες έκλεισαν και από τότε άρχισε η οργάνωση της εξέγερσης. Εξελέγη Συντονιστική Επιτροπή, στην οποία μετείχαν φοιτητές από διάφορες σχολές, με σκοπό να καθοδηγήσει τον αγώνα³². Δημιουργήθηκαν επιτροπές σε όλες τις σχολές, ώστε να οργανωθεί η κατάληψη και η επικοινωνία με την ελληνική κοινωνία. Άρχισε να λειτουργεί ραδιοφωνικός σταθμός αρχικά στο κτίριο του

²⁹ Το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα είχε ξεκινήσει τη δράση του ήδη από το 1972 με την αμφισβήτηση των διορισμένων Δ.Σ. των φοιτητικών συλλόγων και τη δημιουργία των Φοιτητικών Επιτροπών Αγώνα.

³⁰ Δαφέρμος, 2003, σελ. 146.

³¹ <https://www.tanea.gr/2020/11/16/people/i-eksegersi-tou-polytexneiou-14-17-noemvriou-1973/>

³² Γρηγοριάδης, 2011, σελ. 15.

Χημικού και αργότερα στο κτίριο των Μηχανολόγων. Πολύγραφοι εγκαταστάθηκαν στο Πολυτεχνείο που λειτουργούσαν νυχθημερόν για να πληροφορούν τους φοιτητές και τον υπόλοιπο κόσμο για τις αποφάσεις της Συντονιστικής Επιτροπής και των φοιτητικών συνελεύσεων. Εξέπεμπαν αντιδικτατορικά συνθήματα και παράλληλα καλούσαν τους φοιτητές να συμμετέχουν στην κατάληψη. Στην πρώτη εκπομπή ακούστηκε η φωνή της εκφωνήτριας Μαρίας Δαμανάκη, που ανήγγειλε:

«Εδώ Πολυτεχνείο, εδώ Πολυτεχνείο. Σας μιλά ο ραδιοφωνικός σταθμός των ελεύθερων αγωνιζομένων φοιτητών, των ελεύθερων αγωνιζομένων Ελλήνων. Εκπέμπουμε σε 1.050 χιλιοκύκλους. Μεταδίδουμε μήνυμα συμπαράστασης προς τους φοιτητές και τους εργαζόμενους που αγωνίζονται κλεισμένοι στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο των εκπροσώπων του λαού των Μεγάρων, που έφθασαν στην Αθήνα για να παρεμποδίσουν την κατάληψη της γης τους»³³.

Η λειτουργία του σταθμού διήρκεσε 34 ώρες- από τις 5 μ.μ. της Πέμπτης, 15 Νοεμβρίου ως τις 3 π.μ. του Σαββάτου, 17 Νοεμβρίου. Σταδιακά άρχισαν να καταφθάνουν στο χώρο του Πολυτεχνείου, εκτός από πολλούς φοιτητές, οικοδόμοι, αγρότες και εργάτες. Ήταν τόσο έντονη η παρουσία του κόσμου, ώστε εύκολα μπόρεσαν να εισχωρήσουν και άνθρωποι του καθεστώτος. Από το απόγευμα της Παρασκευής 16 Νοεμβρίου άρχισαν να εκδηλώνονται έξω από τον χώρο του Πολυτεχνείου συγκρούσεις διαδηλωτών με την αστυνομία. Πολλά άτομα τραυματίστηκαν και μεταφέρθηκαν στο χώρο του Πολυτεχνείου. Ο Παπαδόπουλος, διαπιστώνοντας την αδυναμία της αστυνομίας να εισέλθει στο χώρο του Πανεπιστημίου, αποφάσισε να χρησιμοποιήσει τον στρατό. Ξημερώματα του Σαββάτου, στις 17 Νοεμβρίου 1973, τεθωρακισμένα έλαβαν θέση μπροστά στην πύλη του Πολυτεχνείου. Κάλεσαν τους φοιτητές να εκκενώσουν τον χώρο και στις 3 π.μ. ακριβώς ένα τεθωρακισμένο γκρέμισε την πύλη του Πολυτεχνείου και εισέβαλε στον προαύλιο χώρο.³⁴

Ο απολογισμός της βίαιης καταστολής της εξέγερσης του Πολυτεχνείου ήταν 23 τουλάχιστον νεκροί φοιτητές και περίπου 200 τραυματίες. Παράλληλα, συνελήφθησαν 1000 περίπου φοιτητές.³⁵ Μετά τα γεγονότα του Πολυτεχνείου ξέσπασαν αντιδικτατορικές εκδηλώσεις σε Αθήνα, Πάτρα, Θεσσαλονίκη και Ιωάννινα. Ο στρατιωτικός νόμος που επέβαλε στη συνέχεια ο Παπαδόπουλος δεν ήταν αρκετός για να τον προστατέψει και έτσι στις 25 Νοεμβρίου 1973 οι αντίπαλοί του εντός του καθεστώτος τον ανέτρεψαν.

³³ Γρηγοριάδης, 2011, σελ. 17.

³⁴ Γρηγοριάδης, 2011, σελ. 47-49.

³⁵ Murtach, 2005, σελ. 392.

Εικόνα 2. Πρωτοσέλιδο της εφημερίδας «Απογευματινή» της 14^{ης} Νοεμβρίου για τα γεγονότα του Πολυτεχνείου.

Πηγή: <https://tetragwno.gr/life/fotografies-kai-protoselida-efimeridon-toy-noemvri-toy-73>

2.3 Λογοκρισία και συγγραφική δραστηριότητα την περίοδο 1967- 1974

«Επί ασπαλάθων...»

*Ήταν ωραίο το Σούνιο τη μέρα εκείνη του Ευαγγελισμού
πάλι με την άνοιξη.*

*Λιγιστά πράσινα φύλλα γύρω στις σκουριασμένες πέτρες
το κόκκινο χρώμα κι ασπάλαθοι*

δείχνοντας έτοιμα τα μεγάλα τους βελόνια

και τους κίτρινους ανθούς.

Απόμακρα οι αρχαίες κολόνες, χορδές μιας άρπας αντηχούν ακόμη ...

Γαλήνη.

- Τι μπορεί να μου θύμισε τον Αρδιαίο εκείνον;

Μια λέξη στον Πλάτωνα θαρρώ, χαμένη στου μυαλού τ' αυλάκια·

τ' όνομα του κίτρινου θάμνου

δεν άλλαξε από εκείνους τους καιρούς.

Το βράδυ βρήκα την περικοπή:

«Τον έδεσαν χειροπόδαρα» μας λέει

«τον έριζαν χάμω και τον έγδαραν

τον έσυραν παράμερα τον καταξέσκισαν

απάνω στους αγκαθερούς ασπάλαθους

και πήγαν και τον πέταξαν στον Τάρταρο, κουρέλι».

Έτσι στον κάτω κόσμο πλέρωνε τα κρίματά του

ο Παμφύλιος Αρδιαίος ο πανάθλιος Τύραννος.

Γιώργος Σεφέρης, 31 του Μάρτη 1971

Το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου επηρέασε αισθητά και τον τομέα του πολιτισμού. Για επτά χρόνια επέβαλε πλήρη σκοταδισμό. Οι συνταγματάρχες επεδίωξαν τον έλεγχο όλων των πλευρών της πνευματικής ζωής καταπνίγοντας ό,τι θεωρούσαν ότι απειλούσε το καθεστώς ή ερχόταν σε αντίθεση με τις ελληνοχριστιανικές αρχές της παρουσιαζόμενης ιδεολογίας τους. Έτσι, όρισαν την καθαρεύουσα ως την επίσημη γλώσσα του κράτους και της εκπαίδευσης, απαγόρευσαν έργα καλλιτεχνών που θεωρούνταν αριστεροί, ενώ επέβαλαν προληπτική λογοκρισία³⁶ σε κάθε καλλιτεχνική πράξη και σε κάθε είδος πνευματικής δημιουργίας, στον

---

³⁶ Με βάση την Πύλη της ελληνικής γλώσσας προληπτική λογοκρισία είναι ο προληπτικός έλεγχος που ασκείται συνήθως από μια αρχή σε προϊόντα του γραπτού ιδίως λόγου αλλά και σε θεάματα ή ακροάματα (βιβλία, έντυπα, εφημερίδες, επιστολές, κινηματογραφικά ή θεατρικά έργα κτλ.) με δικαίωμα επέμβασης στο περιεχόμενό τους (διαγραφές, τροποποιήσεις, απαγόρευση δημοσιοποίησης, κυκλοφορίας κτλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq=%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%AF%CE%B1

τύπο, στις εκδόσεις, στα σχολικά και πανεπιστημιακά συγγράμματα, στα βιβλία που επιτρεπόταν να διαβάζουν οι πολίτες. Κάθε δημοσίευμα έπρεπε προηγουμένως να λάβει έγκριση με τη σφραγίδα των λογοκριτών, ενώ ελεγχόταν εκ νέου η «καταλληλότητα» κάθε καλλιτεχνικής ή πνευματικής έκφρασης. Χαρακτηριστικό είναι το γνωστό πλέον ειδικό διάταγμα υπ. αριθμ. 13/1-6-1967 του Οδυσσέα Αγγελή, αρχηγού του Επιτελείου Στρατού, σύμφωνα με το οποίο απαγορευόταν η αναπαραγωγή και εκτέλεση της μουσικής του Μίκη Θεοδωράκη με την αιτιολογία ότι το έργο του εξυπηρετεί τον κομμουνισμό.³⁷

Στις 29 Απριλίου 1967 συγκροτήθηκε η Υπηρεσία Ελέγχου Τύπου στη Γενική Διεύθυνση Τύπου της Προεδρίας της Κυβερνήσεως. Η υπηρεσία όφειλε να προλαμβάνει δημοσιεύσεις που συκοφαντούσαν την κυβέρνηση και, κατά το καθεστώς, απειλούσαν την ασφάλεια της χώρας. Ακόμα, απαγορευόταν να θίγονται τα μέλη της βασιλικής οικογένειας και της κυβέρνησης, οι ένοπλες δυνάμεις, αλλά και γενικότερα η λειτουργία του κρατικού μηχανισμού. Οι εφημερίδες επιπλέον υποχρεούνταν να δημοσιεύουν ανακοινώσεις και δηλώσεις μελών της κυβέρνησης και επιδοκίμασιες για το έργο της κυβέρνησης.³⁸

Με την επιβολή της δικτατορίας απαγορεύθηκε και η κυκλοφορία πολλών βιβλίων που θεωρήθηκαν αντεθνικά. Πιο συγκεκριμένα, δεν επιτρεπόταν η κυκλοφορία αυτών που ασκούσαν κριτική στο καθεστώς, βιβλία συγγραφέων που το όνομα τους παρέπεμπε στη Ρωσία, όλα τα βιβλία αριστερών συγγραφέων, αλλά και αρχαία κείμενα που σατίριζαν την κατάχρηση της εξουσίας, καθώς και μεταφράσεις αρχαίων κλασικών από αριστερούς.³⁹ Στο ημερολόγιό του, ο φιλόλογος Μιχάλης Μερακλής γράφει στις 3 Ιουνίου 1967:

Στα βιβλιοπωλεία έδωσαν μακροσκελή (και ασυνάρτητο) κατάλογο από απαγορευμένα βιβλία (ως και μια μέθοδος της ρωσικής, ένα ελληνοβουλγαρικό λεξικό υπάρχουν). Ο πιο μαύρος μεσαίωνας. Η μισή βιβλιοθήκη μου έγινε παράνομη (...).⁴⁰

Παράλληλα από την αρχή της δικτατορίας έκλεισαν εφημερίδες και περιοδικά καθώς και βιβλιοπωλεία αλλά και εκδοτικοί οίκοι. Όσες εφημερίδες συνέχισαν να κυκλοφορούν, αναγκάστηκαν να συμμορφωθούν με τις απόψεις των δικτατόρων. Βασικό μέλημα της δικτατορίας των συνταγματαρχών ήταν ο έλεγχος της ενημέρωσης και η λογοκρισία κάθε εντύπου. Παράλληλα, οργανώθηκε προπαγάνδα μέσω της προβολής των «επιτευγμάτων» του καθεστώτος και της συκοφάντησης κάθε αντιδικτατορικής οργάνωσης και δράσης. Σ' αυτήν

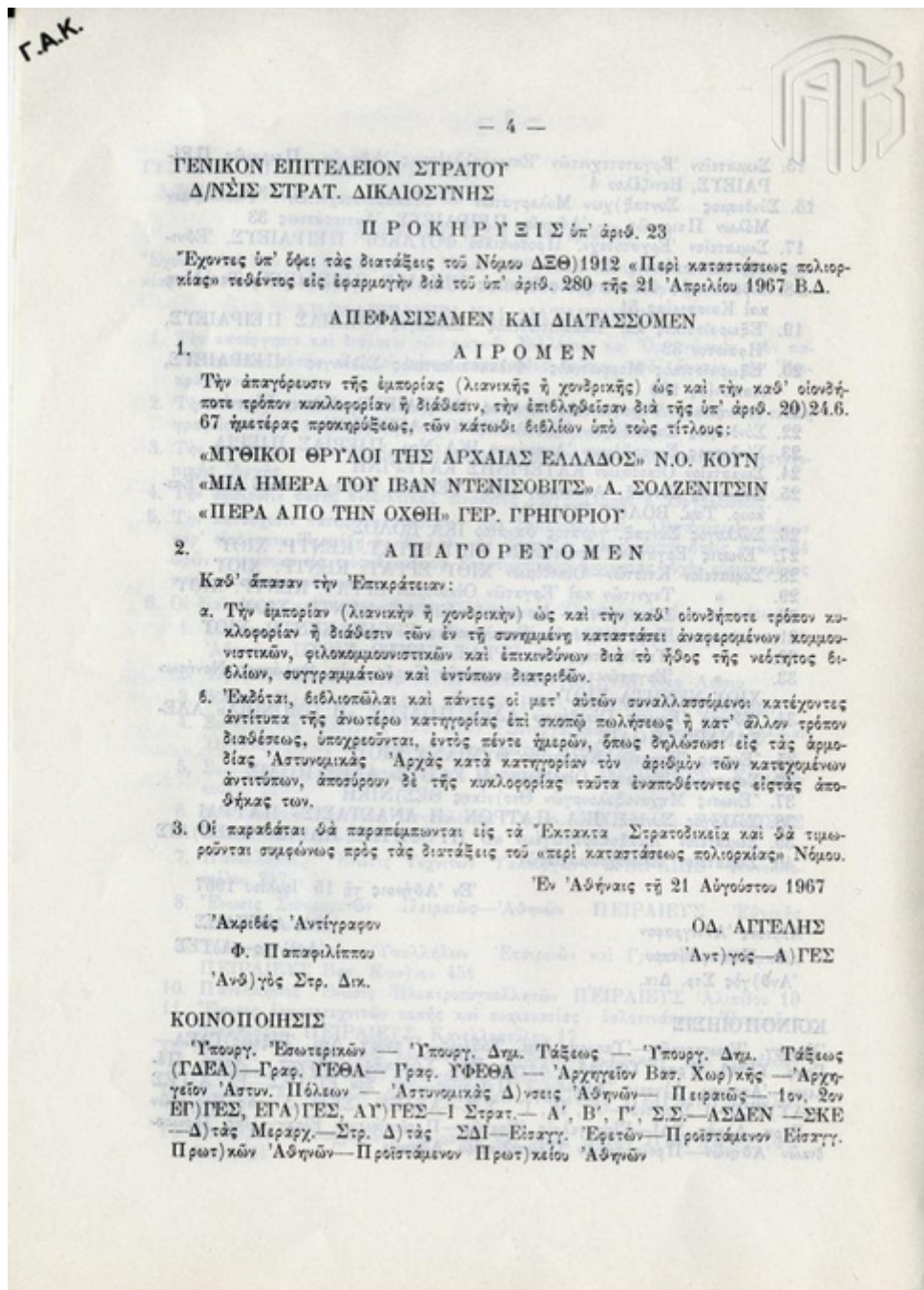
³⁷ <https://www.tovima.gr/2020/11/16/culture/apofasizomen-kai-diatassomen-meta-mousikis/>

³⁸ Γκλαβίνας, 2016, σελ. 170.

³⁹ Dych, 2002, σελ. 44.

⁴⁰ Μερακλής, 1987, σελ. 375.

την πραγματικότητα, μοναδική διέξοδο για όσους επιθυμούσαν να ενημερωθούν αποτελούσαν οι ελληνικές εκπομπές των ξένων ραδιοσταθμών, όπως του BBC και της Deutsche Welle.

Εικόνα 4. Απαγόρευση της κυκλοφορίας βιβλίων από την κυβέρνηση των Συνταγματαρχών. Πηγή: Γενικά Αρχεία του Κράτους.

Αθήναι, 18-1-1972

Αριθ. Πρωτ. 35199/4291.....

Α Π Ο Φ Α Σ Ι Σ

Έχοντας υπόψιν: 1) τās διατάξεις τών Ν.Δ. 1108/42, Ν. 485/43, Α.Ν. 394/68 και Ν.Δ. 744/70, 2) τήν από 15.10.71.....νομίμως υποβληθεύσαν αίτησιν και 3) τó υπό αριθμ. 6/26.11.71.....Πρακτικόν τής Πρωτοβαθμίου Έπιτροπής Έλεγχου Μουσικών τεμαχίων κ.λ.π.

Α Π Ο Φ Α Σ Ι Ζ Ο Μ Ε Ν

Απορρίπτομεν τήν αίτησιν ..ΕΜΙΑΑ.....
περί χορηγήσεως άδειας έντυπώσεως είς δίσκους γραμμοφώνου τού μουσικισ-
τεμαχίου υπό τόν τίτλον ..... ΤΑ ΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΑ ΧΑΜΕΝΑ.....

Έπίχιοι: Ν. ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ Μουσική: Ι. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΥ

Ο Γενικός Γραμματέας

ΛΟΥΚΑΣ ΠΑΠΑΓΓΕΑΝΗΣ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ

Κοινοποιήσεις:

- 1.- Γραφείον κ. ~~Κουτομργού~~
- 2.- Υπουργείον Δημ. Τέχνης
  - α) Αρχηγείον Χοροφυλακής
  - β) Αρχηγείον Αστυν. Πόλεων
- 3.- Έθνικόν Ίδρυμα Ραδιοφωνίας και Τηλεοράσεως
- 4.- Υπηρεσίαν Ένημερώσεως Ένδπλων Δυνάμεων
- 5.- Διεύθυνσιν Μελετών, Σχεδιάσεως και Προγραμματισμού - Τμήμα Είδικων Θεμάτων Παρ' ημών
- 6.- ΕΜΙΑΑ

Πραξιτέλους 26

ΕΝΤΑΥΘΑ

ΑΚΡΙΒΕΣ ΑΝΤΙΓΡΑΦΗ

Εικόνα 5: Απόφαση απαγόρευσης για την κυκλοφορία του τραγουδιού «Τα λόγια και τα χρόνια τα χαμένα» σε στίχους Μάνου Ελευθερίου και μουσική Γιάννη Μαρκόπουλου, 18 Ιανουαρίου 1972 (ΓΑΚ, Κ.Υ., αρχείο Γενικής Γραμματείας Τύπου και Πληροφοριών, Αρχειακή Σειρά Προληπτική Λογοκρισία Τραγουδιών).

ΖΑΒΑΡΑΚΑΤΡΑΝΕΜΙΑ

Γιάννη Μαρκόπουλου

Ζαβαρακατρανέμια ζαβαρακατρανεμια

'Αλληλούϊα

Ζαβαρακατρανέμια Ξλεος, Ξλεος

Νάμα λάμα νάμα νάμα νέμια

'Αλληλούϊα

"Ίλεος Ξλεος Ξλεος

Ξλεος Ξλεος νέμια

'Αλληλούϊα

"Ίλεος Ξλεος Ξλεος Ξλεος

νάμα λάμα νάμα νάμα νέμια

'Αλληλούϊα

Ζαβαρακατρανεμια, ζαβαρακατρανέμια

'Αλληλούϊα

ΑΠΟΡΡΙΠΤΕΤΑΙ

Απορρίπτω υπό τῆς Α/θμίου Ξοντρούς
διότι ἀσοεχίται ἐν τῷ βιότῳ σου
ἀπό ἀγνώστους χέρας (ὡ οὕτω δὲ
εἶναι δυνατὸν καὶ γίνῃ καλοκαιροῦ.

Ὁ Τραυματολόγος
Αΐμιμικη.
Κ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Εικόνα 6: Απορριπτικό σημείωμα της Επιτροπής Ελέγχου Μουσικών Τεμαχίων για το τραγούδι «Ζαβαρακατρανέμια» του Γιάννη Μαρκόπουλου, 10 Φεβρουαρίου 1973 (ΓΑΚ, Κ.Υ., αρχείο Γενικής Γραμματείας Τύπου και Πληροφοριών, Αρχειακή Σειρά Προληπτική Λογοκρισία Τραγουδιών).

Εικόνα 7. Γελοιογραφία του Κώστα Μητρόπουλου για τη λογοκρισία.⁴¹

Πηγή εικόνας: <http://users.sch.gr/pchaloul/geloiografies.htm>

Το περιοδικό *Index on Censorship* το 1972, έκανε λόγο στο πρώτο του τεύχος για τη λογοκρισία σε χώρες με ολοκληρωτικά καθεστώτα, όπως η Πορτογαλία και η Ελλάδα. Στο περιοδικό υπήρχε κατάλογος βιβλίων των οποίων η κυκλοφορία είχε απαγορευθεί ή είχαν λογοκριθεί εκείνη την εποχή. Η λίστα περιείχε το όνομα του συγγραφέα, τον τίτλο του έργου και τον λόγο της απαγόρευσης.

---

⁴¹ Την περίοδο αυτή άκμασε η γελοιογραφία, τόσο σε ελληνικά αντιδικτατορικά έντυπα που εκδίδονταν στο εξωτερικό όσο και σε ελληνικά έντυπα. Η περίπτωση του Κώστα Μητρόπουλου είναι μια από τις χαρακτηριστικότερες.

Hellenism and Democracy	Emm. Antonopoulos	<i>Indirect anti-Government propaganda.</i>
An Exile in Siberia	Nouman Brigarete	<i>Communist content with anti-Soviet criticisms.</i>
Eros and Civilisation	Herbert Marcuse	<i>The author belongs to the New Left.</i>
Focus of Resistance	Gerasimos Grigoris	<i>The author is a communist.</i>
The Truth about Greek Politicians	G. Rallis	<i>(The author is a well-known right-wing politician. Translator.) Anti-Government content.</i>
The Investigation (Scenic oratorio in 11 cantos)	Peter Weiss	<i>The author belongs to the New Left.</i>
The Prague Spring	Translated and edited by Sofia Kana	<i>Communist content with anti-Soviet criticisms.</i>
The Life of Galileo	Bertholt Brecht	<i>The author is a German communist.</i>
The Life of G. Papandreou	Kon. Koresis	<i>No comment on this one.</i>
The Lady with the little dog and other stories.	Anton Chekhov	<i>Deliberate propaganda for Russian Literature.</i>
The Turning-point of Socialism	Roger Garaudy	<i>This work was written after the author's expulsion from the French Communist Party, and contains attacks on the present Soviet leadership.</i>
History of the Russian Revolution	L. Trotsky	<i>Trotskyist content.</i>
Texts	Jean Jaurès	<i>Socialist content.</i>
Classic Texts from German Literature	Anonymous	<i>Pro-Left content.</i>
Memoirs of Kolokotronis	Edited by Tasos Vournas	<i>Anti-Greek content. (The joke here is that Kolokotronis is one of the great 1921 heroes and his memoirs are an historical classic. The trouble is that the editor of this edition, who no doubt writes a preface, is of the Left. Translator.)</i>
Critical Work	G. Skliros	<i>The author was the first to introduce Marxism to Greece.</i>
Cards on the Table	Louis Aragon	<i>Communist content.</i>
Without Marx or Jesus	Jean Francois Revel	<i>The author belongs to the New Left.</i>
A Little Political Encyclopedia	Translated by Sp. Linardatos	<i>Marxist content.</i>
New Texts	25 Greek and foreign writers	<i>Anti-Government content.</i>
Capodistria and Greek Rights	Dim. Liatsos	<i>Communist content.</i>
The Bidet and other stories	Marios Hakkas	<i>Communist content.</i>
Pentagonism: The Successor to Imperialism	Juan Bosch	<i>Anti-Government content.</i>
Whilst Darkness Lasts	Nikos Katiforis	<i>Communist content. (This is by the late father of Dr. George Katiforis of London University. Translator.)</i>
The Fear of Freedom	D. Maronitis	<i>Anti-government content. (The author is one of the purged professors; now abroad. (Translator.)</i>
Patriotic Upbringing	E. Yannopoulos	<i>Damaging content with historical inaccuracies.</i>
Problems of Ontology and Politics	G. Lukačs	<i>Communist content.</i>

The Years of Fire	Tasos Vournas	<i>Communist content.</i>
Secrets of the Pentagon	Anonymous	<i>Anti-American content</i>
What is Literature?	Jean-Paul Sartre	<i>The author belongs to the French New Left.</i>
Who is to Blame?	Char. Trikoupis	<i>The editor, Vas. Vandoros, is a communist. (Re-issue of work by 19th century Greek statesman. Translator.)</i>
The tale of Constantine	St. Gourgouliatos	<i>Provokes comment on the sacred traditions of the Nation.</i>
Terror and Misery of the Third Reich	Bertholt Brecht	<i>The German author was a communist.</i>
PERIODICALS		
Information Bulletin		<i>Issued by the crypto-communist United Front organisation Greek-European Youth Movement. (The Greek section of the United Europe movement. Translator.)</i>
The Revolution of 21		<i>(In weekly instalments.) Comic exploitation of the 150th anniversary celebrations. (It is usual in Greece to issue larger books in weekly parts. Translator.)</i>
Kouros		<i>(Literary monthly). Makes communist propaganda.</i>
New Aims		<i>(Monthly periodical).</i>
Modern Cinema	V. Rafailidis	<i>V. Rafailidis was an active EDA member.</i>
Chronicle 70		<i>Annual Review. The editorial establishment is under communist control.</i>

Εικόνα 8. Κατάλογος βιβλίων απαγορευμένων από το δικτατορικό καθεστώς. Πηγή εικόνας: <https://www.indexoncensorship.org/>

Αρκετοί από τους λογοτέχνες συνελήφθησαν και εξορίστηκαν⁴², άλλοι διέφυγαν στο εξωτερικό⁴³, ενώ πολλοί από αυτούς που έμειναν στην Ελλάδα αποφάσισαν να σιωπήσουν και να μην δημοσιεύσουν έργα τους υπό αυτές τις συνθήκες διαμαρτυρόμενοι έτσι για το καθεστώς της αυστηρής προληπτικής λογοκρισίας. Από τις λίγες εξαιρέσεις που δημοσίευσαν κατά την περίοδο αυτή αξίζει να αναφέρουμε τον Νίκο Καρούζο και τον Γιώργο Θέμελη, δύο ποιητές που, αν και είχαν επιλέξει να κρατήσουν μία απόσταση από την πολιτική, δημοσίευσαν ωστόσο και κάτω από αυτές τις συνθήκες έργα τους. Το έργο του Καρούζου έχει τίτλο *Πενθήματα* και εκδόθηκε τον Φεβρουάριο του 1969, ενώ τα *Ποιήματα* του Θέμελη εκδόθηκαν τον Οκτώβριο του 1969.⁴⁴ Άλλοι ποιητές, όπως ο Ελύτης, δημοσίευσαν το έργο τους στο εξωτερικό.

⁴² Γιάννης Ρίτσος, Γιάννης Ιμβριώτης, Τάσος Βournάς, Κώστας Κουλουφάκος, Γιάννης Νεγρεπόντης, Αντρέας Λεντάκης, Μανόλης Φουρτούνης, Γιάννης Αγγέλου, Βασίλης Ρώτας.

⁴³ Ενδεικτικά αναφέρονται οι: Άρης Αλεξάνδρου, Τίτος Πατρίκιος, Δημήτριος Ραυτόπουλος, Τατιάνα Μιλλιέξ.

⁴⁴ Beaton, 1996, σελ. 331.

Αυτή τη σιωπή έσπασε δύο χρόνια αργότερα, στις 28 Μαρτίου του 1969, ο Γιώργος Σεφέρης με την περίφημη δήλωσή του εναντίον του δικτατορικού καθεστώτος αποδοκιμάζοντας την καταπάτηση της ατομικής και πνευματικής ελευθερίας. Τη δήλωση αυτή την ηχογράφησε και την δημοσιοποίησε μέσω του BBC. Οι περισσότεροι Έλληνες την πληροφορήθηκαν από την αναδημοσίευσή της στις ελληνικές εφημερίδες λίγες μέρες μετά. Εκεί δημοσιεύονταν ολόκληρη, ακολουθούμενη από σκληρή κριτική από το καθεστώς.⁴⁵

Πάει καιρός πού πήρα τήν απόφαση νά κρατηθῶ ἔξω ἀπό τὰ πολιτικά τοῦ τόπου. Προσπάθησα ἄλλοτε νά τὸ ἐξηγήσω. Αὐτὸ δὲ σημαίνει διόλου πὼς μοῦ εἶναι ἀδιάφορη ἡ πολιτικὴ ζωὴ μας. Ἔτσι, ἀπὸ τὰ χρόνια ἐκεῖνα, ὡς τώρα τελευταῖα, ἔπαυα κατὰ κανόνα νά ἀγγίζω τέτοια θέματα· ἐξάλλου τὰ ὅσα δημοσίεψα ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 1967 καὶ ἡ κατοπινὴ στάση μου – δὲν ἔχω δημοσιέψει τίποτα στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τότε πού φιμώθηκε ἡ ἐλευθερία – ἔδειχναν, μοῦ φαίνεται, ἀρκετὰ καθαρὰ τὴ σκέψη μου.

Μολαταῦτα, μῆνες τώρα, αἰσθάνομαι μέσα μου καὶ γύρω μου, ὀλοένα πιὸ ἐπιτακτικά, τὸ χρέος νά πῶ ἓνα λόγο γιὰ τὴ σημερινὴ κατάστασή μας. Μὲ ὅλη τὴ δυνατὴ συντομία, νά τί θὰ ἔλεγα:

Κλείνουν δύο χρόνια πού μᾶς ἔχει ἐπιβληθεῖ ἓνα καθεστῶς ὀλωσδιόλου ἀντίθετο μὲ τὰ ιδεώδη γιὰ τὰ ὁποῖα πολέμησε ὁ κόσμος μας καὶ τόσο περίλαμπρα ὁ λαός μας στὸν τελευταῖο παγκόσμιο πόλεμο. Εἶναι μία κατάσταση ὑποχρεωτικῆς νάρκης, ὅπου ὅσες πνευματικὲς ἀξίες κατορθώσαμε νά κρατήσουμε ζωντανές, μὲ πόνους καὶ μὲ κόπους, πᾶνε κι αὐτὲς νά καταποντιστοῦν μέσα στὰ ἐλώδη στεκούμενα νερά. Δὲ θὰ μοῦ ἦταν δύσκολο νά καταλάβω πὼς τέτοιες ζημιὲς δὲ λογαριάζουν πάρα πολὺ γιὰ ὀρισμένους ἀνθρώπους.

Δυστυχῶς δὲν πρόκειται μόνον γι' αὐτὸ τὸν κίνδυνο. Ὅλοι πιά τὸ διδάχτηκαν καὶ τὸ ξέρουν πὼς στὶς δικτατορικὲς καταστάσεις ἡ ἀρχὴ μπορεῖ νά μοιάζει εὐκόλη, ὅμως ἡ τραγωδία περιμένει ἀναπότρεπτη στὸ τέλος. Τὸ δράμα αὐτοῦ τοῦ τέλους μᾶς βασανίζει, συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδήτητα, ὅπως στοὺς παμπάλαιους χοροὺς τοῦ Αἰσχύλου. Ὅσο μένει ἡ ἀνωμαλία, τόσο προχωρεῖ τὸ κακό.

Εἶμαι ἓνας ἄνθρωπος χωρὶς κανένα ἀπολύτως πολιτικὸ δεσμὸ καί, μπορῶ νά τὸ πῶ, μιλῶ χωρὶς φόβο καὶ χωρὶς πάθος. Βλέπω μπροστά μου τὸν γκρεμὸ ὅπου μᾶς ὀδηγεῖ ἡ καταπίεση πού κάλυψε τὸν τόπο. Αὐτὴ ἡ ἀνωμαλία πρέπει νά σταματήσει. Εἶναι ἐθνικὴ ἐπιταγή.

Τώρα ξαναγυρίζω στὴ σιωπὴ μου καὶ παρακαλῶ τὸ Θεό, νά μὴ μέ φέρει ἄλλη, φορὰ σέ παρόμοια ἀνάγκη νά ξαναμιλήσω.⁴⁶

Η δήλωση του Σεφέρη έκανε τεράστια αίσθηση και στο εξωτερικό και στην Ελλάδα και έδωσε μεγάλη ώθηση στο αντιδικτατορικό κίνημα. Η χούντα, στη συνέχεια, ως απάντηση στη δήλωση του Σεφέρη, τον οποίο χαρακτήρισε ως ὄργανο του διεθνούς κομμουνισμού,

⁴⁵ Παπανικολάου, 2010, σελ. 179.

⁴⁶ http://www.snhell.gr/lectons/content.asp?id=93&author_id=44&page=testimonies

θέλοντας να αποδείξει ότι επικρατούσε πνευματική ελευθερία, ανακοίνωσε την επαναφορά τριών άρθρων του Συντάγματος σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα και παράλληλα αποφάσισε να δημοσιεύονται σε όλες τις εφημερίδες διηγήματα από την Ανθολογία Διηγήματος του Αποστολίδη, χωρίς να έχει πάρει την άδεια των συγγραφέων τους.

Αυτή η κίνηση του καθεστώτος οδήγησε 18 λογοτέχνες⁴⁷ να αντιδράσουν με μια κοινή επιστολή τους. Η επιστολή συντάχθηκε από την Καίη Τσιτσέλη, η οποία προσπάθησε να συγκεντρώσει αρχικά υπογραφές από τους συγγραφείς των οποίων τα έργα είχαν συμπεριληφθεί στην ανθολογία, αλλά επειδή αυτοί ήταν λίγοι, στη συνέχεια συγκέντρωσε υπογραφές από άλλους που συμφωνούσαν με την επιστολή. Μέσω αυτής, οι συγγραφείς αρνούσαν τη δημοσίευση κειμένων τους «κατά διαταγήν». Και αυτή η μαρτυρία μεταδόθηκε από το BBC στις 23 Απριλίου 1969. Η δήλωσή τους ήταν η εξής:

Οι υπογεγραμμένοι 18 Αθηναίοι συγγραφείς της μεταπολεμικής γενιάς, συμεριζόμεστε την αγανάκτηση εκείνων από εμάς των οποίων τα ονόματα χρησιμοποιούνται χωρίς τη συγκατάθεση τους, με την αναγκαστική δημοσίευση κειμένων τους στον Τύπο, για να δημιουργηθεί η εντύπωση μέσα κι έξω από την Ελλάδα, ότι υπάρχει τάχα ελεύθερη πνευματική ζωή στη χώρα μας.⁴⁸

Ελεύθερη πνευματική ζωή δεν μπορεί να υπάρξει όσο λειτουργεί λογοκρισία, που νεκρώνει τη γόνιμη ανταλλαγή ιδεών κι εμποδίζει τον άφοβο διάλογο· όσο απαγορεύονται βιβλία· όσο διώκονται πνευματικοί άνθρωποι για μόνες τις πεποιθήσεις τους. Ελεύθερη πνευματική ζωή δε συμβιβάζεται με την προσπάθεια αφανισμού, στην παιδεία, της ζωντανής μας γλώσσας - της γλώσσας του Εθνικού μας Ύμνου και της δημοτικής μας παράδοσης. Όλ' αυτά τα φαινόμενα συνθέτουν την εικόνα της καταπίεσης που υφίσταται το Πνεύμα στον τόπο, κι αποτελούν μια πτυχή της γενικότερης δοκιμασίας που περνάει η Ελλάδα. Έχουμε συνείδηση πως η πτυχή αυτή, που φυσικό είναι να μας συγκινεί ιδιαίτερα, δεν είναι η μόνη ούτε κι η τραγικότερη. Η ελευθερία όμως είναι αδιαίρετη, και το πόσο σημαντική είναι η πνευματική ελευθερία για την αξιοπρέπεια των ανθρώπων και των εθνών, μας το επιβεβαίωσαν, πρόσφατα ακόμα, ο ηρωικός αγώνας του τσεχοσλαβικού λαού για να την κατακτήσει, κι οι διαμαρτυρίες των φιλελευθέρων Ρώσων διανοουμένων, που εξακολουθούν να διώκονται. Τιμούμε τον Γιώργο Σεφέρη, γιατί πρώτος επισήμανε τους κινδύνους, που αυξάνουν όσο παρατείνεται η σημερινή κατάσταση. Ελπίζουμε, η φωνή του μεγάλου ποιητή να μην αποδειχθεί φωνή Κασσάνδρας».

---

⁴⁷ Πρόκειται για τους: Νίκο Κάσδαγλη, Καίη Τσιτσέλη, Κωστούλα Μητροπούλου, Παντελή Καλλιότσο, Μένη Κουμανταρέα, Κώστα Ταχτσή, Ρόδη Ρούφο, Θανάση Βαλτινό, Μιχαήλ Αβέρωφ, Αλέξανδρο Αργυρίου, Λιλή Ιακωβίδη, Γιώργο Γεραλή, Φώντα Κονδύλη, Αλέξανδρο Κοτζιά, Ιάσων Δεπούνη, Λίνα Κάσδαγλη, Τάκη Κουφόπουλο, Θ. Δ. Φραγκόπουλο.

⁴⁸ Dyck, 2002, σελ. 61.

Εξαιτίας όλων αυτών των γεγονότων η προληπτική λογοκρισία αίρεται τον Νοέμβριο του 1969 και αντικαθίσταται από τον «Νόμο περί Τύπου», βάσει του οποίου οι εκδότες, οι συντάκτες καθώς και οι συγγραφείς όφειλαν να ασκούν οι ίδιοι λογοκρισία στο έργο τους, προκειμένου αυτό να είναι σύμφωνο με το πνεύμα του καθεστώτος. Παράλληλα, ο νέος νόμος τόνιζε ότι ο τίτλος κάθε έργου θα πρέπει να ανταποκρίνεται απόλυτα στο περιεχόμενό του. Με την άρση της λογοκρισίας, παρουσιάστηκε ένα εντυπωσιακό κύμα εκδόσεων με την ίδρυση πάνω από τριάντα εκδοτικών οίκων και τη μαζική έκδοση βιβλίων. Εκδόθηκαν κυρίως μεταφράσεις πολιτικών και κοινωνικών κειμένων που θεωρούνταν κλασικά, αλλά και κείμενα που συγκαταλέγονταν στο είδος της σύγχρονης αμφισβήτησης και ανατρεπτικής λογοτεχνίας, καθώς και πολλοί γνωστοί Νεοέλληνες λογοτέχνες, αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς και βυζαντινά κείμενα.⁴⁹

Παράλληλα, την καινούρια αυτή διάταξη αξιοποίησαν τον Ιούλιο του 1970 ορισμένοι συγγραφείς, πολλοί από τους οποίους είχαν υπογράψει και τη δήλωση των 18, και κριτικοί που μέχρι τότε σιωπούσαν, και αποφάσισαν να πραγματοποιήσουν μια ομαδική δημοσίευση κειμένων διαφορετικών ειδών εναντίον της χούντας. Ο τόμος *18 Κείμενα* είναι μια συλλογική αντιδικτατορική πράξη των: Καίης Τσιτσέλη, Τάκη Κουφόπουλου, Σπύρου Πλασκοβίτη, Αλέξανδρου Κόντζια, Τάκη Σινόπουλου, Νόρας Αναγνωστάκη, Ρόδη Ρούφου, Γιώργου Χειμωνά, Θ.Δ. Φραγκόπουλου, Στρατή Τσίρκα, Μανόλη Αναγνωστάκη, Δ.Ν. Μαρωνίτη, Νίκου Κάσδαγλη, Θανάση Βαλτινού, Μένη Κουμανταρέα, Λίνας Κάσδαγλη, Αλέξανδρου Αργυρίου. Υπεύθυνοι της έκδοσης ορίστηκαν οι Μανόλης Αναγνωστάκης, Αλέξανδρος Αργυρίου, Νίκος Κάσδαγλης, Αλέξανδρος Κοτζιάς, Τάκης Κουφόπουλος, Ρόδης Ρούφος, Θ.Δ. Φραγκόπουλος.⁵⁰ Δίπλα στα ονόματά τους αναγράφονται στοιχεία της προσωπικής διεύθυνσής τους, ακολουθώντας τις επιταγές του χουντικού νόμου, που όριζε ότι πρέπει να αναγράφονται τα πλήρη στοιχεία του υπεύθυνου έκδοσης. Ήταν όλοι κάτοικοι Αθηνών, εκτός από τον Κάσδαγλη, που κατοικούσε στη Ρόδο, και τον Αναγνωστάκη, που κατοικούσε στη Θεσσαλονίκη. Το εξώφυλλο έχει αλφαβητικά τα ονόματα των 18 συγγραφέων με πρώτο τιμητικά το όνομα του Σεφέρη σε μικρή απόσταση από τα άλλα. Τα κείμενα βρίθουν έμμεσων αναφορών στο καθεστώς, ενώ διακωμωδείται ο λόγος που χρησιμοποιούσαν οι δικτάτορες.

Στον πρόλογο του βιβλίου οι συγγραφείς δηλώνουν πως η κατάργηση της προληπτικής λογοκρισίας δεν είναι αρκετή και ότι με αυτήν τους τη συλλογική προσπάθεια θέλουν να

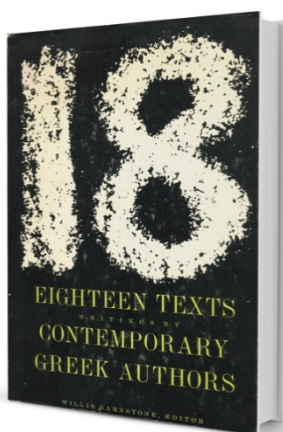
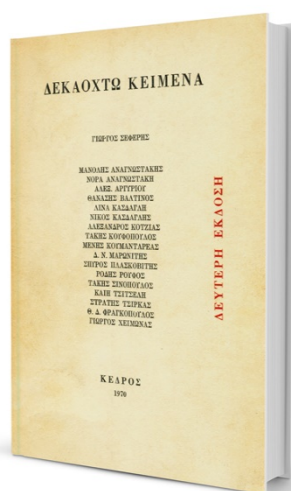
---

⁴⁹ Ρήγος, 1999, σελ. 232.

⁵⁰ Η Νανά Καλλιανέση ανέλαβε την εκτύπωση του τόμου, δεν αναγράφηκε, όμως, μεταξύ των υπεύθυνων της έκδοσης, ώστε να προστατευθεί.

τονίσουν και πάλι την πίστη τους σε θεμελιακές αξίες και κυρίως στο δικαίωμα της ελεύθερης πνευματικής και καλλιτεχνικής δημιουργίας.⁵¹ Πριν από τα κείμενά τους προτάσσουν το ποίημα «Οι γάτες του Αη Νικόλα» του Γιώργου Σεφέρη, που μέχρι τότε δεν είχε εκδοθεί στα ελληνικά. Η μεγάλη επιτυχία που είχαν τα *Δεκαοχτώ Κείμενα* αποδεικνύεται από το γεγονός ότι διαβάστηκαν και κυκλοφόρησαν σε αλληπάλληλες εκδόσεις. Μάλιστα ανατυπώθηκαν πέντε φορές σε διάστημα λιγότερο του ενός χρόνου. Επίσης, το βιβλίο κυκλοφόρησε μεταφρασμένο και στο εξωτερικό και έγινε η αφορμή για να ενταθεί η πνευματική αντίδραση εναντίον της Χούντας.

Εικόνα 10. Το εξώφυλλο της αγγλικής έκδοσης των Δεκαοχτώ Κειμένων που κυκλοφόρησε από το Harvard University Press.

Πηγή εικόνων: <https://www.kathimerini.gr/society/976196/i-ekdosi-ton-dekaochto-keimenon/>

Η πρωτοβουλία των συγκεκριμένων συγγραφέων συνεχίστηκε με άλλους δύο τόμους, *Νέα Κείμενα* και *Νέα Κείμενα 2*. Σε αυτούς επικρατεί η ίδια λογική με τα *Δεκαοχτώ Κείμενα*,

⁵¹ Δεκαοχτώ Κείμενα, 1970, σελ. 11.

αλλά περιλαμβάνονται σε αυτά και άλλοι συγγραφείς και τα κείμενα έχουν ευρύτερη ύλη. Στα *Νέα Κείμενα* προτάσσεται το κείμενο του Γιάννη Ρίτσου *Αφανισμός της Μήλου*. Τα *Νέα Κείμενα 2*, που κυκλοφορούν μετά τον θάνατο του Σεφέρη, ανοίγουν με ένα σημείωμα των εκδοτών για τον ποιητή, περιέχουν το πλήρες κείμενο της αντιδικτατορικής του δήλωσης και το ποίημα του *Επί Ασπαλάθων*. Το περιοδικό *Συνέχεια* αποτέλεσε την τελευταία τους εκδοτική δραστηριότητα⁵². Κυκλοφόρησαν 8 τεύχη από τον Μάρτιο έως τον Οκτώβριο του 1973. Υπεύθυνοι για την έκδοση ήταν οι κριτικοί και συγγραφείς Αλέξανδρος Κοτζιάς, Δ.Ν. Μαρωνίτης και Αλέξανδρος Αργυρίου. Όταν κυκλοφόρησε το πρώτο τεύχος συνελήφθη ο Δ.Ν. Μαρωνίτης και στη συνέχεια ακολούθησαν συλλήψεις και στενών συνεργατών του περιοδικού⁵³ (Π. Ζάννας, Δ. Τσάτσος, Γ. Πεσμαζόγλου, Α. Πεπόνης).⁵⁴

---

⁵² Ακόμα κυκλοφόρησαν και τα εξής αντιδικτατορικά περιοδικά: *Προσανατολισμοί, Πολιτικά Θέματα, Νέοι Στόχοι, Αντί*.

⁵³ <http://www.askiweb.eu/index.php/el/2015-09-21-08-27-59/2015-09-21-09-40-15/268-1973>

⁵⁴ Τίτλοι έργων λογοτεχνών που έχουν ως θέμα την περίοδο της δικτατορίας 1967-1974: Περικλής Κοροβέσης, *Ανθρωποφύλακες*, Στοκχόλμη, Βέργος, 1969. Κωστούλα Μητροπούλου, *Αντίστροφη Μέτρηση*, Αθήνα, Ίκαρος, 1970. Πέτρος Αμπατζόγλου, *Θάνατος μισθωτού*, Αθήνα, Κέδρος, 1971. Γιώργος Χειμωνάς, *Ο γιατρός Ινεότης*, Κέδρος, Αθήνα, 1971. Κωστούλα Μητροπούλου, *Το έγκλημα ή 450 ημέρες*, Αθήνα, Κέδρος 1972. Γιάννης Ρίτσος, *Το ημερολόγιο μιας εβδομάδας*, 1973. Κωστούλα Μητροπούλου, *Το χρονικό των τριών ημερών*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1974. Γιώργος Χειμωνάς, *Ο γάμος*, Αθήνα, Κέδρος, 1975. Μαργαρίτα Λυμπεράκη, *Το μυστήριο*, Αθήνα, Κέδρος, 1976. Ζωρζ Σαρρή, *Τα γενέθλια*, Αθήνα, Κέδρος, 1977. Νίκος Κάσδαγλης, *Επιβάσεις*, (διήγημα στο βιβλίο του Μυθολογία) Αθήνα, Κέδρος, 1977. Γιώργος Μανιάτης, *21 Απριλίου- από μια περίπλοκη άποψη*, (αφήγημα), 1977. Χριστόφορος Μηλιώνης, *Διηγήματα δοκιμασίας*, Αθήνα, Κέδρος, 1978. Μάρω Δούκα, *Αρχαία σκουριά*, Αθήνα, Κέδρος, 1979. Αλέξανδρος Κοντζιάς, *Αντιποίησης αρχής*, Αθήνα, Κέδρος, 1979. Λιλή Ζωγράφου, *Πώς φτάσαμε στη νύχτα της μεγάλης σφαγής*, Αθήνα, Γραμμή, 1979. Γιώργος Ιωάννου, *Ο τοίχος με τα κάγκελα*, (διήγημα από τη συλλογή του Εφήβων και μη), Αθήνα, Κέδρος, 1982. Νίκος Κάσδαγλης, *Η Νευρή*, Αθήνα, Κέδρος, 1985. Μάκης Καραγιάννης, *Το όνειρο του Οδυσσέα*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2011.

3. Ο αυτοβιογραφικός λόγος σε συνθήκες ολοκληρωτισμού

3.1 Συνοπτικά περί αυτοβιογραφίας

Τα τέσσερα κείμενα τα οποία αναλύονται στο πλαίσιο της παρούσας διπλωματικής ανήκουν στην κατηγορία του αυτοβιογραφικού λόγου. Γενικά ως αυτοβιογραφία νοείται το αφηγηματικό κείμενο που ως κύριο θέμα του έχει την εξιστόρηση της ζωής του/της ίδιου/ας του/της συγγραφέα/ως. Στο Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων των Ιωάννη και Νικήτα Παρίση⁵⁵ ως αυτοβιογραφία χαρακτηρίζεται ένα συνεχές αφηγηματικό κείμενο στο οποίο ένας άνθρωπος γράφει ο ίδιος την ιστορία της ζωής του ή ένα μέρος της και το οποίο συνήθως συντίθεται σε χρόνο μεταγενέστερο από τα γεγονότα που εξιστορούνται. Η χρονική απόσταση που χωρίζει τα βιωμένα γεγονότα από την συγγραφή/καταγραφή τους είναι κρίσιμη ως προς τον χαρακτηρισμό ενός κειμένου αυθιστόρησης ως ημερολογίου: για τον Lejeune, το ημερολόγιο (diary) «σμιλεύει τη ζωή καθώς αυτή εκτυλίσσεται»⁵⁶.

Σε ένα αυτοβιογραφικό κείμενο ο/η συγγραφέας εξιστορεί, κατά κανόνα σε πρώτο πρόσωπο αλλά όχι πάντα, τη ζωή του/της, είτε καταγράφοντας απλώς τις αναμνήσεις του/της χωρίς ιδιαίτερες ρητορικές ή λογοτεχνικές αξιώσεις είτε ενσωματώνοντάς τις σε ένα λογοτέχνημα. Στην τελευταία περίπτωση, ο προσδιορισμός των ορίων της αυτοβιογραφίας και της μυθοπλασίας είναι σύνθετος και συχνά ιδιαίτερα προβληματικός. Ο Olney (1980) θίγει κάποια από τα θεωρητικά ζητήματα που ανακύπτουν από τις απόπειρες ειδολογικού προσδιορισμού ή κριτικής ανάλυσης αυτοβιογραφικών κειμένων που έχουν γραφεί από λογοτέχνες/ιδες.⁵⁷

Στο αυτοβιογραφικό κείμενο, συγγραφέας, αφηγητής/τρια και πρωταγωνιστής/τρια ταυτίζονται, έτσι αυτό αποκτά τον χαρακτήρα της αυτοαναφορικότητας. Ο Lejeune χαρακτηρίζει την αυτοβιογραφία ως «μια αναδρομική ιστορία σε πεζό λόγο ενός υπαρκτού προσώπου που αφορά την ύπαρξή του, εστιάζει στην ατομική ζωή του και ιδιαίτερα στην ιστορία της προσωπικότητάς του».⁵⁸ Η διαδικασία της αυτοβιογράφησης προσφέρει πρωτογενή κείμενα που αποκαλύπτουν ακόμα και τις πιο μύχιες σκέψεις του/της συγγραφέως, αλλά μαρτυρούν επίσης και την ιστορία της κάθε εποχής⁵⁹, με διαφορετικό, φυσικά, βαθμό

---

⁵⁵ Παρίσης, Ιωάννης - Παρίσης, Νικήτας, 1999, σελ. 25.

⁵⁶ Lejeune, 1975 σελ. 173.

⁵⁷ Για τα γενικά θεωρητικά ζητήματα περί αυτοβιογραφίας στον χώρο της ελληνικής βιβλιογραφίας, βλ. Πασχαλίδης.

⁵⁸ Lejeune, 1975, σελ. 14.

⁵⁹ Soboleva, 2020, σελ. 344.

προβολής του καταστασιακού πλαισίου ανά αυτοβιογραφικό κείμενο. Ο Misch υποστηρίζει ότι μέσω της αυτοβιογραφίας μπορούμε να γνωρίσουμε την ανθρωπότητα.⁶⁰

Ο όρος *αυτοβιογραφία* θεωρείται γλωσσικό αντιδάνειο, καθώς εισήχθη στα ελληνικά από την αγγλική λέξη *autobiography*⁶¹. Η πρώτη έντυπη εμφάνιση του όρου απαντά σε άρθρο του ποιητή Robert Southey, που εκδόθηκε το 1809. Ωστόσο, ο Gusdorf την εντοπίζει ήδη το 1798 σε κείμενο του Schlegel με τη γερμανική μορφή της *Autobiographie*.⁶² Η εμφάνιση του όρου συγκέντρωσε υπό ένα υπερώνυμο πολλούς από τους όρους που, πριν από την άφιξή του στο φιλολογικό λεξιλόγιο, χρησιμοποιούνταν για τέτοιου είδους κείμενα, όπως «*εξομολογήσεις*», «*αναμνήσεις*» κ.λπ. Κατά καιρούς έχουν χρησιμοποιηθεί και πολλοί άλλοι όροι για να περιγράψουν αυτά τα κείμενα. Για την Ελληνική, ο Πασχαλίδης χρησιμοποιεί και τους όρους *προσωπική λογοτεχνία*⁶³ και *αυτομμητικό γένος*⁶⁴, ο Βελούδης μιλά για *κείμενα ιδιωτικής χρήσης*⁶⁵, η Τσιριμώκου τα χαρακτηρίζει ως *γραφές του εγώ, εγωτική ή εγωκεντρική λογοτεχνία και εγωγραφία*⁶⁶, ενώ ο όρος *αυτοβιογραφικός λόγος*, που είναι και συνηθέστερος, αξιοποιείται από τις Μυλωνάκη⁶⁷, Κοντογιάννη⁶⁸ κ.ά. Το τεράστιο εύρος και η ποικιλία των κειμένων αυθιστόρησης, σε συνάρτηση και με το γεγονός ότι δύνανται να παραχθούν και έχουν κατά κόρον παραχθεί και από μη επαγγελματίες συγγραφείς, έχει δημιουργήσει διαχρονικούς προβληματισμούς στους μελετητές σχετικά με την ειδολογική τους ταξινόμηση⁶⁹ (ένα εκ των ζητημάτων είναι και η συμπερίληψη των επιστολών στη χορεία των αυτοβιογραφικών κειμενικών ειδών), ενώ τα ειδολογικά όρια και μεταξύ των αυτοβιογραφικών κειμένων είναι συχνά εντελώς ρευστά. Οι Smith & Watson⁷⁰ προτείνουν μια λεπτομερή ταξινόμια των αυτοβιογραφικών κειμένων, η οποία περιλαμβάνει 60 είδη, με πρωτότυπους ορισμούς και αντίστοιχα παραδείγματα δημοσιευμένων αυθιστορήσεων, η οποία, όπως θα καταφανεί παρακάτω, αξιοποιείται για την ειδολογική κατάταξη των κειμένων που εξετάζονται στην παρούσα εργασία.

---

⁶⁰ Soboleva, 2020, σελ. 346.

⁶¹ May, 1986, σελ. 20-24, διαθέσιμο στο: https://issuu.com/diavazo.gr/docs/aa128_issue_155.

⁶² May, 1986, σελ. 20-24, διαθέσιμο στο: https://issuu.com/diavazo.gr/docs/aa128_issue_155_2.

⁶³ Πασχαλίδης, 1993, σελ. 39.

⁶⁴ Πασχαλίδης, 1993, σελ. 18.

⁶⁵ Βελούδης, 2011, σελ. 190.

⁶⁶ Τσιριμώκου, 2000, σελ. 413-422.

⁶⁷ Μυλωνάκη, σελ. 455-464.

⁶⁸ Κοντογιάννη, 2012, σελ. 503-513.

⁶⁹ Olney, 1980, σελ. 3-27.

⁷⁰ Smith & Watson, 2010, σελ. 253-286.

3.2 Γυναικείος αυτοβιογραφικός λόγος σε συνθήκες ολοκληρωτισμού

Τα τέσσερα αυτοβιογραφικά κείμενα που εξετάζονται στην παρούσα διπλωματική παράχθηκαν με αφορμή την ιστορική συγκυρία της επιβολής στρατιωτικής δικτατορίας στην Ελλάδα τα έτη 1967-1974. Συγγράφηκαν από γυναίκες οι οποίες επέλεξαν συνειδητά να αντιταχθούν στο δικτατορικό καθεστώς και είχαν ενεργή εμπλοκή σε δράσεις εναντίον του, με διαφορετικούς, όμως, τρόπους και σε διαφορετικό βαθμό η καθεμία.

Γενικότερα, τα κείμενα αυτά εντάσσονται στη αυτοβιογραφική εκδοτική δραστηριότητα που αφορά εμπειρίες που βιώθηκαν από γυναίκες σε ιστορικές περιόδους κοινωνικών αναταραχών και επιβολής ολοκληρωτικών καθεστώτων. Παραδείγματα στον εξωελλαδικό χώρο είναι το ναζιστικό καθεστώς στη Γερμανία ή ο Ισπανικός Εμφύλιος και η δικτατορία του Φράνκο, εξ αφορμής των οποίων έχουν παραχθεί αυτοβιογραφικά κείμενα γυναικών που αναφέρονται στη ζωή και τη δράση τους υπό τις συγκεκριμένες πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες. Παρουσιάζονται εδώ δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων έργων.

Το πρώτο παράδειγμα είναι ο τόμος *Women without a Past? German Autobiographical Writings and Fascism* της Joanne Sayer (2007). Παρουσιάζει τις αναμνήσεις επτά γυναικών που κατέγραψαν, στα γερμανικά, τις εμπειρίες τους από τον ναζισμό. Πρόκειται για τις Hilde Huppert, Inge Scholl, Elisabeth Langgässer, Melita Maschmann, Greta Kuckhoff, Elfriede Brüning and Grete Weil, οι οποίες καταγράφουν τις μνήμες και τα βιώματά τους από διαφορετικές οπτικές γωνίες: του θύματος αλλά και του θύτη. Η Hilde Huppert υπήρξε συγγραφέας και επέζησε του Ολοκαυτώματος. Η Inge Scholl, γνωστή Γερμανίδα συγγραφέας, υπέστη απαγόρευση δημοσίευσης έργων της στο πλαίσιο των ναζιστικών λογοκριτικών νόμων. Η Melita Maschmann κατέγραψε τις αναμνήσεις της ως μέλος της ναζιστικής νεολαίας και χρησιμοποιείται μεταξύ άλλων ως πηγή πληροφοριών για το φασιστικό σύστημα. Η Greta Kuckhoff υπήρξε μέλος της αντίστασης στη ναζιστική Γερμανία, ενώ ο σύζυγός της εκτελέστηκε από το Τρίτο Ράιχ. Η Elfriede Brüning, δημοσιογράφος και συγγραφέας, συμμετείχε στην κομμουνιστική αντίσταση και αρθρογραφούσε εναντίον του ναζιστικού καθεστώτος. Τέλος η Γερμανίδα συγγραφέας Grete Weil αναγκάστηκε να μεταναστεύσει στην Ολλανδία και ο σύζυγός της συνελήφθη και εκτελέστηκε από τους Ναζί. Γενικότερα, το έργο της Sayer εξετάζει την αυτοβιογραφία ως μια μορφή γραφής στο επίκεντρο των σύγχρονων συζητήσεων για τον «εαυτό», την «αλήθεια» και την «ιστορία», ενώ, ορμώμενη από τον ισχυρισμό της Ruh Klüger ότι ο πόλεμος και ο φασισμός είναι ανδρικές περιοχές και η μνημόνευσή τους συχνά θεωρείται ανδρικό προνόμιο, προβαίνει σε φεμινιστικές αναγνώσεις των αυτοβιογραφικών κειμένων των επτά Γερμανίδων.

Το δεύτερο παράδειγμα, το οποίο αφορά τον Ισπανικό Εμφύλιο, είναι το *Letters from Barcelona. An American Woman in Revolution and Civil War* της Lois Orr. Πρόκειται για ένα αυτοβιογραφικό κείμενο που γράφτηκε τις παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου από μια νεαρή Αμερικανίδα που έζησε και εργάστηκε στη Βαρκελώνη κατά τη διάρκεια της Καταλανικής Επανάστασης και του Ισπανικού Εμφυλίου. Αφορά ένα νιόπαντρο αριστερό ζευγάρι από την Αμερική, τους Lois και ο Charles Orr, που έφτασαν στη Βαρκελώνη το φθινόπωρο του 1936 ως μέρος του ταξιδιού του μέλιτός τους στην Ευρώπη. Ενώ περιπλανώνται στη ναζιστική Γερμανία μαθαίνουν για το ξέσπασμα του Ισπανικού εμφυλίου πολέμου και αποφασίζουν να μεταβούν στην Ισπανία. Εκεί θα δουλέψουν σαν δημοσιογράφοι, μέχρι τη στιγμή της σύλληψής τους από την αστυνομία. Μετά την απελευθέρωσή τους φεύγουν για το Παρίσι, από όπου ξεκινούν αγώνα για τους συντρόφους τους που παραμένουν φυλακισμένοι. Μέσα από τις επιστολές της Lois Orr προς την οικογένειά της, οι οποίες που παρατίθενται στο βιβλίο, σκιαγραφείται μια γενιά επαναστατών που βρέθηκαν στην Ισπανία με την πρόθεση να υποκινήσουν μια «παγκόσμια επανάσταση».

3.3 Αυτοβιογραφικός λόγος Ελληνίδων με αντιστασιακή/αντικαθεστωτική δράση

Αναφορικά με τον ελλαδικό χώρο, κατά τη διάρκεια του 20^{ού} αιώνα υπήρξε μια αρκετά έντονη εκδοτική δραστηριότητα που αφορούσε προσωπικές μαρτυρίες Ελληνίδων που ενεπλάκησαν με ποικίλους τρόπους σε δραματικά κοινωνικοπολιτικά γεγονότα όπως ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ο Εμφύλιος και η Επταετία. Πλευρές αυτού του ζητήματος διερευνώνται εκτενώς στο Σάγγου (2012). Η συγκεκριμένη διδακτορική διατριβή μελετά ένα μεγάλο δείγμα αυτοβιογραφικών κειμένων γυναικών που ενεπλάκησαν στον αντιστασιακό αγώνα κατά την περίοδο της Κατοχής, ήταν έγκλειστες σε φυλακές ή εξορισμένες, υπηρέτησαν στον ΕΛΑΣ ή τον ΔΣΕ, κατέφυγαν ως πολιτικές πρόσφυγες στην Ευρώπη ή στη Σοβιετική Ένωση, ενώ ορισμένες ήταν κόρες αριστερών που διώκονταν. Η μελέτη δεν συμπεριλαμβάνει κείμενα γυναικών που μιλούν αποκλειστικά για τα βιώματα και τις αναμνήσεις τους από την περίοδο της δικτατορίας των Συνταγματαρχών⁷¹. Το υλικό της έρευνας απαρτίζεται από 33 αυτοβιογραφικά κείμενα γυναικών για τη χρονική περίοδο 1940-1974, τα περισσότερα από τα οποία προέρχονται από γυναίκες που συμμετείχαν ενεργά στο κίνημα της αριστεράς (εξετάζονται μόνον τέσσερα κείμενα γραμμένα από γυναίκες που πρόσκεινται στη δεξιά παράταξη). Σε όλα τα κείμενα είναι φανερή η διαχωριστική «γραμμή» αριστεράς- δεξιάς. Η μελέτη αναδεικνύει την πολυφωνικότητα και την πολλαπλότητα της γυναικείας ταυτότητας.

---

⁷¹ Σάγγου, 2012., σελ. 8.

Από την άλλη πλευρά, το Βερβενιώτη (2003) ενσωματώνει τη μαρτυρία του μέλους της ΕΠΟΝ και του ΔΣΕ Σταματίας Μπαμπάτση, η οποία εξέτισε δεκαετή ποινή φυλάκισης κατά τη μετεμφυλιακή εποχή. Η αυτοβιογραφική αφήγηση συνοδεύεται από εκτεταμένη ιστορική ανάγνωση των γεγονότων από τη Βερβενιώτη, η οποία αξιοποιεί και αρχειακές πηγές.

3.4. Αυτοβιογραφικός λόγος γυναικών την περίοδο της δικτατορίας (1967-1974)

Η Σάγγου (2012) επισημαίνει ότι τα γυναικεία αυθιστορητικά κείμενα που αναφέρονται στην περίοδο της Επταετίας δεν είναι πολλά, και αναφέρει συγκεκριμένα τις μαρτυρίες της Κίττυς Αρσένη και της Αμαλίας Φλέμινγκ (*Μπουμπουλίνας 18* και *Προσωπική Κατάθεση*, αντίστοιχα). Η παρούσα εργασία επικεντρώνεται σε τέσσερα γυναικεία αυθιστορητικά κείμενα που αναφέρονται στην περίοδο της Επταετίας, τα εξής:

- Αρσένη, Κίττυ, *Μπουμπουλίνας 18*, γ' έκδοση, Αθήνα, Θεμέλιο, 2005.
- Καραβία, Μαρία, *Το ημερολόγιο του Λονδίνου. Σημειώσεις από την εποχή της δικτατορίας*, Αθήνα, Άγρα, 2007.
- Φλέμινγκ, Αμαλία, *Προσωπική κατάθεση*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1995.
- Ντεκάστρο, Μαρίζα, *2651 Ημέρες δικτατορίας. 21 Απριλίου 1967- 24 Ιουλίου 1974*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2018.

Η Επταετία, το ιστορικό γεγονός εξ αφορμής του οποίου γράφτηκαν τα τρία αυτά κείμενα, αποτελεί τον κοινό τόπο των τεσσάρων γυναικών αυτοβιογράφων, που, κατά τα άλλα, διαφέρουν μεταξύ τους σε ποικίλα πεδία: ηλικία, επάγγελμα, πολιτική στράτευση, μορφή εμπλοκής με το δικτατορικό καθεστώς. Η Κίττυ Αρσένη, ηθοποιός, στρατευμένη στην αριστερά, κρατήθηκε και βασανίστηκε στο διαβόητο κτίριο της Ασφάλειας στην οδό Μπουμπουλίνας, διέφυγε στο εξωτερικό και κατέθεσε στη δίκη κατά της Ελλάδας το 1967 στο Συμβούλιο της Ευρώπης στο Στρασβούργο. Η Μαρία Καραβία, συγγραφέας και δημοσιογράφος, με δεσμούς στον χώρο της Δεξιάς παράταξης και μέλος του κύκλου του Κωνσταντίνου Καραμανλή, έζησε αυτοεξόριστη στο Λονδίνο κατά την εποχή της δικτατορίας και ανέπτυξε ενεργό αντιδικτατορική δράση κυρίως στο δημοσιογραφικό πεδίο. Η λαίδη Αμαλία Κουτσούρη-Φλέμινγκ, γιατρός, σύζυγος του νομπελίστα βιολόγου Αλεξάντερ Φλέμινγκ, οπαδός του κεντρώου χώρου, με φιλικούς δεσμούς με την οικογένεια Παπανδρέου, συνήργησε στην επιχείρηση απόδρασης του Αλέξανδρου Παναγούλη από τις φυλακές Μπογιατίου, συνελήφθη και κρατήθηκε στο κτίριο του ΕΑΤ-ΕΣΑ. Τέλος, η Μαρίζα

Ντεκάστρο, συγγραφέας με ειδίκευση στη λογοτεχνία και το δοκίμιο για παιδιά και νέους, υπήρξε έφηβη και ενηλικιώθηκε στη διάρκεια της δικτατορίας, και ενεπλάκη σε αντιδικτατορικές δράσεις στο πλαίσιο του φοιτητικού κινήματος της εποχής.

Σημειώνεται ότι τα τέσσερα υπό ανάλυση κείμενα ανήκουν σε διαφορετικά είδη αυθιστόρησης. Ο προσδιορισμός τους γίνεται εδώ με βάση την ταξινομία αυτοβιογραφικών κειμένων των Smith & Watson (2010)⁷², η οποία, αν και δεν εξαντλεί όλο το εύρος παραλλαγών και υποπεριπτώσεων αυτοβιογράφησης, ωστόσο, στα 60 διαφορετικά είδη αυτογραφικών κειμένων που περιλαμβάνει, καλύπτουν έναν ικανό αριθμό περιπτώσεων.

Παρακάτω παρουσιάζεται συνοπτικά το περιεχόμενο των τεσσάρων υπό μελέτη έργων, συνοδευόμενο από βιογραφικά στοιχεία για τις τέσσερις συγγραφείς.

3.4.1 Κίττυ Αρσένη

Η Κίττυ Αρσένη γεννήθηκε στο Αργοστόλι της Κεφαλλονιάς στις 8 Φεβρουαρίου του 1935.⁷³ Ήταν αδερφή του πολιτικού Γεράσιμου Αρσένη. Σπούδασε στη Δραματική Σχολή του Καρόλου Κουν, από όπου αποφοίτησε το 1958. Πρωτοεμφανίστηκε στο θέατρο την ίδια χρονιά με το «Ελεύθερο Θέατρο» (εταιρικός θίασος με τους αποφοίτους του Τέχνης), στο έργο του Κ. Γκολντόνι «Λοκαντιέρα» (ρόλος Ορτενσία).⁷⁴

Συμμετείχε ενεργά στον αντιδικτατορικό αγώνα κατά του καθεστώτος της 21^{ης} Απριλίου. Προσχώρησε στο Πατριωτικό Αντιδικτατορικό Μέτωπο.⁷⁵ Συνελήφθη το καλοκαίρι του 1967 και, αφού βασανίστηκε, καταδικάστηκε σε τρία χρόνια φυλάκιση με αναστολή. Το 1968 το δικτατορικό καθεστώς χορήγησε αμνηστία στους πολιτικούς κρατούμενους και έτσι αφέθηκε ελεύθερη. Την άνοιξη του 1968 κατάφερε να διαφύγει παράνομα από την Ελλάδα και κατέθεσε ως μάρτυς στη δίκη κατά της Ελλάδας στην Υποεπιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης στο Στρασβούργο⁷⁶. Κατήγγειλε τη χούντα για βασανιστήρια και βάνανυση παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁷⁷. Υπήρξε βασική μάρτυρας της έκθεσης της Διεθνούς Αμνηστίας «Report On Torture». Η κατάθεση της υπήρξε καταλυτική για την

---

⁷² Smith & Watson, 2010, σελ. 253-286

⁷³ <https://ellinikoskinimatografos.gr/arseni-kitty/>

⁷⁴ <https://www.inkefalonias.gr/politismos/15982-to-teleftaio-antio-stin-argostoliotissa-ithopoio-kitty-arseni-afieroma>

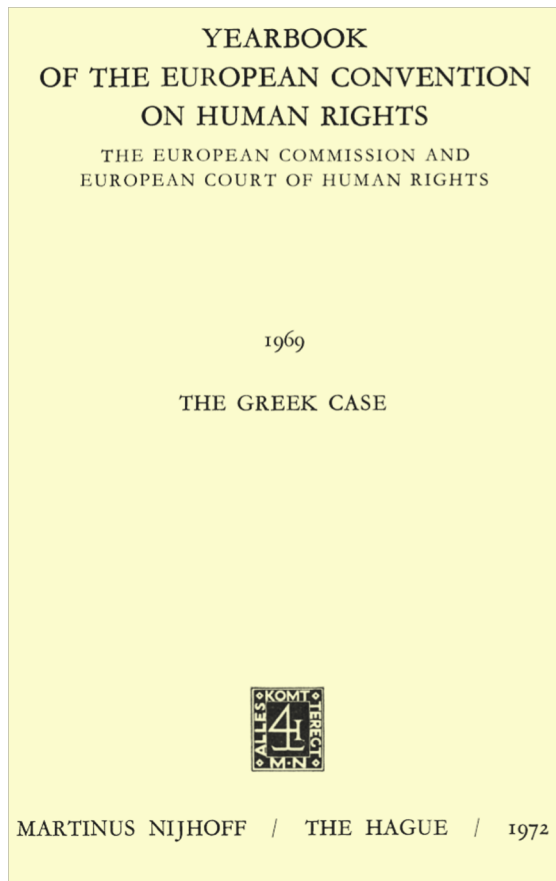
⁷⁵ Αντιδικτατορική οργάνωση που ιδρύθηκε το 1967 από τον Μίκη Θεοδωράκη.

⁷⁶ Yearbook of the European Convention of Human Rights, (1972). Το τμήμα του πρακτικού της δίκης που αφορά την Κίττυ Αρσένη βρίσκεται στις σελ. 244-259.

⁷⁷ https://www.avgi.gr/tehnas/67387_noembrios-1968-i-katathesi-tis-kittys-arseni-sto-symboyltio-tis-eyropis

απόφαση του Συμβουλίου να αποβάλει τη χώρα μας από τους κόλπους του. Στη συνέχεια εμφανίστηκαν και άλλοι μάρτυρες.

Εικόνα 11. Το εξώφυλλο του πρακτικού της δίκης κατά της Ελλάδας στο Συμβούλιο της Ευρώπης στο Στρασβούργο το 1969, όπου η Κίττυ Αρσένη κατέθεσε ως μάρτυρας.

Μετά τη δικτατορία επέστρεψε στην Ελλάδα κινδυνεύοντας να συλληφθεί, καθώς είχε γίνει γνωστή η κατάθεση της στο Συμβούλιο της Ευρώπης. Μετά τη μεταπολίτευση, ασχολήθηκε με την πολιτική και συμμετείχε στο ψηφοδέλτιο του ΚΚΕ εσωτερικού κατά τις πρώτες μεταπολιτευτικές εκλογές. Αργότερα δραστηριοποιήθηκε από τις γραμμές της Ελληνικής Αριστεράς (ήταν μέλος της Κεντρικής Επιτροπής), του Συνασπισμού και της Δημοκρατικής Αριστεράς. Ασχολήθηκε με συνδικαλιστικά θέματα των ηθοποιών, ενώ διετέλεσε γενική γραμματέας του Σωματείου Ελλήνων Ηθοποιών. Επίσης, χρημάτισε μέλος της Καλλιτεχνικής Επιτροπής του Εθνικού Θεάτρου. Πέθανε στις 14 Σεπτεμβρίου 2013 σε ηλικία 87 ετών.

Το βιβλίο της Κίττυς Αρσένη *Μπουμπουλίνας 18*, που πρωτοεκδόθηκε από τις εκδόσεις Θεμέλιο το 1975 (93 σελίδες) και έχει μεταφραστεί στην Ιταλική και τη Δανική, αποτελεί μαρτυρία που ιστορεί τις εμπειρίες της το 1967 κατά την κράτησή της στο διαβόητο κτίριο της Γενικής Ασφάλειας, στην οδό Μπουμπουλίνας στην Αθήνα μετά τη σύλληψή της για δράση

στο πλαίσιο του Πανελληνίου Αντιδικτατορικού Μετώπου. Το συγκεκριμένο αυτοβιογραφικό κείμενο μπορεί να κατηγοριοποιηθεί, κατά Smith & Watson (2010), ως *αφήγηση φυλάκισης (prison narrative)* ή *αφήγηση τραυματικής εμπειρίας (trauma narrative)*.⁷⁸

Εικόνα 12. Το εξώφυλλο του βιβλίου της Κίττυ Αρσένη Μπουμπουλίνας 18.

Το κείμενο συντάχθηκε, κατά τα λεγόμενα της συγγραφέως, το 1968, αρκετά χρόνια πριν την πρώτη ελληνική έκδοση (1975, μετά την μεταπολίτευση), κατά τη διαδρομή του τρένου Παρίσι-Στρασβούργο, όπου επρόκειτο να καταθέσει ως μάρτυρας στο Συμβούλιο της Ευρώπης, προκειμένου να καταγγείλει την παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από το καθεστώς της 21^{ης} Απριλίου⁷⁹. Εκεί κατέθεσε τη βιωμένη τραυματική εμπειρία της από τα βασανιστήρια και τους εξευτελισμούς στην διαβόητη «ταράτσα», τις ανακρίσεις, την αυστηρά απομόνωση στα κελιά του κρατητηρίου της οδού Μπουμπουλίνας.

«Η μαρτυρία τούτη γράφτηκε το 1968 στις διαδρομές του τρένου Παρίσι-Στρασβούργο. Γράφηκε ανάμεσα στις καταθέσεις- ανακρίσεις των

⁷⁸ Smith & Watson 2010, σελ. 283.

⁷⁹ Είχε λάβει αναστολή για τη δίκη και έτσι μπόρεσε να φύγει παράνομα στο εξωτερικό.

νομομαθών της Επιτροπής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης. Γράφτηκε ανάμεσα σε συνεντεύξεις των ξένων εφημερίδων και τηλεοράσεων, που κείνο τον καιρό τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Ελλάδα κάλυπταν τις στήλες τους και τα προγράμματά τους. Γράφτηκε για να απαντήσει στον Αμερικανό ανταποκριτή του «New York Times», γιατί, περνώντας μια τέτοια διαδικασία, το μόνο γιατρό που δεν χρειάζεται κανείς είναι ψυχίατρος!»⁸⁰

Το κείμενο της Αρσένη ξεκινά από τη σύλληψη και μεταφορά της, μετά από λίγες ώρες, χτυπημένη, στο κτίριο της Ασφάλειας στην οδό Μπουμπουλίνας, σε κελί απομόνωσης. Περιγράφει τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης της ίδιας αλλά και άλλων κρατούμενων, τις ψυχολογικές πιέσεις που υπέστη κατά τη διάρκεια της ανάκρισης, τα σωματικά βασανιστήρια στα οποία υποβλήθηκε, τον φόβο και την αγωνία που της προξενείτο από τα ουρλιαχτά άλλων κρατούμενων κατά τη διάρκεια των βασανισμών, τις προσπάθειες επικοινωνίας με τους/τις άλλους/ες κρατούμενους/ες. Μιλά επίσης για τις τεχνικές ανάκρισης και τις μεταπτώσεις των ανακριτών από την (υποκριτική) ευγένεια και τις λεκτικές προσπάθειες πειθούς, στις βίαιες εκρήξεις. Το κείμενο καταλήγει με την προτροπή, προς όσους υπέστησαν αυτά που η ίδια υπέστη, να μην ξεχάσουν, ούτε και να συγχωρήσουν, αλλά να εκθέτουν τις εμπειρίες τους σε επίσημους φορείς όπως η Διεθνής Αμνηστία και το Συμβούλιο της Ευρώπης.

3.4.2. Μαρία Καραβία

Η Μαρία Καραβία είναι δημοσιογράφος και συγγραφέας⁸¹. Σπούδασε Ιστορία της Τέχνης και εργάστηκε στον ημερήσιο, περιοδικό και ηλεκτρονικό τύπο. Έχει πραγματοποιήσει πολλά ταξίδια σε ανατολικές χώρες, προκειμένου να καλύψει δημοσιογραφικά αποστολές των εφημερίδων *Καθημερινή* και *Μεσημβρινή* αλλά και του προδικτατορικού περιοδικού *Εικόνες*⁸². Εργάστηκε στο Τρίτο Πρόγραμμα της Ελληνικής Ραδιοφωνίας, όταν διευθυντής ήταν ο Μάνος Χατζιδάκις. Στην Ελληνική τηλεόραση έχει παρουσιάσει τις εκπομπές «Εικόνες»⁸³ και «Εικαστικά»⁸⁴. Το 1996, σε συνεργασία με τον σκηνοθέτη Γιώργο Εμιρζά, παρουσίασε στην ΕΤ-1 μια τετράωρη τηλεοπτική σειρά με τον τίτλο «Οδησός». Πρόκειται για την πρώτη εκτενή έρευνα για τον ελληνισμό της περιοχής. Στη συνέχεια εκδόθηκε το βιβλίο της «Οδησός, η λησμονημένη πατρίδα» (Άγρα, 1998).

---

⁸⁰ Αρσένη, 1975, σελ. 9.

⁸¹ <http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=462&t=1203>

⁸² Πρόκειται για το πρώτο εικονογραφημένο περιοδικό στην Ελλάδα. Ιδιοκτήτρια και εκδότρια ήταν η Ελένη Βλάχου. Το πρώτο τεύχος κυκλοφόρησε στις 31 Οκτωβρίου του 1955.

⁸³ Σειρά εκπομπών με θέμα την εικαστική δραστηριότητα Ελλήνων καλλιτεχνών.

⁸⁴ Σειρά εκπομπών αφιερωμένη σε Έλληνες εικαστικούς.

Η Μαρία Καραβία έχει συγγράψει μεγάλο αριθμό βιβλίων: *Λαϊκή Κίνα, ένα κάποιο χαμόγελο* (Εκδόσεις Παπαζήση, 1978), *Ήρα, η ζωή και το έργο της Ήρας Τριανταφυλλίδη* (1985), *Κηφισιά, ομορφιά και μνήμη* (Έκδοση του Συλλόγου Προστασίας Κηφισιάς, Α' έκδοση 1988, Β' έκδοση 1989, Γ' έκδοση 2000), *Ο στοχαστής του Μαρουσίου, συνεντεύξεις με τον Γιάννη Τσαρούχη* (Εκδόσεις Καστανιώτη, Α' έκδοση 1989, Β' έκδοση 1990), *Κρανίου τόποι, ταξίδια στην Ανατολική Μεσόγειο* (Εκδόσεις Καστανιώτη, Α' έκδοση 1990, Β' έκδοση 1992, Γ' έκδοση 1994), *Ήλιος του Μεσονυκτίου* (Εκδόσεις Νέα Σύνορα-Α.Α. Λιβάνη, 1995), *Λαϊκή Κίνα* (Εκδόσεις Άγρα, Β' έκδοση 2003), εικονογραφημένο οδοιπορικό με 119 φωτογραφίες της ίδιας, *Τα Παιδιά της ερημιάς- Ιστορίες τόπων και ανθρώπων* (Εκδόσεις Καστανιώτη, 2003). Κατά την περίοδο της Επταετίας, η Καραβία έζησε ως αυτοεξόριστη στο Λονδίνο και εργάστηκε στην ελληνική υπηρεσία του BBC, αλλά και στο αγγλόφωνο περιοδικό «Greek Report», το οποίο εξέδιδε ο δημοσιογράφος Παναγιώτης Λαμπρίας⁸⁵. Εκεί, όπως συνάγεται από τις καταγραφές του ημερολογίου της, συμμετείχε ενεργά στον αντιδικτατορικό αγώνα ως μέλος ενός κύκλου διακεκριμένων αντιφρονούντων, κυρίως στο πεδίο της δημοσιογραφίας και της άσκησης πίεσης σε πρόσωπα και θεσμούς.

Εικόνα 13. Πρωτοσέλιδα του περιοδικού Greek Report. Πηγή: <https://katalogia.me/tag/%CF%84%CE%B1%CE%BA%CE%B7%CF%83-%CE%BB%CE%B1%CE%BC%CF%80%CF%81%CE%B9%CE%B1%CF%83/>

⁸⁵ Περιοδικό μηνιαίο των Ελλήνων του εξωτερικού που ενημέρωνε τη διεθνή κοινή γνώμη για την κατάσταση στην Ελλάδα.

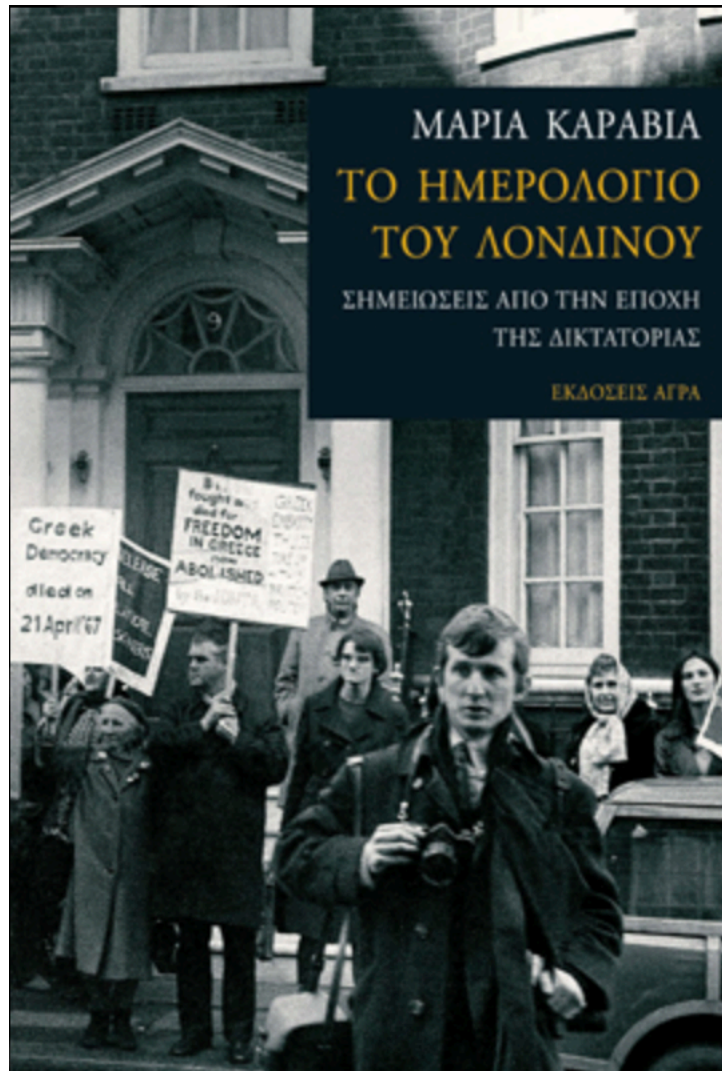
Το βιβλίο της Μαρίας Καραβία *Το Ημερολόγιο του Λονδίνου. Σημειώσεις από την εποχή της δικτατορίας* (Άγρα, 2007), όπως δηλώνει και ο τίτλος του, ανήκει στην κατηγορία του ημερολογίου (diary, σύμφωνα με την ταξινόμηση των Smith and Watson 2010)⁸⁶, δηλαδή ενός κειμένου στο οποίο καταγράφονται ημερήσια ή τακτά, και σε χρονολογική σειρά, οι προσωπικές εμπειρίες και δράσεις, οι παρατηρήσεις και οι σκέψεις ενός/μιας συγγραφέως.⁸⁷ Κυριαρχεί το α' ενικό πρόσωπο και ο ενεστώτας, αν και μπορεί να υπάρχουν και αναδρομές στο παρελθόν ή προβολές στο μέλλον.⁸⁸ Το κείμενο της Καραβία αποτελείται από προσωπικές της σημειώσεις για την εποχή της δικτατορίας. Ξεκινά να τις καταγράφει στις 15 Νοεμβρίου του 1968, όταν φθάνει στο Λονδίνο αποφασισμένη να μην ξαναγυρίσει στην Ελλάδα. Τελευταία εγγραφή του εκδεδομένου έργου είναι αυτή της 1^{ης} Ιουνίου του 1974, όπου αναφέρεται στην επικείμενη εμφάνιση ενός νέου περιοδικού στις Βρυξέλλες και στην πρόταση που της έκανε η Άννα Χαρίτου να πραγματευτεί πολιτιστικά θέματα ελληνικού ενδιαφέροντος. Η ημερομηνία και, ορισμένες φορές ο τόπος τίθενται ως επικεφαλίδες κάθε εγγραφής.

---

⁸⁶ Smith & Watson 2010, σελ. 266.

⁸⁷ Βελούδης, 1994, σελ. 193.

⁸⁸ <https://selidodeiktes.greek-language.gr/lemmas/1968/1953>

Εικόνα 14. Το εξώφυλλο του βιβλίου της Μαρίας Καραβία Το Ημερολόγιο του Λονδίνου. Σημειώσεις από την εποχή της δικτατορίας.

Η Καραβία, στον πρόλογο του βιβλίου, γράφει ότι σημείωνε σκέψεις και περιστατικά στα έξι χρόνια που έζησε στο Λονδίνο. Στο βιβλίο αποτυπώνονται, κυρίως, οι δραστηριότητές της ως συνεργάτιδας του αντιδικτατορικού περιοδικού Greek Report, η διάδρασή της με μια πλειάδα ανθρώπων, Ελλήνων αλλά και ξένων, που διαδραμάτισαν κάποιο ρόλο εκείνο το παραχώδες διάστημα και με τους οποίους η ίδια ήρθε σε επαφή, καθώς και τις δυσκολίες επιβίωσης στο Λονδίνο, έναν τόπο εντελώς διαφορετικό από την Ελλάδα. Καταγράφονται οι πολλές ώρες εργασίας, συνεντεύξεις με διάφορα πρόσωπα, οι ειδήσεις που κατέφθαναν από την Ελλάδα ή άλλες χώρες είτε μέσω τηλεφώνου, είτε μέσω των ΜΜΕ της εποχής, είτε από άτομα που επισκέπτονταν το Λονδίνο ερχόμενα από την Ελλάδα ή άλλες χώρες, αλλά και στιγμές από την κοινωνική της ζωή στο Λονδίνο. Το ημερολόγιο καταγράφει αποκαλυπτικά στιγμιότυπα, συχνά με ήπιων τόνων κρίσεις και διακριτικό χιούμορ. Περιλαμβάνεται, επίσης, απεικονιστικό υλικό που αφορά τις αντιδικτατορικές δράσεις στο Λονδίνο, ανεπίσημες στιγμές

με πρόσωπα του κύκλου της συγγραφέως, εικόνες από τον δημόσιο βίο των δικτατόρων και των περί αυτών, καθώς και γραπτά τεκμήρια όπως αφίσες, γελοιογραφίες κ.λπ.

Στον πρόλογο του βιβλίου, η Καραβία σημειώνει αναφορικά με την απόφαση της να εκδώσει το ημερολόγιό της:

«Όταν άρχισα να μαζεύω τα πράγματά μου για να επιστρέψω στην Ελλάδα, ένα σωρό χαρτιά δεν χωρούσαν στις αποσκευές μου... [...] Έκανα χρόνια να κοιτάζω το περιεχόμενο τους. Επετειακά, μιά-δύο φορές δημοσίευσα κάποια αποσπάσματα του «Ημερολογίου» μου στην *Καθημερινή* τελευταία φορά και στο *Βήμα*. Ύστερα κλειδώθηκε σε ένα ντουλάπι. Ωσπου, επετειακά και πάλι, με τη συμπλήρωση σαράντα χρόνων από τη δικτατορία του 1967, πήρα την απόφαση να εκδώσω αυτό το προσωπικό χρονικό. Τα ντοκουμέντα εκείνου του καιρού, εξάλλου, επιστολές, έντυπα, φωτογραφίες, εξακολουθούν να είναι υπερβάλλον βάρος, από το οποίο είμαι έτοιμη να αποδεσμευτώ.»⁸⁹

3.4.3 Αμαλία Φλέμινγκ

Η Αμαλία Φλέμινγκ, το γένος Κουτσούρη, γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη στις 28 Ιουνίου 1912⁹⁰. Έλαβε πολύπλευρη μόρφωση λόγω του πατέρα της Χαρίλαου Κουτσούρη, ο οποίος ήταν επιφανής δερματολόγος της Πόλης. Η οικογένειά της μεταφέρθηκε στην Ελλάδα όταν ξέσπασε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Η κλινική του πατέρα της λεηλατήθηκε, ενώ ο ίδιος κλήθηκε να υπηρετήσει τον τούρκικο στρατό.

Η Φλέμινγκ σπούδασε στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών με ειδίκευση στη βακτηριολογία και στη συνέχεια μετεκπαιδεύτηκε στο Παρίσι και στο Λονδίνο. Η ίδια είχε δηλώσει πως ήθελε να σπουδάσει Φιλολογία και Φιλοσοφία, ωστόσο άλλαξε γνώμη όταν κατάλαβε πως δε θα ήθελε να γίνει καθηγήτρια⁹¹. Από το 1938-1944 εργάστηκε ως βακτηριολόγος στο Δημοτικό Νοσοκομείο Αθηνών. Παντρεύτηκε τον αρχιτέκτονα Μανώλη Βουρέκα.

Την περίοδο της γερμανικής Κατοχής (1941-1944) στην Ελλάδα συμμετείχε ενεργά στην εθνική αντίσταση.⁹² Με τα χρήματα που λάμβανε από το νοσοκομείο της Νέας Ιωνίας όπου εργαζόταν, αγόραζε μαλλί και το έδινε σε γυναίκες για να φτιάξουν κάλτσες για τους στρατιώτες. Παράλληλα, με την επίσημη βοήθεια της αστυνομίας, εξέδιδε πλαστές ταυτότητες

⁸⁹ Καραβία, 2007, σελ. 13.

⁹⁰ http://www.elia.org.gr/userfiles/archives/%CE%A6%CE%9B%CE%95%CE%9C%CE%99%CE%93%CE%9A_%CE%91%CE%9C%91%CE%9B%CE%99%CE%91.pdf

⁹¹ <https://archive.ert.gr/7109/> (αφιέρωμα της ΕΡΤ)

⁹² <https://www.encyclopedia.com/women/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/fleming-amalia-1912-1986>

για τους Εβραίους αλλά και για όσους είχαν στοχοποιηθεί από το καθεστώς. Επίσης χρησιμοποίησε ένα σπίτι που είχε κληρονομήσει από μια θεία της ως κρησφύγετο Βρετανών και Ελλήνων αξιωματικών, φροντίζοντας για τη διαφυγή τους στην Αίγυπτο. Παράλληλα μετέγραφε και διένειμε εκπομπές του BBC. Συνελήφθη από τους Ιταλούς, όταν αναφέρθηκε το όνομα της από ένα μέλος της ομάδας που δεν άντεξε τα βασανιστήρια. Καταδικάστηκε σε θάνατο και παρέμεινε έξι μήνες στη φυλακή.

Στο τέλος του πολέμου, έλαβε υποτροφία από το βρετανικό συμβούλιο για να εργαστεί ως ερευνήτρια στο Ινστιτούτο Wright Fleming του Λονδίνου⁹³. Σύμφωνα με την ίδια⁹⁴, εκτός από το πτυχίο του πανεπιστημίου της, είχε εκτιμηθεί και η διαγωγή της κατά την διάρκεια της Κατοχής. Έλυσε τον γάμο της με τον Μανώλη Βουρέκα. Όταν ανέλαβε εργασία στο Ινστιτούτο στην αίτηση που της ζητήθηκε να συμπληρώσει, όπου έπρεπε να δηλώσει με ποιον καθηγητή επιθυμούσε να εργαστεί, ανέγραψε το όνομα του Alexander Fleming. Η φήμη του Σκοτσέζου επιστήμονα είχε εξαπλωθεί λόγω του Νόμπελ Ιατρικής που του είχε απονεμηθεί το 1945 για την ανακάλυψη της πενικιλίνης. Η συγγραφέας ξεκίνησε εργασία στο γραφείο του Fleming την 1η Οκτωβρίου 1946. Θα ήταν η πρώτη γυναίκα γιατρός που θα εργαζόταν ποτέ στο εργαστήριό του. Πραγματοποίησε εννέα ερευνητικές δημοσιεύσεις μεταξύ Μαΐου 1947 και Αυγούστου 1952. Σε τέσσερις από αυτές ήταν η μόνη συγγραφέας, σε τρεις η πρώτη συγγραφέας, ενώ σε τρεις ήταν συν-συγγραφέας με τον Fleming. Η έρευνά της εστίασε σε βακτήρια και αντιμικροβιακούς παράγοντες. Στις δημοσιεύσεις αναγραφόταν ως Amalia Vourekas.⁹⁵

Μετά από αρκετά χρόνια συνεργασίας η Αμαλία γύρισε στην Ελλάδα, τον Δεκέμβριο του 1951, για να αναλάβει τη θέση της Διευθύντριας του μικροβιολογικού και αιματολογικού εργαστηρίου του Ευαγγελισμού. Απήυθνε πρόσκληση για μια σειρά διαλέξεων στην Αθήνα στον Fleming, ο οποίος την αποδέχτηκε ευχαρίστως. Σε ένα από τα ταξίδια του στην Αθήνα της ζήτησε να τον παντρευτεί. Ο γάμος τους τελέστηκε στις 9 Απριλίου του 1953. Δι' αυτού η Αμαλία απέκτησε τίτλο ευγενείας (Lady Fleming). Δύο χρόνια αργότερα, στις 11 Μαΐου, ο Alexander Fleming πέθανε σε ηλικία 73 χρονών. Μετά το θάνατό του, η Αμαλία Φλέμινγκ ίδρυσε στην μνήμη του το Ελληνικό Ίδρυμα Βασικής Βιολογικής Έρευνας «Αλέξανδρος Φλέμινγκ»⁹⁶, του οποίου και διετέλεσε πρόεδρος. Το όραμά της ήταν να δημιουργήσει ένα ελληνικό κέντρο επιστήμης και τεχνολογίας που θα προσέλκυε νέους Έλληνες ερευνητές. Το

⁹³https://books.google.gr/books?hl=el&lr=&id=bIjvDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA99&dq=amalia+fleming+biography&ots=BsDQ-3leWE&sig=ScBXYDeqVKhC2LQdF-MI9n29aIw&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

⁹⁴ <https://www.mixanitouxronou.gr/amalia-flemingk>

⁹⁵ Whitaker & Barton, 2018, σελ. 99-104.

⁹⁶ <https://www.fleming.gr/#top-1>

1966 της παραχωρήθηκε από την εκκλησία μια έκταση 128.000 τ.μ. στη Βάρη για την υλοποίηση του οράματός της. Το κτίριο ξεκίνησε να θεμελιώνεται αλλά η κατασκευή του διακόπηκε μετά τη σύλληψη της Αμαλίας Φλέμινγκ το 1971 για δράση εναντίον του καθεστώτος. Το 1975 ξεκίνησαν εκ νέου οι εργασίες, οι οποίες τελικά ολοκληρώθηκαν αρκετά χρόνια μετά τον θάνατο της οραματίστριάς του (†1986). Η λειτουργία του ξεκίνησε το 1998 με πρώτο διευθυντή τον καθηγητή Ιωάννη Βολονάκη. Σήμερα τελεί υπό την εποπτεία της Γενικής Γραμματείας Έρευνας και Τεχνολογίας του Ελληνικού Υπουργείου Ανάπτυξης.

Η Φλέμινγκ υπέστη διώξεις κατά την περίοδο της Επταετίας. Τον Αύγουστο του 1971 συνελήφθη και φυλακίστηκε με την κατηγορία ότι σχεδίαζε την απόδραση του Αλέξανδρου Παναγούλη, ο οποίος είχε φυλακιστεί ως οργανωτής της απόπειρας δολοφονίας εναντίον του αρχιδικτάτορα Γεώργιου Παπαδόπουλου, τότε πρωθυπουργού. Στις 27 Σεπτεμβρίου 1971 η Φλέμινγκ δικάστηκε μαζί με άλλους τέσσερις.⁹⁷ Της επιβλήθηκε ποινή κάθειρξης 16 μηνών, την οποία εξέτισε μερικώς: στα τέλη του 1971 αποφυλακίστηκε για σοβαρούς λόγους υγείας και λίγο αργότερα απελάθηκε στο Λονδίνο χωρίς τη θέληση της και της αφαιρέθηκε η ελληνική ιθαγένεια. Εκεί, μαζί με τις Μελίνα Μερκούρη και Ελένη Βλάχου, πρωτοστάτησε στον αγώνα εναντίον της δικτατορίας. Με την πτώση του δικτατορικού καθεστώτος επέστρεψε στην Ελλάδα.

Υπήρξε πρόεδρος του Συνδέσμου Ελληνίδων Επιστημόνων (ΣΕΕ) και το 1965 τιμήθηκε με το παράσημο Ευποίας. Παράλληλα ασχολήθηκε με την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, των δικαιωμάτων των γυναικών και της ειρήνης, ενώ συμμετείχε σε αντίστοιχες οργανώσεις⁹⁸. Ανέπτυξε αξιόλογη δράση στο πλαίσιο της Διεθνούς Αμνηστίας, ενώ διετέλεσε πρώτη πρόεδρος του ελληνικού τμήματος, του οποίου η ιδρυτική διακήρυξη υπογράφηκε στις 27 Ιουνίου 1975 από τη Βιργινία Τσουδερού και άλλα 28 άτομα.⁹⁹ Μετά την μεταπολίτευση εξελέγη τρεις φορές βουλευτής με το ΠΑΣΟΚ στις εκλογές του 1977, του 1981 και του 1985. Πέθανε στις 26 Φεβρουαρίου του 1986 σε ηλικία 73 ετών.¹⁰⁰

Το αρχείο της φυλάσσεται στο ΕΛΙΑ¹⁰¹. Ταξινομήθηκε αρχικά από την Ισμήνη Αντωνούλα, ενώ τον Ιανουάριο του 2001 αναταξινομήθηκε. Το αρχείο περιλαμβάνει τις

---

⁹⁷ Επρόκειτο για τον Κωνσταντίνο Ανδρουτσόπουλο, τον Αμερικανό Τζον Σκέλτον, την Αμερικανίδα ομογενή Αθηνά Ψυχογιού και τον Κωνσταντίνο Μπεκάκο.

⁹⁸ Δημοκρατική Μέριμνα, Ένωση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Επιτροπή για τον Επαναπατρισμό των Πολιτικών Προσφύγων, Επιτροπή για την απελευθέρωση του Τουρκικού λαού και τη Δημοκρατία.

⁹⁹ <https://www.amnesty.gr/news/articles/article/21414/gia-ti-virginia-tsoyderoy-idrytiko-melos-tis-diethnoys-amnistias>

¹⁰⁰ <https://www.nytimes.com/1986/02/27/obituaries/lady-fleming-dies-in-athens-foe-of-nazis-and-army-junta.html>

¹⁰¹ http://www.elia.org.gr/userfiles/archives/%CE%A6%CE%9B%CE%95%CE%9C%CE%99%CE%93%CE%9A_%CE%91%CE%9C%CE%91%CE%9B%CE%99%CE%91.pdf

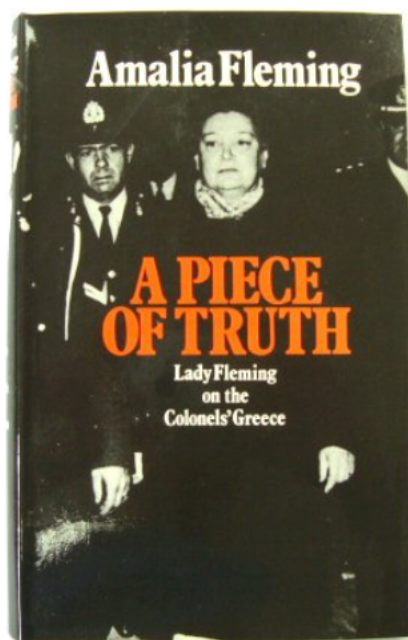
παρακάτω κατηγορίες: αντιδικτατορικός αγώνας, βουλή, ανθρώπινα δικαιώματα, ΠΑΣΟΚ, μεταπολίτευση- διάφορα, αλληλογραφία με Έλληνες και ξένους, προσωπικά, συμβούλιο της Ευρώπης.

Εικόνα 15: Η σύλληψη της Αμαλίας Φλέμινγκ. Πηγή: www.elia.org.gr

Το κείμενο της Αμαλίας Φλέμινγκ *Προσωπική Κατάθεση*, το οποίο αναλύεται εδώ, αποτελεί μετάφραση της αγγλόφωνης έκδοσης, η οποία τιτλοφορείται *A Piece of Truth* και εκδόθηκε το 1973 από τον οίκο Houghton Mifflin της Βοστώνης, όσο η συγγραφέας ήταν εν ζωή. Η ελληνική έκδοση πραγματοποιήθηκε μετά τον θάνατο της συγγραφέως με βάση κείμενο μετάφρασης το οποίο η ίδια είχε επεξεργαστεί από κοινού με τον Έλληνα μεταφραστή Νίκο Φωκά. Όπως ο ίδιος διευκρινίζει στον πρόλογο της ελληνόφωνης έκδοσης, η συγγραφέας του ζήτησε να το μεταφράσει στα πλαίσια μιας ενδεχομένης έκδοσής του στα Ελληνικά. Αφού ο Φωκάς της παρέδωσε τη μετάφραση, η Φλέμινγκ φρόντισε να δακτυλογραφηθεί. Η αποκατάσταση όμως της δημοκρατίας στην Ελλάδα σταμάτησε το εγχείρημα, γιατί θεωρήθηκε ότι ένα τέτοιο βιβλίο στη δεδομένη χρονική στιγμή δεν θα ενδιέφερε το αναγνωστικό κοινό. Παράλληλα, η Αμαλία Φλέμινγκ είχε ξεκινήσει την πολιτική της καριέρα και ως εκ τούτου δεν ασχολήθηκε περαιτέρω με την ελληνική έκδοση του βιβλίου. Ωστόσο, πέντε χρόνια μετά το

θάνατο της Αμαλίας Φλέμινγκ, η δακτυλογραφημένη μετάφραση εντοπίστηκε από την Γιολάντα Τερέντσιο στο αρχείο της Φλέμινγκ, το οποίο είχε παραχωρηθεί από τις ανιψιές της στο ΕΛΙΑ. Έτσι, πρότεινε στον Νίκο Φωκά να μελετήσει εκ νέου τη μετάφραση και να απευθυνθεί στον εκδοτικό οίκο ΕΣΤΙΑ για την έκδοση του βιβλίου, κρίνοντας ότι τώρα πλέον υπήρχε ιστορικό και παιδαγωγικό ενδιαφέρον για τη δημοσίευσή του.

Εικόνα 17. Το εξώφυλλο του βιβλίου της Αμαλίας Φλέμινγκ A Piece of Truth.

Η Φλέμινγκ στον πρόλογό της αναφέρει ότι στο βιβλίο της παρουσιάζει τις προσωπικές της εμπειρίες και αναμνήσεις από τον Απρίλη του 1967, αλλά και γεγονότα στα οποία συμμετείχε προσωπικά ή τα οποία γνωρίζει από πρώτο χέρι. Η σύλληψή της από το καθεστώς έγινε εξ αφορμής της επιχείρησης απόδρασης του Αλέξανδρου Παναγούλη από τις φυλακές Μπογιατίου, η οποία απέτυχε και οδήγησε στη σύλληψη και των συνεργών της. Ανακρίθηκε, δικάστηκε σε κάθειρξη 16 μηνών, φυλακίστηκε στον Κορυδαλλό στην γυναικεία πτέρυγα των ποινικών κρατουμένων, απελευθερώθηκε πριν την ολοκλήρωση της έκτισης και σύντομα απελάθηκε από την Ελλάδα, ενώ της αφαιρέθηκε η ιθαγένεια. Στη συνέχεια, στο Λονδίνο, συνέχισε τον αγώνα κατά της δικτατορίας. Το βιβλίο της περιλαμβάνει και αφηγήσεις προγενέστερων της δικτατορίας συμβάντων (αντιστασιακή δράση κατά τη γερμανική Κατοχή, ερευνητικό έργο, βίος στο Λονδίνο προδικτατορικά), καθώς και περιγραφές των κοινωνικών και ιστορικών συνθηκών που οδήγησαν στο πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου. Στον πρόλογο διευκρινίζει τους λόγους σύνταξης και δημοσίευσης του αυτοβιογραφικού της κειμένου:

«Νομίζω πως είναι επιτακτικό να γνωσθεί η αλήθεια, τόσο στους Έλληνες όσο και στους ξένους. Από την αλήθεια αυτή μου έλαχε να κατέχω προσωπικά ένα σημαντικό μέρος. Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον της προσωπικής μου αυτής μαρτυρίας δεν έγκειται τόσο στην παθιασμένη μου αγανάκτηση όσο στους λόγους που την προκάλεσαν.»¹⁰² [...] «Έγραψα το βιβλίο αυτό με τη σκέψη συνεχώς στραμμένη στους πολλούς εκείνους Έλληνες που ενεργά αντιστάθηκαν στη βία της δικτατορίας. Σε εκείνους που, από την 21^η Απριλίου και ύστερα με το θάρρος τους και τη στάση τους στα βασανιστήρια και τις φυλακές, με επικίνδυνες δραπετεύσεις, με την απόλυτη άρνησή τους να υποταχθούν, έσωσαν την τιμή της Ελλάδας και της γενιάς τους. Θεωρώ πως μια από τις πιο μεγάλες τιμές που έλαχε στη ζωή μου είναι ότι, έστω και για λίγο, βρέθηκα κι εγώ κοντά τους. Θέλω εδώ να τους εκφράσω τον βαθύ θαυμασμό και την ευγνωμοσύνη μου ως Ελληνίδα.»¹⁰³

Εικόνα 17. Το εξώφυλλο του βιβλίου της Αμαλίας Φλέμινγκ Προσωπική Κατάθεση.

Το βιβλίο περιέχει φωτογραφίες της Αμαλίας Φλέμινγκ που διατρέχουν μεγάλο μέρος του βίου της. Εικονίζεται ως παιδί σε οικογενειακές φωτογραφίες, ως νεαρή επιστήμονας, ως σύζυγος του Μανώλη Βουρέκα και του Alexander Fleming, ως ομιλήτρια σε ποικίλες εκδηλώσεις (επετειακές, πολιτικές), ως μάρτυρας ή κατηγορούμενη σε δίκες κατά τη διάρκεια

¹⁰² Φλέμινγκ, 1995, σελ. 25.

¹⁰³ Όπ.π., σελ. 27.

της δικτατορίας, σε συνθήκες μεταγωγής, σε διαδηλώσεις, μαζί με επώνυμα πρόσωπα της εποχής (Μακάριος, Μερκούρη, Σαρτζετάκης κ.λπ.), σε περιοδείες ως βουλευτρια κ.λπ. Περιέχονται επίσης φωτογραφίες άλλων προσώπων που αναφέρονται στο κείμενο (Παναγούλης, Φραγκιάς, Γεωργιάκης κ.λπ.), καθώς και μια φωτογραφία της διαβόητης «ταράτσας» του κτιρίου της οδού Μπουμπουλίνας.

Ειδολογικά, το κείμενο της Φλέμινγκ αποτελεί σύνθετη περίπτωση. Καταρχάς, μπορεί, κατά ένα μέρος του, να κατηγοριοποιηθεί, κατά Smith & Watson (2010), ως *αφήγηση φυλάκισης* (*prison narrative*) ή *αφήγηση τραυματικής εμπειρίας* (*trauma narrative*).¹⁰⁴ Επίσης, πάλι κατά ένα μέρος του, μπορεί να θεωρηθεί ως *απομνημόνευμα* (*memoir*), το οποίο οι Smith & Watson 2010¹⁰⁵ ορίζουν ως ένα βιογραφικό είδος το οποίο «εγκαθιστά το υποκείμενο σε ένα κοινωνικό περιβάλλον, είτε ως παρατηρητή είτε ως συμμετέχο», σημειώνοντας ότι «το απομνημόνευμα στρέφει την προσοχή περισσότερο στους βίους και τις δράσεις άλλων παρά σε αυτές του/της αφηγητή/τριας». Πράγματι, το κείμενο της Φλέμινγκ περιέχει εκτεταμένες αναφορές στο καταστασιακό περιβάλλον, τα ιστορικά δεδομένα, σύγχρονα της δικτατορίας και προγενέστερα, και αφηγήσεις για άλλους, σημαντικούς δρώντες της εποχής.

Ταυτόχρονα, δεδομένων των ιδιαίτερα εκτεταμένων περιγραφών, στο κείμενο της Φλέμινγκ, της αντιδικτατορικής δράσης του Αλέξανδρου Παναγούλη και των συνεπειών της στο άτομό του μετά τη σύλληψή του, και τη μακρά και εξεχόντως οδυνηρή φυλάκισή του, θα μπορούσε να κατηγοριοποιηθεί και ως *αυτο/βιογραφία* (*auto/biography*). Το συγκεκριμένο είδος, σύμφωνα με τις Smith & Watson (2010), συνιστά αυτοβιογραφία στην οποία εντίθεται η βιογραφία άλλου προσώπου (οι μελετήτριες χρησιμοποιούν και τους όρους *relational autobiography* – *συσχετιστική αυτοβιογραφία*, και *relational life writing* – *συσχετιστική βιογραφία*)¹⁰⁶. Πιο συγκεκριμένα, στο κείμενο της Φλέμινγκ, εκτός από την εξιστόρηση των γεγονότων που αφορούν την ίδια προσωπικά, ένα μεγάλο μέρος του βιβλίου αφιερώνεται στα του βίου του Αλέξανδρου Παναγούλη. Ο Αλέξανδρος Παναγούλης έμεινε στην ιστορία για τη δράση του εναντίον της δικτατορίας και κυρίως για τη διακεκριμένη ενέργεια της απόπειρας δολοφονίας εναντίον του δικτάτορα Γεώργιου Παπαδόπουλου. Η Φλέμινγκ θεωρούσε τον Παναγούλη «υπερηρωικό παιδί με απάνθρωπη γενναιότητα»¹⁰⁷. Στο βιβλίο της αφιερώνονται ολόκληρα κεφάλαια ή τμήματα κεφαλαίων στον Αλέξανδρο Παναγούλη, ως εξής.

---

¹⁰⁴ Smith & Watson 2010, σελ. 283.

¹⁰⁵ Smith & Watson 2010, σελ. 274.

¹⁰⁶ Smith & Watson 2010, σελ. 278.

¹⁰⁷ Βούλτεψη, 2003, σελ. 119.

Στο τρίτο κεφάλαιο, που τιτλοφορείται *Αλέξανδρος Παναγούλης. Η απόπειρα*, εξιστορείται η απόπειρα δολοφονίας εναντίον του Παπαδόπουλου στις 13 Αυγούστου του 1968, για την οποία υπεύθυνος θεωρήθηκε αρχικά ο αδερφός του Αλέξανδρου Παναγούλη, Γεώργιος Παναγούλης. Στις 17 Αυγούστου η δικτατορική κυβέρνηση ανακοίνωσε ότι ο πραγματικός ένοχος για την απόπειρα ήταν ο Αλέξανδρος Παναγούλης. Στο κεφάλαιο αυτό πληροφορούμαστε για τη σύλληψη των γονιών του, πολλών συμφοιτητών του αλλά και αρκετών νεαρών που θεωρήθηκαν μέλη της ομάδας του Παναγούλη.

Στο έβδομο κεφάλαιο, που τιτλοφορείται *Η δίκη του Παναγούλη*, η Φλέμινγκ εξιστορεί τα καθέκαστα της δίκης του, που ξεκίνησε στις 14 Νοεμβρίου. Μαζί με τον Παναγούλη, άλλα 14 άτομα κατηγορήθηκαν ως συνεργοί του. Όλοι είχαν ομολογήσει την ανάμειξη τους και 13 από αυτούς είχαν προβεί σε δηλώσεις μετάνοιας, σύμφωνα με δημοσιεύματα των εφημερίδων. Σε ορισμένες σελίδες του όγδοου κεφαλαίου, το οποίο τιτλοφορείται *Η πρώτη απόδραση*, περιγράφεται η απόδραση του Παναγούλη τη νύχτα της 5^{ης} προς 6^η Ιουνίου 1969 με τη βοήθεια του φρουρού του, δεκανέα Γιώργου Μωράκη. Τέσσερις μέρες ωστόσο αργότερα, ο Παναγούλης καθώς και ο Μωράκης συνελήφθησαν, απογοητεύοντας αυτούς που ήλπιζαν ότι ο Παναγούλης θα είχε διαφύγει στο εξωτερικό.

Το ενδέκατο κεφάλαιο, το οποίο τιτλοφορείται *Σχέδια του Παναγούλη για νέα απόδραση*, περιλαμβάνεται το πλήρες κείμενο εκτενούς επιστολής του Παναγούλη, την οποία κατόρθωσε να εξάγει λαθραία από τη φυλακή. Σε αυτήν αναφέρεται, με συγκλονιστικές περιγραφές και ακριβείς χρονολογικές καταγραφές, στις διάφορες μορφές απάνθρωπων βασανιστηρίων που υπέστη κατά το μακρό διάστημα της φυλάκισής του στο στρατόπεδο Μπογιατίου. Στόχος του ήταν να κυκλοφορήσει ευρέως η επιστολή ως δημόσια καταγγελία σε βάρος της χούντας. Στο ίδιο κεφάλαιο του βιβλίου της Φλέμινγκ περιγράφεται και η ανάμειξη της Φλέμινγκ στην επιχείρηση απόδρασης του Παναγούλη.

Στο δέκατο τρίτο κεφάλαιο, το οποίο περιγράφει τα καθέκαστα της σύλληψης της Φλέμινγκ, είναι διάχυτη η αγωνία της και για την τύχη του Παναγούλη και όσων βοήθησαν να δραπετεύσει για δεύτερη φορά.

3.4.4 Μαρίζα Ντεκάστρο

Η Μαρίζα Ντεκάστρο γεννήθηκε το 1953 στην Αθήνα.¹⁰⁸ Από το 1973 μέχρι το 1982 έζησε στο Παρίσι. Σπούδασε Παιδαγωγικά και Λογοτεχνία για παιδιά και νέους στο πανεπιστήμιο

---

¹⁰⁸ <http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=462&t=228>

της Σορβόνης. Εκεί συμμετείχε στο φοιτητικό κίνημα μετά την μεταπολίτευση. Όταν επέστρεψε στην Ελλάδα ξεκίνησε να διδάσκει ιστορία και λογοτεχνία σε παιδιά δημοτικού στην ιδιωτική εκπαίδευση. Έχει εκδώσει πολλά βιβλία με θέματα ιστορίας και τέχνης, τα οποία απευθύνονται κυρίως σε παιδιά και εφήβους. Επίσης έχει μεταφράσει λογοτεχνία για νέους και ενήλικους. Από το 1998 ασχολείται με την κριτική παιδικού και εφηβικού βιβλίου στα έντυπα *Το Βήμα*, *Τα Νέα*, *Διαβάζω*, *Ithaka*, *Book Press*, *Ο Αναγνώστης*. Είναι μέλος της Εταιρείας Ελλήνων Συγγραφέων, της IBBY- Κύκλος του Ελληνικού Παιδικού Βιβλίου, καθώς και της Συντακτικής Επιτροπής του ηλεκτρονικού περιοδικού *Ο Αναγνώστης*.

Έχει τιμηθεί με το Κρατικό Βραβείο Βιβλίου Γνώσεων (2006, 2017, 2018), με το Βραβείο Βιβλίου Γνώσεων της IBBY- Ελληνικό Τμήμα (2012, 2016) και με το Βραβείο Μετάφρασης Νεανικού Βιβλίου της Ελληνικής Εταιρείας Μεταφραστών Λογοτεχνίας για το βιβλίο *Θαύμα*, εκδ. Παπαδόπουλος (2014).

Μέρος του πλούσιου συγγραφικού της έργου αποτελούν τα βιβλία: *Βυζαντινή Τέχνη*, Κέδρος 1990, *Η Ελλάδα των Βαλκανικών πολέμων 1912- 1913*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων 2003, *Περπατώντας τις εποχές του Βυζαντίου*, Μεταίχμιο 2011, *Τα χρόνια πέρασαν... οι σελίδες γέμισαν. Ημερολόγιο 1910*, Μεταίχμιο 2011, *Περπατώντας τις εποχές του Βυζαντίου*, Μεταίχμιο 2011, *Κωνσταντινούπολη 1453*, Κέδρος 2017, *Πού κρύβονται τα δικαιώματα;*, Μεταίχμιο 2019, *Τι είναι δημοκρατία*, Μεταίχμιο 2020.

Το βιβλίο της Ντεκάστρο *2651 ημέρες δικτατορίας. 21 Απριλίου 1967- 24 Ιουλίου 1974* αφηγείται γεγονότα και περιστατικά από τη ζωή στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της δικτατορίας των Συνταγματαρχών, περιλαμβανομένων και αντιδικτατορικών δράσεων της ίδιας στο πλαίσιο του φοιτητικού κινήματος που έλαβε χώρα κατά την εκπνοή της Επταετίας. Όπως η ίδια διευκρινίζει στον πρόλογο του βιβλίου της, ήταν έφηβη το 1967 και ενηλικιώθηκε το 1974, σημειώνοντας:

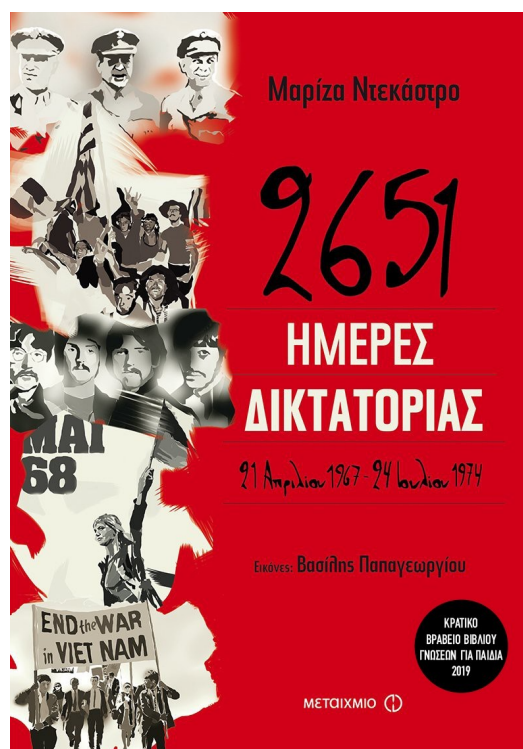
«Στο βιβλίο γράφω όσα θυμάμαι από εκείνη την εποχή, καθημερινές εμπειρίες από τη ζωή μου, τη ζωή των συμμαθητών μου και των μετέπειτα φίλων μου, την πολιτική κατάσταση στη χώρα μας, καθώς και τα διεθνή γεγονότα της κάθε χρονιάς που σημάδεψαν τον κόσμο και όλους εμάς στην Ελλάδα.»¹⁰⁹

Στο κείμενο περιγράφονται οι αναμνήσεις της ίδιας συγγραφέως από εκείνη την εποχή τόσο αναφορικά με τον μικρόκοσμό της ως έφηβης όσο και σε σχέση με το ευρύτερο περιβάλλον, εγχώριο και διεθνές. Αναφέρονται τα σημαντικά γεγονότα που αφορούσαν την

---

¹⁰⁹ Ντεκάστρο, 2018, σελ. 7.

Ελλάδα και στην πολιτική κατάσταση στη χώρα την εποχή της δικτατορίας, όπως επίσης και σημαντικά διεθνή γεγονότα –πολιτικά, κοινωνικά, επιστημονικά, καλλιτεχνικά– της εποχής. Το βιβλίο της Ντεκάστρο μπορεί να θεωρηθεί ως *απομνημόνευμα (memoir)*, το οποίο οι Smith & Watson 2010¹¹⁰, όπως ειπώθηκε παραπάνω, το ορίζουν ως ένα βιογραφικό είδος το οποίο εγκαθιστά το υποκείμενο στο κοινωνικό περιβάλλον. Πράγματι, η αφηγήτρια, καθόλη την έκταση του κειμένου, τοποθετεί τον εαυτό της μέσα στα κοινωνικοπολιτικά γεγονότα, οι αναφορές στα οποία είναι ιδιαίτερα προβεβλημένες. Ταυτόχρονα, το βιβλίο της Ντεκάστρο κατατάσσεται στην κατηγορία των εκδόσεων για νέους, αποτελεί, δηλαδή, αυτοβιογραφικό κείμενο με συγκεκριμένο κοινό απεύθυνσης, χάριν του οποίου η συγγραφέας ανασυστήνει την εποχή ενδιαφέροντος και μεταφέρει το προσωπικό της βίωμα.

Εικόνα 18. Το εξώφυλλο του βιβλίου της Μαρίζας Ντεκάστρο 2651 Ημέρες Δικτατορίας. 21 Απριλίου 1967 – 24 Ιουλίου 1974.

Κάθε κεφάλαιο του βιβλίου αντιστοιχεί σε κάποιο από τα έτη της απριλιανής δικτατορίας. Το ένα διαδέχεται το άλλο χρονολογικά, ξεδιπλώνοντας την περιπέτεια της ζωής της συγγραφέως σε συνάρτηση με σημαντικά γεγονότα της Επταετίας. Στο πρώτο κεφάλαιο, που τιτλοφορείται *Η νύχτα της 20^{ης} προς την 21 Απριλίου 1967*, ιστορούνται τα γεγονότα εκείνης της νύχτας, ο τρόπος με τον οποίο οργανώθηκε το πραξικόπημα και επιβλήθηκε ο στρατιωτικός νόμος από τους πρωταγωνιστές του. Αφιερώνεται ένα ακόμα κεφάλαιο σε αυτή

¹¹⁰ Smith & Watson 2010, σελ. 274.

τη χρονιά, στο οποίο περιγράφει την πρώτη μέρα της δικτατορίας, την πολιτική κατάσταση που επικράτησε τον πρώτο χρόνο, τους νέους νόμους που επέβαλλε η κυβέρνηση του καθεστώτος και, τέλος, τις διώξεις που υπέστησαν οι αντιφρονούντες.

Το τρίτο κεφάλαιο αφορά το 1968. Σε αυτό η συγγραφέας μιλά για τη δημιουργία του «Τάματος του Έθνους», την εκπαίδευση, τους Ολυμπιακούς Αγώνες, το δημοψήφισμα, τη χουντική τρομοκρατία και τις διεθνείς αντιδράσεις εναντίον της χούντας. Στο τέταρτο κεφάλαιο, που αφορά το έτος 1969, αναφέρεται στις απαγορεύσεις βιβλίων που επέβαλε το καθεστώς, στον Αλέξανδρο Παναγούλη, σε συλλήψεις και δίκες αντιχουντικών. Στο πέμπτο κεφάλαιο καταγράφονται τα γεγονότα του 1970. Το κεφάλαιο αναφέρεται στη λογοκρισία, στην αντίδραση των διανοουμένων στο καθεστώς και στην έκδοση της συλλογής 18 κείμενα. Το έκτο κεφάλαιο αφορά το έτος 1971. Αναφέρεται η κηδεία του Γιώργου Σεφέρη, καθώς και ο εορτασμός της επετείου της 21^{ης} Απριλίου στο Παναθηναϊκό Στάδιο. Το έβδομο κεφάλαιο, που είναι αφιερωμένο στο 1972, παρουσιάζει τις αντιδράσεις των νέων και τις κλητεύσεις φοιτητών από την Ασφάλεια. Στο όγδοο κεφάλαιο, που αναφέρεται στο 1973, περιγράφονται τα γεγονότα της Νομικής, οι διαδηλώσεις και στα αιτήματα των φοιτητών και η εξέγερση του Πολυτεχνείου. Το βιβλίο τελειώνει με τα γεγονότα του 1974, τη δικτατορία του Ιωαννίδη, την τούρκικη εισβολή στην Κύπρο, την πτώση της δικτατορίας και την αποκατάσταση της δημοκρατίας.

Τα κείμενα του βιβλίου έχουν συγκεκριμένη διάταξη. Στις αριστερές σελίδες, σε τριτοπρόσωπη αφήγηση, παρατίθενται τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στην Ελλάδα, ενώ σε πρώτο πρόσωπο και σε πλάγια γραφή εντίθενται αφηγήσεις των προσωπικών εμπειριών της συγγραφέως από την εφηβεία έως την ενηλικίωσή της, που, όπως ειπώθηκε, συνέπεσε με την πτώση της δικτατορίας. Παράλληλα στις δεξιές σελίδες παρουσιάζονται διεθνή γεγονότα που σημάδεψαν κάθε ένα από τα έτη της δικτατορικής περιόδου. Το βιβλίο εικονογραφείται από πρωτότυπες ζωγραφικές/γραφιστικές εκδοχές φωτογραφιών της εποχής, φιλοτεχνημένες από τον Βασίλη Παπαγεωργίου.

4. Η γλωσσική έκφραση του χρόνου στα τέσσερα αυτοβιογραφικά κείμενα

4.1 Συνοπτικά περί χρόνου

Όπως προειπώθηκε, μέσω της δημιουργίας κατανομών συχνοτήτων τόσο για το πλήρες σώμα κειμένων όσο και για τα τέσσερα επιμέρους υποσώματα, τα οποία αντιστοιχούν σε κάθε ένα από τα μελετώμενα κείμενα, διαπιστώθηκε η έντονη παρουσία λημμάτων που δηλώνουν χρόνο. Στα αυτοβιογραφικά κείμενα είναι αδιαμφισβήτητα κρίσιμη η έννοια του χρόνου, είτε πρόκειται για ημερολόγια, τα οποία αποτελούν συγχρονική καταγραφή των βιωμάτων, είτε για αυτοβιογραφίες, δηλαδή για αναδρομικές εξιστορήσεις. Ιδίως για τη δεύτερη περίπτωση, είναι αδιανόητη η ύπαρξη της αυτοβιογραφικής μνήμης χωρίς αναφορά στον χρόνο.¹¹¹

Σύμφωνα με το λεξικό της Οξφόρδης (λήμμα *time*), ως *χρόνος* νοείται «η ακαθόριστη συνεχής κίνηση της ύπαρξης και των γεγονότων στο παρελθόν, το παρόν και το μέλλον, νοούμενα ως όλον». Ο χρόνος ως υποκειμενική εμπειρία είναι σύμφυτος με τον άνθρωπο και τη συνείδηση του εαυτού¹¹². Η σημαντικότητα και το ενδιαφέρον του χρόνου για το άνθρωπο πιθανώς πηγάζει από τη σχετικά περιορισμένη διάρκεια της ανθρώπινης ζωής, τις μεταβολές του ανθρώπινου σώματος κατά τη διάρκειά της, τις εξωγενείς μεταβολές στη φύση (εναλλαγές ημέρας και νύχτας, εποχών κ.λπ.)¹¹³. Για την κατανόηση, ερμηνεία και οργάνωση του χρόνου, ο άνθρωπος έχει δημιουργήσει σειρά από μοντέλα, όπως αυτό του κυκλικού χρόνου, ο οποίος συνδέεται με τις φυσικές αλλαγές και την περιοδικότητα, του γραμμικού χρόνου, που έχει κατεύθυνση και χαρακτήρα τελεολογικό, του μαθηματικού χρόνου, που εμπερικλείει τις έννοιες του υπολογισμού και της μετρήσιμης ποσότητας.¹¹⁴

Ο χρόνος μπορεί να γίνει αντιληπτός και να ερμηνευθεί ως αντικειμενικός και ως υποκειμενικός¹¹⁵. Ως αντικειμενικός (ή στατικός) χρόνος ορίζεται αυτός που μετράται με κάποιο όργανο χρονομέτρησης, όπως το ρολόι/χρονόμετρο¹¹⁶. Συναφής είναι και η έννοια του συμβατικού χρόνου. Ως τέτοιος χαρακτηρίζεται ο χρόνος που προσδιορίζεται μέσω των συμβατικών συστημάτων μέτρησης, όπως το ρολόι (για τη διάρκεια του εικοσιτετραώρου), τα τμήματα της ημέρας (πρωί, μεσημέρι, απόγευμα, βράδυ), το ημερολόγιο (για τη διάρκεια εβδομάδας, μήνα, έτους), καθώς και το χρονικό λεξιλόγιο (ονόματα των ημερών της εβδομάδας, των μηνών κ.λπ.)¹¹⁷. Η Σαμαρτζή υπογραμμίζει «τον ρόλο των συμβατικών

¹¹¹ Larsen & Thompson & Hansen, 1995, σελ. 129.

¹¹² Σαμαρτζή, Αθήνα, 2011, σελ. 11.

¹¹³ Κλαίρης & Μπαμπινιώτης, 2005, σελ. 787.

¹¹⁴ Σαμαρτζή, Αθήνα, 2011, σελ. 12.

¹¹⁵ Larsen & Thompson & Hansen, 1995, σελ. 136.

¹¹⁶ Σαμαρτζή, Αθήνα, 2011, σελ. 56.

¹¹⁷ Όπ.π., σελ. 56.

χρονικών συστημάτων στην κατασκευή μοντέλων και αναπαραστάσεων που χρησιμοποιεί ο άνθρωπος προκειμένου να τοποθετήσει τα γεγονότα, συνήθως αυτοβιογραφικά, σε ένα χρονικό συνεχές, δηλαδή μια χρονική προοπτική (παρελθόν, παρόν, μέλλον)¹¹⁸. Ο συμβατικός χρόνος αποτελεί καθολική πολιτισμική σύμβαση, ώστε να είναι δυνατή η συνύπαρξη και η επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων¹¹⁹.

Η ανθρώπινη γλώσσα διαθέτει συστηματικούς τρόπους για να εκφράσει την επικοινωνιακή ανάγκη της σήμανσης του αντικειμενικού χρόνου: να τον μετρήσει/ποσοτικοποιήσει, να τον υποδιαιρέσει με περισσότερο ή λιγότερο ακριβείς τρόπους, να τοποθετήσει τα γεγονότα στον χρόνο σε σχέση με το παρόν (δηλ. στο παρόν, το παρελθόν ή το μέλλον), να προσδιορίσει τα γεγονότα σε σχέση το ένα με το άλλο, να δηλώσει τη διάρκεια ή τη συνοπτικότητα ενός γεγονότος.¹²⁰ Τα γλωσσικά μέσα δήλωσης του χρόνου ποικίλλουν και διαφοροποιούνται τόσο στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης γλώσσας όσο και από γλώσσα σε γλώσσα, και δύνανται να είναι συντακτικά/γραμματικά (π.χ. οι χρόνοι και το ποιόν ενεργείας των ρημάτων) ή λεξιλογικά (οι λέξεις ή τα πολυλεκτικά σύνολα που δηλώνουν χρόνο: ουσιαστικά, π.χ. *ώρα, απομειήμερο, χιλιετία, Αύγουστος*· ρήματα: *χρονοτριβώ, επιταχύνω*· επιρρήματα και επιρρηματικοί προσδιορισμοί: *τόρα, συνέχεια, από χτες το πρωί, τη Δευτέρα*). Η γλωσσική έκφραση της μέτρησης του χρόνου συχνά πραγματώνεται με τη χρήση αριθμών/αριθμητικών (*σ' ένα λεπτάκι, επί 3 ώρες, το 1940, από πρώτης πρώτου*), γεγονός που αποκτά επιπρόσθετη αξία στις περιπτώσεις απαίτησης μεγάλης ακρίβειας στις χρονικές μετρήσεις, π.χ. στο πλαίσιο της επιστήμης (30 νανοδευτερόλεπτα) και του αθλητισμού (προσδιορισμός αθλητικών επιδόσεων σε δευτερόλεπτα και δέκατα του δευτερολέπτου)¹²¹.

Από την άλλη πλευρά, ο τρόπος με τον οποίο ο κάθε άνθρωπος βιώνει και αντιλαμβάνεται, αλλά και εκφράζει τον χρόνο διαφέρει, ιδίως ως προς την παράμετρο της διάρκειας. Εδώ εμπίπτει η έννοια του υποκειμενικού (ή πραγματικού ή βιωμένου ή δυναμικού χρόνου). Στην αντίληψη και εκτίμηση του χρόνου είναι δυνατόν να παρέμβουν ποικίλοι παράγοντες, υποκειμενικοποιώντας (συρρικνώνοντας ή επιμηκύνοντας) τη διάρκεια^{122,123}: ένα εξωτερικό ερέθισμα, ακουστικό ή οπτικό, το (θετικό ή αρνητικό) συναισθηματικό περιεχόμενο μιας πληροφορίας, ο βαθμός προσωπικής εμπλοκής με ένα γεγονός, το ενδιαφέρον του ατόμου για το γεγονός αυτό, η προσωπική ευαισθησία, η προηγούμενη γνώση και εμπειρία του

---

¹¹⁸ Όπ.π.

¹¹⁹ Τζαβάρας, <http://www.psychanalysis.gr/documents/epikairoitita/2013/7thCong/2.pdf>

¹²⁰ Κλαίρης & Μπαμπινιώτης, 2005, σελ. 791.

¹²¹ Όπ.π.

¹²² Σαμαρτζή, Αθήνα, 2011, σελ. 155.

¹²³ Grondin, 2020, σελ. 132.

ατόμου, κ.λπ.¹²⁴ Τα δεδομένα αυτά είναι δυνατόν να δράσουν είτε υποβοηθητικά, είτε παραπλανητικά, στη δεύτερη περίπτωση οδηγώντας σε χρονικές υπερτιμήσεις ή υποτιμήσεις. Παραδείγματος χάριν, τα αρνητικά συναισθήματα που προκαλούνται όταν το άτομο βρίσκεται υπό συνθήκες πόνου, δοκιμασίας, φόβου, άγχους, κ.λπ., συντελούν, ώστε ο χρόνος να γίνεται αντιληπτός ως βραδυπορών. Την αίσθηση της επιμήκυνσης του χρόνου προκαλεί επίσης μια κατάσταση αναμονής ή ανυπομονησίας (το φαινόμενο *watched pot*, δηλαδή η βίωση μιας διεσταλμένης, σε σχέση με την πραγματική, διάρκειας, όταν το υποκείμενο αναμένει με προσοχή να συμβεί κάτι¹²⁵). Αντίθετα, αίσθηση συρρίκνωσης του χρόνου είναι δυνατόν να προκληθεί από τη βίωση ευχάριστων συναισθημάτων, καταστάσεων που προξενούν το ενδιαφέρον, κ.λπ.

Συνεπώς, οι συνθήκες μέσα στις οποίες βιώνεται ο χρόνος έχουν αντίκτυπο στο πώς αυτός γίνεται αντιληπτός. Είναι δεδομένο ότι ο άνθρωπος, υπό κανονικές συνθήκες, είναι σε θέση να ελέγξει και να διαχειριστεί τον χρόνο σε μεγάλο βαθμό, όπως, παραδείγματος χάριν, να οργανώσει, να προβλέψει ή να αναπροσαρμόσει τα γεγονότα του καθημερινού βίου (π.χ. τους χρόνους της εργασίας, του φαγητού, της ανάπαυσης, της ψυχαγωγίας). Επίσης, ο ανθρώπινος οργανισμός είναι κατά βάσιν ανθεκτικός και ευέλικτος, επιδεικνύοντας προσαρμοστικότητα ακόμη και σε οριακές συνθήκες (*in extremis*), όπως η παραμονή σε υποβρύχιο, διαστημικό σταθμό, αρκτική βάση, ΜΕΘ, ναυαγοσωστική λέμβο,¹²⁶ γαλαρία μεταλλείου, κ.λπ., καταστάσεις που μπορεί να αποτελέσουν πρόκληση για τον τρόπο βίωσης αλλά και διαχείρισης του χρόνου.

Από την άλλη πλευρά, ορισμένες εξωκανονικές συνθήκες, όπως, π.χ., φυλακή, κελί απομόνωσης, στρατόπεδο συγκέντρωσης, τόπος εξορίας ή υπερορίας, υποβολή σε ψυχικά ή σωματικά βασανιστήρια, είναι δυνατόν να έχουν ισχυρό αρνητικό αντίκτυπο στην αντίληψη του ατόμου για τον χρόνο, ακόμα και να προξενήσουν παθολογικά φαινόμενα, όπως ο χρονικός αποπροσανατολισμός¹²⁷. Ιδιαίτερα σοβαρές μπορεί να είναι οι ψυχονοητικές συνέπειες στις περιπτώσεις που το άτομο υποβάλλεται σε στέρηση ή χειραγώγηση της πληροφορίας για τον χρόνο (μη πρόσβαση σε ρολόι ή άλλο μέσο μέτρησης του χρόνου, μακρά παραμονή σε συνθήκες σκότους, αντιστροφή των διαστημάτων ύπνου-δραστηριότητας, διατάραξη των κανονικών ή αναμενόμενων χρόνων των καθημερινών δραστηριοτήτων – π.χ. φαγητού, προσωπικής υγιεινής κ.λπ.). Τέτοιου είδους παρεμβάσεις, οι οποίες τυπικά συμβαίνουν σε

---

¹²⁴ Σαμαρτζή, 2011, σελ. 156-7.

¹²⁵ Όπ.π., σελ. 161.

¹²⁶ Leach, 2016, σελ. 1.

¹²⁷ Όπ.π., σελ. 8.

συνθήκες κράτησης, επιτήρησης κ.λπ., είναι δυνατόν να προξενήσουν καταστάσεις άγχους και σοκ και, κατ' επέκταση μερική ή και πλήρη σύγχυση ως προς την αντίληψη του χρόνου.¹²⁸

4.2 Ο χρόνος στα τέσσερα αυτοβιογραφικά κείμενα: προκαταρκτικές παρατηρήσεις

Όπως προειπώθηκε, η έννοια του χρόνου αναδεικνύεται ως κρίσιμης σημασίας στα τέσσερα υπό ανάλυση κείμενα, και αυτό διαπιστώνεται άμεσα μέσω στατιστικών μετρήσεων (βλ. παρακάτω). Αυτό είναι οπωσδήποτε αναμενόμενο σε αυτοβιογραφικά κείμενα, τα οποία εξιστορούν συμβάντα είτε στον παρόντα χρόνο (ημερολόγιο) είτε με μακρά αναδρομικότητα (αυτοβιογραφίες). Θα πρέπει, όμως, να σημειωθεί ότι, επιπροσθέτως, τα συγκεκριμένα κείμενα σχετίζονται με εξωκανονικές συνθήκες ως προς το ζήτημα του χρόνου, συγκεκριμένα την ακραία καταστολή και τις αναπροσαρμογές, στον βίο των εμπλεκομένων, τα οποία επιβάλλει το στρατιωτικό καθεστώς: η Κίττυ Αρσένη, ούσα κρατούμενη, και μάλιστα σε κελί αυστηρής απομόνωσης και με στέρηση πρόσβασης σε ρολόι ή εφημερίδα, βιώνει κατάσταση πλήρους απώλειας ελέγχου και διαχείρισης του χρόνου· η Μαρία Καραβία, ως αυτοεξόριστη και δραστηριοποιούμενη στον αντιδικτατορικό αγώνα, υπόκειται σε συνθήκη αβεβαιότητας ως προς το χρονικό σημείο της τελικής άρσης του εξαναγκασμού σε αυτοεξορία αλλά και, λόγω επαγγέλματος, την απαίτηση διαχείρισης της συνεχούς, σε εικοσιτετράωρη βάση, εισροής έκτακτων ειδήσεων που σχετίζονται με το στρατιωτικό καθεστώς· η Αμαλία Φλέμινγκ, ως συνεργός σε παράνομη ενέργεια (την επιχείρηση απόδρασης του Αλέξανδρου Παναγούλη), αντιμετωπίζει τις απαιτήσεις της αποτελεσματικής διαχείρισης του χρόνου της ίδιας και των συνεργών της σε συνδυασμό με τους απρόβλεπτους χρόνους του έγκλειστου Παναγούλη και τους κινδύνους που εγκυμονεί το συγκεκριμένο διάβημα, και, επίσης, ως κρατούμενη στο ΕΑΤ-ΕΣΑ, την απώλεια ελέγχου και διαχείρισης του χρόνου· τέλος, η Μαρίζα Ντεκάστρο καλείται να διαχειριστεί τους εκούσιους περιορισμούς που επιβάλλει η εξαιρετικά συμπυκνωμένη διήγηση του προσωπικού βιώματός της σε συνάρτηση με τα εγχώρια συμβάντα της Επταετίας αλλά και με τα σύγχρονα με αυτήν διεθνή γεγονότα, με απεύθυνση σε ένα νεαρό αναγνωστικό κοινό χωρίς κανένα παρόμοιο βίωμα και με μεγάλη χρονική απόσταση (πολλών δεκαετιών) από τα σχετικά γεγονότα.

---

¹²⁸ Όπ.π.

4.3. Μεθοδολογία έρευνας

4.3.1 Κατασκευή σώματος και υποσωμάτων κειμένων

Για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας δημιουργήθηκαν τέσσερα διαφορετικά ηλεκτρονικά σώματα κειμένων, ένα για κάθε κείμενο (σημειώνεται ότι από την έντυπη εκδοχή του κειμένου της Μαρίας Καραβία δεν περιλήφθηκε στο ηλεκτρονικό αρχείο και, ως εκ τούτου, δεν λήφθηκε υπόψη στην ανάλυση, το Επίμετρο, το οποίο δεν αποτελεί μέρος του καθαυτό ημερολογίου). Αρχικά έγινε ψηφιοποίηση των κειμένων, ώστε να καταστεί δυνατή η επεξεργασία τους από λογισμικό σωματοκειμενικής ανάλυσης. Εφόσον τα κείμενα της εργασίας μας δεν υπήρχαν ψηφιοποιημένα, έπρεπε να γίνει ηλεκτρονική σάρωση μέσω του λογισμικού OCR, που αποδίδει οπτική αναγνώριση χαρακτήρων. Τα αποτελέσματα της σάρωσης κάθε κειμένου αποθηκεύτηκαν σε τέσσερα ξεχωριστά αρχεία .doc, ένα για κάθε κείμενο, και πραγματοποιήθηκε λεπτομερής αντιπαραβολικός έλεγχος μεταξύ της έντυπης εκδοχής των κειμένων και του ηλεκτρονικού αρχείου, ώστε να διασφαλιστεί η πιστότητα της ψηφιακής αναπαραγωγής σε σχέση με τα πρωτότυπα κείμενα. Ακολούθως, για να καταστεί δυνατή η επεξεργασία τους από το λογισμικό Sketch Engine (www.sketchengine.eu), τα κείμενα αποθηκεύτηκαν σε μορφή απλού κειμένου (.txt) με κωδικοποίηση Unicode UTF-8. Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει τα επιμέρους μεγέθη των τεσσάρων υποσωμάτων κειμένων.

	μέγεθος ΣΚ (δείγματα)
Αμαλία Φλέμινγκ, <i>Προσωπική Κατάθεση</i>	89.355
Κίττυ Αρσένη, <i>Μπουμπουλίνας 18</i>	24.852
Μαρία Καραβία, <i>Το ημερολόγιο του Λονδίνου</i>	63.988
Μαρίτσα Ντεκάστρο, <i>2651 Ημέρες δικτατορίας</i>	12.421
Σύνολο	190.584

Πίνακας 1. Μέγεθος τεσσάρων υποσωμάτων κειμένων (σε δείγματα)

4.3.2 Λεξικοστατιστικά δεδομένα

Από το συνολικό σώμα κειμένων (δηλ. από τα τέσσερα υποσώματα κειμένων μαζί) εξήχθη κατανομή συχνότητας (wordlist). Από την πρώτη ανάγνωση αυτής διαπιστώθηκε η υψηλή συχνότητα και ικανή ποικιλία όρων δηλωτικών χρόνου, περιλαμβανομένου του συχνότερου ουσιαστικού (*μέρα*, 504 εμφανίσεις). Ο Πίνακας 2 περιλαμβάνει τα ουσιαστικά που δηλώνουν χρόνο, τα οποία απαντούν μεταξύ των 50 συχνότερων λημματοποιημένων ουσιαστικών.

ουσιαστικά δηλωτικά χρόνου	δείγματα
ημέρα/μέρα	504
ώρα	292
χρόνος	252
πρωί	180
βράδυ/βράδι	187
στιγμή	155
καιρός	135
νύκτα/νύχτα	106
μήνας	101
Σύνολο	1912

Πίνακας 2. Ουσιαστικά που δηλώνουν χρόνο μεταξύ των 50 λημματοποιημένων ουσιαστικών στα τέσσερα υποσώματα

4.3.3 Κριτήρια ανάλυσης

Από την ενδελεχή ανάγνωση των κατανομών συχνότητας καθενός από τα τέσσερα υποσώματα, αλλά και των συμπραστικών πινάκων των όρων του Πίνακα 1, καθορίστηκαν οι παράμετροι με βάση τις οποίες διενεργήθηκε η ανάλυση.

Το σχετικό πρωτόκολλο ανάλυσης που ακολουθήθηκε έχει ως εξής:

1. Αποδελτιώθηκαν όλα τα ουσιαστικά που δηλώνουν χρόνο από το σύνολο της κατανομής συχνότητας καθενός από τα τέσσερα υποσώματα, ταξινομήθηκαν σε θεματικές κατηγορίες και σχολιάστηκαν χωρίς να ληφθούν υπόψη τα συγκεκριμένα τους (βλ. 4.4).
2. Λόγω του μεγάλου όγκου των δεδομένων που προέκυψε (2886 εμφανίσεις ουσιαστικών χρόνου συνολικά), επιλέχθηκαν για λεπτομερή ανάλυση συγκεκριμένων ορισμένοι μόνον όροι δηλωτικοί χρόνου, ως εξής: Από τα 50 συχνότερα λήμματα ουσιαστικών στο συνολικό σώμα κειμένων, αποδελτιώθηκαν και αναλύθηκαν τα 9 ουσιαστικά που δηλώνουν χρόνο: *ημέρα/μέρα, ώρα, χρόνος, πρωί, βράδυ, στιγμή, καιρός, νύκτα/νύχτα, μήνας* (Πίνακας 2). Οι όροι αυτοί απαντούν, και μάλιστα σε υψηλές θέσεις από πλευράς συχνότητας, και στα τέσσερα υποσώματα, ως εκ τούτου ενδείκνυνται για αντιπαραβολική ανάλυση ως προς τη βίωση του χρόνου από τις τέσσερις συγγραφείς. Πράγματι, όπως παρουσιάζεται στα οικεία τμήματα παρακάτω (4.5), η βίωση και, κατ' επέκταση, η γλωσσική έκφραση του χρόνου στις τέσσερις αυτοβιογράφους εξειδικεύεται σημαντικά, όντας σε άμεση συνάρτηση με τις διαφορετικές εμπειρίες αλλά και προσεγγίσεις και ενέργειες της καθημιάς σε σχέση με τα τεκταινόμενα κατά τη διάρκεια της δικτατορίας.

3. Αναλύθηκαν, ποσοτικά και ποιοτικά, τα συγκείμενα των όρων του 2 ανωτέρω ως προς δύο παραμέτρους:

α. **Παράμετρος Α.** Παρουσία ή όχι, στο συγκείμενο του υπό ανάλυση όρου, κάποιου αριθμητικού το οποίο προσδιορίζει τον χρόνο στον οποίο αναφέρεται ο όρος. Η παράμετρος αυτή ορίστηκε με βάση στη διάκριση μεταξύ αντικειμενικού και υποκειμενικού χρόνου: θεωρήθηκε ότι μια αριθμητική διατύπωση του χρόνου κατεξοχήν εκφράζει την προσπάθεια/διαδικασία αντικειμενικής (και ακριβούς) μέτρησής του και καταγραφής αυτής της μέτρησης, σε αντιδιαστολή με τη μη ύπαρξη αριθμητικού στο συγκείμενο του όρου, όπου κατά κανόνα ο χρόνος εκφράζεται κατ' εκτίμηση ή με συναισθηματικά χαρακτηριστικά (αβεβαιότητα, επίταση κ.λπ.). Στο πλαίσιο αυτό, ορίζονται δύο υποκατηγορίες:

i. Παρουσία, στο συγκείμενο του υπό ανάλυση όρου, αριθμητικού το οποίο προσδιορίζει τον χρόνο στον οποίο αναφέρεται ο όρος (+αριθμ).
Παραδείγματος χάριν:

- απόλυτα αριθμητικά (αριθμητικώς ή ολογράφως):

ΕΧΟΥΝ ΠΕΡΑΣΕΙ 20 μέρες από την ημέρα που με πιάσανε.

Οι μέρες κυλάνε χωρίς να προφθαίνω τίποτα. Το σπίτι είναι ασκούπιστο δέκα μέρες.

- τακτικά αριθμητικά:

Ήταν τον πρώτο χρόνο της ναζιστικής κατοχής, όταν συνέλαβαν τον άντρα μου κι εμένα.

- ώρες, ημερομηνίες, έτη:

28 Ιουλίου 1969 Ωρα 6.30 το απόγευμα. Τα πρακτορεία έδωσαν μόλις τώρα την είδηση.

ii. Απουσία, από το συγκείμενο του υπό ανάλυση όρου, αριθμητικού το οποίο προσδιορίζει τον χρόνο στον οποίο αναφέρεται ο όρος (-αριθμ). Σε αυτές τις

περιπτώσεις, ο όρος περιέχεται σε πολυλεκτικά σύνολα, κατά κανόνα επιρρηματικά (για ώρα, νύχτα μέρα, από στιγμή σε στιγμή, λίγους μήνες):

*Η Μαρία πήρε μετά από **μέρες** το πρώτο μήνυμά του. Ένα μπόγο ματωμένα ρούχα...*

*Κατά το **βράδυ** η μεγάλη αιμορραγία σταμάτησε. Τη διαδέχτηκε κυστίτιδα.*

*Το πήρε απόφαση πώς θα μείνει στη φυλακή πολλά **χρόνια** και μεταφράζει Προυστ.*

*Όλη τη **νύχτα** ηλεκτροσόκ.*

β. **Παράμετρος Β.** Βίωση του χρόνου ατομικά ή από κοινού με άλλα άτομα ή χωρίς εμπλοκή της συγγραφέως. Ο ορισμός αυτής της παραμέτρου βασίστηκε στην παρατήρηση, που προέκυψε τόσο από τη σειριακή ανάγνωση των κειμένων όσο και από τη μελέτη των συμφραστικών πινάκων, ότι η υποκειμενική αίσθηση του χρόνου στις τέσσερις συγγραφείς έχει διαφοροποιημένα χαρακτηριστικά, όταν οι χρονικές αναφορές σχετίζονται με τη βίωση των γεγονότων α. ατομικά, δηλαδή χωρίς εμπλοκή άλλου ατόμου, β. από κοινού με άλλα πρόσωπα, δηλαδή συλλογικά, ή γ. όταν αφορά γεγονότα στα οποία η συγγραφέας δεν έχει άμεση εμπλοκή (π.χ. ιστορικά γεγονότα). Στο πλαίσιο αυτό, ορίζονται οι εξής τρεις κατηγορίες:

i. χρόνος που δαπανάται κατ' ιδίαν και χωρίς την εμπλοκή άλλου προσώπου (παραμονή σε κελί απομόνωσης, μοναχικές περιπλανήσεις ή ενασχολήσεις, κ.λπ.) (+ατομ):

*ΣΗΜΕΡΑ ΕΙΝΑΙ ΚΥΡΙΑΚΗ. Οι χαρακιές είναι 12. Περιμένω το **βράδι** για να χαράζω τη 13η.*

*Τώρα χρειαζόμουν λίγη υπομονή ακόμα, δεκάξι **μηνών** υπομονή... όχι δεκάξι, τι λέω! Το τρίτο της ποινής χαριζόταν για καλή διαγωγή, πέντε **μήνες** και δέκα **μέρες**.*

*Ανοιξιάτικη λαμπρή λιακάδα και ανοιξιάτικη μελαγχολία. Διαβάζω όσο μπορώ αυτόν τον **καιρό**. Είμαι άκεφη όμως.*

ii. χρόνος που δαπανάται από κοινού με άλλα άτομα, όπως φίλους/ες και συνεργάτες/τιδες, συνεργούς σε παράνομη δράση, συναγωνιστές/τριες, συνοδοιπόρους και ομοϊδεάτες, συγκρατούμενους/ες και συγκατηγορούμενους/ες, ανακριτές, βασανιστές και δικαστές, κ.λπ. (+συλλ):

*Πήγα στη Μαρία Φαραντούρη να μου δείξει το καινούργιο σπίτι της στο Κέντις Τάουν [...]. Ήπιαμε καφέ και τα είπαμε με τις **ώρες**.*

Ο Θεοφιλογιαννάκος είχε πει ότι θα με στείλει σπίτι μου σε δύο μέρες, μα μόνο αν του πω λίγα πραγματάκια.

Σαν εκείνη τη μέρα που τα τανκς γεμίσανε την Αθήνα. Ξεχυθήκαμε στους δρόμους.

Ειδικά όσον αφορά τον κοινό/συλλογικό χρόνο, αυτός μπορεί να νοηθεί με χαρακτηριστικά χωρικής εγγύτητας (π.χ. κοινός χρόνος με άτομα που συνευρίσκονται στον ίδιο χώρο: ανακριτής/ανακρινόμενη κ.λπ.) ή και όχι, καθώς μπορεί να αφορά χρόνους κατά τους οποίους πραγματοποιείται τηλεπικοινωνία:

23 Ιουνίου 1969 Δυο ολόκληρες ώρες στο γραφείο ή Έλσα Βεργή, ο Φάινερ, ο Αλέξανδρος Λυκουρέζος. Στο τηλέφωνο η Αργίνη Χωρέμη, ο Παύλος Μπακογιάννης, ο Κώστας Πασχάλης.

iii. χρόνος που αφορά γεγονότα στα οποία η συγγραφέας δεν έχει καμία προσωπική εμπλοκή και τα οποία αφορούν τρίτα πρόσωπα (ιστορικά γεγονότα, κ.λπ.) (-ατομ/-συλλ):

Μαΐου 1973 Ώρα μία το πρωί. Στασίασε το αντιτορπιλικό «Βέλος».

4.4. Ανάλυση δεδομένων I: Το λεξιλόγιο του χρόνου στα τέσσερα κείμενα

Για κάθε συγγραφέα ξεχωριστά, εντοπίστηκαν στην κατανομή συχνοτήτων (wordlist) και αποδελτιώθηκαν όλα τα λημματοποιημένα ουσιαστικά που δηλώνουν χρόνο (Πίνακες 4, 5, 6, 7, σύνοψη συχνοτήτων εμφανίσεων στον Πίνακα 3). Τα ουσιαστικά αυτά μπορούν να ομαδοποιηθούν με βάση ποικίλες παραμέτρους, όπως τη σχέση τους με τον κύκλο του φωτός (ημέρα, νύχτα, χάραμα, μεσάνυχτα κ.λπ.) και της φύσης (εποχή, άνοιξη, χειμώνας κ.λπ.), τον άξονα του χρόνου σε σχέση με το παρόν (παρελθόν, παρόν, μέλλον), ποικίλες υποδιαίρεσεις και χρονικά ορόσημα (ώρα, μήνας, χρόνος, εικοσαετία, Δευτέρα, Χριστούγεννα, Μάρτιος, Πρωταπριλιά), κ.λπ. Όπως φαίνεται στους Πίνακες 4 έως 7, κάθε μια από τις τέσσερις υπό μελέτη συγγραφείς χρησιμοποιεί διαφορετικά ουσιαστικά χρόνου και με διαφορετική συχνότητα το καθένα.

συγγραφέας	τύποι	δείγματα
Κ. Αρσένη	25	301
Μ. Καραβία	54	1260
Α. Φλέμινγκ	46	1143
Μ. Ντεκάστρο	31	182
Σύνολο	156	2886

Πίνακας 3. Συχνότητα ουσιαστικών χρόνου (τύποι και δείγματα) ανά συγγραφέα.

Τα επιμέρους δεδομένα ανά συγγραφέα, αναφορικά με τα ουσιαστικά που δηλώνουν χρόνο, έχουν ως εξής:

4.4.1 Κίττυ Αρσένη: Μπουμπουλίνας 18

ουσιαστικά	δείγματα
μέρα	78
ώρα	62
βράδυ/βράδι	32
στιγμή	26
χρόνος	21
καιρός	16
πρωί	13
νύκτα/νύχτα	9
Κυριακή/Κυριακές	8
ξημέρωμα	5
Σαββατόβραδο	3
λεπτό	3
χάραμα	3
μήνας	3
μεσημέρι	3
εποχή	2
απόγευμα	2
άνοιξη	2
καλοκαίρι	2
Σάββατο/Σαββάτο	2
δευτερόλεπτο	1
αιώνας	1
Απρίλης	1
φθινόπωρο	1
μέλλον	1
Πρωτοχρονιά	1
Σύνολο	301

Πίνακας 4. Ουσιαστικά που δηλώνουν χρόνο στο υποσώμα Αρσένη

Στο κείμενο της Αρσένη απαντούν 25 τύποι ουσιαστικών χρόνου με συνολική συχνότητα 301 δειγμάτων (Πίνακας 4). Κυριαρχούν ουσιαστικά χρόνου τα οποία σχετίζονται με τον κύκλο του φωτός (*μέρα, χάραμα, ξημέρωμα, πρωί, μεσημέρι, απόγευμα, νύχτα, βράδυ*) και της φύσης (*άνοιξη, καλοκαίρι, φθινόπωρο, εποχή*), ουσιαστικά, δηλαδή, τα οποία υπό μια έννοια εκφράζουν αδρά τον χρόνο του φωτός και της φύσης. Πιθανώς αυτό να σχετίζεται με το γεγονός της δυσκολίας ή και αδυναμίας προσδιορισμού ενός ακριβέστερου, επακριβώς μετρήσιμου χρόνου λόγω του διαρκούς εγκλεισμού της συγγραφέως. Απαντούν επίσης και βασικές υποδιαίρεσεις του χρόνου που δεν σχετίζονται με τον κύκλο του φωτός και της φύσης (*δευτερόλεπτο, στιγμή, λεπτό, ώρα, μήνας*), και όροι που δηλώνουν μεγάλα διαστήματα (*χρόνος, αιώνας* – ο όρος *χρόνος* είναι δυνατόν να χρησιμοποιείται τόσο με τη γενική του έννοια όσο και με τη σημασία «έτος»). Από τις ονομασίες των ημερών της εβδομάδας εμφανίζονται μόνον δύο από τις επτά, αυτές της ανάπαυλας: *Σάββατο, Κυριακή*, καθώς και ένα σύνθετο: *Σαββατόβραδο*), από τους δώδεκα μήνες μόνον ένας (*Απρίλης*), καθώς και μια εορτή (*Πρωτοχρονιά*). Απαντά επίσης ο όρος *καιρός*. Από τον άξονα του χρόνου σε σχέση με το παρόν, απαντά μόνον ο όρος *μέλλον*. Εκ πρώτης όψεως, λοιπόν, και χωρίς ακόμη να λαμβάνει κανείς υπόψη τα συγκεκριμένα των όρων, φαίνεται ότι ο χρόνος στο κείμενο της Αρσένη γίνεται αισθητός περισσότερο με βάση τις παραμέτρους του φυσικού φωτός και της φύσης, ενώ είναι ελάχιστη η χρήση όρων που κατατέμνουν τον χρόνο με λεπτομέρεια σε σχέση με την ανθρώπινη/κοινωνική δραστηριότητα (δύο από τις ημέρες της εβδομάδας, ένας από τους μήνες του χρόνου, μόνο μια εορτή), ενώ είναι αξιοσημείωτη η παρουσία όρων προσδιορισμού πολύ μικρής αλλά και πολύ μεγάλης διάρκειας χρόνου (*δευτερόλεπτο και αιώνας*, αντίστοιχα).

4.4.2 Μαρία Καραβία: *Το Ημερολόγιο του Λονδίνου*

ουσιαστικά	δείγματα
ημέρα/μέρα	121
ώρα	109
χρόνος	102
πρωί	98
βράδυ	90
καιρός	69
στιγμή	45
Απρίλιος	45
απόγευμα	37
μήνας	41
Μάιος	39
Ιανουάριος	38
Νοέμβριος	35

Μάρτιος	32
μεσημέρι	29
Δεκέμβριος	29
Ιούνιος	29
νύκτα/νύχτα	28
εποχή	27
Σεπτέμβριος	24
Οκτώβριος	22
Φεβρουάριος	18
λεπτό	16
καλοκαίρι	16
εβδομάδα	15
αιώνας	9
Δευτέρα	9
Πάσχα	8
διάρκεια	7
επέτειος	6
χειμώνας	6
Σάββατο	6
μέλλον	5
παρελθόν	4
φθινόπωρο	4
άνοιξη	4
Χριστούγεννα	4
Πρωτοχρονιά	4
μεσάνυχτα	4
παρόν	4
Τετάρτη	4
Σαββατοκύριακο	3
ξημέρωμα	2
διετία	2
τρίμηνο	2
δεκαήμερο	1
Δεκαπενταύγουστος	1
Νοέμβρης	1
εικοσαετία	1
δεκαετία	1
αυγή	1
τριετία	1
βραδάκι	1
Πρωταπριλιά	1
Σύνολο	1260

Πίνακας 5. Ουσιαστικά που δηλώνουν χρόνο στο υποσώμα Καραβία

Στο κείμενο της Καραβία απαντούν 54 τύποι ουσιαστικών χρόνου με συνολική συχνότητα 1260 δειγμάτων (Πίνακας 5). Απαντούν αρκετοί όροι που αφορούν τον κύκλο του φωτός

(μέρα, ξημέρωμα, αυγή, πρωί, μεσημέρι, απόγευμα, βράδυ, βραδάκι, νύχτα, μεσάνυχτα) και των εποχών της φύσης (και οι τέσσερις, συν ο όρος εποχή). Εμφανίζονται επίσης και βασικές υποδιαιρέσεις του χρόνου που δεν σχετίζονται με τον κύκλο του φωτός και της φύσης (στιγμή, λεπτό, ώρα, μέρα, εβδομάδα, μήνας), και όροι που δηλώνουν μεγάλα διαστήματα (χρόνος, αιώνας –ο όρος χρόνος είναι δυνατόν να χρησιμοποιείται τόσο με τη γενική του έννοια όσο και με τη σημασία «έτος»). Απαντούν τρία ονόματα ημερών (Δευτέρα, Τετάρτη, Σάββατο, συν ένα σύνθετο: Σαββατοκύριακο), όλοι οι μήνες του χρόνου, καθώς και αρκετά σύνθετα τα οποία αφορούν σύνολα ημερών, μηνών ή ετών (δεκαήμερο, τρίμηνο, διετία, τριετία, δεκαετία, εικοσαετία). Εμφανίζονται επίσης αρκετές εορτές και εθιμικές ημερομηνίες (Χριστούγεννα, Πρωτοχρονιά, Πάσχα, Δεκαπενταύγουστος, Πρωταπριλιά), καθώς και ο όρος επέτειος. Αναφορικά με τον άξονα του χρόνου σε σχέση με το παρόν, εμφανίζονται όλοι οι σχετικοί όροι (παρελθόν, παρόν, μέλλον). Απαντούν επίσης οι όροι καιρός και διάρκεια. Εκ πρώτης όψεως, λοιπόν, και χωρίς ακόμη να λαμβάνει κανείς υπόψη τα συγκείμενα των όρων, φαίνεται ότι ο χρόνος στο κείμενο της Καραβία ορίζεται όχι μόνον με βάση το φυσικό περιβάλλον, αλλά και, πολύ έντονα, από την ανθρώπινη και κοινωνική δραστηριότητα στον καθημερινό, εβδομαδιαίο, μηνιαίο και ετήσιο κύκλο της. Αναδεικνύεται από τα δεδομένα ότι ο βίος της για έξι χρόνια αυτοεξόριστης στο Λονδίνο συγγραφέως ακολουθεί σε μεγάλο βαθμό και με πληρότητα τη ροή και τον προγραμματισμό ενός, θα μπορούσε να πει κανείς, κανονικού κοινωνικού χρόνου, ενώ γίνεται επίσης έντονα αισθητός και ο χρόνος του φυσικού περιβάλλοντος. Από την άλλη πλευρά, υφίστανται όροι που μαρτυρούν την ενασχόληση με μια πιο μακρόχρονη αλλά και συστηματοποιημένη χρονική προοπτική (τα σύνθετα σε -ήμερο, -μηνο, -ετία), αλλά και μια ευρύτερη τοποθέτηση στον άξονα του χρόνου (παρελθόν, παρόν, μέλλον).

4.4.3 Αμαλία Φλέμινγκ: Προσωπική κατάθεση

ουσιαστικά	δείγματα
ημέρα/μέρα	271
ώρα	114
χρόνος	111
νύκτα/νύχτα	67
τέλος	66
πρωί	61
μήνας	55
βράδυ	53
καιρός	48
έτος	43

αρχή	43
λεπτό	22
εποχή	19
εβδομάδα	16
διάστημα	13
παραμονή	11
Απρίλιος	10
Νοέμβριος	10
Μάιος	8
απόγευμα	8
μεσημέρι	8
Χριστούγεννα	8
περίοδος	7
Σεπτέμβριος	7
Ιανουάριος	6
μέλλον	6
Οκτώβριος	5
αιώνας	5
μεσάνυχτα	5
δευτερόλεπτο	5
παρελθόν	4
χάραμα	4
Δεκέμβριος	3
Φεβρουάριος	3
Ιούνιος	2
Πρωτοχρονιά	2
ξημέρωμα	2
αυγή	2
Τετάρτη	2
Πάσχα	2
μερόνυχτο	1
δεκαετία	1
χειμώνας	1
Μάρτιος	1
καλοκαίρι	1
άνοιξη	1
Σύνολο	1143

Πίνακας 6. Ουσιαστικά που δηλώνουν χρόνο στο υποσώμα Φλέμινγκ

Στο κείμενο της Φλέμινγκ απαντούν 46 τύποι ουσιαστικών χρόνου με συνολική συχνότητα 11143 δειγμάτων (Πίνακας 6). Και εδώ απαντούν αρκετοί όροι που αφορούν τον κύκλο του φωτός (ξημέρωμα, χάραμα, αυγή, μέρα, πρωί, μεσημέρι, απόγευμα, βράδυ, νύκτα, μεσάνυχτα, μερόνυχτο) και των εποχών της φύσης (τρεις από τις τέσσερις: άνοιξη, καλοκαίρι, χειμώνας, συν ο όρος εποχή). Αναφορικά με τις υποδιαίρεσεις του χρόνου που δεν σχετίζονται με τον κύκλο του φωτός ή της φύσης, εντοπίζονται αρκετοί όροι (στιγμή, λεπτό, ώρα, μέρα, εβδομάδα,

μήνας), όπως και όροι που δηλώνουν μεγαλύτερα διαστήματα όπως χρόνος (αυτός ο όρος είναι δυνατόν να χρησιμοποιείται τόσο με τη γενική του έννοια όσο και με τη σημασία έτος), έτος, δεκαετία και αιώνας. Αναφέρεται μόνον μια ημέρα της εβδομάδας (Τετάρτη), επίσης δέκα από τους μήνες του χρόνου (Ιανουάριος, Φεβρουάριος, Μάρτιος, Απρίλιος, Μάιος Ιούνιος, Σεπτέμβριος, Οκτώβριος, Νοέμβριος, Δεκέμβριος), καθώς και ορισμένες εορτές και εθνικές ημερομηνίες (Χριστούγεννα, Πρωτοχρονιά, Πάσχα, παραμονή). Εμφανίζονται επίσης ορισμένοι γενικοί όροι που αναφέρονται σε χρονικά ορόσημα και διάρκειες (αρχή, τέλος, διάστημα, περίοδος). Αναφορικά με τον άξονα του χρόνου σε σχέση με το παρόν, εμφανίζονται δύο σχετικοί όροι (παρελθόν, μέλλον). Απαντά επίσης ο όρος καιρός. Εκ πρώτης όψεως, και χωρίς ακόμη να λαμβάνει κανείς υπόψη τα συγκεκριμένα των όρων, φαίνεται ότι ο χρόνος στο κείμενο της Φλέμινγκ γίνεται έντονα αισθητός με βάση τις παραμέτρους του φυσικού περιβάλλοντος, με ιδιαίτερη μάλιστα ποικιλία όρων που αφορούν το όριο ημέρας-νύχτας (ξημέρωμα, χάραμα, αυγή) και τις νυκτερινές ώρες (βράδυ, νύκτα, μεσάνυχτα), χρόνοι που, σε σχέση με τη θεματική του συγκεκριμένου κειμένου, χαρακτηριστικά αφορούν πολιτικές εκτροπές, συλλήψεις και βασανιστήρια, οργάνωση παράνομων αντιδικτατορικών ενεργειών (ομοίως και ο σύνθετος όρος μερόνυχτο). Ως προς τις ονομασίες ημερών και μηνών, φαίνεται να δίνεται έμφαση σε μεγαλύτερα διαστήματα (μήνες του χρόνου, αλλά όχι ημέρες της εβδομάδας).

4.4.4. Μαρίζα Ντεκάστρο – 2651 Ημέρες δικτατορίας

ουσιαστικά	δείγματα
ημέρα/μέρα	34
χρόνος	24
Απρίλιος	15
βράδυ	12
απόγευμα	11
εποχή	11
πρωί	9
τέλος	8
Μάιος	7
ώρα	7
Σεπτέμβρης Σεπτέμβριος	4
μεσημέρι	4
Νοέμβριος	4
καιρός	3
ξημέρωμα	3
βδομάδα	3
έτος	3

Φεβρουάριος	3
μέλλον	2
νύκτα/νύχτα	2
στιγμή	2
μήνας	2
καθημερινότητα	1
Πάσχα	1
Επταετία	1
Ιούνιος	1
Σάββατο	1
Δεκέμβριος	1
δευτερόλεπτο	1
παρελθόν	1
Χριστούγεννα	1
Σύνολο	182

Πίνακας 7. Ουσιαστικά που δηλώνουν χρόνο στο υποσώμα Ντεκάστρο

Στο κείμενο της Ντεκάστρο απαντούν 31 τύποι ουσιαστικών χρόνου με συνολική συχνότητα 182 δειγμάτων (Πίνακας 7). Και εδώ εμφανίζονται ορισμένοι όροι που αφορούν τον κύκλο του φωτός (*δευτερόλεπτο, στιγμή, ώρα, μέρα, βδομάδα, μήνας, χρόνος, έτος*), όμως δεν απαντούν όροι που δηλώνουν τις τέσσερις εποχές (εντοπίζεται ο όρος *εποχή*), καθώς και ο όρος *χρόνος* ο οποίος είναι δυνατόν να χρησιμοποιείται τόσο με τη γενική του έννοια όσο και με τη σημασία *έτος*). Απαντά ένα μόνον όνομα ημέρας (*Σάββατο*), επτά από τους δώδεκα μήνες του χρόνου (*Φεβρουάριος, Απρίλιος, Μάιος, Ιούνιος, Σεπτέμβριος, Νοέμβριος, Δεκέμβριος*), καθώς και δύο εορτές (*Χριστούγεννα, Πάσχα*). Αναφορικά με τον άξονα του χρόνου σε σχέση με το παρόν, εμφανίζονται δύο σχετικοί όροι (*παρελθόν, μέλλον*). Απαντούν επίσης οι όροι *καιρός, διάρκεια, καθημερινότητα* και *τέλος*, καθώς και ο όρος *Επταετία*, ο οποίος δηλώνει, φυσικά, με τον γνωστό χρονικό προσδιορισμό, το ιστορικό γεγονός της δικτατορίας. Εκ πρώτης όψεως, λοιπόν, και χωρίς ακόμη να λαμβάνει κανείς υπόψη τα συγκεκριμένα των όρων, ο χρόνος στο κείμενο της Ντεκάστρο φαίνεται ορίζεται ως έναν βαθμό από τις παραμέτρους του φυσικού περιβάλλοντος (κύκλος του φωτός), απουσιάζουν όμως οι ονομασίες των εποχών του χρόνου. Η παρουσία ονομασιών των ημερών της εβδομάδας, των ημερών και των εορτών είναι μάλλον αποσπασματική (μία από τις ημέρες της εβδομάδας, επτά από τους μήνες του χρόνου, μία εορτή), γεγονός που πιθανώς μαρτυρά μια επιλεκτικότητα στη συνοπτική, αναδρομική παρουσίαση των γεγονότων, λαμβανομένου υπόψη και του αναγνωστικού κοινού απεύθυνσης (νεαρά άτομα). Η παρουσία του όρου *Επταετία* αποδίδει την ύστερη των γεγονότων διάσταση της αφήγησης – την ιστορική προσέγγιση.

4.5 Ανάλυση δεδομένων II: Μελέτη συγκεκριμένων συχνότερων ουσιαστικών χρόνου

4.5.1 Κίττυ Αρσένη: Μπουμπουλίνας 18

Στο υποσώμα της Κίττυς Αρσένη (στο εξής ΚΑ), τα στατιστικά στοιχεία της καταγραφής του χρόνου αναφορικά με τους 9 όρους υπό μελέτη και σύμφωνα με τις δύο παραμέτρους που ορίστηκαν παρουσιάζονται στους Πίνακες 8 και 9.

	-αριθμ	+αριθμ	σύνολο	μη σχετικό
ημέρα/μέρα	30	48	78	
ώρα	53	9	62	
βράδι/βράδυ	30	2	32	
στιγμή	11	15	26	
χρόνος	13	8	21	
καιρός	15	1	16	1 (μετεωρολ)
πρωί	9	3	12	
νύχτα	9	0	9	
μήνας	0	3	3	
Σύνολο	170 (66%)	89 (34%)	259	

Πίνακας 8. Συχνότητα ουσιαστικών ως προς την παράμετρο της παρουσίας αριθμητικού (Αρσένη)

	-ατομ/-συλλ	+ατομ	+συλλ	σύνολο	μη σχετικό
ημέρα/μέρα	26	25	27	78	
ώρα	14	11	37	62	
βράδι/βράδυ	4	8	20	32	
στιγμή	2	4	20	26	
χρόνος	3	5	13	21	
καιρός	4	7	5	16	1 (μετεωρολ)
πρωί	2	3	7	12	
νύχτα	3	2	4	9	
μήνας	2	0	1	3	
Σύνολο	60 (23%)	65 (25%)	134 (52%)	259	

Πίνακας 9. Συχνότητα ουσιαστικών ως προς την παράμετρο ατομικού/συλλογικού (Αρσένη)

4.5.1.1 ημέρα/μέρα

Το συχνότερα εμφανιζόμενο λήμμα στο κείμενο της ΚΑ είναι το *ημέρα/μέρα*, με 78 εμφανίσεις. Αντίθετα προς τη γενική τάση στο συγκεκριμένο κείμενο, είναι ο μοναδικός όρος ο οποίος φαίνεται να συνεμφανίζεται με αριθμητικά σε σημαντικά μεγαλύτερο βαθμό (κατά 60%) σε σχέση με τις περιπτώσεις απουσίας τέτοιων στοιχείων από τα συγκείμενά του. Πράγματι, μια ματιά στις χρήσεις του *ημέρα/μέρα* καταδεικνύει ότι αποτελεί, για τη συγγραφέα, το σημαντικότερο σημείο αναφοράς για τη μέτρηση του χρόνου κατά την κράτησή της, με κάποια στοιχειώδη ακρίβεια. Είναι χαρακτηριστικό ότι, από την πρώτη στιγμή του εγκλεισμού της στο σκοτεινό κελί της απομόνωσης αγωνιά για τη διατήρηση της αίσθησης του συμβατικού χρόνου, δεδομένης της έλλειψης ρολογιού, ημερολογίου, εφημερίδων ή άλλων μέσων πληροφόρησης περί χρόνου:

*(1) Εδώ είναι τάφος. [...] Τα μάτια μου συνηθίζουν στο σκοτάδι. Τα σιδερένια κάγκελα, ψηλά πάνω από την πόρτα κάνουν ένα πρώτης τάξεως φεγγίτη. Κάτι βλέπω. Πρέπει να κρατήσω τα σημάδια του χρόνου. Να κρατήσω τη **μέρα** και τη νύχτα. Είναι πολύ σημαντικό. Θα φτιάξω ένα ημερολόγιο τοίχου. Θα χαράζω μιά μιά τις **μέρες** στον τοίχο με το πετραδάκι που ξεκόλλησα από το τιμέντο. Πρώτη χαρακιά. Σήμερα είναι Πέμπτη. Πόσες **μέρες** θα με κρατήσουν εδώ; Πέντε; Δέκα; Θεέ μου...*

Η ΚΑ υιοθετεί αμέσως τη συνήθη πρακτική των κρατούμενων απανταχού της γης για την τήρηση του χρόνου, η οποία συνίσταται στη χάραξη γραμμών στον τοίχο της φυλακής, ως ένα είδος υποτυπώδους, αυτοσχέδιου ημερολογίου, με πρώτη χάραξη την πρώτη ημέρα εγκλεισμού, εδώ και με απομνημόνευση της ημέρας της εβδομάδας στην οποία αντιστοιχεί η πρώτη αυτή μέρα (*Πέμπτη*), προφανώς ώστε να μπορούν μελλοντικά να υπολογιστούν μακρύτερα διαστήματα, όπως η εβδομάδα ή ο μήνας. Κρίσιμη για τη μέτρηση του χρόνου σε ημερήσια βάση (κατ' ουσίαν σε βάση εικοσιτετραώρου, το οποίο ταυτίζεται σημασιολογικά με τον όρο *ημέρα/μέρα*) είναι η παρατήρηση του κύκλου του φωτός μέσα από έναν απομακρυσμένο φεγγίτη. Επινοείται, μάλιστα, συγκεκριμένο πρωτόκολλο, το οποίο συνίσταται στη χάραξη της γραμμής, όταν η παρουσία του φωτός έχει παρέλθει, δηλαδή, όταν η ημέρα (του φωτός αλλά και, υπονοούμενα, ενός εικοσιτετραώρου) έχει συμπληρωθεί:

*(2) Σκέφτομαι να χαράζω τη δεύτερη χαρακιά στον τοίχο. Αλλά όχι, τις χαρακιές καλύτερα να τις χαράζω το βράδι. Όταν η **μέρα** θάχει τελειώσει.*

Είναι επίσης αξιοσημείωτο το γεγονός ότι το μοναδικό τεκμήριο παρουσίας προηγούμενου/ης κρατούμενου/ης στο συγκεκριμένο κελί είναι ακριβώς αυτό το «ημερολόγιο», γεγονός που επιτρέπει μια νοερή σύνδεση μεταξύ άγνωστων μεταξύ τους κρατούμενων με βάση το στοιχείο του χρόνου και την έγνοια τήρησής του:

*(3) Λίγο πιο πέρα από τη χαρακιά μου, διακρίνω πολλές χαρακιές, Όλοι κάνουμε τα ίδια πράγματα, προσπαθώ να τις μετρήσω. Θάνατι καμιά εικοσαριά. Αυτός έμεινε είκοσι **μέρες** εδώ μέσα! Είκοσι ολόκληρες **μέρες!***

Η πρώτη χαραγμένη γραμμή αποτελεί και το σημείο αναφοράς για όλες τις επόμενες μετρήσεις του χρόνου παραμονής σε κατάσταση εγκλεισμού (ενδιαφέρουσα η χρήση του όρου αριθμός στο παράδειγμα (5), αλλά και η τάση να καταγράφονται οι στρογγυλοί αριθμοί):

*(4) ΕΧΟΥΝ ΠΕΡΑΣΕΙ 20 **μέρες** από την ημέρα που με πιάσανε.*

*(5) ΑΥΡΙΟ ΣΤΡΟΓΓΥΛΕΥΕΙ ο αριθμός μου. Οι **μέρες** μου γίνονται 40.*

*(6) Ήμωνα πιασμένη 50 **μέρες** πιά.*

Αυτού του τύπου οι μετρήσεις χρησιμοποιούνται και για τον επιμερισμό του όλου χρόνου εγκλεισμού και τα γεγονότα που συνδέονται με αυτόν, όπως, παραδείγματος χάριν, το διάστημα παραμονής σε συγκεκριμένη πτέρυγα, εδώ στον 4^ο όροφο του κτηρίου κράτησης (δηλ. σε κανονικά κελιά εκτός απομόνωσης):

*(7) Έτσι πέρασα είκοσι **μέρες** στο τέταρτο.*

Μέσω αριθμητικών υπολογίζεται επίσης η διάρκεια, σε ημέρες, συγκεκριμένων γεγονότων που λαμβάνουν χώρα κατά την κράτηση της συγγραφέως, τα οποία αναφέρονται είτε στην ίδια είτε σε άλλα πρόσωπα:

*(8) ΜΕ ΚΡΑΤΗΣΑΝΕ τέσσερεις **μέρες** «αυστηρά». Ζω τέσσερεις **μέρες** σα ζώο.*

Το ουσιαστικοποιημένο επίθετο *αυστηρά* δηλώνει την αυστηρά απομόνωση, η οποία, σύμφωνα με τη μαρτυρία της ΚΑ, συνίσταται στη στέρηση φαγητού και νερού, καθώς και στη χρήση του ίδιου του κελιού ως τουαλέτας.¹²⁹ Η μέτρηση των ημερών χρησιμοποιείται επίσης

---

¹²⁹ Ο Λάμπρου διέταξε σήμερα «αυστηρά απομόνωση». «Χωρίς φαΐ, χωρίς νερό, θα ουρείς και θ' αποπατείς στο κελί σου». Αρσένη 2005, σελ. 32.

για να δηλωθεί με κάποιο κοινό, σταθερό μέτρο η διάρκεια πράξεων και γεγονότων που αφορούν τα βασανιστήρια, όπως η ίδια η διαδικασία βασανισμού (παράδειγμα 9), ο χρόνος παρέλευσης από την παύση του (παράδειγμα 10) ή οι συνέπειές του στην πνευματική και σωματική ακεραιότητα του/της κρατούμενου/ης που τα υπέστη (παράδειγμα 11) (τα παραδείγματα αφορούν διαφορετικά πρόσωπα):

(9) Άντεξε τρεις **μέρες** κρεμασμένος στην ΕΣΑ και έβαψε κόκκινα τα πουκάμισά τους με το δικό του το αίμα.

(10) Τα πόδια του τα πατάει καλύτερα. Λογαριάζω τις **μέρες**. Θάνατι καμιά δεκαριά από την **ημέρα** που τον χτυπήσανε..

(11) Πέρασανε τέσσερις **μέρες** έτσι. Οι κρίσεις γίνονται όλο και πιο συχνές. Ο Σπύρος είναι πάντα δεμένος στο κελί του, Και όλο και πιο πολύ φωνάζει.

Αξιοπαρατήρητη και πάλι είναι η παρουσία του όρου *λογαριάζω* (10), που μαρτυρά τη συνειδητή διαδικασία μέτρησης του χρόνου σε εικοσιτετράωρη βάση, αλλά και της φράσης *καμιά δεκαριά* (10), που δηλώνει την αδυναμία απόλυτης επίτευξής της. Αριθμητικά χρησιμοποιούνται επίσης για να σημειωθούν οι επαναλήψεις πράξεων ρουτίνας του εγκλεισμού κατά το διάστημα μιας ημέρας, όπως η χρήση της εξωτερικής τουαλέτας (12) ή οι κλήσεις για ανάκριση στον όροφο των ανακριτικών γραφείων (13):

(12) Βγαίνω μια φορά την **ημέρα** για την τουαλέτα. Πετάω το φαΐ μου και ξαναγυρίζω σούρνωντας τα πέδιλά μου.

(13) - Ανέβηκες απάνω; - Δυστυχώς με θυμούνται τουλάχιστον δυο φορές τη **μέρα**...

Αλλά και για να δηλωθούν με επίταση οι εκκλήσεις για βελτίωση κάποιας ημερήσιας συνθήκης (οι περιπτώσεις χρήσης αριθμητικών για επίταση είναι εξαιρετικά σπάνιες):

(14) Το ξέρω αυτό από το παραθυράκι που τους παρακαλώ δεκαπέντε φορές τη **μέρα** να μου το αφήσουν ανοιχτό, μια χαραμάδα, μια στάλα μόνο.

Σε σπανιότερες περιπτώσεις, η μέτρηση των ημερών αφορά γεγονότα εκτός φυλακής, όπως, στο παράδειγμα (15), η βίαιη (όπως δηλώνεται σε άλλο σημείο του συγκεκριμένου) απαίτηση του ανακριτή για λεπτομερή εξιστόρηση του βίου και των πράξεων της κρατούμενης κατά το προ της σύλληψής της διάστημα, με σκοπό τη συμπλήρωση του φακέλου της με

ενοχοποιητικά στοιχεία ομολογημένα από την ίδια αλλά και, προφανώς, την άσκηση ψυχολογικής πίεσης:

(15) *Ο Μάλλιος αποφάσισε να μου κάνει αναδρομικό φάκελο. Θέλει να του πω όλη μου τη ζωή. «Τι έκανες όλον αυτόν τον καιρό. Στην πορεία Ειρήνης πηγές; Πότε πηγές στα γραφεία της ΕΔΑ...». Από την Παρασκευή 21η Απριλίου να θυμηθώ μιά μιά τη **μέρα** και να του πω τι ακριβώς έκανα.*

Σημειώνεται ότι 5 εμφανίσεις αφορούν τη στερεότυπη φράση *μια μέρα*, που σηματοδοτεί την έναρξη αφήγησης σύντομης, εμβόλιμης ιστορίας, η οποία εμπεριέχει μεν αριθμητικό, όμως είναι κατά βάσιν αοριστολογική, δίνοντας έμφαση στο γεγονός (συνήθως αναπάντεχο και θετικό) παρά στη χρονική ακρίβεια:

(16) *Μια **μέρα** καθώς περνούσα, κάποιος μούσφιζε το χέρι. Δεν πρόλαβα να δω ποιος ήτανε, αλλά τα σκαλιά ανέβηκαν ευκολότερα.*

Οι περιπτώσεις της απουσίας κάποιου αριθμητικού στο συγκεκριμένο του όρου *ημέρα/μέρα* είναι, όπως προειπώθηκε, αρκετά λιγότερες (30) από αυτές όπου παρατηρείται παρουσία του (48). Στις πρώτες κυριαρχούν φραστικά στερεότυπα, συχνά επιρρηματικού χαρακτήρα (*ολόκληρη/όλη τη μέρα, μερικές μέρες, από τη μέρα (που), την άλλη μέρα, εκείνη τη μέρα, πριν λίγες μέρες, από μέρες, μετά από μέρες, τις μέρες αυτές, κάθε μέρα, νύχτα μέρα*) τα οποία επιτελούν διάφορες λειτουργίες:

- έμμεσος προσδιορισμός συγκεκριμένου χρόνου πραγματοποίησης αξιοσημείωτου και κρίσιμου για την εμπειρία της συγγραφέως γεγονότος (εδώ η 21^η Απριλίου 1967):

(17) *Σαν εκείνη τη **μέρα** που τα τανκς γεμίσανε την Αθήνα. Ξεχυθήκαμε στους δρόμους.*

- συσχέτιση γεγονότος, που αφορά την ίδια τη συγγραφέα (παράδειγμα 18) ή άλλο πρόσωπο (παράδειγματα 19 και 20), με άλλο χρονικό σημείο αναφοράς:

(18) *Λογαριάζω ότι έχω να φάω από τη **μέρα** που με πιάσανε.*

(19) *Έχω κάνει τρεις αιμοπτύσεις εδώ κάτω από τη **μέρα** που με χτυπήσανε... τα πνευμόνια μου δεν είναι και τόσο γερά.*

(20) Όταν την άλλη **μέρα** κοιτάζουμε από την τρύπα του δωματίου, είδαμε ένα μάτσο κρέας ματωμένο.

- η αναφορά σε γεγονότα της ρουτίνας του εγκλεισμού

(21) Όλη τη **μέρα** κάθομαι, το μάτι μου δε φεύγει από τη χαραμάδα του τσιμέντου -
- μπορώ από κεί να δω τη σκιά του φρουρού που πλησιάζει [...]

(22) Δε χάραξα το βράδι τη χαρακιά της **ημέρας**. Δεν πρόλαβα. Μ' ανεβάσανε στην ταράτσα.¹³⁰

(23) Αύριο είναι **ημέρα** επισκεπτηρίου.

- η επιτακτική αναφορά στη διάρκεια ή επανάληψη επίπονων καταστάσεων (δυσκολία στη λήψη τροφής, ακρόαση φωνών βασανιζόμενων κ.λπ.)

(24) Κάνω ολόκληρο αγώνα για να φάω μια μπουκιά φαΐ, ολόκληρη τη **μέρα**.

(25) «Φωνές, ακούτε;» τις ρωτάω. «Ναι, ακούμε. Κάθε **μέρα**. Κάθε νύχτα. Καμιά φορά αν έχουν αφήσει το παραθυράκι της σκάλας ανοιχτό, τους βλέπουμε. [...]

- η αγωνιώδης προσπάθεια ή η αδυναμία μέτρησης του χρόνου στη συνθήκη του εγκλεισμού:

(26) Πρέπει να κρατήσω τα σημάδια του χρόνου. Να κρατήσω τη **μέρα** και τη νύχτα.

(27) Κάθομαι ακίνητη. Πόσος χρόνος περνά δεν ξέρω, ώρες περνάνε, **μέρες** περνάνε, δεν καταλαβαίνω.

Αναφορικά με την παράμετρο του ατομικού/συλλογικού, οι τρεις επιμέρους κατηγορίες φαίνεται να είναι σχεδόν ισόποσα κατανεμημένες στο κείμενο της Αρσένη. Οι εμφανίσεις της κατηγορίας +ατομ, όπως διαφαίνεται και στα ήδη παρατεθειμένα παραδείγματα, αφορούν ποικίλες εμπειρίες εγκλεισμού της, όπως οι προσπάθειες διατήρησης της αίσθησης του συμβατικού χρόνου, η πολύωρη παρατήρηση του έξω κόσμου μέσα από περιορισμένες διόδους εικόνας και φωτός (χαραμάδες, θυρίδες με κάγκελα κ.λπ.), οι

---

¹³⁰ Αναφορά στη διαβόητη «ταράτσα» του κτηρίου Ασφαλείας της οδού Μπουμπουλίνας 18, όπου λάμβαναν χώρα φρικώδη βασανιστήρια κατά τη διάρκεια της Επταετίας και την οποία απαθανάτισε μουσικά και στιχουργικά ο Μίκης Θεοδωράκης στο τραγούδι «Το Σφαγείο», που αναφέρεται στους βασανισμούς του αντιδικτατορικού αγωνιστή Ανδρέα Λεντάκη («χτυπούν το βράδυ στην ταράτσα τον Αντρέα, μετρώ τους χτύπους το αίμα μετρώ»).

επαναληπτικές πράξεις ρουτίνας της κράτησης (μετάβαση στην εξωτερική τουαλέτα), οι προσπάθειες αντιμετώπισης δυσκολιών (παράδειγμα 28) ή ανάκαμψης από βίαια επιβεβλημένες σε αυτήν πράξεις (ανακρίσεις ή βασανιστήρια – παράδειγμα 29), η προσδοκία της απελευθέρωσης (παράδειγμα 30), κ.λπ.

(28) *Μπαίνει ένας χοντρός μουστακαλής φρουρός με πολιτικά. [...] Μου αφήνει ένα δέμα. Το παίρνω στην αγκαλιά μου. «Μάνα μου», ψιθυρίζω, «μάνα μου, είσαι καλά;» Μια φούστα, ένα μπλουζάκι, εσώρουχα, λίγο φαΐ. [...] Παίρνω τη φούστα και το μπλουζάκι. Τ' απλώνω στο τσιμέντο. Τώρα θάναι πιο μαλακά. Στο κάτω κάτω θα πονέσω μερικές **μέρες** μετά θα συνηθίσω.*

(29) *Χαράζω τη **μέρα** μου 30, 31 και ξεκουράζομαι.*

(30) *Σκέφτομαι τη **μέρα** που θ' αποχωριστώ το κελί μου.*

Τα χωρία της κατηγορίας -ατομ/-συλλ αφορούν κυρίως βασανισμούς συγκρατουμένων (παράδειγμα (19) παραπάνω) ή τις έμμεσες συνέπειες αυτών σε συγγενείς τους:

(31) *Η Μαρία πήρε μετά από **μέρες** το πρώτο μήνυμά του. Ένα μπόγο ματωμένα ρούχα...*

Επίσης, μεταφέρουν τις εμπειρίες βίωσης του χρόνου εγκλεισμού από τρίτα πρόσωπα, όπως από τη συγκρατούμενη της συγγραφέως:

(32) *Ξέρεις γιατί άντεξες; Ξέρεις γιατί αντέξαμε όλοι; Είναι αυτό που είπε η Νατάσα¹³¹ μια μέρα στο φρουρό στην απομόνωση. Τριών μηνών έγκυος έπαθε αποβολή από το ξύλο. «Μπορώ να μείνω σ' ένα κελί πολύ μικρότερο από τούτο δω, 100, 200 **μέρες** αν χρειαστεί. Μια ώρα να βάλουνε, εσένα, εδώ μέσα, θα σκάσεις. Εγώ μπορώ να μείνω γιατί έχω δίκιο.*

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το συγκεκριμένο χωρίο, το οποίο αιτιολογεί με ηθικούς όρους την ικανότητα αντοχής των πολιτικών κρατουμένων, για μεγάλα διαστήματα, στα δεινά της κράτησης, τοποθετείται σε ένα εξαιρετικά προνομιακό σημείο του όλου κειμένου της ΚΑ, την τελευταία του παράγραφο, συνιστώντας, μέσω του λόγου τρίτου προσώπου-συνοδοιπόρου, την κειμενική αλλά και ιδεολογική κατακλείδα της μαρτυρίας.

---

¹³¹ Πρόκειται για την Αναστασία Τσίρκα, η οποία έδωσε κατάθεση, μαζί με την Κίττυ Αρσένη, το 1969 στην Υποεπιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης στο Στρασβούργο. Περιέγραψε τα βασανιστήρια που υπέστη στην ταράτσα της οδού Μπουμπουλίνας, με αποτέλεσμα να αποβάλει το τριών μηνών έμβρυο που κυοφορούσε. Yearbook of the European Convention of Human Rights, (1972), σ. 244-259.

Σπανιότερα, οι αναφορές σε τρίτα πρόσωπα σχετίζονται με γεγονότα του έξω κόσμου, όπως αντιδικτατορικές ενέργειες:

(33) Πήρε μια **μέρα** ένα πανό με το 114 και αποφάσισε να το κρεμάσει στην Ακρόπολη. Τον πιάσανε. Πατάγανε ώρες ολόκληρες πάνω στο κορμί του για να τους πει ποιοι άλλοι είναι μαζί του.

Από την άλλη πλευρά, οι χρονικές αναφορές που συσχετίζουν την ίδια με τρίτα πρόσωπα (κατηγορία +συλλ) αφορούν κυρίως:

- την επιβολή, σε αυτήν, από τις αρχές της δικτατορίας, των όρων και χρονικών ορίων κράτησής της:

(34) Πόσες **μέρες** θα με κρατήσουν εδώ; Πέντε; Δέκα; Θεέ μου... Πρέπει να συμμαζέψω το μυαλό μου, να σκεφτώ.

- την ευπρόσδεκτη (επαναληπτική) επικοινωνία με άτομα εκτός φυλακής:

(35) Η μάνα μου μού φέρνει τώρα φαΐ κάθε **μέρα**.

- τη βίωση οδυνηρών εμπειριών από κοινού με συγκρατούμενους/ες:

(36) Όταν την άλλη **μέρα** κοιτάζαμε από την τρύπα του δωματίου, είδαμε ένα μάτσο κρέας ματωμένο.

- την εκδήλωση πράξεων αλληλεγγύης μεταξύ της ΚΑ και των συγκρατουμένων της (στην πτέρυγα εκτός απομόνωσης: το «τέταρτο»), ιδίως κατά τις προσπάθειες ελέγχου και διασταύρωσης των δεδομένων που αφορούν τον χρόνο εγκλεισμού τους:

(37) Στο τέταρτο δεν κρατάω ημερολόγιο. Ρωτάμε η μια την άλλη πέντε έξι φορές τη **μέρα**, πόσες του μηνός έχουμε και βγάζουμε η κάθε μια τις **μέρες** μας. 52 μέρες κράτηση, 54, 63.

- την επιθυμία μετάδοσης της εμπειρίας εγκλεισμού της σε άλλα, στην ίδια μοίρα, πρόσωπα, με σκοπό την απάλυνση των αρνητικών συνεπειών του, δεδομένου, μάλιστα, ότι η ίδια θεωρεί πως βρέθηκε σε αυτή τη συνθήκη χωρίς την κατάλληλη προετοιμασία

για το πως να αντιμετωπίζει τις συνθήκες κράτησης (*Πολύ απροετοίμαστη, είναι αλήθεια, βρέθηκα*):

(38) *Σκέφτομαι τη μέρα που θ' αποχωριστώ το κελί μου. Δε με νοιάζει τώρα πότε θάναι. Ποιος θάρθει μετά από μένα. Θα τούγραφα ένα δωδεκάλογο. Θα τούλεγα πως πολλοί περάσανε από δω μέσα και δεν πεθάνανε και δεν τρελαθήκαμε. Θα τούλεγα πώς να περνά τη **μέρα** του. Να τραγουδά θα τούλεγα.*

4.5.1.2 *πρωί*

Το συναφές λήμμα *πρωί*, που έχει πολύ λιγότερες εμφανίσεις στο κείμενο (26 – έβδομο συχνότερο), δηλώνει το τμήμα εκείνο του εικοσιτατραώρου που συμπίπτει με το διάστημα πριν και μετά την ανατολή του ήλιου. Το τμήμα προ της ανατολής, σε αντίθεση με τον κανονικό βίο, είναι, στο πλαίσιο της καταστολής και του εγκλεισμού, χρόνος έντονης, ιδίως βίαιης δραστηριότητας (συλλήψεις, ανακρίσεις, βασανιστήρια) και μπορεί να προσδιορίζεται είτε με ακρίβεια μέσω χρήσης αριθμητικού (παράδειγμα 39) ή πιο αοριστολογικά/προσεγγιστικά (παράδειγμα 40):

(39) *Μπήκανε στις δύο το **πρωί** στο σπίτι μου με τα περίστροφα στα χέρια και είπανε: «Μη φοβάστε, Αστυνομία» και η μάνα μου έπεσε λιπόθυμη.*

(40) *Αυτό γινότανε πολύ συχνά. Σχεδόν κάθε βράδι. Το **πρωί** οι θόρυβοι μπερδεύόντουσαν, αλλά το βράδι ξανάρχιζε. [...] Πίστευα ότι πονάω και γω μ' αυτόν που βασανίζεται, ότι μπορούσα να ταυτιστώ μαζί του σα μια δύναμη που του παραστέκεται.*

Από την άλλη πλευρά, το τμήμα του πρωινού που έπεται της ανατολής αφορά κατά κανόνα τη στιγμή της έγερσης από τον ύπνο και της συνειδητοποίησης των συνεπειών των κακουχιών:

(41) *Με βάζουν στο κελί μου. Ξεσφίγγω τα δόντια μου και πέφτω και αποκοιμιέμαι. Πρέπει νάναι **πρωί**. Τα κόκαλά μου πονάνε αφόρητα. Το «στρώμα» με την μπλούζα και τη φούστα είναι μαρτυρικό.*

4.5.1.3 *ώρα*

Το λήμμα *ώρα*, δεύτερο συχνότερο, έχει 62 εμφανίσεις. Σε γενικές γραμμές, οι σημασίες που απαντούν αφορούν: α. την ώρα του ωρολογίου (*-Τι τρέχει ρε στις 3 η **ώρα** το πρωί;*), β. τη χρονική διάρκεια 60 λεπτών (*δυο τρεις ώρες*), γ. την ασαφή χρονική διάρκεια επιτατικά

(καθόμαστε **ώρες** ολόκληρες και λέμε ιστορίες), δ. το χρονικό σημείο (Περιμέναμε την **ώρα** που θα τον ανεβάζανε απάνω). Σύμφωνα με τον Πίνακα 8, η συντριπτικά συχνότερη χρήση του όρου αφορά περιπτώσεις μη συνεμφάνισής του με αριθμητικό (κατηγορία -αριθμ: 53 εμφανίσεις, έναντι 9 της κατηγορίας +αριθμ). Στις περιπτώσεις που ο όρος **ώρα** συνεμφανίζεται με αριθμητικό, περιγράφεται κατά κανόνα η ώρα του ωρολογίου που αφορά το διάστημα πριν από το ξημέρωμα, κατά το οποίο συνήθως υπάρχει δραστηριότητα καταστολής, όπως η σύλληψη της συγγραφέως,

(42) «Πιάσανε το Μίκη. Κάνουνε συλλήψεις». Και τα ξημερώματα, στις 2 η **ώρα**, με πιάσανε. Αυτό ήτανε.

ή παρέμβαση κάποιου φύλακα εντός του κτηρίου της Ασφάλειας:

(43) Σκύβω από τη χαραμάδα μου. Βλέπω τον φρουρό, είναι ο Παναγιώταρος, να τρέχει προς το 16. «Τι τρέχει ρε στις 3 η **ώρα** το πρωί;» - Ανέβασέ με γρήγορα απάνω, πρέπει να δω τους υπεύθυνους. - Τρελάθηκες; Ποιον θέλεις να δεις χαράματα;

Σύμφωνα με τα δεδομένα, σε συνθήκες εγκλεισμού, η μέτρηση της ώρας του ωρολογίου ή της ωριαίας διάρκειας είναι δυνατή μόνο από άτομα με δυνατότητα πρόσβασης στο όργανο μέτρησής του, το ρολόι, όπως, φερ' ειπείν, οι πολίτες εκτός φυλακής (παράδειγμα 44), οι δεσμοφύλακες (παράδειγματα 43 και 45), οι ανακριτές/βασανιστές (παράδειγμα 46) κ.λπ.

(44) [...] τα ραδιόφωνα είχανε λυσσάζει «δηλώσατε εντός δύο **ωρών** εις το οικείον τμήμα τους φιλοξενούμενους...»

(45) Λόγω ανθυγιεινών συνθηκών, οι φρουροί μένουνε λίγο, τέσσερεις με έξι **ώρες** η βάρδια τους.

(46) Πάντα μου λένε θα σε ξαναανεβάσουμε πάλι σε κάνα δυο **ώρες** και γώ πρέπει νάμαι έτοιμη να τους περιμένω [...]

Οι περιπτώσεις που η συγγραφέας αποπειράται να συλλάβει τον χρόνο με όρους ώρας περιλαμβάνουν πάντοτε ρηματικά στοιχεία επιστημικής τροπικότητας, είναι, δηλαδή, προσεγγιστικές:

(47) Πρέπει νάχουν περάσει δυο τρεις **ώρες** από τη στιγμή που με πετάζανε εδώ μέσα.

(48) ΣΗΜΕΡΑ ΕΙΝΑΙ ΣΑΒΒΑΤΟ και η **ώρα** μπορεί νάναι 9. Σαββατόβραδο...

Στα χωρία που δεν περιλαμβάνουν συνεμφανίσεις του όρου **ώρα** με αριθμητικά κυριαρχούν στερεότυπες εκφράσεις (*ώρα πολλή, πολλή ώρα, ώρες, περνά ώρα, ώρες ολόκληρες/ατέλειωτες, με τις ώρες, όση ώρα, αρκετή ώρα, κάμποση ώρα*), που δηλώνουν επιτακτικά τη μεγάλη διάρκεια ή επαναληπτικότητα καταστάσεων ή πράξεων, συνήθως δυσάρεστων ή οδυνηρών, που αφορούν τη συγγραφέα ή άλλα πρόσωπα κατά την κράτησή τους, όπως:

- η ανία της απραξίας ή η προσπάθεια παρακολούθησης τής εκτός κελιού δράσης

(49) Περνάς **ώρες** ατέλειωτες για ν' ακούσεις αριθμό κελιού, βρισιά φρουρού.

(50) Έτσι κάθομαι **ώρες** ολόκληρες και παρακολουθώ από την τρύπα μου. Ξέρω τι φαΐ τρώει ο Κώστας και ο Γιώργης.

- η αργή και μετ' εμποδίων προσπάθεια μυστικής επικοινωνίας με συγκρατούμενο/η:

(51) Εγώ προσπαθώ να πιάσω τις κινήσεις των χειλιών του. Περνά **ώρα** πάλι για να τα καταφέρουμε να συνεννοηθούμε. Τα καταφέρνουμε. Τον λένε Γιώργη. Εμένα Κίττο. Όχι Καίτη.

- η διάρκεια των βασανιστηρίων:

(51) Όσην **ώρα** αυτός ο ξανθός με τους παραφουσκωμένους μυς βάραγε φάλαγγα, όλοι οι άλλοι χοροπηδάγανε απάνω μου, πατούσαν στο στομάχι μου, μου σφίγγανε το λαιμό, μού ανάβανε σπέρτα να μου κάψουνε τα μάτια.

- η δυσκολία στην κίνηση μετά από βασανισμό:

(52) Σούρνεται με την κοιλιά και στηρίζεται στους αγκώνες του. Πρέπει νάναι ένα ψηλό παλικάρι. Κάνει πολλή **ώρα** για να προχωρήσει ένα πόντο.

- οι τεχνικές ανάκρισης, που περιλαμβάνουν τεχνητές παύσεις για πρόκληση αγωνίας:

(53) Κάθεται ακίνητος, κάνει πολλή **ώρα** να μιλήσει και ξαφνικά μου πετάει ερωτήσεις. - Τι πήγες να κάνεις το μεσημέρι του περασμένου Σαββάτου στα Εξάρχεια;

Τα συγκείμενα του *ώρα* χωρίς παρουσία αριθμητικού τα οποία δηλώνουν την ώρα ως χρονικό ορόσημο αφορούν κατά κανόνα τη ρουτίνα του εγκλεισμού: αλλαγή βάρδιας των φρουρών (54), έλευση του φαγητού (55), επισκεπτήριο (56), έναρξη βασανιστηρίων (57):

(54) *Περιμένω την **ώρα** του απογευματινού φρουρού. Θα τον παρακαλέσω να μας αφήσει λίγο το παραθυράκι ανοιχτό.*

(55) *Περιμένω την **ώρα** να φέρουν το φαΐ μας.*

(56) *Χτύπημα γραφομηχανής, φωνές από τα γραφεία ανακρίσεων, κλάματα την **ώρα** του επισκεπτηρίου, κλάματα παιδιών.*

(57) *ΜΕ ΒΓΑΖΟΥΝ. Πρέπει νάναι αργά. Η **ώρα** της ταράτσας.*

Ένα μόνο χωρίο της κατηγορίας -αριθμ αναφέρεται στην ώρα του ωρολογίου. Πρόκειται για την ενδιαφέρουσα περιγραφή της προσπάθειας της συγγραφέως να υποκλέψει, από το ρολόι του ανακριτή της, την πληροφορία για την ώρα:

(58) *Προσπαθώ να κοιτάζω το ρολόι του να δω τι **ώρα** είναι. Μπορεί να τα καταφέρω να μετρήσω τις **ώρες** που με κρατάνε.*

Όσον αφορά την παράμετρο του ατομικού/συλλογικού, στην πλειονότητα των περιπτώσεων (37), ο όρος *ώρα* χρησιμοποιείται από τη συγγραφέα για να περιγράψει τον κοινά βιωμένο χρόνο της ίδιας με τρίτα άτομα, όπως τους δεσμοφύλακες, τους ανακριτές ή τους βασανιστές της (58), τους/τις συγκρατούμενους/ες της (59, 60), τον έξω κόσμο, όπως τα πρόσωπα του επισκεπτηρίου, ή τους κατοίκους πέριξ του κτηρίου της Ασφάλειας (61).

(58) *Είδα πως θέλανε να με κάνουνε κομμάτια και έμοιαζαν σαν κανίβαλοι. Τους είδα να ηδονίζονται την **ώρα** που σπαρτάραγα. Αυτή ήταν η δουλειά τους. Δε με ζέρανε καθόλου.*

(59) *Καθόμαστε **ώρες** ολόκληρες και λέμε ιστορίες. Λέμε για έρωτες καμιά φορά. Λέμε πολιτικά ανέκδοτα και γελάμε.*

(60) *Περιμέναμε την **ώρα** που θα τον ανεβάζανε απάνω. Τραγουδάγαμε και του χτυπάγαμε συνθηματικά τον τοίχο. Τον ξεπροβοδίζαμε.¹³² Είχε πάθει τρεις διασείσεις.*

---

¹³² Πρόκειται για τον Ανδρέα Λεντάκη.

(61) *Ίσως αυτοί θα μ' ακούσουν, σκέφτηκα, την ώρα που θα φωνάζω. Μετά βέβαια βάλανε το μηχανήμα της μοτοσικλέτας για να σκεπάζει τις φωνές μου.*

Λιγότερο συχνές είναι οι εμφανίσεις του όρου *ώρα* που ανήκουν στην κατηγορία -ατομ/+συλλ (14). Αυτές κατά κανόνα αφορούν τη διάρκεια οδυνηρών καταστάσεων που υφίστανται τα πρόσωπα αυτά, όπως οι βασανισμοί (*Πατάγανε ώρες ολόκληρες πάνω στο κορμί του*) ή οι συνέπειές τους (*Κάνει πολλή ώρα για να προχωρήσει ένα πόντο*), ή οι ενέργειες των φορέων καταστολής, όπως των βασανιστών ή του γιατρού της φυλακής (62), του οποίου ο ρόλος περιορίζεται στο να βεβαιώσει ότι ο βαθμός βασανισμού δεν έχει παραβιάσει κάποιους τεθειμένους κανόνες ή δεν έχει αποβεί μοιραίος:

(62) *Απ' ότι [sic] μπορώ να καταλάβω δε φαίνεται ν' ασχολείται και πολλή ώρα μαζί του. Θα κοίταζε μήπως τα κόκαλα είναι σπασμένα παραπάνω απ' όσο επιτρέπει ο κανονισμός, πόσο θα μείνουν τα σημάδια.*

Ακόμα λιγότερες είναι οι εμφανίσεις του όρου *ώρα* στην κατηγορία +ατομ (11). Σε αυτές κατά κανόνα τονίζεται η αδυναμία προσδιορισμού του ακριβούς χρόνου εγκλεισμού (*Πόσος χρόνος περνά δεν ξέρω, ώρες περνάνε, μέρες περνάνε, δεν καταλαβαίνω*), ο χρόνος απομόνωσης και απραξίας (*Έτσι κάθομαι ώρες ολόκληρες και παρακολουθώ από την τρύπα μου*) ή η ατομική βίωση της έξωθεν επιβαλλόμενης σωματικής βίας:

(63) *Ο Λάμπρου διάταξε να μου σπάσουν το χέρι. Στη φούρια του το άρπαξε ο ίδιος και άρχισε να το στρίβει. [...] Σκεφτόμουνα όταν ήμουνα μικρή είχα πέσει από την αχλαδιά του κήπου μας και είχα σπάσει το χέρι μου, ούτε που το κατάλαβα. «Έτσι θάναι και τώρα», σκεφτόμουνα, «την ώρα που θα σπάσει ούτε που θα το καταλάβω».*

4.5.1.4 *βράδυ/βράδι, νύχτα*

Τα σημασιολογικά συναφή λήμματα *βράδι/βράδυ* και *νύχτα*, που αφορούν το διάστημα του εικοσιτετραώρου κατά το οποίο επικρατεί φυσικό σκοτάδι, εμφανίζονται 30 και 9 φορές αντίστοιχα (θέσεις κατάταξης 3 και 8 στον Πίνακα 8). Οι χρήσεις τους στο κείμενο της ΚΑ είναι ιδιόμορφες σε σχέση με τις πιθανώς αναμενόμενες για τις βραδινές ή νυκτερινές ώρες, καθώς δεν αναφέρονται σε χρόνο ανάπαυλας, διασκέδασης ή κανονικής βραδινής εργασίας. Οι ώρες του φυσικού σκότους σε συνθήκες εγκλεισμού και καταστολής, όπως αυτές που περιγράφονται στη συγκεκριμένη μαρτυρία, αποτελούν, στη συντριπτική πλειονότητα των

καταγραφόμενων περιπτώσεων, χρόνο βίαιων δραστηριοτήτων και επίπονων καταστάσεων, όπως συλλήψεις (64), ανακρίσεις (65), βασανισμοί (66), απειλές (67), σωματικοί πόνοι ως συνέπεια κακουχιών (68) κ.λπ.:

(64) *Χτες βράδι με πιάσανε λοιπόν. Όλα έγιναν πολύ γρήγορα.*

(65) *Με ανεβάζουν για ανακρίσεις σχεδόν κάθε νύχτα. Αργά.*

(66) *Πρέπει να ζητήσω συγγνώμη από τον Αντρέα που κείνο το βράδι που τον βασανίζανε εγώ ευχήθηκα να πεθάνει.¹³³*

(67) *Ακούω φωνές πίσω μου. «Θα τα ξαναπούμε το βράδι στην ταράτσα, παλιοθεατρίνα...». Με βάζουν στο κελί μου. Ξεσφίγω τα δόντια μου και πέφτω και αποκοιμιέμαι.*

(68) *Πέφτω σ' ένα κόμα. ΣΥΝΕΡΧΟΜΑΙ με φριχτούς πόνους. Μάλλον θάνατο βράδι. Μπορεί νάναυ 8, μπορεί νάναυ δέκα, μπορεί αργότερα.*

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 8, όλες οι εμφανίσεις του όρου *βράδι/βράδυ* πλην δύο, καθώς και το σύνολο των εμφανίσεων του όρου *νύχτα*, ανήκουν στην κατηγορία -αριθμ, καθώς φαίνεται να δίνεται έμφαση στα ίδια τα γεγονότα, και τα συναισθήματα και τις αισθήσεις που αυτά προξενούν, και όχι στον ακριβή χρόνο κατά τον οποίο επισυμβαίνουν (βλ. παραδείγματα 64 έως 68) (χρήση φραστικών στερεότυπων: *χτες βράδι, το βράδι/βράδυ, πρωί μεσημέρι βράδι, κάθε βράδι, μέχρι το βράδι, αργά το βράδι, όλο το βράδι, κείνο το βράδι, το προηγούμενο βράδι*):

Είναι ενδιαφέρον ότι η μια εκ των δύο εμφανίσεων με αριθμητικό, η οποία δηλώνει ακριβή ώρα, αφορά μια κατά βάσιν απομακρυσμένη και εν πολλοίς νοερή εμπειρία:

(69) *Απέναντι μένει ο Μίκης. Κάθε βράδυ στις 9 έχουμε ραντεβού. Βγαίνοντας να πάει στην τουαλέτα – φαίνεται και η σκιά του στον απέναντι τοίχο - σφυρίζει. Αρχίζει ένα τραγούδι, το σταματάει, εμείς το συνεχίζουμε. Ολόκληρη κουβέντα κάθε βράδυ με τα σφυρίγματα. Σωστό πανηγύρι.*

Η συγκεκριμένη σκηνή, με την έντονη θεατρικότητα, δεν περιγράφει πραγματικές επαναλαμβανόμενες συναντήσεις με τον έγκλειστο στο ίδιο κτήριο συνθέτη αλλά αποδίδει την αίσθηση της συγγραφέως ότι η ίδια και οι άλλοι/ες κρατούμενοι/ες τον συναντούν δια ζώσης (*έχουμε ραντεβού*) κάθε φορά που απλά εμφανίζεται η σκιά του, όταν αυτός βγαίνει από το κελί του σε μια ορισμένη ώρα. Το σφύριμά του δίνει το έναυσμα, το σήμα του μαέστρου, για

¹³³ Πρόκειται για τον Ανδρέα Λεντάκη (βλ. προηγούμενη υποσημείωση), όπως βεβαιώνει η Κίττυ Αρσένη σε μεταγενέστερη συνέντευξή της στην τηλεοπτική εκπομπή *Ρεπορτάζ χωρίς Σύνορα* (βλ. απομαγνητοφωνημένη εκδοχή της στο <https://tvxs.gr/news/prosopa/kitty-arseni-ta-basanistiria-stin-taratsa-tis-mproympoylinas>).

μια ιδιότυπη μορφή μουσικής τηλεπικοινωνίας μεταξύ των έγκλειστων, η οποία προφανώς λειτουργεί ως ένα μέσο εξανθρωπισμού και διασκέδασης του ζόφου της φυλακής, μέσω της ιδεατής συνεύρεσης μιας ομάδας, εν είδει άδοντος τραγικού χορού.

Αναφορικά με την παράμετρο του ατομικού/συλλογικού, και πάλι υπερισχύει η κατηγορία +συλλ (βράδι/βράδυ: 20, νύχτα: 4, σύνολο 24), σε σύγκριση με την κατηγορία +ατομ (βράδι/βράδυ: 8, νύχτα: 2, σύνολο 10) ή την κατηγορία -ατομ/-συλλ (βράδι/βράδυ: 4, νύχτα: 3, σύνολο 7). Ως προς την πρώτη περίπτωση, οι αναφορές σχετίζονται με την κοινή σωματική/ψυχολογική βίωση περιστατικών βασανισμού ή άλλων έκτροπων που λαμβάνουν χώρα τις βραδινές ή νυκτερινές ώρες,

(70) *Τον ανεβάσανε και τον κρατήσανε μέχρι να ζημερώσει. Όλο το βράδι είμαστε μαζί του. Σε μια στιγμή που έπαψαν ν' ακούγονται χτυπήματα, η μοτοσικλέτα, και ακούγαμε μόνο ουρλιαχτά, τότε δεν αντέξαμε. Η Χρυσή έβαλε υστερικές φωνές και η Αριάδνη τινάζότανε από σπασμούς. Εγώ έλεγα και ξανάλεγα δυνατά: «Να πεθάνει, να πεθάνει. Να μην βασανίζεται άλλο».*

είτε με την ανακουφιστική διαδικασία νοερής επικοινωνίας με οικεία και αγαπητά πρόσωπα εκτός φυλακής:

(71) *Μου στείλανε τσιγάρα με τη μάρκα που καπνίζουν. Είναι καλά. Κάθομαι το βράδι και καπνίζω τη μάρκα τους και βρίσκομαι κοντά τους.*

Ενδιαφέρον σε σχέση με τις χρήσεις των όρων βράδι/βράδυ και νύχτα παρουσιάζουν και οι αρκετές αναφορές στο επάγγελμα της ίδιας της συγγραφέως (ηθοποιός), το οποίο τελείται κατά κανόνα τις βραδινές ώρες, και οπωσδήποτε περιλαμβάνει το στοιχείο της μέθεξης και της συλλογικής πνευματικής και συναισθηματικής επαφής:

(72) *Δεν είχε νόημα να παίζω θέατρο πια και μισούσα τους θεατές που ερχόντουσαν να γελάσουν κάθε βράδι. Δεν ακούνε; Δε βλέπουνε; Η ζωή δεν μπορεί να συνεχίζεται σαν πρώτα.*

Ως προς τις πραγματώσεις της κατηγορίας +ατομ, σχετίζονται κυρίως με νυκτερινές ρουτίνες όπως η συμπλήρωση του εγχάρακτου ημερολογίου (παράδειγμα 73), αλλά και ορισμένες στιγμές ηρεμίας (παράδειγμα 74):

(73) *ΣΗΜΕΡΑ ΕΙΝΑΙ ΚΥΡΙΑΚΗ. Οι χαρακιές είναι 12. Περιμένω το βράδι για να χαράζω τη 13η.*

(74) ΥΠΑΡΧΕΙ ΜΙΑ ΩΡΑ στην απομόνωση που είναι ωραία! Είναι αργά το βράδι.

Οι εμφανίσεις που αναφέρονται αποκλειστικά σε τρίτα πρόσωπα σχετίζονται με νυκτερινούς βασανισμούς (παράδειγμα 75), αλλά και συλλήψεις (παράδειγμα 76), που δεν παύουν ούτε το βράδυ:

(75) Στο δίπλα δωμάτιο κάνουνε ηλεκτροσόκ. Φέρανε κάποιον τυλιγμένο σ' ένα σακί. Τον είδε ο Βαγγέλης, και καφετζής, και του έφυγε ο δίσκος από τα χέρια. Όλη τη νύχτα ηλεκτροσόκ.

(76) Και είμαι ανίκανη αυτή τη στιγμή να συνειδητοποιήσω ότι όσο υπάρχουν αυτοί οι διάδρομοι, η Ασφάλεια δε σταματά να μαζεύει τον κόσμο νύχτα μέρα.

Το λήμμα *στιγμή*, τέταρτο συχνότερο, έχει 26 εμφανίσεις. Στις 14 από αυτές απαντά στο συγκεκριμένο του το αριθμητικό *μια*, σχηματίζοντας τον χρονικό επιρρηματικό προσδιορισμό *σε μια στιγμή*:

(77) Τρόμαξα πολύ. Μόνο σε μια **στιγμή** ο Σπανός λέει: «Να την ρίζουμε από την ταράτσα κάτω να γίνει κομμάτια».

Παρότι, στην επιρρηματική φράση *σε μια στιγμή* εμπεριέχεται αριθμητικό, στην πραγματικότητα όλες οι εμφανίσεις της αφορούν μη απόλυτα προσδιορισμένο χρόνο (π.χ. με όρους λεπτού της ώρας) αλλά συσχετισμένο αοριστολογικά/προσεγγιστικά με άλλα χρονικά σημεία αναφοράς, και γενικά αναφέρεται σε γεγονότα της κράτησης τα οποία συμβαίνουν αιφνίδια και είναι κατά κανόνα βίαια και μη ελέγξιμα, μη εξαρτώμενα από τη βούληση της συγγραφέως. Από την άλλη πλευρά, η χρήση της έκφρασης σχετίζεται με μια από τις εξαιρετικά σπάνιες περιπτώσεις αυτενέργειας της συγγραφέως στο πλαίσιο της διάδρασής της με τους ανακριτές, σε μια προσπάθεια παρέμβασης στη ροή της ανάκρισης:

(78) Για τον Μπάμπαλη¹³⁴ που κάνει συλλογισμούς και βγάζει συμπεράσματα μόνος του, υπάρχει η περίπτωση να μ' εκμεταλλεύεται κάποιος «γκόμενος» ή να υπήρχαν χρηματικές ανταλλαγές. [...] Μόνο σε μια **στιγμή** του λέω: «Μην κουράζεστε, δεν υπάρχει μπλέξιμο ερωτικό, ούτε εκβιασμοί, ούτε χρηματικά αλισβερίσια». Δεν καταλαβαίνει.

---

¹³⁴ Πρόκειται για τον Πέτρο Μπάμπαλη, αξιωματικό της Αστυνομίας Πόλεων, διαβόητο βασανιστή του δικτατορικού καθεστώτος. Δολοφονήθηκε στις 31 Ιανουαρίου 1979 από την οργάνωση Επαναστατικός Λαϊκός Αγώνας «Ομάδα Ιούνης '78».

Τα συγκεκριμένα του όρου *στιγμή* που ανήκουν στην κατηγορία -αριθμ έχουν παρόμοιες χρήσεις, δηλώνοντας χρονικά σημεία αναπάντεχων συμβάντων, πραγματικών ή δυνητικών, όπως στην παρακάτω ρήση του ανακριτή Λάμπρου, που περιγράφει τον έλεγχο του χρόνου ως μεθόδου αιφνιδιασμού στο πλαίσιο της καταστολής:

(79) «*Συλλαμβάνω όποιον θέλω, αφήνω τον άλλον ελεύθερο για λίγο καιρό και τον παρακολουθώ και όποια **στιγμή** θεωρήσω κατάλληλη χτυπάω*».

Αναφορικά με την παράμετρο του ατομικού/συλλογικού, η πλειονότητα των περιπτώσεων εμπίπτει στην κατηγορία +συλλ, όπως στο παράδειγμα (77) ανωτέρω. Από την άλλη πλευρά, ελάχιστα παραδείγματα αφορούν αποκλειστικά την ίδια τη συγγραφέα (κατηγορία +ατομ), ιδίως σε καταστάσεις ενδοσκόπησης:

(80) *Από τη **στιγμή** που άλλαξα και πλύθηκα και πέταξα τους κοριούς από πάνω μου λυγίζω πιο εύκολα.*

Δεν υφίστανται εμφανίσεις της κατηγορίας -ατομ/-συλλ.

4.5.1.5 χρόνος

Το λήμμα *χρόνος*, πέμπτο συχνότερο, έχει 21 εμφανίσεις, οι οποίες πραγματώνουν δύο κυρίως σημασίες, τη γενική έννοια του χρόνου (*πόσος χρόνος περνά δεν ξέρω*) και τη σημασία «έτος» (*θα πας 20 χρόνια φυλακή*). Το γεγονός ότι ο όρος αυτός δηλώνει διαστήματα χρόνου πιο δύσκολα προσδιορίσιμα (στη γενική του έννοια) ή πολύ μεγαλύτερα (στη σημασία «έτος») σε σχέση με τη μικροκοσμική καθημερινότητα της κράτησης τον καθιστά πρόσφορο για την έκφραση γενικότερων σκέψεων και θεωρήσεων, αλλά και για αναπολήσεις. Έτσι, στις περιπτώσεις που ανήκουν στην κατηγορία -αριθμ, οι οποίες και υπερτερούν ποσοτικά (13 έναντι 8 της κατηγορίας +αριθμ), η συγγραφέας επιδίδεται σε αποτιμήσεις, κατά κανόνα αρνητικές και δυσοίωνες, της μεταπολεμικής ή της παρούσας συνθήκης του πολιτικού χώρου στον οποίο ανήκει, συχνά παρουσιασμένες μέσω αναπαριστώμενων ή επινοημένων διαλόγων με τους ανακριτές:

(81) *Ο Λάμπρου αφηνιάζει στη λέξη κομμουνισμός. «Θα σας σφάζουμε όλους, θα σας κρεμάσουμε. Τόσα **χρόνια** μας σφάζετε, μας κρεμάτε». Θάθελα πολύ να μου εξηγήσει, ποια είναι τα τόσα **χρόνια**, γιατί αν κάποιος έχει να κλάψει τους πιο πολλούς νεκρούς... Μα το ξέρω το δίκιο είναι με τη μεριά των νικητών, κ.*

*Λάμπρου. Αυτό το ξέρω. Και δεν είσαι αυτός που θα καθίσω να σου εξηγήσω γιατί αρνιέμαι να πληρώνω για **χρόνια** ακόμα το αίμα του Εμφύλιου πόλεμου.*

(82) *Βρεθήκαμε στην Αντίσταση γιατί εκεί ήταν η φυσική μας θέση. Τόσα **χρόνια** δε μας είχαν αφήσει να μιλήσουμε, να κουβεντιάσουμε, να διαβάσουμε.*

(83) *Μα πάνω απ' όλα δε θέλω τους συνταγματάρχες σας. Μας πήγανε 20 **χρόνια** πίσω. Ότι φτιάξαμε σαν τα μυρμήγκια **χρόνια** τώρα, μάς τα γκρέμισαν, μάς ποδοπάτησαν.*

Τα παραδείγματα συνεμφανίσεων του όρου χρόνος με αριθμητικό συνήθως αφορούν ποινές ή απειλές ποινών φυλάκισης αντιστασιακών,

(84) *Η Σούλα λέει, θα βγει έξω. Της το είπε ο Λάμπρου. Η μάνα της και ο αδερφός της όμως θα πάρουνε καμιά δεκαριά **χρόνια**.*

(85) - *Ναι, θα περάσεις από έκτακτο στρατοδικείο. Θα πάρεις, περίπου 20 **χρόνια**. Εκεί σε βλέπω. Δεν παίζουνε με τους στρατιωτικούς.*

αλλά και περιπτώσεις επίτασης, όπως στο παρακάτω παράδειγμα, που περιγράφει την ανάμνηση της 40ήμερης εμπειρίας απομόνωσης και βασανιστηρίων, αμέσως μετά τη μεταφορά της συγγραφέως σε κανονική πτέρυγα κρατούμενων γυναικών:

(86) *Κάπου βλέπω ένα καθρέφτη. Δεν τολμάω να κοιταχτώ. Δε θάμαι εγώ. Εγώ έζησα χίλια **χρόνια** στα υπόγεια. Έχω ξεχάσει πώς μιλάνε, πως γελάνε.*

Αναφορικά με την παράμετρο ατομικού/συλλογικού, και πάλι είναι ποσοτικά κατά πολύ εντονότερη η παρουσία χρονικών αναφορών που συσχετίζουν την ίδια τη συγγραφέα με τρίτα πρόσωπα ή κοινωνικούς και πολιτικούς χώρους, κυρίως την αριστερά εν γένει (κατηγορία +συλλ) (βλ. παραδείγματα 81 έως 83 ανωτέρω). Στις χρήσεις του όρου χρόνος είναι ιδιαίτερα τονισμένο το στοιχείο της πολιτικής συλλογικότητας και των κοινών με τους ομοϊδεάτες παθών:

(87) *ΑΓΓΙΖΩ ΤΟΥΣ ΤΟΙΧΟΥΣ του κελιού μου και με πιάνει ρίγος. Νομίζω ότι βλέπω παντού ματωμένες δαχτυλιές. Απ' αυτά τα ντουβάρια έχει περάσει ένα ατέλειωτο μαρτυρολόγιο. Μια πλημμύρα ανθρωπιάς και αίματος. Από πότε έχει αρχίσει; Πάνε είκοσι, πάνε παραπάνω **χρόνια**. [...] Και νάμαι τώρα στο ίδιο κελί απ' όπου πέρασαν παλικάρια που πήγαιναν στο θάνατο τραγουδώντας. Αγιασμένα μπουντρούμια.*

Εδώ η συγγραφέας δημιουργεί νοερό χωροχρονικό σύνδεσμο με κρατούμενους/ες της εμφυλιακής και αμέσως μετεμφυλιακής περιόδου (περί τα μέσα της δεκαετίας του 1940: είκοσι και άνω χρόνια πριν τον χρόνο κράτησής της, το 1967), οι οποίοι φέρονται να κατοίκησαν στα ίδια με αυτήν κελιά. Δημιουργεί επίσης αντιθετική σχέση με τους ανακριτές και βασανιστές της, με τους οποίους, όπως παρουσιάστηκε παραπάνω, εμφανίζεται να διαλέγεται νοερά για ιδεολογικά θέματα, αλλά και παραθέτοντας επιθετικές δηλώσεις και απειλές τους προς αυτήν, διατυπωμένες με όρους πολυετούς θητείας τους σε υπηρεσίες καταστολής ή απειλών για μακρόχρονες ποινές κάθειρξης:

(88) *-Είσαστε αστυνόμος; τον ρωτάω. -Βέβαια. Αστυνόμος Α'. Είκοσι **χρόνια** στην υπηρεσία αντικομμουνισμού.*

(89) *Γι' αυτό, λοιπόν, θα πιάς 20 **χρόνια** φυλακή. Τα παράσιτα σαν και σένα τα σκοτώνουμε.*

Τα σημεία του κειμένου που επικεντρώνονται αποκλειστικά στην ίδια (κατηγορία +ατομ) σχετίζονται κυρίως με την εναγώνια προσπάθειά της να ελέγξει τον χρόνο του εγκλεισμού ή των ανακρίσεων/βασανιστηρίων,

(90) *Εγώ ακόμα σφίγγω τα δόντια μου και κερδίζω **χρόνο***

ενώ αυτά που αφορούν αποκλειστικά τρίτα πρόσωπα σχετίζονται και πάλι με βασανισμούς τους ή ποινές που τους επιβάλλονται (*Η μάνα της και ο αδερφός της όμως θα πάρουνε καμιά δεκαριά **χρόνια**.*).

Ο όρος *μήνας*, με τις ελάχιστες εμφανίσεις (6), δηλώνει κυρίως εκτεταμένα διαστήματα εγκλεισμού:

(91) *-Πόσο καιρό είσαι πιασμένος; -Τρεις **μήνες**.*

4.5.1.6 *καιρός*

Το λήμμα *καιρός*, έβδομο συχνότερο, έχει συνολικά 17 εμφανίσεις. Οι 16 πραγματώνουν τη γενική σημασία «χρονικό διάστημα ή σημείο» (*Δε θάχω καιρό για παραπάνω*), ενώ μια εμφάνιση τίθεται εκτός ανάλυσης, διότι εμπίπτει στο πεδίο της μετεωρολογίας (*-Σας παρακαλώ, πέστε μου τι καιρό κάνει έξω; -Φθινόπωρο πιά.*). Οι 15 από τις 17 εμφανίσεις εμπίπτουν στην κατηγορία -αριθμ και χρησιμοποιούνται για να προσδιοριστεί ένα χρονικό

σημείο ή μια χρονική διάρκεια κατά προσέγγιση, όπως, παραδείγματος χάριν, η εποχή κατά την οποία γράφτηκε και κατατέθηκε η μαρτυρία:

*(92) Η ΜΑΡΤΥΡΙΑ τούτη γράφτηκε το 1968 στις διαδρομές του τραίνου Παρίσι - Στρασβούργο. Γράφτηκε ανάμεσα στις καταθέσεις - ανακρίσεις των νομομαθών της Επιτροπής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης. Γράφτηκε ανάμεσα σε συνεντεύξεις των ξένων εφημερίδων και τηλεοράσεων, που κείνο τον **καιρό** τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Ελλάδα κάλυπταν τις στήλες τους και τα προγράμματά τους...*

Οι υπόλοιπες εμφανίσεις της κατηγορίας -αριθμ αφορούν κατά κύριο λόγο το ζήτημα του ελέγχου του χρόνου στις συνθήκες εγκλεισμού και του γεγονότος ότι η διαχείρισή του βρίσκεται εντελώς εκτός των δυνατοτήτων και της δικαιοδοσίας της συγγραφέως, περιορίζοντας στον απόλυτο βαθμό την αυτοδιάθεσή της:

*(93) Το επισκεπτήριό μου δεν είχε έρθει ακόμα. [...] Μπορεί να συναντήσω κανένα δικό μου σήμερα. Ετοιμάζω μια ερώτηση. Δε θάχω **καιρό** για παραπάνω.*

*(94) Ο Μάλλιος μόνο με ειδοποιεί ότι έχω **καιρό** μέχρι αύριο το πρωί, ν' ανέβω μόνη μου και να κάνω κατάθεση. Αλλιώς η υπηρεσία, ουδεμία ευθύνη φέρει διά την τύχη μου.*

Το μοναδικό παράδειγμα με παρουσία αριθμητικού αφορά τον χρόνο εγκλεισμού τρίτου προσώπου (-Πόσο **καιρό** είσαι πιασμένος; -Τρεις μήνες.)

Αναφορικά με την παράμετρο του ατομικού/συλλογικού, δεν υφίστανται μεγάλες διαφορές μεταξύ των τριών επιμέρους κατηγοριών. Σχεδόν όλες αφορούν περιπτώσεις διαχείρισης του χρόνου είτε σε ατομικό επίπεδο είτε σε συνάρτηση με άλλα πρόσωπα.

4.5.1.7 Συμπέρασμα

Η σε γενικές γραμμές νηφάλια και μη μελοδραματική μαρτυρία της Κίττυς Αρσένη περιγράφει αναδρομικά τη σύλληψή της, το 1967, από τις αρχές της δικτατορίας και, κυρίως, την 60ήμερη κράτησή της στο κτήριο της Ασφάλειας, η οποία συνοδεύτηκε από επαναλαμβανόμενες ανακρίσεις και σωματικά βασανιστήρια. Σύμφωνα με το κείμενο, τις 40 πρώτες ημέρες της κράτησής της είναι έγκλειστη μόνη σε κελί, ενώ τις υπόλοιπες 20 διαβιό σε πτέρυγα μαζί με άλλες πολιτικές κρατούμενες. Κατά τη διάρκεια της φυλάκισής της, η συγγραφέας είτε υφίσταται καταστάσεις πλήρους απομόνωσης είτε έρχεται σε επαφή με τα άτομα του μικροκόσμου του κτηρίου Ασφαλείας, όπως οι άλλοι/ες συγκρατούμενοι/ες, οι δεσμοφύλακες,

οι ανακριτές και οι βασανιστές, καθώς και πρόσωπα του έξω κόσμου, όπως αυτά του επισκεπτηρίου (φίλοι/ες και συγγενείς της, επισκέπτες/τριες άλλων κρατουμένων κ.λπ.).

Ως προς την παράμετρο του χρόνου, η συγγραφέας βιώνει μια συνθήκη απόλυτου ελέγχου του από τρίτα πρόσωπα, και, φυσικά, πλήρους έλλειψης αυτοδιάθεσης ως προς τη διαχείρισή του. Ακόμα και οι στιγμές της απομόνωσης, κατά την οποία η συγγραφέας είναι θεωρητικά σε θέση να δράσει ίδια βουλήσει στο περιορισμένο, έστω, πλαίσιο, του κελιού, ζει ουσιαστικά υπό την απειλή αιφνίδιας διακοπής του μοναχικού χρόνου από άλλα, μη ελέγξιμα ή αποτρέψιμα γεγονότα και δράσεις, όπως η βίαιη μεταφορά της σε χώρο ανάκρισης ή βασανιστηρίων, ή οι ηχητικές παρεμβολές, όπως βήματα, ομιλίες φυλάκων, (εκ)κλήσεις συγκρατούμενων, φωνές βασανιζόμενων κ.λπ. Τα γεγονότα αυτά δύνανται να συμβούν απροειδοποίητα οποιαδήποτε στιγμή του 24ώρου, αφαιρώντας έτσι τη δυνατότητα προγραμματισμένης ηρεμίας ή ορισμού της διάρκειάς της. Απουσιάζει επίσης η δυνατότητα ακριβούς μέτρησης του χρόνου, καθώς η συγγραφέας δεν έχει πρόσβαση σε κάποιο όργανο (ρολόι) ή άλλο τεκμήριο προσδιορισμού του (π.χ. εφημερίδα).

Υπό αυτές τις συνθήκες, η μέτρηση του χρόνου αλλά και η στοιχειώδης οργάνωσή του καθίσταται πρόβλημα προς επίλυση (Σαμαρτζή 2011) και ζωτική ανάγκη, όπως καταφαίνεται από τις συνεχείς, εναγώνιες αναφορές της συγγραφέως στο συγκεκριμένο θέμα. Πρωταρχικό μέλημά της αμέσως μετά την έναρξη της κράτησής της είναι η επινόηση αυτοσχέδιων μεθόδων αδρής μέτρησης του χρόνου, όπως η χάραξη γραμμών στον τοίχο του κελιού με την πάροδο κάθε εικοσιτετραώρου, μέσω παρατήρησης του φυσικού φωτός που εισέρχεται σε μικρή ποσότητα από σιδερόφρακτο παράθυρο. Στην ουσία, η μόνη συμβατική διάρκεια χρόνου που μπορεί να υπολογιστεί σε αυτές τις συνθήκες είναι το εικοσιτετράωρο (η «ημέρα»), καθώς συναρτάται με έναν σχετικά σύντομο και, ως εκ τούτου, άμεσα/βραχυπρόθεσμα αντιληπτό κύκλο φυσικού φωτός/σκότους. Γίνονται όμως, από τη συγγραφέα, προσπάθειες χρονικών μετρήσεων και μέσω της διασταύρωσης, με συγκρατούμενους/ες, πληροφοριών για τον χρόνο, της προσπάθειας υποκλοπής τέτοιας πληροφορίας από το ρολόι χειρός του ανακριτή, του συντονισμού με γεγονότα ρουτίνας, όπως το επισκεπτήριο κ.λπ.

Ο περιορισμένος χωρικός ορίζοντας του κρατητηρίου αλλά και ο καθορισμός, αποκλειστικά από εξωγενείς παράγοντες, των κανόνων δαπάνης του χρόνου επιβάλλουν ολική ανασκευή της αντίληψης του συμβατικού χρόνου του έξω κόσμου και αναδιοργάνωσή του με βάση τα απρόβλεπτα συμβάντα αλλά και τις ρουτίνες του μικροκόσμου της φυλακής. Η δυσκολία αυτού του έργου είναι, φυσικά, κολοσσιαία, δεδομένης της μεγάλης συχνότητας αιφνιδιαστικών παρεμβάσεων, ιδίως, μάλιστα, σε ώρες που, με τα συμβατικά κριτήρια του εκτός κράτησης βίου, είναι αφιερωμένες στην ανάπαυλα (νύχτα), αλλά και της φύσης των

παρεμβάσεων αυτών, οι οποίες είναι στις περισσότερες περιπτώσεις ανυπέρβλητα οδυνηρές δημιουργώντας αίσθηση διαστολής του χρόνου κατά τη διάρκεια τέλεσής τους.

Οι συγκεκριμένες εμπειρίες πραγματώνονται στο κείμενο μέσω της συστηματικής εμφάνισης λεξικοφραστικών στοιχείων που δηλώνουν επιτακτικά το ατέρμονο επίπονων εμπειριών και των προσπαθειών διαχείρισής τους, ή, σπανιότατα, τη βραχύτητα κάποιων ευχάριστων στιγμών. Η απουσία δυνατότητας ακριβούς μέτρησης του χρόνου αλλά και οι εναγώνιες προσπάθειες υπολογισμού του με κάποια συμβατικά κριτήρια (εικοσιτετράωρο, εξηντάλεπτη ώρα) πιστοποιούνται τόσο από την ποσοτική επικράτηση των εμφανίσεων της κατηγορίας -αριθμ (170 σε σύνολο 259, ποσοστό 66%, έναντι της κατηγορίας +αριθμ: 89 σε σύνολο 257, ποσοστό 35%, περίπου κατά το ήμισυ λιγότερες), όσο και από την παρουσία λεξικοφραστικών ή γραμματικών φαινομένων που δηλώνουν τον χρόνο προσεγγιστικά (επιστημική τροπικότητα, αοριστολογικές επιρρηματικές φράσεις κ.λπ.).

Είναι σημαντικό, επίσης, ότι κάθε όρος δηλωτικός χρόνου εξειδικεύεται σημασιοπραγματολογικά: οι όροι *ημέρα*, *πρωτίστως*, και *ώρα*, δευτερευόντως, χρησιμοποιούνται ως οι κατεξοχήν μονάδες μέτρησης του χρόνου εγκλεισμού, με τον πρώτο να αποτελεί τον μοναδικό κατ' ουσίαν όρο που παρουσιάζει μεγαλύτερη συχνότητα εμφανίσεων που εμπίπτουν στην κατηγορία +αριθμ έναντι της κατηγορίας -αριθμ. Οι όροι *βράδι/βράδυ* και *νύχτα* δηλώνουν κατά κύριο λόγο την ασυνήθιστα έντονη, για τα δεδομένα του κανονικού εκτός φυλακής βίου, δραστηριότητα, στις ώρες φυσικού σκότους, κατά τις οποίες οι αρχές συστηματικά επιλέγουν να ασκήσουν, συνήθως με βαρβαρότητα, το έργο της καταστολής. Ο όρος *καιρός* χρησιμοποιείται κατά κανόνα για να εξωτερικεύσει την αγωνία της συγγραφέως να αντέξει την βιαιότητα ανακρίσεων και βασανιστηρίων, η διάρκεια των οποίων γίνεται αντιληπτή ως ατέρμονη, ενώ ο όρος *χρόνος* εξυπηρετεί την έκφραση γενικότερων σκέψεων ιστορικοϊδεολογικού χαρακτήρα αλλά και κάποιες αναπολήσεις, τραυματικές ή ανακουφιστικές.

Αναφορικά με την παράμετρο -ατομ/-συλλ, στο κείμενο της Αρσένη συνολικά υπερτερούν στατιστικά οι χρήσεις που αφορούν τον κοινά βιωμένο χρόνο με άλλα πρόσωπα (κατηγορία +συλλ: 134), ο οποίος εγείρει και διαφορετικά συναισθήματα κατά περίπτωση: μέθεξη και αλληλεγγύη προς τους/τις συγκρατούμενους/ες καθώς και τους συγγενείς και φίλους εκτός φυλακής, φόβο και αντιπαλότητα προς τους ανακριτές και βασανιστές, ανάμικτα προς τους φρουρούς, δεδομένου ότι ο βαθμός αυστηρότητάς τους ποικίλλει, ενοχή για το επάγγελμά της, που επιμένει να ψυχαγωγεί ακόμα και σε ζοφερές εποχές, νοσταλγία για τον έξω κόσμο, πικρία και οργή για τη διαχρονική, απαξιωμένη θέση της αριστεράς και των εκπροσώπων της και την ταυτόχρονη κυριαρχία άλλων πολιτικών παραγόντων, κυρίως των

ισχυρών του Εμφυλίου και της Επταετίας. Οι χρήσεις των δηλωτικών χρόνου όρων που συναρτούν και άλλα πρόσωπα με τη συγγραφέα καταδεικνύουν την τάση της να βιώνει τον χρόνο ως μια κοινή και, σε πολλές περιπτώσεις, συλλογική εμπειρία. Παρά τη μοναχικότητα του εντός φυλακής βίου και της ατομικής εμπειρίας του σωματικού και ψυχικού πόνου που αυτός της προξενεί, η συγγραφέας υιοθετεί μια εξωστρεφή προσέγγιση που συμπεριλαμβάνει όχι μόνον τον μικρόκοσμο της φυλακής αλλά και τους/τις λίγους επισκέπτες/τριες αλλά και το ευρύτερο κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο.

Από την άλλη πλευρά, ο χρόνος που αφορά αποκλειστικά τα άτομα εκτός της ίδιας (κατηγορία -ατομ/-συλλ) έχει κατά το ήμισυ χαμηλότερη συχνότητα από το προαναφερθέν φαινόμενο (60), και αναφέρεται κατά κύριο λόγο στα άτομα του μικροκόσμου της φυλακής, ενώ οι χρονικές αναφορές που εμπλέκουν αποκλειστικά την ίδια (65), επίσης κατά το ήμισυ λιγότερες, σχετίζονται με τις αγωνιώδεις, ενδοσκοπικές προσπάθειές της να παρακολουθήσει και να ελέγξει έναν πυκνό χρόνο που τον βιώνει μεν ατομικά αλλά κατ' ουσίαν δεν της ανήκει.

4.5.2 Μαρία Καραβία: Το ημερολόγιο του Λονδίνου

Στο υποσώμα της Μαρίας Καραβία (στο εξής MK), τα στατιστικά στοιχεία της καταγραφής του χρόνου αναφορικά με τους 9 όρους υπό μελέτη και σύμφωνα με τις δύο παραμέτρους που ορίστηκαν παρουσιάζονται στους πίνακες 10 και 11.

	-αριθμ	+αριθμ	σύνολο	μη σχετικό
ημέρα/μέρα	76	45	121	
ώρα	59	50	109	
χρόνος	43	59	102	
πρωί	39	59	98	
βράδι/βράδυ	57	33	90	
καιρός	62	7	69	13 (μετεωρολ)
στιγμή	44	1	45	
μήνας	32	9	41	
νύχτα	21	7	28	
Σύνολο	433 (62%)	270 (38%)	703	

Πίνακας 10. Συχνότητα ουσιαστικών ως προς την παράμετρο της παρουσίας αριθμητικού (Καραβία)

	-ατομ/-συλλ	+ατομ	+συλλ	σύνολο	μη σχετικό
ημέρα/μέρα	48	16	57	121	
ώρα	22	14	73	109	
χρόνος	28	11	63	102	
πρωί	12	12	74	98	
βράδι/βράδυ	25	10	55	90	
καιρός	23	9	37	69	13 (μετεωρολ)
στιγμή	9	3	33	45	
μήνας	4	7	30	41	
νύχτα	5	5	18	28	
Σύνολο	176 (25%)	87 (12%)	440 (63%)	703	

Πίνακας 11. Συχνότητα ουσιαστικών ως προς την παράμετρο ατομικού/συλλογικού (Καραβία)

4.5.2.1 ημέρα/μέρα

Το λήμμα *ημέρα/μέρα* έχει τον μεγαλύτερο αριθμό εμφανίσεων (121) από όλα τα ουσιαστικά δηλωτικά χρόνου στο κείμενο της ΜΚ. Φέρει ποικίλες σημασίες: α. το διάστημα ενός 24ώρου (Το νοσοκομείο στοιχίζει 360 φράγκα την **ημέρα**), β. το διάστημα του 24ώρου κατά το οποίο επικρατεί φυσικό φως (Οι **μέρες** *μίκρναν*.), γ. το διάστημα του 24ώρου κατά το οποίο λαμβάνει χώρα η εργασία ή άλλη κοινωνική δραστηριότητα και δεν ταυτίζεται απαραίτητα με αυτό του φυσικού φωτός (Η **ημέρα** αρχίζει στις 6.30 το πρωί και τελειώνει μετά τη μία το βράδυ.), δ. το ασαφές διάστημα που διαρκεί μερικά εικοσιτετράωρα (Εκείνες ακριβώς τις **μέρες** ζήτησε να τον δει επιτροπή της Διεθνούς Αμνηστίας.), ε. χρονικό σημείο-ορόσημο του παρελθόντος, του παρόντος ή του μέλλοντος (Πόσα άλλαξαν από κείνη τη **μέρα** στη ζωή μας... / Είναι η **ημέρα** που συμπληρώνω δύο χρόνια ακριβώς στο Λονδίνο. / Ως την **ημέρα** που ο Ρίτσος θα πάψει να σέρνεται από φυλακή σε φυλακή [...]), και στ. ημερολογιακή επέτειος (Είναι η **ημέρα** μνήμης του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου.).

Οι εμφανίσεις του όρου *ημέρα/μέρα* που εμπίπτουν στην κατηγορία -αριθμ υπερέχουν ποσοτικά (76) αυτών εμπίπτουν στην κατηγορία +αριθμ (45). Στην πρώτη περίπτωση, μέσω σχετικής φρασεολογίας, καταγράφονται γεγονότα που αφορούν:

- το ευρύτερο διάστημα του παρόντος (*αυτές οι/τις μέρες, τις μέρες αυτές, οι μέρες κυλάνε/περνάνε*):

(95) *Μέσα σε όλα, είδα σήμερα το απόγευμα και την Ελένη Καζαντζάκη. Κυκλοφορεί το νέο, πολυσέλιδο βιβλίο της εδώ αυτές τις μέρες.*

- γεγονότα του πρόσφατου παρελθόντος (*από τις μέρες που, προ ημερών, κείνη τη μέρα, πριν από (λίγες/μερικές) μέρες*):

(96) *Κάποια ανακοίνωση στην Αθήνα αναφέρει ότι ο στρατηγός Τζανετής¹³⁵ που συνελήφθη πριν από λίγες μέρες είναι ο στρατηγός Ακρίτας.*

- σχέδια και ευσεβείς πόθους για την πτώση του δικτατορικού καθεστώτος (*ως τη μέρα που, κάποια μέρα, θα έρθει μια μέρα*):

(97) *Πήγα να αποχαιρετήσω τη Νανά Αρναούτη¹³⁶ που επιστρέφει αύριο στην Ελλάδα. [...] Όλη την ημέρα είναι κολλημένη στο ραδιόφωνο. BBC, Παρίσι-Κολονία. «Τη μέρα που θα πέσει η χούντα», μου είπε, «θα το βάλω στη μέση του δωματίου, θα το κάψω και θα χορεύουμε όλοι ένα γύρω...».*

- επιτατικές αναφορές στον ημερήσιο μόχθο:

(98) *Δεν πήραμε ανάσα όλη τη μέρα με τις δηλώσεις Καραμανλή. Τις έφεραν πρωί πρωί ο Τάκης με τον Αχιλλέα, που ήρθαν κατάκοποι από το Παρίσι ύστερα από πολύωρη συζήτηση με τον Καραμανλή και αεροπορικό ταξίδι που έκαναν ξημερώματα.*

Τα χωρία του όρου *ημέρα/μέρα* που εμπίπτουν στην κατηγορία +αριθμ, περιγράφουν, καταρχάς, συμβάντα που συμπίπτουν με τις επακριβώς προσδιορισμένες ημερομηνίες-τίτλους των ημερήσιων εγγραφών του ημερολογίου (παράδειγμα 99), το οποίο αφορά τη διεξαγωγή της δίκης εναντίον της Ελλάδας στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων το

¹³⁵ Σοφοκλής Τζανετής, αξιωματικός του Ελληνικού Στρατού, διετέλεσε υπηρεσιακός υπουργός.

¹³⁶ Νανά Αρναούτη, σύζυγος του στρατιωτικού και αυλικού, κατά τη βασιλεία του Κωνσταντίνου Β΄, Μιχαήλ Αρναούτη.

1968 στο Στρασβούργο, στην οποία παραβρέθηκε και η ΜΚ, ή γεγονότα που συνέβησαν σε άλλους χρόνους (100) ή σε ευρύτερα διαστήματα με σημεία αναφοράς τις ημερομηνίες αυτές (101):

(99) 26 Νοεμβρίου 1968 Δεύτερη ημέρα στο Στρασβούργο.

*(100) Τρίτη, 15 Ιουλίου 1969 Ο φωτογράφος του London Illustrated News ήρθε να πάρει φωτογραφίες του Τάκη.¹³⁷ Προ **ημερών** του πήραν και μια εξονυχιστική συνέντευξη για όσα συμβαίνουν στην Ελλάδα.*

*(101) 25 Μαρτίου 1971 Ελπίζω να μπορέσω να σημειώσω λεπτομερώς τα γεγονότα των **ημερών**.*

Καταγράφουν επίσης χρονικά ορόσημα που σχετίζονται με τις καταστασιακές συνθήκες της εποχής και τους/τις σχετιζόμενους δρώντες/σες,

*(102) Ο Αντώνης Καλαμαράς, δημοσιογράφος που έφυγε νεότατος, είχε από την πρώτη **ημέρα** του πραξικοπήματος ενταχθεί στους μηχανισμούς διοχέτευσης απαγορευμένων ειδήσεων και κατ' επέκταση στην προβολή προσώπων εχθρικά διακείμενων προς το καθεστώς.*

καθώς και χρονικές διάρκειες, με όρους εικοσιτετραώρου, οι οποίες σχετίζονται με αξιοσημείωτα γεγονότα, όπως το, σύμφωνα με παρατιθέμενη διήγηση της Ρένας Λάμψα¹³⁸, χρονολόγιο της απόπειρας απόδρασης του Αλέκου Παναγούλη μαζί με τον δεσμοφύλακά του (103), αλλά και στοιχεία της απλής καθημερινότητας της συγγραφέως (105):

*(103) Όταν όμως πέρασαν δυο **μέρες** και ο φρουρός είδε ότι ήταν απομονωμένοι στο διαμέρισμα της πλατείας Κολιάτσου, τα χρειάστηκε.*

*(104) Στο πρωινό τηλεφώνημά της, η Ελένη Βλάχου μας είπε ότι ο Καραμανλής της ζήτησε να πάει οπωσδήποτε, έστω για δυο ώρες, εντός της **ημέρας** στο Παρίσι. [...] Στο Παρίσι βρίσκεται και ο Μαρκεζίνης. Κατά νεότερες πληροφορίες βρίσκεται εδώ και δέκα **μέρες** εκεί.*

*(105) Οι **μέρες** κυλάνε χωρίς να προφθαίνω τίποτα. Το σπίτι είναι ασκούπιστο δέκα **μέρες**.*

---

¹³⁷ Παναγιώτης Λαμπρίας, δικηγόρος και δημοσιογράφος, εκδότης του περιοδικού *Greek Report* στο Λονδίνο και στενός συνεργάτης του Κωνσταντίνου Καραμανλή.

¹³⁸ Ρένα Λάμψα, στέλεχος του ελληνικού φεμινιστικού κινήματος και σύζυγος του νομικού και δημοσιογράφου Ιωάννη Λάμψα.

Αναφορικά με την παράμετρο ατομικού/συλλογικού, υπερτερούν ποσοτικά οι εμφανίσεις της κατηγορίας +συλλ (57), με σχετικά λιγότερες αυτές της κατηγορίας -αριθμ/-συλλ (48), και σπανιότερες (15) της κατηγορίας +ατομ. Οι δύο πρώτες περιπτώσεις σχετίζονται με πράξεις και δράσεις προσώπων εντός και εκτός Ελλάδας, στην πλειονότητά τους συνυφασμένες με τη δικτατορία αλλά όχι πάντοτε. Τα πρόσωπα αυτά είναι κυρίως πολιτικοί, δημοσιογράφοι, επαγγελματίες (π.χ. δικηγόροι), άτομα της αυλής του τότε βασιλέα Κωνσταντίνου Β΄, πρόσωπα του πνευματικού κόσμου (λογοτέχνες/ιδες, καλλιτέχνες/ιδες κ.λπ.) της Ελλάδας και του εξωτερικού, αντιδικτατορικοί/ές αγωνιστές/τριες, κ.λπ., αλλά και άτομα του εγγύτατου κύκλου της ΜΚ, ενώ τα γεγονότα στα οποία, σύμφωνα με τις αφηγήσεις της, τα άτομα αυτά εμπλέκονται είναι πολιτικές ή κατασταλτικές δράσεις των εκπροσώπων της δικτατορίας, διπλωματικές ενέργειες των Ελλήνων αντιφρονούντων, αντιδικτατορικές δράσεις εντός Ελλάδας και ενέργειες κατά ατόμων ευρύτερα προσκείμενων στο στρατιωτικό καθεστώς, προβλήματα της καθημερινότητας των Ελλήνων αυτοεξόριστων (οικονομικά, υγείας κ.λπ.) αλλά και κοσμικά γεγονότα.

Χωρία που εμπίπτουν στην κατηγορία -ατομ/-συλλ είναι τα:

(106) Πανάκριβη (στοίχισε £2.112!) ολοσέλιδη καταχώριση στους *Times* με καταγγελίες, ονόματα κρατουμένων κλπ. που πληρώθηκε από ανώνυμους ως σήμερα Έλληνες αντιχουντικούς και δημοσιεύθηκε την **ημέρα** της εθνικής εορτής της 25ης Μαρτίου.

(107) Χθες όλη **μέρα** κατέθετε στην Υποεπιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων ο Μαρωτής,¹³⁹ αξιωματικός του Ναυτικού, παλαιό στέλεχος της ΚΥΠ όπως λέγεται. Είπε ότι στην Αγία Παρασκευή υπάρχει ειδικό στρατόπεδο βασανιστηρίων.

(108) Λίγες **μέρες** αργότερα, ο Στάθης Παναγούλης μπήκε στην Ελλάδα με πλαστό διαβατήριο και συνελήφθη μέσα στο Χίλτον!

(109) Τηλέφωνο: βόμβα στην Εμπορική Τράπεζα! Στο κεντρικό κατάστημα προ μιας ώρας. **Μέρα** μεσημέρι δηλαδή. Η φωνή που προειδοποιεί τώρα τελευταία πριν από κάθε βόμβα τους ξένους ανταποκριτές, είπε: «Είναι εκδίκηση για τη συνεργασία του Ανδρεάδη¹⁴⁰ με τη χούντα».

Συστηματικά, επίσης, παρατίθενται δημόσιες δηλώσεις τρίτων ατόμων, όπως του νομικού Γεώργιου Β. Μαγκάκη κατά την αγόρευσή του στη δίκη των μελών της αντιδικτατορικής οργάνωσης *Δημοκρατική Άμυνα* (110) ή του Κωνσταντίνου Καραμανλή σε

¹³⁹ Κωνσταντίνος Μαρωτής, τότε Υποπλοίαρχος ε.α. του Πολεμικού Ναυτικού.

¹⁴⁰ Ευστράτιος Ανδρεάδης, εφοπλιστής και τραπεζίτης, ιδιοκτήτης της Εμπορικής Τράπεζας, φίλα προσκείμενος στον δικτάτορα Γεώργιο Παπαδόπουλο.

δήλωσή του από το Παρίσι τον Σεπτέμβριο 1969 (111, η εκτεταμένη αυτή γραπτή δήλωσή του, που παραδόθηκε προς δημοσίευση στον συνεργάτη του Παναγιώτη Λαμπρία, παρατίθεται ολόκληρη στο ημερολόγιο της ΜΚ, στην εγγραφή της 29^{ης} Σεπτεμβρίου 1969):

(110) «Στη δίκη αυτή, όπου αποκαλύφθηκαν θηριώδη βασανιστήρια, οι θύτες έχουν το θράσος να ζητούν τη δίωξη των θυμάτων τους. Θα έρθει όμως μια **μέρα** που θα αποκατασταθεί η ομαλότητα και τότε, αυτοί που πρέπει θα πληρώσουν».

(111) «Παρήλθεν έτος από την **ημέραν** του περιφήμου δημοψηφίσματος και η υπόθεσις της Δημοκρατίας εν Ελλάδι αντί να σημειώση πρόοδον ώπισθοδρόμησεν επικινδύνως...».

Τα χωρία που εμπίπτουν στην κατηγορία +συλλ αφορούν συνεντεύξεις και συνεργασίες της με τους συνεργάτες της (112 και 113), με επώνυμα πρόσωπα της εποχής, Έλληνες/Ελληνίδες ή μη, στο Λονδίνο ή άλλα σημεία της Ευρώπης, τα οποία στην πλειονότητά τους απάρτιζαν τον στενότερο ή και ευρύτερο πολιτικό και κοινωνικό κύκλο της συγγραφέως (114, 115 και 116), αλλά και προσωπικότητες εκτός κύκλου τις οποίες έτυχε ή επεδίωξε να συναντήσει, σε προσωπικό ή επαγγελματικό πλαίσιο, κατά τη διάρκεια της αυτοεξορίας της (117):

(112) Αυτές τις **μέρες** δουλέψαμε **μέρα-νύχτα**.

(113) Μείναμε όλη **μέρα** στο γραφείο. Πιάσαμε κουβέντα για την Αθήνα, για την Ελλάδα, για τον Σικελιανό, που ο Τάκης τον θυμόταν να κυκλοφορεί με χλαμούδα στην Πλατεία Συντάγματος...

(114) Η Νίτσα Λουλέ¹⁴¹, νεαρή δημοσιογράφος τότε, αρραβωνιασμένη με τον δημοσιογράφο της Αυγής Γιάννη Θεοδωράκη, αδελφό του Μίκη, είχε με υπόδειξη της Ελένης Βλάχου έρθει στο σπίτι μου την πρώτη **ημέρα** του πραξικοπήματος, όπου και τη φιλοξένησα για ένα διάστημα.

(115) Στο σπίτι χθες το βράδυ η Άρντα Μαντικιάν, η Ασπασία Παπαθανασίου και ο Κώστας Μαυρομμάτης. Αργά, κατά τη μία, ήρθε και ο Μίκης Θεοδωράκης που βρίσκεται εδώ και μερικές **μέρες** στο Λονδίνο.

(116) Η Ρίτα Καρρά¹⁴² μ' ένα κομψότατο κίτρινο κοστούμι ήρθε στο γραφείο του Greek Report που έχει να σκουπιστεί είκοσι **μέρες**.

(117) Μετά από κνηγητό **ημερών**, θα συναντήσω αύριο την Μπερνταντέτ Ντέβλιν.¹⁴³

---

¹⁴¹ Νίτσα Λουλέ, δημοσιογράφος, κόρη του στελέχους του ΚΚΕ Κώστα Λουλέ.

¹⁴² Ρίτα Καρρά, σύζυγος του εφοπλιστή και επιχειρηματία Ιωάννη Καρρά.

¹⁴³ Bernadette Devlin, ιστορική πολιτικός της Βόρειας Ιρλανδίας.

Σε αυτή την κατηγορία έχουν συμπεριληφθεί και παραθέσεις, στο ημερολόγιο, αποσπασμάτων αφηγήσεων και εκμυστηρεύσεων τρίτων προσώπων στη ΜΚ, όπως της Αμαλίας Φλέμινγκ (118) σχετικά με τη μεταχείρισή της από τις αρχές της δικτατορίας μετά την απελευθέρωσή της ή της Ελένης Καζαντζάκη (119) για τον πόλεμο που υπέστη ο Νίκος Καζαντζάκης από το επίσημο ελληνικό κράτος κατά τη μετεμφυλιακή εποχή:

*(118) Τους εξήγησα ότι δυο **μέρες** πριν είχα κάποια καρδιακή κρίση και οι γιατροί ήθελαν να μου κάνουν καρδιογράφημα τη Δευτέρα, πριν με αφήσουν να βγω.*

*(119) Είχαμε τον Καραμανλή και την κυβέρνηση εκείνη που επέτρεπε να γράφει η Εστία κάθε **μέρα** ότι ο Καζαντζάκης πληρωνόταν από τους Ρώσους και ήταν κόκκινος, αντίχριστος και υβριστής.*

Οι σχετικά λίγες εμφανίσεις του όρου *ημέρα/μέρα* που εμπίπτουν στην κατηγορία +ατομ εκφράζουν, στην πλειονότητά τους, καταστάσεις κόπωσης και απογοήτευσης, καθώς και αισθήματα αποσύνδεσης από την πατρίδα, ενώ συχνά μνημονεύονται, σε σχέση με την ψυχική της κατάσταση, οι καιρικές συνθήκες της Αγγλίας:

*(120) Οι τελευταίες **μέρες** πέρασαν με εξαντλητική δουλειά αλλά δεν ήταν άσχημες. Πολλές ιδέες γεννήθηκαν καθώς κοίταζα το υλικό για τον Βύρωνα.*

*(121) Πολλές φορές μέσα στην ίδια **μέρα** αισθάνομαι ότι δεν έχω δύναμη να συνεχίσω. Σκέφτομαι την επιστροφή στην Αθήνα. Αλλά και μόνο η περιγραφή που έκανε προχθές η Τούλα Τσιμπιδάρου μου προκαλεί ασφυξία και σιχαμάρα.*

*(122) Τα σχέδιά μου τα επαγγελματικά απομακρύνονται κάθε **μέρα** και πιο πολύ από την Ελλάδα.*

*(123) Έβρεχε όλη **μέρα** σήμερα και είχα κακό κέφι και πονοκέφαλο.*

4.5.2.2 ώρα

Το λήμμα *ώρα*, δεύτερο συχνότερο, έχει συνολικά 109 εμφανίσεις στο κείμενο της ΜΚ. Οι χρήσεις του πραγματώνουν σε γενικές γραμμές, τις σημασίες της ώρας του ωρολογίου, της χρονικής διάρκειας 60 λεπτών, της ασαφούς χρονικής διάρκειας με επίταση, και του χρονικού σημείου. Από το σύνολο των εμφανίσεων, οι 59 εμπίπτουν στην κατηγορία +αριθμ, ενώ οι 50 στην κατηγορία -αριθμ. Τα συγκεκριμένα στα οποία ο όρος *ώρα* συνεμφανίζεται με κάποιο αριθμητικό χρησιμοποιούνται κυρίως για την καταγραφή ώρας, με ακρίβεια λεπτού, γεγονότων όπως η ολοκλήρωση μιας εργασίας (124), η έλευση έκτακτης είδησης (125),

ανακοίνωση ή μήνυμα δημόσιου προσώπου, συνάντηση φιλική ή εργασίας, τηλεφώνημα από τρίτο πρόσωπο, έναρξη ή λήξη τηλεοπτικής εκπομπής, στιγμιότυπα της λονδρέζικης καθημερινότητας:

(124) *Η ώρα είναι 2.30 το πρωί. Ετοιμαζόμαστε να πάμε το δικό μου κομμάτι κι ένα τεύχος του ντε Γκολ του Τάκη στο Royal Lancaster Hotel, όπου μένει ο Παπαχρυσάνθου.*

(125) *28 Ιουλίου 1969 Ώρα 6.30 το απόγευμα. Τα πρακτορεία έδωσαν μόλις τώρα την είδηση. Οχτώ βόμβες εξερράγησαν στην Αθήνα κάτω από αυτοκίνητα Αμερικανών.*

(126) *1η Ιουνίου 1973 Ώρα 11.45. Τηλεφώνημα από τον Γιάννη Βελλίδη.¹⁴⁴ Ο Παπαδόπουλος θα απευθύνει μήνυμα στη μία το μεσημέρι ώρα Ελλάδος με θέμα, κατά πάσα πιθανότητα το καθεστωτικό.*

(127) *Περιμένω στο BBC για την εκφώνηση της βραδινής εκπομπής, 1.30 ώρα Λονδίνου, 12.30 μετά τα μεσάνυχτα ώρα Ελλάδος. Είμαι εδώ από τις 6.30 το απόγευμα.*

(128) *Είναι δέκα η ώρα και άρχισαν να εμφανίζονται στο δρόμο οι κοπέλες των γραφείων με τα πακέτάκια τα σάντουιτς και τα χάρτινα κύπελλα με τους καφέδες. Πρώτο βρετανικό coffee break.*

Ο όρος *ώρα* χρησιμοποιείται επίσης για να τονιστεί η διάρκεια ενός γεγονότος, ιδίως χρόνου εργασίας, συναντήσεων, ταξιδιωτικών μετακινήσεων, τηλεφωνημάτων (δεδομένου ότι σε πολλές περιπτώσεις είναι υπεραστικά και, ως εκ τούτου δαπανηρά) ή αναμονής γι' αυτά (δεδομένων των τεχνικών δυσχερειών λειτουργίας του τηλεπικοινωνιακού συστήματος στην Ελλάδα), συγκεντρώσεων (εργασίας, φιλικών ή κοσμικών) και ψυχαγωγικών εκδηλώσεων.

(129) *Σήμερα μέτρησα, δακτυλογράφηση μόνο, επτά ολόκληρες ώρες.*

(130) *Η Παπαθανασίου¹⁴⁵ τηλεφώνησε ξανά. Επιτυχημένη πλήρως η συνάντηση με τον Μίλλερ¹⁴⁶. Έμεινε μαζί της τρεις ολόκληρες ώρες και υποσχέθηκε βοήθεια.*

(131) *26 Νοεμβρίου 1968 Δεύτερη ημέρα στο Στρασβούργο. Φτάσαμε το βράδυ της Κυριακής από το Λονδίνο. Δώδεκα ώρες τρένο και δύο για το πέρασμα της Μάγης δεκατέσσερις.*

---

¹⁴⁴ Ιωάννης Βελλίδης, δημοσιογράφος και εκδότης.

¹⁴⁵ Πρόκειται για την ηθοποιό Ασπασία Παπαθανασίου.

¹⁴⁶ Πρόκειται για τον Αμερικανό συγγραφέα Άρθουρ Μίλλερ.

(132) Ζήτησα στο τηλέφωνο Αθήνα. Υπάρχει καθυστέρηση δέκα **ωρών**. Η Τηλεφωνική Υπηρεσία είπε αργότερα στο BBC ότι δεν υπάρχει επικοινωνία καθόλου.

(133) 1η Οκτωβρίου 1969 Δηλώσεις Κανελλόπουλου στηρικτικές του Καραμανλή. Ο Τάκης έπεισε τον Θεοτόκη -χρειάστηκε τηλεφώνημα μισής **ώρας** στην Ελβετία... - να πάρει κι αυτός τον Καραμανλή να τον συγχαρεί για τις δηλώσεις του.

(134) Mahalia Jackson: [...] Το πρόγραμμά της -αυτή, μια πιανίστρια κι ένας οργανίστας- κράτησε τρεις **ώρες**.

Ο όρος *ώρα* χρησιμοποιείται επίσης για να τονιστεί η επαναληπτικότητα ορισμένων γεγονότων, όπως η εμπειρία της, σύμφωνα με διήγηση του Κώστα Σημίτη, σύλληψης, το 1969, της συζύγου του Δάφνης σε αντίποινα για τη συμμετοχή του στην αντιδικτατορική οργάνωση *Δημοκρατική Άμυνα* (135) ή οι αντιδράσεις του Ολλανδού πολιτικού και διπλωμάτη Max van der Stoep μετά την καταδικαστική για το δικτατορικό καθεστώς απόφαση της Υποεπιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης στο Στρασβούργο το 1969 (136):

(135) Της έκαναν επτά-οχτώ ανακρίσεις. Η πιο δυσάρεστη ήταν μία που της έκαναν αξιωματικοί της ΕΣΑ, νύχτα, με φώτα κλπ. Ύστερα έπαθε ρινορραγίες. Τότε, την έβγαζαν έξω ένα τέταρτο της **ώρας** κάθε μέρα.

(136) Ο Βαν ντερ Στουλ κατακόκκινος -μας εξομολογήθηκε ότι τηλεφωνούσε στη γυναίκα του τα νεότερα κάθε μία **ώρα** - έμοιαζε διαλυμένος σε σύννεφο ευτυχίας.

Η πρακτική της συχνής και συστηματικής καταγραφής του ωριαίου χρόνου, συχνά με ακρίβεια λεπτού, στο κείμενο της ΜΚ του προσδίδει χαρακτήρα έντονα ειδησεογραφικό και οπωσδήποτε συνάδει με την επαγγελματική της ιδιότητα. Μάλιστα, στο ημερολόγιό της εμφανίζονται σημεία στα οποία καταγράφεται η ακριβής ώρα ακόμα και γεγονότων χωρίς ιδιαίτερη αντικειμενική βαρύτητα (137), σαν ένα είδος *déformation professionnelle*, ενώ εμφανίζονται και μεταγλωσσικοί σχολιασμοί για τη συνήθειά της αυτή (138 και 139):

(137) Παρίσι, 16 Οκτωβρίου 1969 **Ωρα** 8.15 μ.μ. Κάθομαι σ' ένα μαγαζάκι τύπου ελληνικής ΕΒΓΑ στην Πλας Σαιν Μισέλ.

(138) Πέθανε ο Θεόδωρος Δογάνης¹⁴⁷. Έμενε χρόνια στο Λονδίνο. Αριστερός του διωγμού. Τού είχε αφαιρεθεί ή υπηκοότητα. Χθες το απόγευμα, το σημείωσα, **ώρα** 5.10, τηλεφώνησε στο γραφείο και ζητούσε τον Τάκη. [...] Δεν μάθαμε τελικά τι ήθελε.

---

¹⁴⁷ Θεόδωρος Δογάνης, δημοσιογράφος, ανταποκριτής των εφημερίδων *Ριζοσπάστης* και *Αυγή* στο Λονδίνο.

(139) Βάλαμε όλα τα κείμενα [...] σ' ένα ντοσιέ που κλειδώνει. Έκανα κι έναν κατάλογο σε ποιους το έστειλα, σημειώνοντας δίπλα την ημερομηνία, ακόμα και την **ώρα**.

Οι εμφανίσεις του όρου *ώρα* που εμπίπτουν στην κατηγορία -αριθμ (59) καταγράφουν, μέσω σχετικής φρασεολογίας, χρονικά σημεία (*την ώρα που, εκείνη την ώρα, ως την ώρα, την καθορισμένη ώρα, την ημέρα και την ώρα, πλησιάζει/ήρθε η ώρα*) και διάρκειες (*όλη την ώρα, όση ώρα, τέτοιες ώρες, με τις ώρες, πολλή ώρα*) περισσότερο προσεγγιστικά και συχνά σε συσχέτιση με έτερα χρονικά σημεία αναφοράς (*λίγες ώρες αργότερα*), ενώ χρησιμοποιούνται κατά κύριο λόγο, όχι όμως αποκλειστικά, για αφηγήσεις περιστατικών σε πιο ανεπίσημο και ανθρώπινο επίπεδο, με αρκετές αναφορές στην καθημερινότητα της ζωής της αυτοεξόριστης συγγραφέως (144) αλλά και σε συμβάντα ευρύτερου ενδιαφέροντος (παράδειγμα 145, για την πρώτη προσελήνωση στην ιστορία).

(140) Ο Παναγούλης το 'σκασε την **ώρα** που οι άλλοι έβλεπαν τηλεόραση.

(141) 16 Νοεμβρίου 1970 Η Μαρίκα Πλωρίτη¹⁴⁸ έπαθε ξαφνικά εγκεφαλική αιμορραγία. Πρόκειται μάλλον για ανεύρυσμα. Έπεσε κάτω την **ώρα** που έπινε καφέ με μια φίλη της. Απόψε χειρουργείται στο Παρίσι.

(142) 4 Αυγούστου 1969 Το μεσημέρι ήρθε στο γραφείο η Ρένα Λάμψα. Τα μάτια της βουρκώνουν **όλη την ώρα**. Θέλουν να φύγουν από την Ελλάδα αλλά υπάρχουν τεράστιες δυσκολίες.

(143) 11 Νοεμβρίου 1969 Ήρθε ο Σπύρος Θεοτόκης¹⁴⁹ σήμερα στο Λονδίνο. Έμεινε **ώρα** στο γραφείο. Μίλησε για τα πικρά παράπονά του από τη βασιλική οικογένεια.

(144) Έχει κάτι μυθικό αυτή η **ώρα** που τα πουλιά κουρνιάζουν στις παλιές πέτρες, στα αγάλματα των αγίων. Φάγαμε σ' ένα μικρό μπιστρό στον κεντρικό δρόμο.

(145) Κυριακή, 20 Ιουλίου 1969 (επιστροφή) Πάνω από το Ντόβερ το φεγγάρι κρέμεται κατακάθαρο. [...] Τρεις άνθρωποι ταξιδεύουν απόψε με προορισμό αυτό το σύμβολο των ρομαντικών. Ελάχιστες **ώρες** χωρίζουν τους αστροναύτες από τον προορισμό τους.

Αναφορικά με την παράμετρο ατομικού/συλλογικού, υπερτερούν οι εμφανίσεις της κατηγορίας +συλλ (73) έναντι αυτών της κατηγορίας -ατομ/-συλλ (22) και αυτών της κατηγορίας +ατομ (14). Στην πρώτη περίπτωση ανήκουν γεγονότα στα οποία συμμετείχε η συγγραφέας (συνεργασίες, συγκεντρώσεις – φιλικές ή επίσημες (146), εκδηλώσεις, διάλογοι

¹⁴⁸ Μαρίκα Ανεμογιάννη, δεύτερη σύζυγος του συγγραφέα Μάριου Πλωρίτη.

¹⁴⁹ Σπυρίδων Θεοτόκης, πολιτευτής του Λαϊκού Κόμματος και της Νέας Δημοκρατίας.

(147), τηλεφωνήματα (148) ή συνέβησαν παρουσία της (149) ή τα πληροφορήθηκε από κοινού με άλλα πρόσωπα.

(146) 23 Ιουνίου 1969 Δυο ολόκληρες **ώρες** στο γραφείο ή Έλσα Βεργή¹⁵⁰, ο Φάινερ¹⁵¹, ο Αλέξανδρος Λυκουρέζος. Στο τηλέφωνο η Αργίνη Χωρέμη¹⁵², ο Παύλος Μπακογιάννης, ο Κώστας Πασχάλης¹⁵³.

(147) Πήγα στη Μαρία Φαραντούρη να μου δείξει το καινούργιο σπίτι της στο Κέντις Τάουν [...]. Ήπιαμε καφέ και τα είπαμε με τις **ώρες**.

(148) Τηλεφώνησα το πρωί στον Γερμανό¹⁵⁴. [...] Τηλεφωνική συνδιάλεξη μακράς διάρκειας [...]. Μου είπε ακόμα ότι σε ορισμένα πράγματα δεν έχουμε δίκαιο, ότι «ο Βύρων Σταματόπουλος υπήρξε ένα φωτεινό σημείο της Επανάστασης». Ύστερα μίλησε μια ολόκληρη **ώρα** με τον Τάκη. [...] Ο Τάκης του τα είπε ψύχραιμα και πολύ καλύτερα. Αυπήθηκα και αγανάκτησα.

(149) 30 Μαΐου 1969 Βράδυ, **ώρα** 10.30. Μάθαμε ότι συνελήφθησαν η Σοφία Κανά¹⁵⁵, η Μαρία Κοτζαμάνη¹⁵⁶ και η Φανή Πετραλιά.

Σε αυτήν την κατηγορία έχουν και πάλι συμπεριληφθεί παραθέσεις, στο ημερολόγιο της ΜΚ, αποσπασμάτων αφηγήσεων και εκμυστηρεύσεων τρίτων προσώπων σε αυτήν, όπως εκείνη του συνεργάτη της Παναγιώτη Λαμπρία για συζήτησή του, με τον τότε βασιλιά Κωνσταντίνο Β΄ και τον αυλικό του Μάκη Αρναούτη, περί των μαρμάρων του Παρθενώνα που εκτίθενται στο Βρετανικό Μουσείο, κατά την οποία ο Κωνσταντίνος φέρεται να είχε:

(150) «Τα έχετε δει αυτά τα μάρμαρα; Είναι σε καλή κατάσταση; Πρέπει να πάω να τα δω καιμιά **ώρα**. Εσύ, Μάκη, τα έχεις δει;»

Οι 22 εμφανίσεις της κατηγορίας -ατομ/-συλλ σχετίζονται κατά κύριο λόγο με δράσεις του δικτατορικού καθεστώτος ή κατά αυτού,

(151) Μαΐου 1973 **Ωρα** μία το πρωί. Στασίασε το αντιτορπιλικό «Βέλος».

¹⁵⁰ Έλσα Βεργή, ηθοποιός και θεατρική επιχειρηματίας.

¹⁵¹ Leslie Finer, Βρετανός δημοσιογράφος και συγγραφέας, ειδικός σε θέματα Ελλάδας και Κύπρου.

¹⁵² Πιθανώς πρόκειται για την Αργίνη Μπενάκη-Σαλβάγου, κόρη του Εμμανουήλ Μπενάκη και της Βιργινίας Χωρέμη και αδελφή της Πηνελόπης Δέλτα.

¹⁵³ Κώστας Πασχάλης, διεθνούς φήμης βαρύτονος της όπερας.

¹⁵⁴ Προφανώς πρόκειται για τον δημοσιογράφο Φρέντν Γερμανό.

¹⁵⁵ Σοφία Κανά, δημοσιογράφος και εικαστική καλλιτέχνης.

¹⁵⁶ Μαρία Κοτζαμάνη, ιστορικός τέχνης και δημοσιογράφος.

ενώ οι 14 της κατηγορίας +ατομ εκφράζουν στιγμές προσωπικής αγωνίας, απογοήτευσης, εργασιακής κόπωσης ή μοναχικών περιπλανήσεων:

(152) *Ώρες περνάει κάτι κρύο από την καρδιά μου όταν σκέφτομαι το ενδεχόμενο μιάς κακής έκβασης όλου αυτού του αγώνα.*

(153) *Τριγύρισα με τη φωτογραφική μηχανή μου στις Halles, στα έρημα, περίπτερα της Λαχαναγοράς του Παρισιού. [...] Περιπλανήθηκα πολλή **ώρα** κι έβγαλα φωτογραφίες.*

4.5.2.3 χρόνος

Το λήμμα *χρόνος*, τρίτο συχνότερο, έχει 102 εμφανίσεις, οι οποίες πραγματώνουν δύο κυρίως σημασίες, τη γενική έννοια του χρόνου (*Με πολλή δουλειά, και μόνιμη έλλειψη **χρόνου***) και τη σημασία «έτος» (*Το Greek Report συμπληρώνει έναν **χρόνο** ζωής*), και σπανιότερα μια τρίτη: «εποχή»/«περίοδος» (*από τα φοιτητικά του **χρόνια***). Η πλειονότητα των εμφανίσεων (59) εμπίπτει στην κατηγορία +αριθμ, ενώ σχετικά λιγότερες (44) είναι οι εμφανίσεις της κατηγορίας -αριθμ. Σχετικά με την πρώτη κατηγορία, τα αριθμητικά αφορούν αριθμό ετών και αναφέρονται κατά κύριο λόγο σε κάποια μορφή επετείου ή απολογιστικής καταγραφής, επίσημης (154), ανεπίσημης (155) ή και πιο προσωπικής (156), επίσης, έτη κάθειρξης ή υπερορίας αντιδικτατορικών αγωνιστών/τριών, καθώς και, σπανιότερα, ηλικίες:

(154) *Το Πλαίν Χάουζ γιορτάζει τα 15 **χρόνια** από την ίδρυσή του.*

(155) *Πέρασαν δύο **χρόνια** από την κηδεία Παπανδρέου, από τη δίκη Παναγούλη.*

(156) *Φυλλομετρώντας το Βήμα, διάβασα για το θάνατο της Εύας Βλάμη ! Πέρσι τέτοιοι καιρό ήταν εδώ. [...] Είχαν περάσει **τέσσερα** χρόνια από το θάνατο του Παναγή Λεκατσά, αλλά η πληγή δεν είχε επουλωθεί.*

(157) *Το Greek Report συμπληρώνει έναν **χρόνο** ζωής. Ήταν χρόνος γεμάτος αγωνία, κόπο, αλλά και **χρόνος** μεγάλων εμπειριών.*

(158) *Έχει ένα **χρόνο** να δει τα παιδιά του ο Τάκης¹⁵⁷.*

(159) *12 Απριλίου 1970 Η απόφαση της δίκης των 34. Θάνατος, κανένας. Ισόβια δεσμά στον Καράγιωργα. Δεκαοχτώ **χρόνια** στον Μαγκάκη¹⁵⁸.*

(160) *Ο Γιώργος Καββαδίας έλεγε προχθές ότι δεν έχει «προσαρμοστεί» δεκαοχτώ **χρόνια** τώρα στη Γαλλία. Βούρκωσαν τα μάτια του καθώς μιλούσε για την Ελλάδα.*

¹⁵⁷ Ο Παναγιώτης Λαμπρίας.

¹⁵⁸ Πρόκειται για τον οικονομολόγο Σάκη Καράγιωργα και τον νομικό Γεώργιο-Αλέξανδρο Μαγκάκη, μέλη της αντιδικτατορικής οργάνωσης *Δημοκρατική Άμυνα*.

Οι εμφανίσεις του όρου *χρόνος* που εμπίπτουν στην κατηγορία -αριθμ αναφέρονται προσεγγιστικά και συχνά επιτακτικά σε μεγάλα (πολυετή) χρονικά διαστήματα μέσω σχετικής φρασεολογίας (*για πολλά χρόνια, έκανα/ζει/κρατάνε χρόνια, χρόνια πριν, πέρασαν τα χρόνια, τόσα χρόνια, επί χρόνια, τα τελευταία χρόνια*). Οι χρήσεις καταγράφουν, και πάλι, τις συνέπειες του δικτατορικού καθεστώτος, σύγχρονες (161) και μεταγενέστερες (162), διαστήματα βίου συγκεκριμένων ατόμων, καθώς και το αποτύπωμα της παρόδου του χρόνου σε πρόσωπα και αντικείμενα.

(161) Ο Ζάννας¹⁵⁹ είναι καλά. Το πήρε απόφαση πώς θα μείνει στη φυλακή πολλά **χρόνια** και μεταφράζει Προύστ.

(162) Η αγριότητα της Αστυνομίας εναντίον των φοιτητών της Νομικής στοίχειωνε για πολλά **χρόνια** τη μνήμη των αυτοπτών μαρτύρων.

(163) Το πρωί ήρθε στο γραφείο ένας Αμερικανός συγγραφέας που ζει **χρόνια** στην Ελλάδα, ο Kevin Andrews, με τα ταγάρια, τα χάλκινα βραχιόλια και τα δαχτυλίδια του.

(164) Στην επιστροφή μάς εξομολογήθηκε¹⁶⁰ ότι από τα **χρόνια** που έχει περάσει κοντά στον βασιλέα έχει κρατήσει ένα ημερολόγιο.

(165) Ο Βασιλικός¹⁶¹ είναι εγκάρδιος, γελαστός, ήρεμος αλλά τα **χρόνια** έχουν περάσει από πάνω του.

Αναφορικά με την παράμετρο ατομικού/συλλογικού, υπερτερούν με μεγάλη διαφορά οι εμφανίσεις που εμπλέκουν την ίδια τη ΜΚ με τρίτα πρόσωπα (κατηγορία +συλλ) (63) σε σύγκριση με αναφορές αποκλειστικά σε τρίτα πρόσωπα (κατηγορία -ατομ/-συλλ) (28) ή αποκλειστικά στην ίδια (κατηγορία +ατομ) (11). Η πρώτη κατηγορία αφορά συναντήσεις, διαλόγους και εν γένει κοινές εμπειρίες της ΜΚ με τρίτα πρόσωπα, όπως με άτομα του προσωπικού της κύκλου ή διερχόμενα από το Λονδίνο, ή με πολιτικούς ή άλλους κοινωνικούς παράγοντες, με αναφορά σε μεγάλα διαστήματα:

(166) Η Ελένη Βλάχου μας έχει καλέσει αύριο για φαγητό. Βγαίνει ο Λούνδρας.¹⁶² Πέρασε τον Κορδαλλό έναν ολόκληρο **χρόνο**.

---

¹⁵⁹ Πρόκειται για τον Παύλο Ζάννα, συγγραφέα και κριτικό κινηματογράφου, μέλος της αντιδικτατορικής οργάνωσης *Δημοκρατική Άμυνα*.

¹⁶⁰ Ο αυλικός Μιχαήλ Αρναούτης.

¹⁶¹ Πρόκειται για τον συγγραφέα Βασίλη Βασιλικό.

¹⁶² Πρόκειται για τον Κώστα Λούνδρα, αξιωματικό του Πολεμικού Ναυτικού, εκδότη της *Καθημερινής* και σύζυγο της Ελένης Βλάχου. Επί δικτατορίας, φυλακίστηκε επί ένα χρόνο.

*(167) Χτυπάει το τηλέφωνο του γραφείου. Ο Ωνάσης! [...] Απίστευτο αλλά αληθινό. Έδειχνε ότι είχε άνεση **χρόνου** και διάθεση για κουβέντα.*

Αφορά επίσης καταστάσεις που προσδιορίζονται ως μακροχρόνιες και με ποικίλους τρόπους εμπλέκουν τη συγγραφέα σε προσωπικό επίπεδο αλλά επηρεάζουν και σε ευρύτερη κλίμακα:

*(168) 21 Απριλίου 1970 Η σκέψη ότι έχουν περάσει κιόλας τρία **χρόνια** και ότι ουσιαστικά δεν άλλαξε τίποτα από το τροπάριο των συνταγματαρχών, ενώ άλλαξαν τόσα στη δική μας ζωή, μου έφερε αίσθημα ασφυξίας.*

Τα χωρία που αφορούν αποκλειστικά τρίτα πρόσωπα αφορούν σύντομα βιογραφικά τους ή εμπειρίες τους, κυρίως σε σχέση με τη δικτατορία,

*(169) Κώστας Μαυρομάτης: Πολιτικός μηχανικός, σύζυγος της τραγωδού Ασπασίας Παπαθανασίου. Ενταγμένος στους αγώνες της Αριστεράς από τα φοιτητικά του **χρόνια**, ήταν, στο διάστημα της αυτοεξορίας του στο Λονδίνο, από τις πιο μετριοπαθείς και τις πιο δημοφιλείς προσωπικότητες.*

ενώ παρατίθενται και γεγονότα του ευρύτερου πεδίου, σχετιζόμενα ή μη με το δικτατορικό καθεστώς:

*(170) Τα πράγματα τα βλέπουν διαφορετικά μετά το Πολυτεχνείο οι ξένοι. Έχει καταρριφθεί εξάλλου το «αναίμακτο» που πρόβαλλε τόσα **χρόνια** η χούντα.*

*(171) Αυτή την εβδομάδα γιορτάζονται τα 50 **χρόνια** από την απελευθέρωση (22 Νοεμβρίου 1918) του Στρασβούργου.*

Τα χωρία που αφορούν αποκλειστικά τη συγγραφέα μεταφέρουν σκέψεις και συναισθήματά της, κυρίως κόπωσης, κενού και συνειδητοποίησης της ταχείας παρέλευσης του χρόνου. Οι συγκεκριμένες εμφανίσεις πραγματώνουν τη σπάνια χρήση, στο κείμενο της ΜΚ, του όρου *χρόνος* με τη γενική του σημασία (δηλ. όχι αυτήν του «έτους» ή της «εποχής»):

*(172) 23 Νοεμβρίου 1969 Κυριακή στο σπίτι με το αίσθημα αδειοσύνης που φέρνει ο χαμένος **χρόνος**.*

4.5.2.4 πρωί

Το λήμμα *πρωί*, τέταρτο συχνότερο, όπως φαίνεται στον Πίνακα 10, έχει 98 εμφανίσεις και δηλώνει το τμήμα εκείνο του 24ώρου που συμπίπτει με το διάστημα πριν και μετά την ανατολή του ήλιου. Η πλειονότητα των εμφανίσεων (59) ανήκει στην κατηγορία +αριθμ, ενώ σαφώς λιγότερες (39) στην κατηγορία -αριθμ. Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει κυρίως προτάσεις με τον όρο *πρωί* οι οποίες παρατίθενται αμέσως μετά την ημερομηνία εγγραφής και δηλώνουν είτε την έναρξη της ημερήσιας δραστηριότητας (περιλαμβανομένης της λήψης της αλληλογραφίας, κατά τα ειωθότα στη Μ. Βρετανία) ή τη λήξη της δραστηριότητας της προηγούμενης μέρας, είτε την άφιξη ειδήσεων σχετικών με το κοινωνικοπολιτικό περιεχόμενο, και κατά κανόνα συνοδεύονται από την ακριβή ώρα του αναφερόμενου συμβάντος:

(173) Τετάρτη, 6 Μαρτίου 1974 Τρισάγιο σήμερα το πρωί εις μνήμην του βασιλέως Παύλου. Συμπληρώθηκαν από το θάνατό του δέκα χρόνια.

(174) 24 Δεκεμβρίου 1970 Γράμμα το πρωί από το BBC.

(175) 8 Φεβρουαρίου 1971 Απόψε γράφτηκε και η τελευταία λεζάντα του κομματιού για τον Βύρωνα και κλείστηκε ο φάκελος. Η ώρα είναι 2.30 το πρωί.

(176) 12 Οκτωβρίου 1970 Το τηλέφωνο χτύπησε στις 7 το πρωί. Ο στρατηγός Τσιγάντες πέθανε τα ξημερώματα.

(177) 25 Μαΐου 1973 Ώρα μία το πρωί. Στασίασε το αντιτορπιλικό «Βέλος».

Σε μεγάλο αριθμό εμφανίσεων ο όρος *πρωί* ταυτίζεται με το διάστημα πριν από την ανατολή του ηλίου και αφορά είτε έκτακτα γεγονότα που συνέβησαν κατά τη διάρκεια της νύχτας, συνήθως συλλήψεις, αντιστασιακές ενέργειες (βλ. και παράδειγμα 177 ανωτέρω για τη στασίαση του Βέλους) κ.λπ., είτε τη λήξη μιας βραδιάς ψυχαγωγίας:

(178) Στις 2.30 το πρωί τηλεφώνησε η Ελένη Βλάχου. Έπιασε κάποιο σταθμό αμερικάνικο και άκουσε ότι η ολομέλεια της αμερικάνικης Βουλής ψήφισε υπέρ της διακοπής της βοήθειας προς την Ελλάδα. Στις πέντε το πρωί το επιβεβαίωσε ο Αρναούτης.

(179) Μετά την παράσταση, στο σπίτι της Ελένης Βλάχου ως τη μιάμιση το πρωί.

Οι εμφανίσεις του όρου *πρωί* που εμπίπτουν στην κατηγορία -αριθμ αναφέρονται, μέσω σχετικής φρασεολογίας (το *πρωί*, *σήμερα/αύριο/όλο/ως το πρωί*, *κάθε πρωί*, *από το πρωί*, *πρωί πρωί*) σε γεγονότα μετά την ανατολή του ήλιου. Οι χρήσεις καταγράφουν κυρίως ανεπίσημες ή καθημερινές δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα στο Λονδίνο και σε πολλές περιπτώσεις και κατά κανόνα σχετίζονται με την εργασιακή έδρα της συγγραφέως ή άλλο δημοσιογραφικό έργο της:

(18) *Χαμηλών τόνων, λυπημένος, ο Κώστας Σημίτης, που ήρθε σήμερα το πρωί στο γραφείο του Greek Report, είναι από το καλό είδος του Ρωμιού, αυτού που στραγγαλίστηκε ιδιαίτερα από τη χούντα.*

(181) *Ήρθε το ταχυδρομείο δεμάτων το πρωί. Αλλά ήταν ο καφές του ξενοδοχείου. Σαβού!... Μας έχει κάνει δώρο η Ελένη Βλάχου μια συνδρομή και μας έρχονται κουτιά καφές από το Σαβού κάθε μήνα.*

(182) *Η θέση μου στο BBC φάνηκε να σταθεροποιείται για λίγο.[...] Η μεγάλη βάρδια, [...] αρχίζει το απόγευμα και τελειώνει την άλλη μέρα το πρωί.*

(183) *Πήγα στην ελληνική εκκλησία και γέμισα «ΟΧΙ»¹⁶³ τη δρύινη ξυλόγλυπτη πόρτα. Όποιος πάει στη λειτουργία αύριο το πρωί θα πάρει το μήνυμα.*

(184) *Αν έκανα το πρωί μια βόλτα, μπορεί να απολάμβανα και το θέαμα Χολέβα - Σορόκου¹⁶⁴ στην εκκλησία. Τους υποδέχτηκαν με βροχή ντομάτες και αυγά.*

Αναφορικά με την παράμετρο του ατομικού/συλλογικού, όπως φαίνεται στον Πίνακα 11, υπερτερούν συντριπτικά οι εμφανίσεις της κατηγορίας +συλλ (74). Αυτό συναρτάται άμεσα με λειτουργία του πρωινού, στο συγκριμένο κείμενο, ως χρόνου εκκίνησης της ημερήσιας, κατά κανόνα ομαδικής δραστηριότητας ή της άφιξης νέων ειδήσεων για τρίτα πρόσωπα ή από εξωτερικές πηγές:

(185) *12 Απριλίου 1969 Φύγαμε για το Μόναχο αφού δουλέψαμε όλο το πρωί στο γραφείο.*

(186) *14 Ιουλίου 1969 Η Μαρία Φαραντούρη ήρθε το πρωί στο γραφείο να μαγνητοφωνήσουμε μια συνομιλία για το Μόναχο.*

(187) *28 Μαρτίου 1972 Ξαναμίλησα σήμερα το πρωί στο τηλέφωνο με την Αθήνα. Μου είπαν ότι η Αστυνομία ρώτησε για μένα και στο σπίτι της οδού Στουρνάρη.*

---

¹⁶³ Σύμφωνα με τη σχετική εγγραφή στο ημερολόγιο της ΜΚ, το στιγμιότυπο έλαβε χώρα στις 28 Ιουλίου 1973, παραμονή του δημοψηφίσματος που διενήργησε το δικτατορικό καθεστώς.

¹⁶⁴ Ιωάννης Χολέβας, υπουργός Εμπορικής Ναυτιλίας της κυβέρνησης Γ. Παπαδόπουλου. Ιωάννης Σορόκος, πρέσβης της Ελλάδας στο Λονδίνο επί δικτατορίας.

Ελάχιστες εμφανίσεις (12) ανήκουν στην κατηγορία -ατομ/-συλλ (βλ. παράδειγμα 151 ανωτέρω για τη στασίαση του *Βέλους*) ή στην κατηγορία +ατομ (12). Σε αντίθεση με τους όρους που αναλύθηκαν μέχρι στιγμής, ο όρος *πρωί* δεν χρησιμοποιείται για την περιγραφή της ψυχικής κατάστασης της συγγραφέως αλλά των πρωινών, προσωπικών της δραστηριοτήτων:

(188) *1η Φεβρουαρίου 1969 Επιστροφή στο Λονδίνο σήμερα το πρωί. Δουλεύω στα τελευταία τυπογραφικά του Modern World.*

4.5.2.5 βράδυ

Το λήμμα *βράδυ*, πέμπτο συχνότερο, έχει 90 εμφανίσεις και δηλώνει το τμήμα εκείνο του εικοσιτετραώρου κατά το οποίο επικρατεί φυσικό σκοτάδι. Στην πλειονότητα των εμφανίσεων (56) ο όρος εμπίπτει στην κατηγορία -αριθμ, ενώ σε σαφώς λιγότερες (34) στην κατηγορία +αριθμ. Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει κυρίως προτάσεις με τον όρο *βράδυ* οι οποίες, μέσω σχετικής φρασεολογίας (*το βράδυ, χθες/ προχτές/ αργά/ εκείνο/ όλο/ τώρα/ ως το βράδυ, κάθε βράδυ, τα βράδια, το ίδιο βράδυ*) αναφέρονται σε πολιτικές εκτροπές και δράσεις του καθεστώτος κατά των αντιφρονούντων/αντιστασιακών, αλλά και φιλικές εξόδους, βραδιές ψυχαγωγίας και αναπολήσεις χαλαρών νυκτερινών στιγμών στην πατρίδα:

(189) *Λέγεται ότι την Τρίτη το βράδυ έγινε πάλι μια «κίνηση» των σκληρών.*

(190) *Φαίνεται πως μετέφραζαν κείμενα από το Greek Report, τα έκαναν φωτοτυπίες και τα μοίραζαν. Βρήκαν ένα δέμα από τις φωτοτυπίες αυτές στο σπίτι της.¹⁶⁵ Το είχε πάρει μόλις εκείνο το βράδυ από το εργαστήριο.*

(191) *Προχθές το βράδυ, που είχαμε βγει με τον Αλέξανδρο Λυκουρέζο και τον Κόκκα¹⁶⁶, ο Παπασπύρου¹⁶⁷ [...] μας διηγήθηκε την υπόθεση Μπελογιάννη.*

(192) *Το βράδυ με τον Τζιάννι Εσπόζιτο¹⁶⁸ και την Έρση στο Σαιν Ζερμαίν και αργότερα οι δυο μας με την Έρση¹⁶⁹ σ' ένα μικρό κινέζικο εστιατόριο.*

(193) *Και χωρίς να ξέρω γιατί, ο νους μου τριγυρίζει στο Γύθειο! Εκείνος ο αέρας που σηκωνόταν καμιά φορά το βράδυ.*

¹⁶⁵ Της δημοσιογράφου Μαρίας Κοτζαμάνη.

¹⁶⁶ Πρόκειται για τον Πάνο Κόκκα, εκδότη της εφημερίδας *Ελευθερία*.

¹⁶⁷ Προφανώς πρόκειται για τον νομικό Δημήτριο Παπασπύρου.

¹⁶⁸ Gianni Esposito, Γάλλος ηθοποιός.

¹⁶⁹ Πρόκειται για τη χορογράφο Έρση Πίττα.

Από την άλλη πλευρά, τα χωρία που περιέχουν συνεμφανίσεις του όρου *βράδυ* με αριθμητικό αφορούν δραστηριότητες της συγγραφέως και ατόμων του κύκλου της (εργασιακές ή ψυχαγωγικές) ή αιφνίδια πολιτικά γεγονότα που λαμβάνουν χώρα μετά το πέρας του φυσικού φωτός:

(194) *Χιόνι ως το Παρίσι. Φτάσαμε στις οχτώ το βράδυ. Πήγαμε κατευθείαν στο σπίτι του Μητσοτάκη.*

(195) *Μέσα στη νευρικότητα και τη μελαγχολία που έχω αυτή την εβδομάδα, ξαναθυμήθηκα εκείνο το βράδυ της 13ης Αυγούστου, όταν μάθαμε την απόπειρα κατά του Παπαδόπουλου.*

(196) *1η Μαΐου 1970 Η Ασπασία Παπαθανασίου διηγήθηκε διάφορα χθες το βράδυ για τη Μαρίκα Κοτοπούλη που είχε επισκεφτεί τη Μακρόνησο απεσταλμένη της κυβερνήσεως.*

(197) *15 Μαΐου 1973 Τρεις βόμβες χθες το βράδυ στην Αθήνα.*

Αναφορικά με την παράμετρο του ατομικού/συλλογικού, όπως φαίνεται στον Πίνακα 11, υπερτερούν σαφώς οι εμφανίσεις της κατηγορίας +συλλ (55). Αυτό συναρτάται κατά κύριο λόγο με τη λειτουργία των βραδινών ωρών, στο συγκριμένο κείμενο, ως χρόνου κοινωνικών συνενυρέσεων μεταξύ της συγγραφέως και ατόμων του στενότερου ή ευρύτερου κύκλου της (παράδειγμα (196) ανωτέρω). Λιγότερες εμφανίσεις (12) ανήκουν στην κατηγορία -ατομ/-συλλ (παράδειγμα (197) ανωτέρω) ή στην κατηγορία +ατομ (12). Τα παραδείγματα της τελευταίας κατηγορίας αφορούν κυρίως ατομικές ενασχολήσεις της καθημερινότητας της συγγραφέως:

(198) *Το βράδυ, καθώς πήγαινα στο μάθημά μου, πήρα το βιβλίο της Bernadette Devlin, *The Price of My Soul*.*

(199) *Το βράδυ άσκοπο τριγύρισμα για δυο-τρεις ώρες.*

(200) *Το βράδυ γυρίζω πτώμα στο ακατάστατο σπίτι.*

4.5.2.6 καιρός

Το λήμμα *καιρός*, έκτο συχνότερο, έχει 69 εμφανίσεις, εκ των οποίων μόνον 2 ανήκουν στην κατηγορία +αριθμ, συγκεκριμένα στην έκφραση *τον πρώτο καιρό* (π.χ., *τον πρώτο καιρό της δικτατορίας*), χρήση κατ' ουσίαν αοριστολογική. Σημειώνεται ότι δεν έχουν ληφθεί υπόψη στην παρούσα ανάλυση οι 13 εμφανίσεις του όρου *καιρός* που εμπίπτουν στο πεδίο της

μετεωρολογίας (*Γλυκός, φθινοπωριάτικος καιρός*). Οι κύριες λειτουργίες του όρου *καιρός* στο κείμενο της ΜΚ αφορούν, πρώτον, εξιστορήσεις γεγονότων παλαιότερων εποχών, συχνά ιστορικών, μέσω της χρήσης σχετικών φραστικών στερεοτύπων (*εκείνο τον καιρό, από τους παλιούς καιρούς, κατά καιρούς, τον καιρό του/της, από τον καιρό που, πέρσι τέτοιο καιρό*). Οι εξιστορήσεις αυτές είναι κατά κανόνα προϊόν αναπολήσεων της ίδιας ή συνομιλητών της, όπως στο παράδειγμα (201) από αφήγηση της Έλλης Μοσχονά, κόρης του σατιρικού ποιητή Γεωργίου Σουρή και μόνιμου κατοίκου Μ. Βρετανίας:

(201) Εκείνο τον καιρό είχαν παρουσιαστεί πολλά κρούσματα. Υπήρχαν ολόκληρες σπείρες που έκλεβαν παιδιά. Πρέπει να ήταν το 1908 και το 1909.

Η δεύτερη και συχνότερη κύρια χρήση του όρου *καιρός* στο κείμενο της ΜΚ αφορά περιγραφές σύγχρονων γεγονότων μέσω της χρήσης σχετικής φρασεολογίας (*εδώ και (λίγο) καιρό, τον τελευταίο καιρό, αυτόν τον καιρό, είναι καιρός που, οι καιροί άλλαξαν*), οι οποίες συχνά συνοδεύονται από ευθείες ή και υπονοούμενες κρίσεις για την παροντική, κυρίως κοινωνικοπολιτική, αλλά και πιο προσωπική κατάσταση:

(202) Ο Παπαδόπουλος είναι «ερωτευμένος» με τον Μομφεράτο¹⁷⁰... Τον είδε δυο φορές τον τελευταίο καιρό.

(203) Βρίσκονται κάποιοι απόστρατοι αξιωματικοί αυτόν τον καιρό στο Λονδίνο.

(204) Είχε συναντηθεί χθες με τον Χρήστο Λαμπράκη, που βρίσκεται στο Λονδίνο αυτό τον καιρό.

(205) Βλέπουμε παντού χαφιέδες αυτό τον καιρό.

(206) Ο Βασιλικός νοσταλγεί και γράφει ποιήματα αυτό τον καιρό.

(207) Είναι καιρός που δεν έγινε τίποτα ουσιαστικό και μου φαίνεται ότι θα αρχίσουμε να τρωγόμαστε μεταξύ μας.

(208) Οι καιροί άλλαξαν. Ο Κωνσταντίνος και η Άννα Μαρία ήρθαν με ταξί και έφυγαν με ταξί. Οι παρευρισκόμενοι δεν ξεπερνούσαν τους δεκαπέντε.

Αναφορικά με την παράμετρο του ατομικού/συλλογικού, όπως φαίνεται στον Πίνακα 11, υπερτερούν σαφώς οι εμφανίσεις της κατηγορίας +συλλ (37), και αφορούν συναντήσεις

---

¹⁷⁰ Πρόκειται για τον εκδότη και τραπεζίτη Νικόλαο Μομφεράτο, ο οποίος, το 1985, δολοφονήθηκε από την Επαναστατική Οργάνωση 17 Νοέμβρη.

και συναναστροφές της, ευρύτερα γεγονότα στα οποία ήταν παρούσα ή έγινε κοινωνός από τρίτα πρόσωπα, καθώς και αποτιμήσεις της για τη συλλογική ή πιο προσωπική συνθήκη:

(209) *13 Αυγούστου 1969 Επέτειος της απόπειρας δολοφονίας του Παπαδόπουλου. Ήμουν στην Αθήνα πέρσι τέτοιον **καιρό**. Μού τηλεφώνησε ο ΚΥΡ και μου το είπε.*

(210) *Έχουμε πολύν **καιρό** να μάθουμε για τον Παναγούλη.*

(211) *Άλλωστε τον τελευταίο **καιρό** η προσπάθεια να υπάρξουμε εδώ έχει γίνει πολύ μεγάλη και απαιτεί όλες τις δυνάμεις...*

(212) *Έχω πολύ στο νου μου τον πατέρα μου αυτόν τον **καιρό**.*

Λιγότερες εμφανίσεις (23) ανήκουν στην κατηγορία -ατομ/-συλλ (παράδειγμα (209) ανωτέρω), ενώ ελάχιστες στην κατηγορία +ατομ (9) και οι οποίες περιγράφουν κατά κύριο λόγο μοναχικές πράξεις ή συναισθήματα και ψυχολογικές αντιδράσεις της:

(213) *Ανοιξιάτικη λαμπρή λιακάδα και ανοιξιάτικη μελαγχολία. Διαβάζω όσο μπορώ αυτόν τον **καιρό**. Είμαι άκεφη όμως.*

4.5.2.7 στιγμή

Το λήμμα *στιγμή*, έβδομο συχνότερο, όπως φαίνεται στον Πίνακα 10, έχει 45 εμφανίσεις, εκ των οποίων μόνον 2 εμπίπτουν στην κατηγορία +ατομ. Η μία αφορά την έκφραση *από την πρώτη στιγμή: από την πρώτη στιγμή κατάλαβα ότι πηγαίναμε προς το αεροδρόμιο*, η οποία κατά βάσιν περιγράφει τον χρόνο συσχετιστικά και προσεγγιστικά μάλλον παρά με αριθμητική ακρίβεια. Από την άλλη πλευρά, οι εμφανίσεις της κατηγορίας -αριθμ, μέσω σχετικής φρασεολογίας (*κάποια στιγμή, από τη στιγμή που, (ως) από την πρώτη στιγμή, την τελευταία στιγμή, ως τη στιγμή, οποιαδήποτε ώρα και στιγμή, κάποιες στιγμές, την ίδια στιγμή*) σχετίζονται με προσεγγιστικές αναφορές χρόνου στο πλαίσιο αφηγήσεων γεγονότων προσωπικού, συλλογικού ή και ευρύτερου ενδιαφέροντος:

(214) *Η επικοινωνία με το Παρίσι ήταν αδύνατη. Κάποια **στιγμή**, κάποιος απάντησε, επιτέλους. Ήταν ο ίδιος ο Πρόεδρος¹⁷¹.*

Η δεύτερη και πλέον συχνότερη χρήση του όρου *στιγμή* στο κείμενο της ΜΚ σχετίζεται με αναφορές γεγονότων του απόλυτου παρόντος μέσω της φράσης *αυτή τη στιγμή*, τονίζοντας

¹⁷¹ Πρόκειται για τον Κωνσταντίνο Καραμανλή.

τη μοναδικότητα και σημαντικότητα ή το επείγον των περιγραφόμενων καταστάσεων και προσδίδοντας στο κείμενο το ύφος επικαιρότητας που συμβαδίζει με τον ημερολογιακό του χαρακτήρα:

(215) Του είπα πως βγάζω το καπέλο στον Κανελλόπουλο, πώς είναι αυτή τη στιγμή η μόνη ηθική προσωπικότητα.

(216) Γίνονται τεράστιες προσπάθειες αυτή τη στιγμή για να μεταδώσει η ITV κάτι για την υπόθεση Μαγκάκη, που τον αγγλικό Τύπο τον έχει αφήσει τελείως αδιάφορο.

(217) Αυτή τη στιγμή έχει στην Ελβετία δώδεκα ανθρώπους που πρόκειται να εμφανιστούν στις 16 του μηνός ως μάρτυρες στην Υποεπιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στο Στρασβούργο.

Αναφορικά με την παράμετρο του ατομικού/συλλογικού, όπως φαίνεται στον Πίνακα 11, υπερτερούν σαφώς οι εμφανίσεις της κατηγορίας +συλλ (33), και αφορούν κυρίως συναντήσεις και συναναστροφές της, ευρύτερα γεγονότα στα οποία ήταν παρούσα ή έγινε κοινωνός από τρίτα πρόσωπα, διάλογοι ή αφηγήσεις τρίτων εις επήκοόν της για τις οποίες ενίοτε εκφέρει κάποια κρίση, καθώς και αποτιμήσεις της για τη συλλογική ή πιο προσωπική συνθήκη:

(218) Δεν πήραμε ανάσα όλη τη μέρα με τις δηλώσεις Καραμανλή. Τις έφεραν πρωί πρωί ο Τάκης με τον Αχιλλέα¹⁷², που ήρθαν κατάκοποι από το Παρίσι [...]. (Αυτή τη στιγμή μιλάνε με τον Καραμανλή στο τηλέφωνο. Ο αδελφός του του μιλάει στον πληθυντικό.)

Κατά πολύ λιγότερες εμφανίσεις (9) ανήκουν στην κατηγορία -ατομ/-συλλ (παράδειγμα 219), ενώ ελάχιστες στην κατηγορία +ατομ (9) και τα οποία περιγράφουν κατά κύριο λόγο μοναχικές περιπλανήσεις της:

(219) Γιάγκος Σιώτης: Προσωπικός φίλος του Ολλανδού πολιτικού Μαξ βαν ντέρ Στούλ, καθηγητής στο Ινστιτούτο Ανωτέρων Διεθνών Σπουδών του Πανεπιστημίου της Γενεύης και διευθυντικό στέλεχος του Ιδρύματος Κάρνεγκι για τη Διεθνή Ειρήνη. Από την πρώτη στιγμή του πραξικοπήματος ανέπτυξε μεγάλη δραστηριότητα, λόγω της οποίας η χούντα του στέρησε την ιθαγένεια.

(220) Τριγύρισα με τη φωτογραφική μηχανή μου στις Halles, στα έρημα περίπτερα της Λαχαναγοράς του Παρισιού. [...] Περιπλανήθηκα πολλή ώρα κι έβγαλα φωτογραφίες. Κάποια στιγμή, όμως, φοβήθηκα ν' ανεβοκατεβαίνω τις σάπιες σκάλες, κι έφυγα.

---

¹⁷² Πρόκειται για τον Αχιλλέα Καραμανλή, αδελφό του Κωνσταντίνου Καραμανλή.

4.5.2.8 μήνας

Το λήμμα *μήνας*, όγδοο συχνότερο, έχει 41 εμφανίσεις, εκ των οποίων υπερισχύουν συντριπτικά αυτές που εμπίπτουν στην κατηγορία +αριθμ (32), ενώ σε μόνον 9 στην κατηγορία -αριθμ. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν κυρίως χωρία που αναφέρονται σε άτομα του κύκλου της συγγραφέως που παρεπιδημούν στο Λονδίνο ή σε διώξεις αντιφρονούντων από το δικτατορικό καθεστώς ή σε αντιδικτατορικές δράσεις:

(221) *Οι άνθρωποι του Έθνους καταδικάστηκαν. Ο Καψής¹⁷³ πέντε χρόνια, ο Ζίγδης¹⁷⁴ τέσσερα. Οι ιδιοκτήτες και ο Κ. Οικονομίδης¹⁷⁵ 17 μήνες.*

(222) *Μαρία Μπέκετ.¹⁷⁶ [...] Αυτή τη στιγμή έχει στην Ελβετία δώδεκα ανθρώπους που πρόκειται να εμφανιστούν στις 16 του μινός ως μάρτυρες στην Υποεπιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στο Στρασβούργο.*

Ο όρος *μήνας* χρησιμοποιείται επίσης πολύ χαρακτηριστικά ως μονάδα μέτρησης της διάρκειας παραμονής της συγγραφέως εκτός Ελλάδας αλλά και να εκφράσει ζητήματα οικονομικής ή δημιουργικής δυσπραγίας στην υπερωρία:

(223) *Συμπλήρωσα εννέα μήνες στο Λονδίνο.*

(224) *Εννέα μήνες δεν έχω σταυρώσει φράγκο.*

(225) *Είμαι έξι μήνες εδώ και δεν κατάφερα να στείλω παρά μόνο ένα κομμάτι στον Τερζόπουλο¹⁷⁷. Έχω πολλές ιδέες αλλά έχω χάσει τελείως το ρυθμό μου.*

Οι 9 εμφανίσεις του όρου *μήνας* που εμπίπτουν στην κατηγορία -αριθμ, μέσω σχετικής φρασεολογίας (*κάθε μήνα, κατά τους προσεχείς μήνας*), αναφέρονται αοριστολογικά κυρίως σε γεγονότα σχετικά με το πολιτικοκοινωνικό περικείμενο:

(226) *Ο Καραμανλής φαίνεται ότι σχεδιάζει κάτι. Λένε ότι αυτός ο μήνας είναι κρίσιμος.*

¹⁷³ Πρόκειται για τον Γιάννη Καψή, αρχισυντάκτη της εφημερίδας *Έθνος*.

¹⁷⁴ Πρόκειται για τον πολιτικό και οικονομολόγο Ιωάννη Ζίγδη.

¹⁷⁵ Πρόκειται για τον Κώστα Οικονομίδη, διευθυντή σύνταξης της εφημερίδας *Έθνος*.

¹⁷⁶ Μαρία Χάρη-Μπέκετ, ακτιβίστρια στο πεδίο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Δραστηριοποιήθηκε κατά της δικτατορίας των Συνταγματαρχών, μεταξύ άλλων εξασφαλίζοντας την ασφαλή μετάβαση μαρτύρων κατηγορίας στη δίκη κατά της Ελλάδας στο Στρασβούργο το 1969.

¹⁷⁷ Πρόκειται για τον Ευάγγελο Τερζόπουλο, εκδότη του περιοδικού *Γυναίκα*.

Αναφορικά με την παράμετρο ατομικού/συλλογικού, όπως φαίνεται στον Πίνακα 11, υπερτερούν σαφώς οι εμφανίσεις του όρου *μήνας* που εμπίπτουν στην κατηγορία +συλλ (28):

(227) Χθες ο Τάκης δανείστηκε 100 λίρες. Δώσαμε σήμερα, 31 του μηνός, το ενοίκιο του γραφείου που έπρεπε να το είχαμε δώσει από την πρώτη του μηνός. Αύριο όμως τα χρήματα πρέπει να επιστραφούν. Δεν έχουμε ούτε για φακέλους ούτε για γραμματόσημα.

Πολύ λιγότερες εμφανίσεις (9) εμπίπτουν στην κατηγορία -ατομ/-συλλ (παράδειγμα 228),

(228) Ο Γιάννης Χορν¹⁷⁸ ενοχλούσε συνεχώς την κυβέρνηση των συνταγματαρχών με το Athens News κυρίως, τη μόνη εφημερίδα που είχε δημοσιεύσει συγκλονιστικές φωτογραφίες από τα γεγονότα του Πολυτεχνείου. [...] Ο διευθυντής και ιδιοκτήτης είχε φυλακιστεί τρεις φορές πάντως στη διάρκεια της δικτατορίας. Την τελευταία φορά είχε καταδικαστεί σε επτά μήνες [...]

ενώ ελάχιστες εμφανίσεις εμπίπτουν στην κατηγορία +ατομ (9), οι οποίες κατά κύριο λόγο περιγράφουν τα πρακτικά ζητήματα της καθημερινότητας στην ξένη (παραδείγματα 223 και 224 ανωτέρω).

4.5.2.9 *νύχτα*

Το λήμμα *νύχτα*, ένατο συχνότερο, έχει 28 εμφανίσεις, εκ των οποίων υπερисχύουν συντριπτικά αυτές που εμπίπτουν στην κατηγορία -αριθμ (21), ενώ σε μόνον 7 στην κατηγορία +αριθμ. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν χωρία που κατά κύριο λόγο αναφέρονται, μέσω σχετικής φρασεολογίας (*τη νύχτα, μέσα στη νύχτα, όλη τη νύχτα, τις νύχτες*) σε έκτακτα γεγονότα που συνέβησαν κατά τις νυκτερινές ώρες και αφορούν είτε περιστατικά καταστολής αντιφρονούντων από το δικτατορικό καθεστώς είτε μικρής κλίμακας συμβάντα του εγγύτερου περιβάλλοντος της συγγραφέως:

*(229) Αργά το απόγευμα κατέθεσε η Κίττυ Αρσένη, ηθοποιός, γνωστή από την Αθήνα. Ήταν ανάμεσα στους πρώτους του Πατριωτικού Μετώπου που συνελήφθησαν. Είπε μεταξύ άλλων ότι την ανέκριναν **νύχτα** σε μια σπηλιά στα έρημα νταμάρια, στα Τουρκοβούνια.*

*(230) Σαν να μην έφταναν όλα άνοιξαν και το αυτοκίνητο του Τάκη τη **νύχτα** και πήραν διάφορα πράγματα.*

¹⁷⁸ Γιάννης Χορν, εκδότης και διευθυντής της αγγλόφωνης εφημερίδας *Athens News*, αδελφός του ηθοποιού Δημήτρη Χορν.

Από τις 7 εμφανίσεις του όρου *νύχτα* της κατηγορίας +αριθμ, η συντριπτική πλειονότητα αφορά τη *νύχτα* του πραξικοπήματος των Συνταγματάρχων μέσω της επαναλαμβανόμενης έκφρασης *νύχτα της 21^{ης} Απριλίου*:

(231) Πέθανε στο Παρίσι ο ηθοποιός Χρήστος Καρούζος. Ήταν πικραμένος από την Αριστερά, ζητούσε θέση στο BBC, διηγιόταν πώς σκοτώσανε κάποιον αριστερό [...] μπροστά στα μάτια του στον Ιππόδρομο τη νύχτα της 21ης Απριλίου.

Αναφορικά με την παράμετρο του ατομικού/συλλογικού, όπως φαίνεται στον Πίνακα 11, υπερτερούν σαφώς οι εμφανίσεις του όρου *μήνας* που εμπίπτουν στην κατηγορία +συλλ (28). Αυτές αφορούν την ίδια τη συγγραφέα και τον κύκλο της (232) ή σχετίζονται με το κοινωνικοπολιτικό περικείμενο:

(232) 17 Ιουλίου 1969 Φύγαμε αργά το βράδυ για το Παρίσι. Ταξιδεύαμε όλη τη νύχτα.

Πολύ λιγότερες εμφανίσεις (9) εμπίπτουν στην κατηγορία -ατομ/-συλλ (παράδειγμα 224),

(233) Ο συνταγματάρχης Μιχαήλ (Μάκης) Αρναούτης είχε επιλεγεί ως στρατιωτικός εκπαιδευτής του διαδόχου Κωνσταντίνου και αργότερα υπηρέτησε ως υπασπιστής του. Τη νύχτα της 21ης Απριλίου συνελήφθη από τους πραξικοπηματίες και κακοποιήθηκε.

ενώ ελάχιστες εμφανίσεις ανήκουν στην κατηγορία +ατομ (9) και κατά κανόνα σχετίζονται με δυσάρεστες προσωπικές εμπειρίες μικρής κλίμακας που έλαβαν χώρα τις νυκτερινές ώρες ή περιγράφουν στιγμές νοσταλγίας για την πατρίδα:

(234) Το κρύο σου δαγκώνει την καρδιά. Δεν κοιμήθηκα καλά. Κρύωνα όλη τη νύχτα.

(235) Flash back. Αγία Παρασκευή. Η νύχτα, το αμπέλι, η μεγάλη καρυδιά στον κήπο του απέναντι σπιτιού...

4.2.5.10 Συμπέρασμα

Η εκδεδομένη εκδοχή του ημερολογίου της Μαρίας Καραβία απαρτίζεται κατά κύριο λόγο από μικρής έκτασης στιγμιότυπα τα οποία αφορούν την περίοδο αυτοεξορίας της στο Λονδίνο

κατά τη διάρκεια της Επταετίας. Περιλαμβάνονται περιγραφές της ίδιας της συγγραφέως για γεγονότα εκείνης της περιόδου ή παλαιότερων χρόνων, καθώς και αναπαραγωγές αφηγήσεων τρίτων προσώπων στις οποίες η ΜΚ υπήρξε αυτόπτης ή/και αυτήκοη μάρτυς. Οι συγκεκριμένοι/ες αφηγητές/τριες εξιστορούν εμπειρίες και συμβάντα που αφορούν τους/τις ίδιους/ες ή πρόσωπα εκτός των ιδίων. Καταγράφονται επίσης προσωπικές σκέψεις, κρίσεις και συναισθήματα της συγγραφέως που είτε αφορούν την ίδια είτε έτερα πρόσωπα και συμβάντα.

Πρόκειται για ένα κείμενο με εξαιρετικά υψηλό βαθμό πολυφωνίας, το οποίο εστιάζει σε έναν ευρύ μεν αλλά ταυτόχρονα προσδιορισμένο κύκλο ατόμων: την ελληνική πολιτική, οικονομική και πνευματική ελίτ (διακεκριμένοι πολιτικοί, δημοσιογράφοι και εκδότες/τριες, επιχειρηματίες και εφοπλιστές, βασιλείς και οι περί αυτών – οι, κατά την έκφραση της Καραβία «παλατιανοί», υψηλής στάθμης καλλιτέχνες/ιδες, συγγραφείς, διανοητές/τριες και επιστήμονες, κοσμικές κυρίες). Περιλαμβάνονται επίσης και ορισμένοι/ες μη Έλληνες/Ελληνίδες αναλόγων χαρακτηριστικών, οι οποίοι/ες με ποικίλους τρόπους συνδέονται με την Ελλάδα και τους ανθρώπους της. Πρόκειται για μια ακραία ετερόκλητη χορεία ατόμων, με πολύ διαφορετικά χαρακτηριστικά, δημογραφικά, οικονομικά, κοινωνικά, πολιτισμικά, ιδεολογικά. Τα άτομα αυτά συνυπάρχουν και διαλέγονται, εκ του σύνεγγυς ή εκ του μακρόθεν (δια τηλεφώνου, τηλεγραφημάτων, επιστολών, δημοσιευμάτων ή εκπομπών των μέσων της εποχής κ.λπ.), σε έναν κοινό και περιχαρακωμένο ιστορικό χρόνο: ορισμένα έτη της στρατιωτικής δικτατορίας στην Ελλάδα των τελών της δεκαετίας του 1960 και των αρχών της δεκαετίας του 1970.

Η συγγραφέας, αλλά και ο τόπος στον οποίο διαβιόι ως αυτοεξόριστη, το Λονδίνο, αναδύονται από το κείμενο ως ένας κόμβος στον οποίο συγκλίνουν, κατά διαφορετικά ζεύγη ή ομάδες και σε διαφορετικούς κατά περίπτωση χρόνους, οι υλικές ή άυλες/νοερές διαδρομές των αναφερόμενων στο κείμενο ατόμων. Τα μέλη αυτού του κύκλου φαίνεται να συνδέονται από ένα κοινό στοιχείο: τη σχέση τους με το στρατιωτικό καθεστώς και τα τεκταινόμενα στην Ελλάδα την εποχή εκείνη. Η σχέση αυτή είναι κατά βάση σχέση πόλωσης: είναι ο ευρύς αυτός κύκλος έναντι του στρατιωτικού καθεστώτος. Σημειώνεται, βέβαια, ότι, αν και τα περισσότερα μέλη του κύκλου αναδεικνύονται από το κείμενο ως αντιτιθέμενα στο στρατιωτικό καθεστώς, ορισμένα υιοθετούν μια πιο ασαφή ή αμφιταλαντευόμενη στάση, ή και, σπανιότερα, συγχρωτίζονται με εκπροσώπους του καθεστώτος¹⁷⁹, ενώ, στις περιπτώσεις εκπεφρασμένης αντίθεσης, οι οποίες σαφώς κυριαρχούν, διαφέρει ο βαθμός έμπρακτης μαχητικότητας, καθώς

---

¹⁷⁹ «Η κυρία Ντορέτ ήταν προ ολίγου καιρού στο Παρίσι με τη Δέσποινα για ψώνια...», Καραβία (2007), σ. 93. Από τα συμφραζόμενα συνάγεται ότι πρόκειται για τη Ντορέτ Καραϊωσηφόγλου-Ανδρεάδη, σύζυγο του εφοπλιστή Στρατή Ανδρεάδη, και τη Δέσποινα Παπαδοπούλου, σύζυγο του δικτάτορα Γεώργιου Παπαδόπουλου.

κυμαίνεται από την ανεπίσημη, εντός κλειστού κοινωνικού κύκλου, έκφραση επικριτικών απόψεων μέχρι τις απτές αντιδικτατορικές δράσεις, όπως δηλώσεις ή δημοσιεύματα εναντίον του καθεστώτος, παρεμβάσεις σε επίπεδο θεσμών, ακτιβιστικές/ένοπλες ενέργειες κ.λπ. Η διάσταση των δύο αυτών συμπάντων αποκρυσταλλώνεται ιδιαίτερα εύγλωττα, αν και από συντηρητική, με ταξική χροιά, οπτική, στην απαθανατιζόμενη από την Καραβία ρήση του ηθοποιού Δημήτρη Χορν σε επίσκεψή του στην κατοικία του αυτοεξόριστου συναδέλφου του Στέφανου Ληναίου στο Λονδίνο: *«Ξέρετε με τι μοιάζει αυτή η κατάσταση με τους συνταγματάρχες; Σαν να αποφάσισε η παραδουλεύτρα να διοικήσει το σπίτι.»*, ενώ η ίδια η Καραβία, σε αποστροφή της, θέτει το ζήτημα της διάστασης σε ηθική βάση: *«Τόσο δα τίμιος να είσαι δεν μπορείς να την υποφέρεις αυτή την κατάσταση.»*

Ως προς την παράμετρο του βιωμένου χρόνου, με βάση τα αναλυθέντα λεξιλογικά δεδομένα, στο κείμενο της Μαρίας Καραβία καταγράφεται μια συνθήκη η οποία, παρά το στοιχείο του εξαναγκασμού που εμπεριέχει (αυτοεξορία για πολιτικούς λόγους), παρέχει αρκετά μεγάλο βαθμό ελευθερίας διαχείρισής του από το υποκείμενο. Η δαπάνη και κατάτμηση του χρόνου μπορεί όχι μόνον να καθοριστεί κατά βούλησιν αλλά και τα επιμέρους τμήματά του να διοχετευθούν στην πραγματοποίηση μεγάλου εύρους δραστηριοτήτων: εργασία, αντιδικτατορικό έργο, επιμόρφωση, κοινωνικές υποχρεώσεις, ψυχαγωγία και κοινωνικοποίηση, ανάπαυλα. Παρά ταύτα, υφίστανται παράγοντες οι οποίοι φαίνεται να περιορίζουν σημαντικά τον έλεγχο του χρόνου και την αίσθηση της παρόδου του, δύο κυρίως: Ο πιο σημαντικός είναι τα περιστατικά που συμβαίνουν αναπάντεχα και αιφνιδιαστικά και κατά κανόνα συνδέονται με το δικτατορικό καθεστώς και τις αντιδράσεις προς αυτό τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Δεδομένης της οικειοθελούς και συνειδητής εμπλοκής της συγγραφέως στον αντιδικτατορικό αγώνα από δημοσιογραφικής θέσης, τα γεγονότα αυτά φαίνεται να καθορίζουν σε ικανό βαθμό τη ροή του χρόνου της καθημερινότητάς της, απαιτώντας ανάλογες δράσεις, ατομικές ή συλλογικές, καθώς και προτεραιοποίησή τους. Τα αιφνίδια αυτά γεγονότα δύνανται να συμβούν, και πράγματι συμβαίνουν, οποιαδήποτε στιγμή του εικοσιτετραώρου ή ημέρα της εβδομάδας, δημιουργώντας ανατροπές και ωθώντας σε αναπροσαρμογές του συμβατικού χρόνου, ιδίως αυτού της προγραμματισμένης ανάπαυσης, ως έναν βαθμό, φυσικά, δεδομένου ότι το επάγγελμα της συγγραφέως εκ φύσεως απαιτεί τη δυναμική διαχείριση έκτακτων εισροών πληροφορίας αλλά και την παραγωγή έργου κατά τις νυκτερινές ώρες ή τις ημέρες αργίας (προετοιμασία και προώθηση έκτακτης ειδησεογραφίας, βραδινή βάρδια σε ραδιοφωνικό σταθμό για την εκφώνηση ειδήσεων κ.λπ.). Ο δεύτερος αλλά πιο δύσκολα μετρήσιμος παράγοντας επηρεασμού του βιωμένου χρόνου είναι η μη δυνατότητα πρόβλεψης του χρόνου παύσης της τρέχουσας συνθήκης, δηλαδή της πτώσης του δικτατορικού

καθεστώτος. Έμμεσος τρόπος διαπίστωσης του αντίκτυπου του παράγοντα αυτού, με κύρια συνέπεια τη δημιουργία αβεβαιότητας και αίσθησης limbo, είναι οι επαναλαμβανόμενες καταγραφές νοσταλγικής ανάκλησης στιγμών και εμπειριών του προδικτατορικού παρελθόντος στην Ελλάδα.

Πιο συγκεκριμένα, αναφορικά με το πρώτο κριτήριο ταξινόμησης των εμφανίσεων των αναλυθέντων λεξικών στοιχείων, τη συνεμφάνισή τους με αριθμητικό που προσδιορίζει χρόνο, υπερισχύουν ποσοτικά οι περιπτώσεις της κατηγορίας -αριθμ (433 σε σύνολο 703, ποσοστό 62%), μαρτυρώντας μια γενική τάση μέτρησης του χρόνου κατά προσέγγιση. Αυτό αφορά σε μεγάλο βαθμό περιπτώσεις συσχέτισης συμβάντων με έτερα συμβάντα, δηλαδή χρήσης γεγονότων ως χρονικών σημείων αναφοράς για τον προσδιορισμό άλλων. Το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό συναρτάται και με την πολυφωνία του κειμένου, δηλαδή με το γεγονός της ύπαρξης πολλών σχετιζόμενων μεταξύ τους προσώπων και των δράσεών τους. Οι εμφανίσεις της κατηγορίας -αριθμ αφορούν επίσης περιγραφές μόχθου ή δυσβάστακτης αναμονής, αναπολήσεις κ.λπ. Ενδιαφέρουσα είναι η χρήση του όρου *στιγμή* κυρίως στην έκφραση *αυτή τη στιγμή*, η οποία ναι μεν δεν δηλώνει ακρίβεια με αριθμητικούς όρους, προσδίδει όμως στο κείμενο έναν χαρακτήρα αμεσότητας, επικαιρότητας αλλά και ακριβούς συσχέτισης με το εκάστοτε παρόν, γεγονός που, φυσικά, αντανακλά τον ημερολογιακό χαρακτήρα του κειμένου αλλά, και, πιθανότατα, μια υφολογική προσέγγιση ρεπορτάζ που πηγάζει από την επαγγελματική ιδιότητα της συγγραφέως.

Από την άλλη πλευρά, οι εμφανίσεις της κατηγορίας +αριθμ (270 σε σύνολο 703, ποσοστό 38%), σημαντικά λιγότερα από αυτά που δεν περιέχουν (433), αναδεικνύουν τους τρόπους ακριβούς προσδιορισμού του χρόνου. Αυτός πραγματώνεται μέσω της, αυτονόητης για το συγκεκριμένο κειμενικό είδος, καταγραφής της ημερομηνίας των εγγραφών, η οποία συνήθως γειτνιάζει άμεσα με τους όρους *μέρα* και *πρωί* ως χρόνων έναρξης των ημερήσιων δραστηριοτήτων. Επίσης, μνημονεύεται συστηματικά η ώρα του ωρολογίου με ακρίβεια λεπτού, ιδίως για την περιγραφή έκτακτων γεγονότων ή καταιγιστικών εξελίξεων. Μεγαλύτερα διαστήματα επιτελούν διαφορετικές, εξειδικευμένες λειτουργίες: για τα διαστήματα οικονομικής ή δημιουργικής δυσπραγίας χρησιμοποιούνται μετρήσεις μηνών, ενώ για να τονιστούν οι μεγάλες περίοδοι ταλαιπωρίας ή για να καταγραφούν οι ποινές κάθειρξης των αντιδικτατορικών αγωνιστών, δίνονται μετρήσεις ετών μέσω του όρου *χρόνος*.

Ως προς την παράμετρο του ατομικού/συλλογικού, υπερισχύουν συντριπτικά οι εμφανίσεις της κατηγορίας +συλλ (440 σε σύνολο 703, 63%). Το κείμενο της ΜΚ κατακλύζεται κυριολεκτικά από κοινούς με έτερα πρόσωπα βιωμένους χρόνους: συνεργασίες, συνενυρέσεις, ταξίδια, τηλεπικοινωνίες, δράσεις στο αντιδικτατορικό πεδίο. Στο πλαίσιο αυτό,

ένα κυρίαρχο φαινόμενο του κοινά βιωμένου χρόνου στο συγκεκριμένο κείμενο φαίνεται να αποτελεί η καταγραφή, από την Καραβία, μυριάδων περιπτώσεων κατά τις οποίες υπήρξε ακροάτρια αφηγήσεων τρίτων προσώπων στα οποία εμπλέκονταν περαιτέρω πρόσωπα, πέραν των (χωρο)χρονικά παρόντων, δημιουργώντας μια ιδιότυπη μορφή ετεροχρονισμένης συμβίωσης προσώπων και γεγονότων. Γενικότερα, η ποσοτική υπερίσχυση των εμφανίσεων που αναφέρονται στον συλλογικά βιωμένο χρόνο θα μπορούσε να θεωρηθεί ως αντανάκλαση μιας υποβόσκουσας θεώρησης του Λονδίνου, του περιοδικού *Greek Report* αλλά της ίδιας της Μαρίας Καραβία και των άμεσων συνεργατών της ως χωροχρονικού σημείου σύγκλισης των εκπροσώπων του πολυσυλλεκτικού εξωελλαδικού χώρου που λειτούργησε σαν ένα πολιτικό, ιδεολογικό, ηθικό αλλά και πολιτισμικό αντίπαλο δέος προς το δικτατορικό καθεστώς. Από την άλλη πλευρά, οι εμφανίσεις της κατηγορίας -ατομ/-συλλ, που υπολείπονται αριθμητικά (176 σε σύνολο 703, ποσοστό 25%), σε πολλές περιπτώσεις αφορούν γεγονότα που διαδραματίζονται στην Ελλάδα των συνταγματαρχών (πράξεις του καθεστώτος, αντιδικτατορικές δράσεις) ή σε, ενίοτε μακρινούς, εκτός παρόντος χρόνους.

Τέλος, συντριπτικά λιγότερες είναι οι εμφανίσεις της κατηγορίας +ατομ (87 από 703, ποσοστό 12%). Μέσω αυτών κατά κανόνα εκφράζονται οι προσωπικές αγωνίες της καθημερινότητας στην υπερορία αλλά και τα συναισθήματα απογοήτευσης για τη βραδεία εξέλιξη όσο και αβεβαιότητας για την τελική έκβαση της πολιτικής υπόθεσης. Η χαμηλή συχνότητα της ενδοσκοπικής αυτής κατηγορίας τεκμηριώνει ένα φαινόμενο του οποίου, καθώς φαίνεται, η συγγραφέας έχει συνείδηση: Όπως γράφει στον πρόλογο της έκδοσης, επικαλούμενη την έννοια του χρόνου: «Δεν υπήρχε πάντα χρόνος για εξομολογήσεις εις εαυτόν, συχνά ούτε και διάθεση...»¹⁸⁰.

4.5.3 Αμαλία Φλέμινγκ: Προσωπική Κατάθεση

Στο υποσώμα της Αμαλίας Φλέμινγκ (στο εξής ΑΦ), τα στατιστικά στοιχεία της καταγραφής του χρόνου αναφορικά με τους 9 όρους υπό μελέτη και σύμφωνα με τις δύο παραμέτρους που ορίστηκαν παρουσιάζονται στους πίνακες 12 και 13.

---

¹⁸⁰ Καραβία, 2007, σελ. 13.

	-αριθμ	+αριθμ	σύνολο
ημέρα/μέρα	114	157	271
ώρα	54	60	114
χρόνος	42	69	111
στιγμή	65	17	82
νύχτα	55	12	67
πρωί	27	34	61
μήνας	21	34	55
βράδυ	27	26	53
καιρός	2	46	48
Σύνολο	407 (47%)	455 (53%)	862

Πίνακας 12. Συχνότητα ουσιαστικών ως προς την παράμετρο παρουσίας αριθμητικού (Φλέμινγκ)

	-ατομ/-συλλ	+ατομ	+συλλ	σύνολο
ημέρα/μέρα	27	39	205	271
ώρα	11	14	89	114
χρόνος	30	10	71	111
στιγμή	10	8	64	82
νύχτα	15	8	44	67
πρωί	4	4	53	61
μήνας	17	9	29	55
βράδυ	1	4	48	53
καιρός	7	1	40	48
Σύνολο	122 (14%)	97 (11%)	643 (75%)	862

Πίνακας 13. Συχνότητα ουσιαστικών ως προς την παράμετρο ατομικού/συλλογικού (Φλέμινγκ)

4.5.3.1 ημέρα/μέρα

Το συχνότερο λήμμα στο κείμενο της ΑΦ είναι η *ημέρα/μέρα*, με 271 εμφανίσεις, και κατά κύριο λόγο ταυτίζεται με την έννοια του 24ώρου. Τα συγκεκριμένα που εμπίπτουν στην κατηγορία +αριθμ υπερέχουν ποσοτικά (157) εκείνων της κατηγορίας -αριθμ (114). Στη

δεύτερη περίπτωση, χρησιμοποιώντας τον όρο εντός πληθώρας στερεότυπων εκφράσεων προσδιορισμού του χρόνου (κάθε μέρα, την ίδια/άλλη μέρα, μέρα παρά μέρα, μέρα νύχτα, νύχτα μέρα, τέτοια/κάποια μέρα, πριν από λίγες μέρες, πριν από μέρες, λίγες μέρες πριν, την προηγούμενη/επόμενη μέρα, (λίγες) μέρες μετά/αργότερα, απ' τη μέρα εκείνη, τις περισσότερες μέρες, την πρώτη μέρα, θα 'ρθει η μέρα, όλη/εκείνη τη μέρα, όλη (τη) μέρα (και τη νύχτα), από μέρες, (για) πολλές/κάμποσες μέρες, για μέρες, τις επόμενες μέρες, μια μέρα, (από) τις μέρες εκείνες, τόσες μέρες, για άλλη μια μέρα, τους μήνες και τις μέρες, μέρα με τη μέρα, το τέλος της μέρας, κάποια μέρα, η μέρα αυτή, μέσα σε λίγες μέρες, από τη μια μέρα στην άλλη) καταγράφονται γεγονότα που αφορούν κατά κύριο λόγο τα εξής:

- την περίοδο κράτησης της ΑΦ στο ΕΑΤ-ΕΣΑ και τις μεθόδους ανάκρισής της, με έμφαση στις συνθήκες υγιεινής των κελιών και τις ψυχολογικές πιέσεις (η ΑΦ δεν υπέστη μεν σωματικά βασανιστήρια, καθότι ήταν διακεκριμένο πρόσωπο σχετιζόμενο με τη Μ. Βρετανία, ήταν όμως ήδη 55 ετών και έπασχε από διαβήτη, το οποίο την καθιστούσε σωματικά ευάλωτη):

(236) Αρχισε λέγοντάς μου κάτι που από τότε άκουγα **μέρα παρά μέρα** σχεδόν. Πώς ήταν δηλαδή τίμιος αξιωματικός και πατριώτης.¹⁸¹

(237) Συνέχιζε να λέει πως ήξεραν τι είχα κάνει και που είχα πάει **όλη τη μέρα** και τη νύχτα, μα ήθελαν να τους τα γράψω μόνη μου, να γράψω τι έκανα κάθε στιγμή της μέρας εκείνης, όχι γιατί θα 'χαν κανένα όφελος αφού τα ήξεραν όλα από πριν, μα γιατί έτσι ήθελαν. Ήταν διαταγή.

(238) Μου μίλησε για τα μαρτύρια που επρόκειτο να τραβήξω στο ΕΑΤ-ΕΣΑ κατά τις επόμενες **μέρες** ή βδομάδες της ανακρίσεως, μαρτύρια για τα οποία δεν είχα ιδέα, και για την τελική δικαστική απόφαση που θα μ' έστελνε για χρόνια στη φυλακή να σαπίσω.

(239) Το κατόλ που έκαιγε **μέρα** νύχτα είχε προσθέσει την ιδιαίτερη κακοσμία του στην αποφορά του καμινέ και στη μυρωδιά της μούχλας.

(240) Ύστερα από τη συχνή σχεδόν διάρροια και τις ανθυγιεινές συνθήκες ζωής τόσων **ημερών**, η αιμορραγία με είχε αποτελειώσει.

- το ιστορικό της δίκης και της φυλάκισής της στον Κορυδαλλό σε γυναικεία πτέρυγα ποινικών μετά την καταδίκη της:

---

¹⁸¹ Αναφέρεται στον Θεόδωρο Θεοφιλογιαννάκο, αξιωματικό του στρατού ξηράς, διοικητή του ΕΑΤ-ΕΣΑ την εποχή της σύλληψης της Αμαλίας Φλέμινγκ και κύριο ανακριτή της.

(241) Μπορούσα να πίνω όσο νερό ήθελα και να σβήνω το ηλεκτρικό και ν' αναπνέω καθαρό αέρα. Δεν θα ήμουν κλεισμένη όλη **μέρα**. Δεν θα έπρεπε να υφίσταμαι τις φωνές του Θεοφιλογιαννάκου. Τι πείραζε στο κάτω κάτω που ήμουν με κοινούς εγκληματίες;

- τα γεγονότα μετά την απελευθέρωση της ΑΦ, περιλαμβανομένου του καρδιακού επεισοδίου που υπέστη ως συνέπεια των κακουχιών στο ΕΑΤ-ΕΣΑ:

(242) Από παντού κατέφθαναν λουλούδια, και συνέχιζαν να καταφθάνουν για **μέρες**, μια ανθοδέσμη το λεπτό πάνω κάτω, ενώ οι ασφαλίτες απ' το απέναντι πεζοδρόμιο παρακολουθούσαν την έκρηξη αυτή της λαϊκής συγκινήσεως με επαγγελματικό μίσος.

(243) Ήξερα πως ό,τι θα έλεγα τις **μέρες** εκείνες θα δημοσιευόταν με κάθε λεπτομέρεια και ένιωθα πως ήταν καθήκον μου να μιλήσω, όσο και να μου στοίχιζε αργότερα.

(244) Τα κλινικά συμπτώματα που παρουσίαζα μ' έκαναν να φοβάμαι πως θα έμεινα για κάμποσες **μέρες** στο κρεβάτι.

- τη δράση του Αλέξανδρου Παναγούλη και τις συνέπειές της, περιλαμβανομένης της σύλληψης των γονέων του:

(245) Την Αθηνά Παναγούλη την έριξαν σ' ένα υπόγειο κελί του αστυνομικού τμήματος Γλυφάδας. Τον άντρα της τον πήραν στο αστυνομικό τμήμα Πετρούπολεως, όπου ύστερα από λίγες **μέρες** έπαθε εγκεφαλική αιμορραγία.

(246) Το νερό τού το φέρνουν σε κανατάκια και πολλές φορές τον αφήναν χωρίς νερό για **μέρες**, έτσι που η τρύπα του απόπατου γεμίζει και η βρώμα είναι τέτοια που ως κι οι φρουροί δεν μπορούν να σταθούν κοντά στην τρύπα της κατασκοπίας.

- τα πρόσωπα και γεγονότα που σχετίζονται με την (εντέλει αποτυχημένη) οργάνωση της απόδρασης του Αλέξανδρου Παναγούλη

(247) Ο Κώστας¹⁸² ήρθε ξανά να με δει την ίδια **μέρα**. Του είπα πώς είχα εξασφαλίσει ένα αυτοκίνητο. Συμφωνήσαμε πώς και οι δυο δραπέτες έπρεπε να κρυφτούν στο ίδιο σπίτι.

(280) Τη **μέρα** πριν απ' τη δραπέτευση, θα έδινε στον Παναγούλη μια λίμα για να κόψει τις μπάρες στο παράθυρο του κελιού.

---

¹⁸² Πρόκειται για τον Κώστα Ανδρουτσόπουλο, φίλο της Αμαλίας Φλέμινγκ και του Αλέξανδρου Παναγούλη, και συνεργό της στην οργάνωση της επιχείρησης απόδρασης του τελευταίου από τις φυλακές Μπογιατίου.

- τα ιστορικά γεγονότα που προηγήθηκαν του πραξικοπήματος καθώς και την επικρατούσα κατάσταση υπό το στρατιωτικό καθεστώς, με έμφαση στην καταστολή (βασανιστήρια, εκτοπίσεις, κοινωνικός αποκλεισμός):

(249) *Οι ίδιοι οι ξένοι πρέπει να 'χουν πια καταλάβει ότι δεν μπορούν να βασίζονται μιά συμμαχία στην καλή θέληση μιας ομάδας δουλικών αξιωματικών, ενώ αυξάνεται **μέρα με τη μέρα** η αγανάκτηση και το μίσος ενός ολόκληρου έθνους εναντίον του ΝΑΤΟ και της αμερικανικής διοικήσεως.*

(250) *Φάλαγγες λεωφορείων με φυλακισμένους έρχονταν από τα χωριά όλη τη μέρα.*

(251) *Περιγραφές βασανιστηρίων και δυστυχίας έφταναν στ' αυτιά μου κάθε **μέρα**.*

(252) *Διηγόταν πως όλη την **μέρα** έφερναν εκεί ανθρώπους από δεκαέξι μέχρι εβδομήντα ετών και τους έκαναν τα ίδια βασανιστήρια.*

(253) ***Μέρα** νύχτα μπαίνουν στα κελιά τους στρατιώτες, γρονθοκοπούσαν και κλωτσούσαν τους κρατούμενους και βροντούσαν τα κεφάλια τους στον τοίχο ή στο τσιμεντένιο δάπεδο.*

- τους ευσεβείς πόθους της για την έκβαση της πολιτικής υπόθεσης:

(254) *Θα 'ρθει η **μέρα** που θα γελάμε διαβάζοντάς τους πάλι, χωρίς πια να νιώθουμε την ντροπή ότι αυτός ο άνθρωπος μας κυβερνά όπως θέλει.*

Η συγγραφέας προσφέρει, επίσης, το απόσταγμα της εμπειρίας της κράτησής της προς πληροφόρηση των δυνάμει εμπλεκόμενων στον αντιδικτατορικό αγώνα σε περίπτωση που συλληφθούν και ανακριθούν:

(255) *Θέλω να τους προσφέρω τη βοήθεια της πείρας μου. Ας καταλάβουν λοιπόν καλά τι μου είπε ο Θεοφιλογιαννάκος εκείνη τη **μέρα**, και να μη φοβηθούν όταν έρθει η σειρά τους και τους κατηγορήσει η ΕΣΑ για πολύ περισσότερα πράγματα απ' όσα έκαναν. Τούτο συνήθως σημαίνει ότι οι ανακριτές δεν ξέρουν τίποτα ή πολύ λίγα, και προσπαθούν να δημιουργήσουν πανικό στον κρατούμενο απαγγέλλοντάς του πολύ βαρύτερες κατηγορίες ώστε να τον αναγκάσουν να ομολογήσει τις μικροπαραβάσεις που έχει κάνει. «Όχι, δεν έβαλα τη βόμβα. Έδωσα μόνο ένα φυλλάδιο σε κάποιον». Αυτό θέλουν να τους πεις. Ας γνωρίζουν ότι όσα τους λένε οι ανακριτές είναι τις περισσότερες φορές παγίδες και μπλόφες.*

Από την άλλη πλευρά, οι εμφανίσεις που εμπίπτουν στην κατηγορία +αριθμ, οι οποίες υπερσχούν ποσοτικά (157 σε σύνολο 271), αναφέρονται κυρίως σε επί μέρους διαστήματα

24ώρων κατά τη διάρκεια της κράτησης της ΑΦ ή σε γεγονότα προ και μετά αυτής, επίσης σε συμβάντα που αφορούν άλλους αντιδικτατορικούς αγωνιστές, καθώς και σε ιστορικά στοιχεία για την εποχή. Η χρήση του εικοσιτετραώρου ως βασικής μονάδας μέτρησης του χρόνου είναι ιδιαίτερα συστηματική στο πλαίσιο της κράτησης της συγγραφέως και απαντά σε πληθώρα σχετικών αναφορών όπως για το συνολικό διάστημά της, τις μεθόδους ανάκρισης, τις συνθήκες διαβίωσης, τις σωματικές και ψυχολογικές συνέπειες, τα γεγονότα μετά τη μεταφορά της στη γυναικεία πτέρυγα των φυλακών Κορυδαλλού κ.λπ.:

(256) *Το κελί όπου με οδήγησαν, κι όπου θα έμενα τριάντα μία μέρες, ως την πρώτη του Οκτώβρη, ήταν κάπου ένα και σαράντα πλάτος και δύο είκοσι μήκος. Το πάτωμα ήταν τσιμέντο. Οι τοίχοι ήταν βρώμικοι και υγροί και σκεπασμένοι, κυριολεκτικά, με ψόφια κουνούπια.*

(257) *Ο Θεοφιλογιαννάκος είχε πει ότι θα με στείλει σπίτι μου σε δυό **μέρες**, μα μόνο αν του πω λίγα πραγματάκια.*

(258) *Πέστε του, πέστε του, κάνετε απεργία πείνης; - Όχι, είπα. Δεν έκανα απεργία πείνης, μα δεν έτρωγα. Δεν μπορούσα να φάω για δέκα **μέρες** πάνω κάτω, -Γιατί; - Απ' τη φρίκη της ανακρίσεως, είπα.*

(259) *Ήταν η τρίτη σωματική έρευνα μέσα σε πέντε **μέρες**, και κάθε φορά μ' ενοχλούσε αφάνταστα. Ακόμα περισσότερο κι από το κελί μου έδινε αυτή την αίσθηση ότι μου στερούν την ελευθερία, ότι είμαι σκλάβο, ότι δεν εξουσιάζω ούτε τον εαυτό μου ούτε τα πράγματά μου.*

(260) *Είχα πείσει τον γιατρό μου πως απ' την απλυσιά θα πάθαινα μόλυνση, κι έτσι την όγδοη **μέρα** μου στην φυλακή έκανα το πρώτο μου ντους.*

(261) *Η υγεία μου είχε φυσικά επιδεινωθεί πολύ στο διάστημα των απαίσιων τριάντα δύο **ημερών** στο ΕΑΤ-ΕΣΑ.*

(262) *Στο κελί της Κάτιας είδαμε πρώτη φορά εφημερίδες η Αθηνά κι εγώ, ύστερα από τριάντα δύο **μέρες**.*

Η ΑΦ αναφέρει, επίσης, επαναλαμβανόμενες προσπάθειες του ανακριτή της να την προσεταιριστεί για λογαριασμό του καθεστώτος, προφανώς εξαιτίας της διεθνούς αναγνωρισιμότητας και του κύρους της, αλλά και της κοινωνικής της θέσης (κατέχει αγγλικό τίτλο ευγενείας):

(263) *Νομίζω ήταν η πέμπτη ή έκτη **μέρα** της κρατήσεώς μου που ο Θεοφιλογιαννάκος μου έκανε για πρώτη φορά προσφορά να γίνω υπουργός της κυβερνήσεως.*

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στις εμφανίσεις του όρου *ημέρα/μέρα* που εμπίπτουν στην κατηγορία +αριθμ συχνά συνυπάρχει κάποιο λεξικό στοιχείο που δηλώνει επιστημική τροπικότητα, δηλώνοντας μερική απώλεια της αίσθησης του ακριβούς χρόνου υπό συνθήκες κράτησης:

(264) *Ενιωθα κουρασμένη κι αδύνατη. Μέχρι εκείνη τη μέρα δεν είχα φάει σχεδόν τίποτα. Θα ήταν η όγδοη ή ένατη **μέρα**, ούτε ήξερα.*

Παρόμοιες πραγματώσεις του φαινομένου του κατ' εκτίμηση υπολογισμού του χρόνου σε συνθήκες κράτησης είναι: *την έβδομη, νομίζω, μέρα· θα είχαν περάσει δεκατέσσερις μέρες· θα ήταν, νομίζω, η όγδοη μέρα·* κ.λπ. Προσδιορισμός του χρόνου βάσει εικοσιτετραώρου με αριθμητικό εφαρμόζεται επίσης συστηματικά για να καταγραφεί με ακρίβεια αλλά και επίταση η διάρκεια των σωματικών βασανιστηρίων που υπέστησαν άλλοι αγωνιστές κατά του στρατιωτικού καθεστώτος:

(265) [...] *ο Παναγούλης κατηγορήσε τους φυλακές του, που τον είχαν στη διάθεσή τους για ογδόντα δύο **ημέρες**, ότι εφάρμοσαν επάνω του μεσαιωνικά βασανιστήρια.*

(266) *Το ξύλο συνεχίστηκε για πέντε **μέρες**, κι αφού ακόμα είχε αρχίσει να παρουσιάζει συμπτώματα εγκεφαλικής βλάβης. Μα μ' όλο το ξύλο, ο Φραγκιάς¹⁸³ δεν μίλησε.*

(267) *Λεπτομέρειες νέων βασανιστηρίων έφταναν συνεχώς στ' αυτιά μου. Για παράδειγμα: ορισμένοι από τους δυστυχημένους εκείνους που αρνιόνταν να μιλήσουν, να παραδεχθούν τις κατηγορίες ή να καταδώσουν φίλους, τους ανάγκαζαν να περπατούν γύρω γύρω στο κελί τους για έξι ή και επτά **μέρες** νύχτα **μέρα**, χωρίς διακοπή.*

(268) *Το μαρτύριό του κράτησε δεκαεφτά ώρες. «Μόνο δεκαεφτά ώρες», μου είπε¹⁸⁴, «γιατί είμαι γέρος και αδύνατος. Μα για τους νέους είναι κόλαση. Ήταν κάποιο παιδί εκεί, που ήταν η πέμπτη **μέρα** που το βασάνιζαν. Σε βασανίζουν όσο αντέχεις, όσο μόνο να μην πεθάνεις».*

(269) *Είχε¹⁸⁵ βασανίσει τον Νίκο Κωνσταντόπουλο¹⁸⁶, και ύστερα τον άφησε επτά μέρες χωρίς νερό.*

¹⁸³ Πρόκειται για τον συγγραφέα Ανδρέα Φραγκιά.

¹⁸⁴ Μη κατονομαζόμενος άνδρας, που αφηγήθηκε την ιστορία του στην Αμαλία Φλέμινγκ.

¹⁸⁵ Αναφέρεται στον Θεόδωρο Θεοφιλογιαννάκο.

¹⁸⁶ Νίκος Κωνσταντόπουλος, δικηγόρος και πολιτευτής της Αριστεράς, ήταν κατηγορούμενος στη δίκη της οργάνωσης *Δημοκρατική Άμυνα*. Για τη συγκεκριμένη δίκη, η Φλέμινγκ σημειώνει το εξής: «Εντυπωσιακός ήταν επίσης και ο κατάλογος των μαρτύρων υπερασπίσεως. Ανάμεσά τους ήταν και ο πρώην πρωθυπουργός, Παναγιώτης Κανελλόπουλος. Στα πρακτικά του αμερικανικού Κογκρέσου, όπου περιέχονται τα ονόματα των μαρτύρων, σημειώνεται ότι είναι σαν να βγαίνουν από κάποιο “Who is Who” της Αθήνας.»

Η αρίθμηση των ημερών χρησιμοποιείται και όταν ορίζονται εικοσιτετράωρα διαστήματα αναφορικά με την επαφή με άτομα εκτός κρατητηρίου, π.χ., στις περιπτώσεις ιδιαίτερης μεταχείρισης της ΑΚ λόγω της ιδιότητάς της ως χήρας του νομπελίστα Αλεξάντερ Φλέμινγκ και, εξ αυτού, της προνομιακής σχέσης της με το Ηνωμένο Βασίλειο, όπως στο παρακάτω χωρίο σχετικά με την επίσκεψη του Βρετανού προξένου στο ΕΑΤ-ΕΣΑ:

*(270) Τι θέλετε να σας φέρω; -Βιβλία, παρακαλώ, είπα. - Μπορώ να επισκεφθώ πάλι τη λαίδη Φλέμινγκ, σε δύο **μέρες**; ρώτησε ο πρόξενος. - Μα φυσικά, οπωσδήποτε, είπε ο Θεοφιλογιαννάκος. Ελάτε σε δυο μέρες.*

Αρίθμηση εικοσιτετράωρων απαντά και σε σχέση με τα καθέκαστα της εντέλει αποτυχημένης επιχείρησης απόδρασης του Αλέξανδρου Παναγούλη:

*(271) Ο δεκανέας ήθελε να βοηθήσει τον Παναγούλη να δραπετεύσει. Το πράγμα θα είχε γίνει κιόλας, μα χρειάστηκαν δέκα **μέρες** στον δεκανέα να βρει τη νέα διεύθυνση του Ανδρουτσόπουλου. έξω κόσμος:*

*(272) Αφού ορίστηκε το σημείο για τη συνάντηση, ο Μπεκάκος μας είπε πώς θα τηλεφωνήσει στον Ανδρουτσόπουλο δυό **μέρες** αργότερα για να ορίσει τη μέρα της απόδρασης.*

*(273) Η αλήθεια ήταν πως ο Στάικος είχε προδώσει το σχέδιο δύο μόνο **μέρες** πριν από την απόπειρα, και τότε μόνο γιατί τον είχαν ανακαλύψει.*

Ακριβείς ημερομηνίες στο συγκεκριμένο του όρου *ημέρα/μέρα* εμφανίζονται όταν πρόκειται για ιστορικά γεγονότα, περιλαμβανομένης της έναρξης της δίκης της ίδιας ή του Αλέξανδρου Παναγούλη:

*(274) **Ημέρα** του δημοψηφίσματος είχε ορισθεί η 29η Σεπτεμβρίου 1968.*

*(275) Αμέσως μετά ο Γεώργιος Παπανδρέου μεταφέρθηκε σε νοσοκομείο, και λίγες μέρες αργότερα στο σπίτι του. Από την πρώτη **μέρα** της σύλληψής του μέχρι τις 7 Οκτωβρίου του 1967, βρισκόταν σε απομόνωση.*

*(276) Η ΔΙΚΗ ΟΡΙΣΤΗΚΕ για τη Δευτέρα, 27 Σεπτεμβρίου. Τρεις **μέρες** πριν, στις 24, δώσαν την άδεια στην υπηρεσία μου να με δει για πρώτη φορά, καθώς και στον δικηγόρο μου να με επισκεφθεί «επισήμως».*

*(277) ΣΤΙΣ 4 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ, τη **μέρα** ύστερα από την κηδεία του Γεωργίου Παπανδρέου, άρχισε στο ειδικό στρατοδικείο η δίκη του Παναγούλη και δεκατεσσάρων άλλων συγκρατούμένων του.*

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στα χωρία του όρου *ημέρα/μέρα* της κατηγορίας +αριθμ έχουν συμπεριληφθεί και οι 18 εμφανίσεις της κατά βάσιν αοριστολογικής έκφρασης *μια μέρα* στο πλαίσιο της αφήγησης γεγονότων του παρελθόντος:

(278) *Μια μέρα ρώτησα τι ημερομηνία ήταν. Ήταν 19 Σεπτεμβρίου.*

Η συγκεκριμένη έκφραση χρησιμοποιείται από την ΑΦ και για υποθετικές προβολές στο μέλλον, ιδιαίτερα αναφορικά με τις συστηματικές ενέργειες του καθεστώτος που απέβλεπαν στην αποστέρηση του αντιδικτατορικού κινήματος από πραγματικά ή δυνάμει ηγετικά στελέχη μέσω της σύλληψής τους (279) ή της επιβολής, σε αυτά, μακροχρόνιων ποινών κάθειρξης (280):

(279) *Άλλων το έγκλημα ήταν ότι ήταν βουλευτές ή αρχηγοί ή ότι διέθεταν ευφυΐα, ζωτικότητα και φιλελευθερισμό και μπορούσαν να γίνουν αρχηγοί μια μέρα.*

(280) *«Γιατί οχτώ χρόνια για τον Κωνσταντόπουλο;¹⁸⁷» εκείνος απάντησε: «Γιατί είναι απ' αυτούς που μπορεί μια μέρα να γίνουν αρχηγοί.»*

Αναφορικά με την παράμετρο ατομικού συλλογικού, υπερτερούν ποσοτικά οι εμφανίσεις που εμπίπτουν στην κατηγορία +συλλ (205), με σχετικά λιγότερες αυτές της κατηγορίας +ατομ (39) και πολύ σπανιότερες αυτές της κατηγορίας -ατομ/-συλλ (27). Η πρώτη κατηγορία αφορά άτομα με τα οποία διαπλέκεται ο βίος της ΑΦ πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την κράτησή της, πρόσωπα του προδικτατορικού παρελθόντος (οι Εβραίοι συμπολίτες της Κατοχής, ο Αλεξάντερ Φλέμινγκ), καθώς και άτομα του μικροκόσμου του κρατητηρίου ΕΑΤ-ΕΣΑ (ανακριτές, αξιωματούχοι των αρχών καταστολής, δεσμοφύλακες, γιατροί, κρατούμενοι/βασανιζόμενοι, επισκέπτες) και των φυλακών Κορυδαλλού (συγκρατούμενες), του ευρύτερου πεδίου αντιδικτατορικής δράσης της (Παναγούλης, συνεργούς στην απόδρασή του, αγωνιστές κατά της δικτατορίας, θύματα καταστολής) αλλά και του κοινωνικού της κύκλου, που απαρτιζόταν από πρόσωπα ομόδοξα αναφορικά με την πολιτική κατάσταση:

(281) *Μια μέρα πήραν τ' αντρόγυνο και από τότε δεν μάθαμε τίποτα γι' αυτούς. Ξέραμε πώς ήταν Εβραίοι.*

(282) *Τα πράγματα όμως έγιναν αλλιώς. Από τη μέρα εκείνη, εκτός από ένα χρόνο, το 1952, στην Αθήνα, έμεινα στο πλευρό του τον υπόλοιπο χρόνο της ζωής του¹⁸⁸.*

¹⁸⁷ Πρόκειται για τον Νίκο Κωνσταντόπουλο. Ο διάλογος είναι μεταξύ του δικηγόρου του Ν. Κωνσταντόπουλου και του στρατοδίκη που προήδρευσε στη δίκη του.

¹⁸⁸ Αναφέρεται στον Σκότο βιολόγο Alexander Fleming, νομπελίστα, εφευρέτη της πενικιλίνης και σύζυγό της.

(283) Τον Σκέλτον¹⁸⁹ ήρθαν και τον είδαν την έβδομη μέρα, και την άλλη μέρα τον έβγαλαν. Ο αξιωματικός της ΕΣΑ το αρνήθηκε. Εγώ επέμενα γιατί και τον είχα ακούσει και τον είχα δει να φεύγει.

(284) Αφού ορίστηκε το σημείο για τη συνάντηση, ο Μπεκάκος¹⁹⁰ μας είπε πώς θα τηλεφωνήσει στον Ανδρουτσόπουλο δυό μέρες αργότερα για να ορίσει τη μέρα της απόδρασης.

(285) Όταν αισθάνθηκα έτσι απέναντι στον Μάλλιο¹⁹¹ και τον Μπάμπαλη, εκείνη τη μέρα πίστεψα πως ήμουν σε θέση να αντέξω πολλά. Είναι δύσκολο να καταλάβει κανείς πως δουλεύει το μυαλό ενός βασανιστή.

(286) Τώρα, τον Ανδρουτσόπουλο τον έδερναν δώδεκα μέρες και δώδεκα νύχτες. Το ήξερα αυτό κι είχα ακούσει προσωπικά τις φωνές του, δύο τουλάχιστον φορές.¹⁹²

(287) Απ' το φόβο μήπως μια μέρα μου πάρουν και τα βιβλία, είχα κρύψει ένα κάτω απ' το πάπλωμα.

Οι σχετικά σπανιότερες εμφανίσεις του όρου *ημέρα/μέρα* σε χωρία που εμπίπτουν στην κατηγορία +ατομ (39 σε σύνολο 271) εκφράζουν, στην πλειονότητά τους, την αίσθηση του χρονικού αποπροσανατολισμού που προξενείται από την κράτηση αλλά και αυτήν της αγαλλίασης μετά την απελευθέρωση:

(288) Το μυαλό μου μπερδευε ολοένα περισσότερο **ημέρες** και ημερομηνίες. Τόσο ελάχιστη ήταν η διαφορά απ' τη μια μέρα στην άλλη.

(289) Δεν ήξερα πια τι ώρα είναι ή ποια **μέρα** της εβδομάδος.

(290) Ήταν Τετάρτη πρωί -δεύτερη **μέρα** σ' αυτό το απαίσιο μέρος, μολονότι ο χρόνος μου είχε φανεί πολύ μακρύτερος.

(291) Στη ζωή μου δοκίμασα στιγμές μεγάλης ευτυχίας, μα μου φαίνεται πώς ποτέ μου δεν είχα τόσο πλήρη συνείδηση μιας τέτοιας έντονης και συμπακνωμένης χαράς σαν αυτή που ένιωσα εκείνη τη **μέρα**.

(292) Τρεις **μέρες** μετά την απόλυσή μου δοκίμασα μια πρόσθετη χαρά. Ανακάλυψα πώς απλώς γυρίζεις το χερούλι της πόρτας και η πόρτα ανοίγει.

---

¹⁸⁹ Πρόκειται για τον Τζον Σκέλτον, Αμερικανό φοιτητή, έναν εκ των συνεργών της Φλέμινγκ στην επιχείρηση απελευθέρωσης του Παναγούλη.

¹⁹⁰ Πρόκειται για τον Τάκη Μπεκάκο, φρουρό στις φυλακές Μπογιατίου, που είχε συμφωνήσει να βοηθήσει στην απόδραση του εκεί κρατούμενου Παναγούλη.

¹⁹¹ Πρόκειται για τον Ευάγγελο Μάλλιο, αξιωματικό της Αστυνομίας Πόλεων, διαβόητο βασανιστή του δικτατορικού καθεστώτος. Δολοφονήθηκε στις 15 Δεκεμβρίου 1976 από την *Επαναστατική Οργάνωση 17 Νοέμβρη*.

¹⁹² Πρόκειται για τον Κώστα Ανδρουτσόπουλο.

Ακόμα σπανιότερες είναι οι εμφανίσεις της κατηγορίας -ατομ/-συλλ (27 σε σύνολο 271), και κατά κανόνα αφορούν χρονικά σημεία και διάρκειες στη βάση 24ώρου που σχετίζονται αποκλεισμούς, συλλήψεις, πιέσεις και βασανιστήρια που επέβαλε το δικτατορικό καθεστώς σε διακεκριμένους πολιτικούς, αγωνιστές και αντιφρονούντες (Γεώργιος Παπανδρέου, Ανδρέας Φραγκιάς, Λευτέρης Βερυβάκης, Χρήστος Σαρτζετάκης, Αλέξανδρος Παναγούλης, Νίκος Κωνσταντόπουλος, Σάκης Καράγιωργας) αλλά και απλούς πολίτες:

(293) Όλοι οι φοιτητές που συνελήφθησαν στις μαζικές επιχειρήσεις των πρώτων ημερών μετά το πραξικόπημα αποκλείστηκαν για πάντα από τη φοιτητική ζωή.

4.5.3.2 ώρα

Το λήμμα *ώρα*, δεύτερο συχνότερο, στο κείμενο της ΑΦ, έχει 114 εμφανίσεις. Οι χρήσεις του πραγματώνουν σε γενικές γραμμές, τις σημασίες της ώρας του ωρολογίου, της χρονικής διάρκειας 60 λεπτών, της ασαφούς χρονικής διάρκειας με επίταση, και του χρονικού σημείου. Από το σύνολο των εμφανίσεων, οι 61 ανήκουν στην κατηγορία -αριθμ, ενώ οι 53 στην κατηγορία +αριθμ. Τα χωρία της δεύτερης κατηγορίας αφορούν στην πλειονότητά τους χρονικές διάρκειες, σε αριθμό ωρών, που αφορούν τις διαδικασίες ανάκρισης και πιέσεων στην ΑΦ αλλά και τα βασανιστήρια άλλων ατόμων, αλλά και των οργανωτικών διαδικασιών της επιχείρησης απελευθέρωσης του Παναγούλη:

(294) Ήταν εννιάμισι το βράδυ - έξι ώρες ανάκριση το πρωί και άλλες πέντε το βράδυ, κι άλλη μια ώρα απειλές ή μελιστάλαχτο ύφος από τον Θεοφιλογιαννάκο.

(295) Μήπως πριν από πέντε μέρες δεν είχα επί δώδεκα ώρες αρνηθεί όλες τις εναντίον μου κατηγορίες, εκ μέρους δήθεν τόσων προσώπων;

(296) Θα ήταν περασμένα μεσάνυχτα. Από σαράντα ώρες δεν είχα ξαπλώσει. Δεν είχα φάει τίποτα από είκοσι τέσσερις ώρες, μα δεν ένιωθα πείνα.

(297) Πάνω από δυο ώρες τώρα με ανέκριναν για βόμβες και για πρόσωπα που δεν ήξερα.

(298) Το παιδί που ανέφερα πριν ήταν φοιτητής. Αντεξε στα βασανιστήρια κάπου είκοσι ώρες. Ύστερα μίλησε. Κατέδωσε τον καλύτερο φίλο του.

(299) Εξαρτιόταν από το ποια μέρα θα ήταν φρουρός έξω από το κελί του Παναγούλη, από τις επτά ως τις εννιά το βράδυ, που ήταν και η καλύτερη ώρα γιατί ήταν σκοτάδι, και από το αν ο σκοπός στον πύργο ελέγχου ήταν πρόσωπο κατάλληλο.

Στα χωρία που πραγματώνουν την κατηγορία -αριθμ, μέσω σχετικής φρασεολογίας (πολλές ώρες, πολλή ώρα, αυτές τις ώρες, για την ώρα, ώρες μετά, (λίγες) ώρες αργότερα, αρκετές ώρες νωρίτερα/πριν, ορισμένη μέρα και ώρα, ύστερα από αρκετή ώρα, την τάδε ώρα, τι ώρα είναι, την ώρα εκείνη, για λίγη ώρα, ύστερα από λίγη ώρα, είχε/όταν έρθει η ώρα, από ώρα, ό,τι ώρα να 'ναι), δηλώνεται, συχνά επιτακτικά, η διάρκεια ανακρίσεων της ΑΦ ή κρατήσεων και βασανισμών άλλων προσώπων, οι διαδικασίες της επιχείρησης απελευθέρωσης του Αλέξανδρου Παναγούλη, καθώς και οι συνθήκες συναναστροφής με συγκατηγορούμενες στις φυλακές Κορυδαλλού:

(300) Ο Μπάμπαλης συνέχεια έλεγε πώς ανήκε στον ειδικό κλάδο για την εξάλειψη του κομμουνισμού. [...] Εγώ ήμουν κομμουνίστρια. Είχα επαφές με το διεθνές κομμουνιστικό δίκτυο. Συνέχιζε έτσι για **ώρα** ώσπου στο τέλος κουράστηκα και βαρέθηκα.

(301) Ύστερα ήρθε η σειρά του Πέτρου Μπάμπαλη, επίσης απ' την ασφάλεια. Ο Παναγούλης, τον κατηγορήσε σαν ειδικό στη φάλαγγα. Την ειδικότητά του αυτή, είπε ο Παναγούλης, την ασκούσε πάνω του πολλές **ώρες**, κάθε μέρα, για πάρα πολλές μέρες, με αποτέλεσμα να του καταστρέφει τη φτέρνα.

(302) Το άλλο απάνθρωπο ήταν η απόλυτη απομόνωση των κομμουνιστών καταδίκων «του κοινού ποινικού δικαίου». Δεν επιτρεπόταν ούτε λέξη ν' ανταλλάζουμε ούτε καλημέρα [...] κάθε φορά που κατεβαίναμε [...] στην αυλή όπου μας έβγαζαν για λίγη **ώρα**.

Αναφορικά με την παράμετρο του ατομικού/συλλογικού, υπερτερούν ποσοτικά οι εμφανίσεις εμπίπτουν στην κατηγορία +συλλ (89 σε σύνολο 114), με αισθητά λιγότερες αυτές της κατηγορίας +ατομ (14) και ακόμα σπανιότερες αυτές της κατηγορίας -ατομ/-συλλ (11). Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει κυρίως αναφορές στις ανακρίσεις που η συγγραφέας υπέστη στο ΕΑΤ-ΕΣΑ, στις συνεννοήσεις της με τους συνεργούς της στην οργάνωση της απόδρασης του Παναγούλη, σε αφηγήσεις βασανιστηρίων τρίτων προσώπων των οποίων έγινε αποδέκτρια, στη διάδρασή της με τις συγκρατούμενες στις φυλακές Κορυδαλλού (βλ. παραδείγματα ανωτέρω), τη συνεργασία της με αντιστασιακούς ασυρματιστές (παράδειγμα X) κατά τη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής:

(303) Για το λόγο αυτό μας είχαν ανάγκη, γιατί χρειάζονταν σπίτια να τους στεγάσουν την **ώρα** της μετάδοσης και ανάμεσα στις μεταδόσεις.

Οι σχετικά σπανιότερες εμφανίσεις του όρου *ώρα* που εμπίπτουν στην κατηγορία +ατομ (14 σε σύνολο 114) αναφέρονται στην πλειονότητά τους στις συνέπειες της κράτησής

της στην υγεία και την ψυχολογία της (μολύνσεις, αφυδάτωση, ανορεξία, έλλειψη ύπνου, χρονικός αποπροσανατολισμός):

(304) Από σαράντα ώρες δεν είχα ζαπλώσει. Δεν είχα φάει τίποτα από είκοσι τέσσερις ώρες, μα δεν ένιωθα πείνα.

(305) Τη διαδέχτηκε κυστίτιδα. Κάθε λεπτό αισθανόμουν επειγόντως την ανάγκη να ουρήσω. Έβγαζα σταγόνες αίμα. Αργότερα άρχισαν κι αυτές να αραιώνουν. Ηρεμούσα για ένα τέταρτο ή μισή ώρα.

(306) Το ρολόι μου είχε σταματήσει και δεν ήξερα τι ώρα ήταν.

(307) Υποθέτω πως η στέρηση νερού απ' τον οργανισμό μου είχε αρχίσει πριν από σαράντα οκτώ ώρες και τελείωσε πριν από είκοσι τέσσερις μου είχε προκαλέσει αιμορραγία.

(308) Το πρωί στις 12 Νοεμβρίου αισθάνθηκα έναν πόνο σαν να 'χα στηθάγχη, Κράτησε παραπάνω από ώρα, μα είπα πώς ήταν από νεύρα.

(309) Το βράδυ, παρ' όλα τα καταπραϊντικά κι άλλα φάρμακα, επί τέσσερις ώρες έπλεα στον ιδρώτα και είχα εκατόν πενήντα σφυγμούς το λεπτό.

Ακόμα σπανιότερες είναι οι εμφανίσεις της κατηγορίας -ατομ/-συλλ (11 σε σύνολο 114), και κατά κανόνα αφορούν τη διάρκεια κρατήσεων και βασανισμών αντιδικτατορικών αγωνιστών και αντιφρονούντων, αλλά και της δράσης τους, όπως το παρακάτω χωρίο, που αφορά τις δολιοφθορές που διενεργούσε ο Σάκης Καραγιώργας, μέλος της αντιδικτατορικής οργάνωσης *Δημοκρατική Άμυνα*:

(310) Τις βόμβες αυτές τοποθετούσε με τη βοήθεια φίλων του σε μέρη και σε ώρες τέτοιες, ώστε να μην υπάρχει κίνδυνος να προκαλέσουν θύματα.

Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν και οι επανειλημμένες επικρίσεις της ΑΦ σχετικά με τη διαχείριση του στρατιωτικού καθεστώτος από τον τότε βασιλιά Κωνσταντίνο Β', ιδίως τη σχετική σπουδή του να το αποδεχθεί (311), καθώς και τις βραχύβιες και ατυχείς προσπάθειες εναντίωσής του σε αυτό (312):

(311) Ο νεαρός βασιλιάς είχε παραδεχθεί τη χούντα ύστερα από λίγες ώρες αντίστασης, ελπίζοντας ότι τελικά η νέα αυτή κατάσταση θα του ήταν ωφέλιμη.

(312) Όπως και η αντίστασή του στην εγκαθίδρυση της στρατιωτικής δικτατορίας την 21η Απριλίου, έτσι και αυτή η προσπάθειά¹⁹³ του βάσταξε ελάχιστες ώρες μόνο.

4.5.3.3 χρόνος

Το λήμμα χρόνος, τρίτο συχνότερο έχει 111 εμφανίσεις, οι οποίες πραγματώνουν δύο κυρίως σημασίες, τη γενική έννοια του χρόνου (δεν θέλω να σπαταλώ τον πολύτιμο χρόνο του), και τις σημασίες «έτος» (ύστερα από πολλά χρόνια τέτοιου αγώνα), «εποχή»/«περίοδος» (από τα εφηβικά μου χρόνια) και «ηλικία» (ήταν είκοσι χρόνων). Η πλειονότητα των εμφανίσεων (69) εμπίπτουν στην κατηγορία +αριθμ, ενώ σημαντικά λιγότερες (42) αυτές της κατηγορίας '-αριθμ. Σχετικά με την πρώτη κατηγορία, τα αριθμητικά αναφέρονται σε μετρήσεις διάρκειας σε έτη. Αυτά αφορούν σε μεγάλο βαθμό τις ποινές κάθειρξης που επιβλήθηκαν κατά τις δίκες αντιφρονούντων ή αντιδικτατορικών αγωνιστών συμπεριλαμβανομένης της ΑΦ, καθώς και τα μακρά διαστήματα τιμωριών κατά την κράτηση ή τις κρατήσεις χωρίς δίκη, στοιχεία τα οποία η συγγραφέας καταγράφει με λεπτομέρεια και σχολαστικότητα, συχνά εστιάζοντας στην έλλειψη αναλογικότητας μεταξύ της ποινής και του «παραπτώματος» (316):

(313) Στις 19 Νοεμβρίου 1968, δημοσιεύτηκε η απόφαση. Ο Παναγούλης καταδικάστηκε δις εις θάνατον και σε δεκαοχτώ χρόνια φυλάκιση. Ο Βερυβάκης καταδικάστηκε σε ισόβια δεσμά. Οι υπόλοιποι ως εξής: Κλωνιζάκης, είκοσι τέσσερα χρόνια φυλάκιση. Λεκανίδης, είκοσι τρία χρόνια φυλάκιση, Ζαμπέλης, δεκαοχτώ χρόνια φυλάκιση. Αβράμης, δεκαέξι χρόνια φυλάκιση. Ελευθεριάδης, δεκαοχτώ χρόνια φυλάκιση. Γιώτας, δέκα χρόνια φυλάκιση, και Βαλασσέλης, δύομισι χρόνια φυλάκιση.

(314) Με κατεδίκαζαν δεκαέξι μήνες. Οι τέσσερις μήνες πέρα από τον ένα χρόνο σήμαιναν πώς δεν θα μου έδιναν αναστολή, μα πώς έπρεπε να εκτίσω την ποινή, κι επομένως δεν θα πήγαινα σπίτι μου παρά στη φυλακή.

(315) Κι όλοι οι άλλοι, είπα, που έχετε στη φυλακή πάνω από χρόνο χωρίς δίκη, κι αλλάζετε τις κατηγορίες απ' τη μια μέρα στην άλλη;

(316) Δέκα, δεκαπέντε, είκοσι και πάνω χρόνια φυλάκιση για διανομή προκηρύξεων ή για μεταφράσεις άρθρων από ξένες εφημερίδες.

(317) Όταν ο Αλέκος άκουσε να γίνεται λόγος για τα κλουβιά των κρατουμένων στο Βιετνάμ, έστειλε λαθραία από το κελί του ένα γράμμα προς την αμερικανική Γερουσία, ζητώντας σαν χάρη να του στείλουν ένα τέτοιο κλουβί που σίγουρα θα ήταν πιο υγιεινό από εκείνο όπου τον είχαν. Τέσσερα χρόνια δεν του επέτρεψαν να βγει απ' το κελί του.

¹⁹³ Αναφορά στο αποτυχημένο αντικίνημα του Κωνσταντίνου Β στις 13 Δεκεμβρίου 1967.

Αριθμοί ετών απαντούν επίσης στους διαλόγους της ΑΦ με τους ανακριτές της, εστιάζοντας τόσο στις προσπάθειες εκμείευσης πληροφορίας ή νουθεσίας εκ μέρους των ανακριτών, όσο και στις δικές της σθεναρές αποκρίσεις:

(318) *Η πραγματική ανάκριση άρχιζε: - Ξέρεις τον Χ; - Ναι, τον ξέρω. - Πώς τον γνώρισες; - Τον γνωρίζω εδώ και σαράντα χρόνια. Ανήκαμε και οι δυο σ' ένα εκδρομικό σωματείο.*

(319) *Γιατί δεν μας βοηθάτε; Πέντε χρόνια δεν κάνουν τίποτα άλλο παρά να μας πολεμάνε. Σταματήστε, ελάτε με το μέρος μας, βοηθήστε μας να τα κάνουμε όλα όπως σας αρέσει εσάς.*

(320) *Φέρατε την Ελλάδα πενήντα χρόνια πίσω. Καταστρέψατε τη χώρα. Δεν σας μισώ. Σας λυπάμαι. Από δεκαπέντε χρόνων μπήκατε σε στρατιωτική σχολή, και να πώς βγήκατε.*

Η ΑΦ αναφέρεται επίσης, με αριθμούς ετών, σε μακρά διαστήματα πριν από την εγκαθίδρυση της δικτατορίας, κατά τα οποία ο κρατικός μηχανισμός διενεργούσε παρακολουθήσεις και καταγραφές των φρονημάτων των πολιτών καθώς και αποκλεισμούς μερίδας αυτών από κρατικές θέσεις, ενέργειες οι οποίες, κατά τη συγγραφέα, προετοίμασαν το έδαφος για την πολιτειακή εκτροπή της 21^{ης} Απριλίου:

(321) *Άλλους τους παίρναν στα αστυνομικά τμήματα και τους σπάζαν στο ξύλο. Το έγκλημά τους ήταν ότι είχαν φακέλους στην ασφάλεια, φακέλους καμιά φορά τριάντα χρόνων, που λέγαν ότι όταν ήταν δεκαπέντε χρόνων ή δεκαοχτώ ή είκοσι, οι περισσότεροι, οι άνθρωποι αυτοί ήταν «αριστεροί».*

(322) *Όμως η διοίκηση και ιδιαίτερα ο στρατός που είχε επανειλημμένα εκκαθαρισθεί τα τελευταία είκοσι πέντε χρόνια από τα δημοκρατικά στοιχεία, βρισκόταν στα χέρια της Δεξιάς, και μάλιστα οι θέσεις-κλειδιά στα χέρια της άκρας Δεξιάς -σε πολλές περιπτώσεις στα χέρια ανθρώπων που, είτε ενσυνείδητα είτε όχι, ήσαν όργανα ξένων επιρροών.*

Η συγγραφέας κάνει επίσης επανειλημμένες αναφορές στη μικρή ηλικία ατόμων που εκτίουν ποινές φυλάκισης είτε για πολιτικούς είτε για ποινικούς λόγους:

(323) *Του άντρα της, που ήταν είκοσι δύο ετών, του βάλανε δώδεκα χρόνια φυλακή και τα έκανε στις φυλακές της Κερκύρας, απ' τις χειρότερες στην Ελλάδα.*

(324) *Η Μόνα, είκοσι χρόνων ένα όμορφο κορίτσι από το Λίβανο που είχε συλληφθεί για χασίσι, και η Τζο, ίσως ένα χρόνο μεγαλύτερη, Αμερικάνα, που της είχαν βρει κι αυτής χασίσι.*

Αριθμοί ετών καταγράφονται επίσης σε αναφορές για την προσωπική της ζωή και δραστηριότητα προδικτατορικά, όπως την αντιστασιακή δράση της κατά τη γερμανική Κατοχή και τον βραχύ κοινό βίο της με τον Αλεξάντερ Φλέμινγκ:

(325) *Πριν από τριάντα **χρόνια** άρχισα την αντιφασιστική μου δράση, βοηθώντας τις οικογένειες των στρατιωτών μας που πολεμούσαν στην Αλβανία.*

(326) *Ήταν τον πρώτο χρόνο της ναζιστικής κατοχής, όταν συνέλαβαν τον άντρα μου κι εμένα.*

(327) *Στις 9 Απριλίου του 1953 παντρεύτηκα τον Αλέξανδρο Φλέμινγκ, που πέθανε ξαφνικά στις 1 Μαρτίου του 1955. Τα δυό αυτά χρόνια ήταν τα μόνα, από το 1946 και μετά, που δεν αισθανόμουν τόσο βαθιά την έλλειψη της Ελλάδας.*

(328) *Για τρία χρόνια, ύστερα από τον αιφνίδιο θάνατο του συζύγου μου, έκανα ελάχιστη, σχεδόν καθόλου εργαστηριακή έρευνα.*

Διάρκειες σε έτη δίνονται επίσης κατά την καταγραφή πληροφοριών ιστορικού χαρακτήρα:

(329) *Πριν από πέντε χρόνια, στις 3 Νοεμβρίου του 1963, ο Γεώργιος Παπανδρέου είχε νικήσει στις Εκλογές.*

Οι εμφανίσεις του όρου *χρόνος* που εμπίπτουν στην κατηγορία -αριθμ (42 σε σύνολο 111), μέσω σχετικής φρασεολογίας (*όλα αυτά τα χρόνια, τον υπόλοιπο χρόνο, πολλά/κάμποσα/λίγα χρόνια, στα χρόνια..., από χρόνια, τα χρόνια αυτά, εκείνο το χρόνο, χρόνια πίσω, για χρόνια, πριν από χρόνια, ολόκληρο το χρόνο, τα νεανικά/εφηβικά μου χρόνια, ύστερα από τόσα χρόνια, από τα χρόνια που..., εκτός τόπου και χρόνου*), καταγράφουν στοιχεία του βίου της ΑΦ ή τρίτων ατόμων κατά τα προδικτατορικά χρόνια, ιδίως σε σχέση με τις συναναστροφές και συνεργασίες της, τον γάμο της, τους τόπους διαμονής της κ.λπ., συνθέτοντας ένα είδος βιογραφικού της, από το οποίο αναδύονται τα πιστεύω της και η γενικότερη στάση ζωής της, καθώς και ο κοινωνικός κύκλος στον οποίο κινούνταν:

(330) *Ξέρετε τον Τάκη Τουλούπα;¹⁹⁴ -Ναι, από **χρόνια**. Από την Κατοχή. -Τι άνθρωπος είναι; -Κι αυτός θαυμάσιος άνθρωπος. Ηρωας της Αντίστασης στα **χρόνια** της γερμανικής κατοχής.*

(331) *Πώς και πού είχα γνωρίσει τον Ανδρουτσόπουλο; Τον είχα γνωρίσει εδώ και **χρόνια** στο Καστρί, στο σπίτι του πρωθυπουργού, του Γεωργίου Παπανδρέου.*

¹⁹⁴ Πρόκειται για τον δικηγόρο Τάκη Τουλούπα, σύζυγο της αρχαιολόγου Εύης Στασινοπούλου-Τουλούπα.

(332) Όλος μου ο **χρόνος** ήταν αφιερωμένος στη συγκέντρωση υλικού για την συγγραφή της βιογραφίας του και στο να βοηθήσω τον Αντρέ Μωρουά να τη γράψει. Τα **χρόνια** αυτά δεν πήγα στην Ελλάδα, μα μόλις τέλειωσε η βιογραφία άρχισα πάλι να πηγαίνω, και με τον καιρό έμενα ολοένα περισσότερο.

(333) Έτσι βεβαιώθηκα ότι η Αθήνα ήταν το μόνο μέρος όπου ήθελα να ζήσω, ότι ανήκα εκεί, ότι παρ' όλα τα **χρόνια** που έζησα στην Αγγλία, παρ' όλη την αγάπη μου για τους Άγγλους φίλους μου, είχα μείνει ολότελα Ελληνίδα.

(334) Αμερικανίδα φίλη μου, που επισκεπτόταν την Ελλάδα κάθε **χρόνο** και που συμεριζόταν τα αισθήματά μας εναντίον της χούντας, ήθελε να πάει στη Λευκάδα.

Αναφορικά με την παράμετρο ατομικού/συλλογικού, υπερτερούν ποσοτικά οι εμφανίσεις της κατηγορίας +συλλ (71), με σημαντικά λιγότερες αυτές της κατηγορίας -ατομ/-συλλ (30) και πολύ σπανιότερες αυτές της κατηγορίας +ατομ (10). Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν χωρία στα οποία καταγράφονται οι συνδιαλλαγές της με εκπροσώπους του καθεστώτος (ανακριτές κ.λπ., βλ. παραδείγματα ανωτέρω), το φιλανθρωπικό της έργο ή η αντιστασιακή της δράση, η σχέση της με άτομα τα οποία είχαν εμπλοκή στον αντιδικτατορικό αγώνα, ενώ απαντούν και επαναληπτικές αναφορές στον Αλεξάντερ Φλέμινγκ και τον τρόπο με τον οποίο η βραχεία συνύπαρξή τους και η κατοπινή του απουσία καθόρισε τη ζωή της συγγραφέως και τη σχέση της με την Ελλάδα:

(335) Από τη μέρα εκείνη, εκτός από ένα **χρόνο**, το 1952, στην Αθήνα, έμεινα στο πλευρό του τον υπόλοιπο χρόνο της ζωής του.

(336) Στις 9 Απριλίου του 1953 παντρεύτηκα τον Αλέξανδρο Φλέμινγκ, που πέθανε ξαφνικά στις 1 Μαρτίου του 1955. Τα δύο αυτά **χρόνια** ήταν τα μόνα, από το 1946 και μετά, που δεν αισθανόμουν τόσο βαθιά την έλλειψη της Ελλάδας.

(337) Για μένα, όσο ζούσα κοντά του, εκεί που ήταν ο άντρας μου ήταν κι η πατρίδα μου. Λίγα όμως **χρόνια** ύστερα από το θάνατό του η νοσταλγία για την Ελλάδα και ιδιαίτερα για την Αθήνα με έπνιξε.

(338) Για τρία **χρόνια**, ύστερα από τον αιφνίδιο θάνατο του συζύγου μου, έκανα ελάχιστη, σχεδόν καθόλου εργαστηριακή έρευνα. Όλος μου ο χρόνος ήταν αφιερωμένος στη συγκέντρωση υλικού για την συγγραφή της βιογραφίας του και στο να βοηθήσω τον Αντρέ Μωρουά να τη γράψει.

Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται αρκετά παραδείγματα που καταδεικνύουν την τάση της ΑΦ να συναρτά τον εαυτό της με το καταστασιακό περιβάλλον και τους συλλογικούς δρώντες, όπως η αυτοσυμπερίληψή της στη χορεία των αντιστασιακών που υπέστησαν συνέπειες λόγω της δράσης τους (339) ή η συνειδητοποίησή της αναφορικά με τα τρέχοντα

πολιτικά πράγματα (340), που, σύμφωνα με τα γραφόμενα, επήλθε καθυστερημένα λόγω της μακρόχρονης απουσίας της στο εξωτερικό:

(339) Αυτή ήταν η τυπική ιστορία για τους Έλληνες αγωνιστές στα χρόνια της Κατοχής, από την οποία δεν ξέφυγα ούτε εγώ. Μόνο που εγώ ήμουν απ' τους τυχερούς, γιατί δεν βασανίστηκα όπως τόσοι από τους φίλους μου.

(340) Έτσι ανακάλυπτα ξαφνικά ότι υπήρχαν πολιτικοί κρατούμενοι και ότι πολλοί απ' αυτούς βρίσκονταν στις φυλακές πάνω από δεκαοχτώ χρόνια.

Οι εμφανίσεις που εμπίπτουν στην κατηγορία -ατομ/-συλλ (30 από σύνολο 111) περιλαμβάνουν κατά κύριο λόγο καταγραφές ποινών κάθειρξης αντιφρονούντων και αντιδικτατορικών αγωνιστών (βλ. σχετικά παραδείγματα ανωτέρω), καθώς και αποσπάσματα από δύο επιστολές ενσωματωμένες στο κείμενο της ΑΦ: του φοιτητή Κώστα Γεωργάκη, που αυτοπυρπολήθηκε στη Γένοβα στις 29 Σεπτεμβρίου 1970 σε ένδειξη διαμαρτυρίας για το δικτατορικό καθεστώς, η οποία απευθυνόταν στον πατέρα του (341), και του Αλέξανδρου Παναγούλη, την οποία εξήγε λαθραία από τις φυλακές Μπογιατίου και στην οποία περιγράφονται οι απάνθρωπες συνθήκες κράτησης και μεταχείρισής του (342):

(341) Φίλησέ μου το χόμα της πατρίδας μας. Ύστερα από τρία χρόνια βίας, δεν αντέχω πια.

(342) Βρίσκομαι δύο χρόνια τώρα σε αυστηρή απομόνωση.

Οι λίγες εμφανίσεις που εμπίπτουν στην κατηγορία +ατομ (10 από σύνολο 111) καταγράφουν, μέσω της αναφοράς σε μακρά χρονικά διαστήματα, την σχέση της με την Ελλάδα, καθώς και τη γενικότερη στάση ζωής της σε επίπεδο ιδεών αλλά και πράξεων:

(343) Από τότε ως το 1967 περνούσα στην Ελλάδα εννέα ως δέκα μήνες το χρόνο και λογάριαζα πώς ήμουνα πιά κάτοικος της Αθήνας.

(344) Κι ο αγώνας αυτός μπορεί πουθενά να μην οδηγεί, μπορεί να είναι αυτοσκοπός, μα κι έτσι αξίζει. Ύστερα από πολλά χρόνια τέτοιου αγώνα, η σκέψη αυτή με ηρεμούσε και με ικανοποιούσε.

(345) Από τα χρόνια που άρχισα να νιώθω κάπως τον κόσμο και να σκέπτομαι, πίστευα ότι όλα είναι ζήτημα πνευματικής ελευθερίας και φωτισμού.

Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται και αναφορές στην αίσθηση διαστολής του χρόνου που προξενείται από την κράτηση:

(346) Ήταν Τετάρτη πρωί -δεύτερη μέρα σ' αυτό το απαίσιο μέρος, μολονότι ο χρόνος μου είχε φανεί πολύ μακρύτερος.

4.5.3.4 στιγμή

Το λήμμα *στιγμή*, τέταρτο συχνότερο, έχει 82 εμφανίσεις, εκ των οποίων υπερισχύουν αυτές που εμπίπτουν στην κατηγορία -αριθμ (65), ενώ μόνον 17 στην κατηγορία +αριθμ, όλες πραγματώνοντας την έκφραση *μια στιγμή* σε ποικίλες εκδοχές (*σε μια στιγμή, για μια στιγμή, (από) τη στιγμή που, από τη μια στιγμή στην άλλη*). Η μελέτη του συνόλου των εμφανίσεων (82), ανεξαρτήτως της ύπαρξης αριθμητικού στο συγκεκριμένο του όρου *στιγμή*, αναδεικνύει ένα αξιοσημείωτο γεγονός: οι 35 εξ αυτών (48%), δηλαδή σχεδόν οι μισές, αφορούν στιγμιότυπα από τη διάδραση της ΑΦ με τους ανακριτές της, πρωτίστως με τον Θεόδωρο Θεοφιλογιαννάκο. Μέσω αυτών των περιγραφών, η συγγραφέας δίνει μια εικόνα του τρόπου συμπεριφοράς κυρίως του συγκεκριμένου ατόμου αλλά και των συναδέλφων του, καταγράφει τις μεθόδους εκμαίευσης της πληροφορίας που εφαρμόζουν και τις πιέσεις που ασκούν στον ανακρινόμενο, ενώ αποπειράται και να εμβαθύνει στους χαρακτήρες τους και τα κίνητρά τους. Παρουσιάζει, επίσης, τις λεκτικές αλλά και ψυχολογικές αντιδράσεις της ίδιας στις ανακριτικές διαδικασίες, οι οποίες, όπως διαφαίνεται από τα παρακάτω αποσπάσματα και με το πλεονέκτημα της αναδρομικής εκτίμησης των γεγονότων από αυτήν, χαρακτηρίζονται από σχετική ψυχραιμία, αποστασιοποίηση και φιλοσοφική διάθεση, παρά, όπως η συγγραφέας επανειλημμένα σημειώνει, το μέγεθος των πιέσεων που υπέστη («τα τρομακτικά ηθικά μαρτύρια στα οποία με είχε υποβάλει», σ. 263).

Σύμφωνα με την ΑΦ, εφαρμόζονται ποικίλες μέθοδοι κάμψης του ανακρινόμενου, οι οποίες εναλλάσσονται κατά περίπτωση. Οι κυριότερες είναι:

- λεκτική επιθετικότητα και με υψηλό τόνο φωνής:

(347) Τα ουρλιαχτά του κι οι απειλές του δεν είχαν παρά ένα σκοπό, να με σπάσουν. Δεν είχε σκοπό να μου κάνει σωματικά βασανιστήρια, γιατί αυτό μπορεί να προκαλούσε μεγάλο σάλο, μα ήξερε άλλους τρόπους να με βασανίσει, που δεν αφήνουν σημάδια. Τη στιγμή εκείνη κατάλαβα ένα απ' τα κυριότερα χαρακτηριστικά του. Έπαιζε θέατρο. Πίσω απ' τ' άγρια εκείνα ουρλιαχτά και τις απειλές, ο Θεοφιλογιαννάκος ήταν ένας ηθοποιός που έπαιζε το ρόλο του.

(348) -Πέστε μου τ' όνομα, ούρλιαξε. Είμαι ανακριτής, πρέπει να μάθω αυτό το όνομα. [...] -Πώς να τους δικαιολογηθώ ότι μπορώ να αποσπάσω τα πάντα από τους άλλους, αλλά από σας τίποτα. [...] Τη στιγμή εκείνη συνειδητοποίησα

καλύτερα από ποτέ άλλοτε πώς μόνο μια δύναμη έχουν πάνω μας, μια και μόνο: να μας βασανίζουν. Χωρίς τις δαγκάνες του, ο Θεοφιλογιαννάκος, ο τρομερός Θεοφιλογιαννάκος δεν ήταν τίποτα. Κι ένιωσα λύπη για την απελπισία αυτού του ανθρώπου, για την απόγνωση του που δεν του επέτρεπαν να με βασανίσει.

- απότομες μεταπτώσεις διάθεσης του ανακριτή, εναλλαγές διπλωματίας και σκληρότητας:

(349) Για μια στιγμή ο Παπαφιλίππου άφησε τους καλούς τρόπους. Η φωνή του έγινε σκληρή.

- απειλές:

(350) Όλοι εδώ μέσα αναγκάζονται να μιλήσουν, συνέχισε. Χάνουν το ηθικό τους από τη στιγμή που περνάνε την πύλη. Μην ελπίζετε να είσατε εξαίρεση.

(351) -Προσέξτε, είπε, πιέζομαι πολύ να χρησιμοποιήσω άλλες μεθόδους μαζί σας. Μπορεί και να το κάνω. – Να το κάνετε! είπα, και τη στιγμή εκείνη ήμουν τόσο θυμωμένη που ένιωθα ικανή να αντιμετωπίσω οποιοδήποτε βασανιστήριο.

- ικανοποίηση ή μη μιας ζωτικής ανάγκης του ανακρινόμενου (π.χ. το νερό για διαβητικό άτομο, όπως η ΑΦ):

(352) Το στόμα μου γινόταν ολοένα πιο στεγνό, και μπορεί να νόμιζε πώς φοβόμουν. -Μπορώ, παρακαλώ, να έχω ένα ποτήρι νερό; Το ζύγισε για μια στιγμή, κοιτάζοντας με σκεπτικά. Πιστεύω πώς αντιλήφθηκε τι λαμπρό όπλο κρατούσε εναντίον μου, μα ήταν πολύ νωρίς ακόμα για να το χρησιμοποιήσει. - Ναι, βεβαίως, είπε τέλος.

- ψεύδος ή/και ηθικός εκβιασμός:

(353) Ύστερα είπε: Ξέρετε τι κάνουμε εμείς τους εχθρούς μας; Γεμίζουμε με προσοχή ένα σάκο ακαθαρσίες κι ύστερα τον αδειάζουμε πάνω τους, όταν νομίσουμε πως ήρθε η κατάλληλη στιγμή. Περιμένετε και θα δείτε τι θα 'ναι αύριο στις εφημερίδες. Ένιωσα την καρδιά μου να παγώνει. Η συκοφαντία είναι όπλο τρομερό, και είναι ακόμα φοβερότερο όταν ο συκοφάντης είναι τέλεια αδέσμευτος απ' την αλήθεια όσον αφορά το θύμα του.

(354) Τότε, αν δεχθείτε να πάμε ένα βράδυ σ' ένα εστιατόριο, εσείς, ο Τουλούπας και η γυναίκα του, κι εγώ και η γυναίκα μου, θα διατάξω να τον απολύσουν αυτή τη στιγμή.

- απόπειρα εξαγοράς του ανακρινόμενου:

(355) *Ενδιαφέρεστε για το καλό των ανθρώπων, δεν είναι έτσι; [...] Πάρτε το υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας. Για μια στιγμή έμεινα άφωνη. Ύστερα είπα: - Όχι, ευχαριστώ.*

- άσκηση επιβολής για ασήμαντα ζητήματα:

(356) *Ξαφνικά ο Θεοφιλογιαννάκος βρόντηξε τη γροθιά του στο γραφείο. – Απ' αυτή τη στιγμή θα μιλάτε μόνο ελληνικά, διέταξε.*

- σπορά διχόνοιας μεταξύ συγκρατούμενων στη βάση ψεύδους

(357) *Τη στιγμή εκείνη ο Θεοφιλογιαννάκος έκανε μια από τις καλύτερες θεατρικές του επιδείξεις. Σηκώθηκε και πήγε προς τους δύο νεαρούς κρατούμενους κι άρχισε να φωνάζει: - Είναι πλούσια, θα γλιτώσει. Εσείς θα σαπίσετε στη φυλακή. Εσάς κατηγορεί για όλα.*

κ.ο.κ.

Η χρήση του όρου *στιγμή* στο πλαίσιο των παραπάνω αλλά και των υπολοίπων αφηγούμενων διαδράσεων της συγγραφέως με τους ανακριτές φαίνεται να εξυπηρετεί την έκφραση της έννοιας του αιφνιδίου, τόσο σε επίπεδο δράσης του ανακριτή όσο και λεκτικής και ψυχολογικής αντίδρασης της συγγραφέως

Αναφορικά με την παράμετρο ατομικού/συλλογικού, υπερτερούν συντριπτικά οι εμφανίσεις του όρου *στιγμή* που εμπίπτουν στην κατηγορία +συλλ (71 από 82) και στην πλειονότητά τους σχετίζονται με τις επαφές της με τους ανακριτές, όπως παρουσιάστηκε παραπάνω. Αναφέρονται επίσης στις αιφνίδιες ανατροπές και άλλες εξελίξεις που επέφερε η εγκαθίδρυση της δικτατορίας με τις οποίες η ΑΦ είχε εμπλοκή ή οι στιγμιαίες αντιδράσεις πολιτών στις οποίες υπήρξε αυτόπτης μάρτυς:

(358) *[...] τα ξαφνικά συγκεχυμένα γεγονότα, οι ανεξήγητες συλλήψεις και εξαφανίσεις, οι προσπάθειες για τον εντοπισμό φίλων που τη μια στιγμή ήταν ελεύθεροι και την άλλη σε άγνωστες φυλακές, καθώς και το σύστημα των βασανιστηρίων και της τρομοκρατίας που ολοένα περισσότερο συνειδητοποιούσαμε.*

(359) Σε μια **στιγμή** σαν απάντηση στη κραυγή «Δημοκρατία», «Ελευθερία» που ακουγόταν από απέναντι, ένας νεαρός στο δρομάκι μας φώναζε «Δημοκρατία».

Από την άλλη πλευρά, σημαντικά λιγότερες είναι οι εμφανίσεις που εμπίπτουν στην κατηγορία -ατομ/-συλλ (30) και κατά κανόνα καταγράφουν τις απότομες αλλαγές που συνέβησαν στο κοινωνικό και πολιτικό πεδίο με την εγκαθίδρυση της δικτατορίας:

(360) Από τη **στιγμή** που η χούντα κατέλαβε την εξουσία, σ' όλη την Ελλάδα στήθηκαν λάβαρα και πινακίδες που διακήρυσσαν μια Ελλάδα Ελλήνων Χριστιανών.

(361) [...] στις οικογένειες των συλληφθέντων ήταν μια καταστροφή που έπεσε επάνω τους ξαφνικά. Απ' τη μια **στιγμή** στην άλλη το μόνο στήριγμα του σπιτιού εξαφανίστηκε. Γυναίκες, παιδιά βρέθηκαν να μην έχουν να φάνε.

Πολύ σπανιότερες είναι οι εμφανίσεις του όρου *στιγμή* που εμπίπτουν στην κατηγορία +ατομ (10) και κατά κύριο λόγο σχετίζονται με τους τρόπους διαχείρισης των ψυχολογικών και σωματικών συνεπειών της κράτησής της:

(362) Πάντα κάνω εμετό όταν είμαι αναστατωμένη. Με πιάνει επίσης και διάρροια. Εκείνη τη **στιγμή** τα δύο αυτά συμπτώματα με είχαν φέρει σε τέτοια απόγνωση, που δεν μπορούσα να σκεφτώ τίποτα άλλο.

(363) Είχα κρύψει τρία Βάλιουμ, δεκαπέντε γραμμάρια δηλαδή, και τρία Μπελλεργκάλ, για να τα 'χω ακριβώς σε **στιγμή** μεγάλης έντασης.

4.5.3.5 *νύχτα*

Το λήμμα *νύχτα*, πέμπτο συχνότερο, έχει 53 εμφανίσεις, εκ των οποίων υπερισχύουν συντριπτικά αυτές που εμπίπτουν στην κατηγορία -αριθμ (65), ενώ μόνον 17 στην κατηγορία +αριθμ. Τα χωρία της πρώτης κατηγορίας, μέσω σχετικής φρασεολογίας (*τη νύχτα, όλη τη μέρα και τη νύχτα, κάθε νύχτα, μέρα νύχτα, νύχτα μέρα, χτες τη νύχτα, από τη νύχτα που, την προηγούμενη νύχτα, εκείνη τη νύχτα, όλη (τη) νύχτα, αργά τη νύχτα, την ίδια νύχτα, έπεσε νύχτα, κάποια νύχτα, οι νύχτες, αργά τη νύχτα, ολόκληρη νύχτα*), αναφέρονται κατά κύριο λόγο στις λεπτομέρειες της προετοιμασίας, απόπειρας και ολοκληρωτικά αρνητικής έκβασης της απόδρασης του Αλέξανδρου Παναγούλη από την ΑΦ και τους συνεργούς της, καθώς και μιας προηγούμενης, επίσης αποτυχημένης απόπειρας απόδρασης του Παναγούλη με τη βοήθεια του φρουρού του Γεωργίου Μωράκη (367):

(364) Τους συμβούλεψα τότε ν' αναβάλουν την επιχείρηση. Μα αυτό ήταν αδύνατο, είπε ο Κώστας. Έπρεπε να γίνει εκείνη τη **νύχτα**.

(365) Η δραπέτευση έπρεπε να γίνει μέσα σε μια δυό μέρες. Είχε, έλεγε, αυτοκίνητο και οδηγό έτοιμο. Χρειαζόταν μόνο κάποιον να τους πάει εκείνη τη **νύχτα** στο σημείο της συνάντησης.

(366) Για μια ακόμα φορά ο Παναγούλης είχε αποτύχει. Πέρασα την Κηφισιά κι έφτασα στην Εκάλη. Η **νύχτα** ήταν όμορφη και γλυκιά.

(367) Την ίδια **νύχτα** συνελήφθη και ο δεκανέας Μωράκης, ο φρουρός που είχε βοηθήσει τον Παναγούλη.

Τα χωρία αυτής της κατηγορίας χρησιμοποιούνται επίσης για την περιγραφή της κράτησης και των ανακρίσεων της ΑΦ στο ΕΑΤ-ΕΣΑ, καθώς και για επανειλημμένες αναφορές στο στρατιωτικό πραξικόπημα (τη «**νύχτα των συνταγματαρχών**»):

(368) Τα πιο σημαντικά πράγματα ήταν το «κατόλι», που έδωχνε τα κουνούπια του ΕΑΤ-ΕΣΑ απ' το κελί μου, και τα βιβλία. Είχα επιτέλους κάτι για ν' αφαιρούμαι από τις θλιβερές μου σκέψεις τις μεγάλες εκείνες **νύχτες** της αγρύπνιας.

(369) Ο Θεοφιλογιαννάκος έφυγε. Τη **νύχτα** εκείνη δεν ακούστηκαν κραυγές ή ουρλιαχτά.

(370) Μου είπε ακόμα πώς ήμουν υπεύθυνη για τη σύλληψη των φίλων μου την περασμένη **νύχτα**.

(371) Δυό μέρες αργότερα, η «**νύχτα των συνταγματαρχών**» διέλυσε το όνειρο των εκλογών οριστικά.

(372) Βγήκα μετά τις οκτώ. Ήταν απόλυτο σκοτάδι. Κλειστά και σκοτεινά όλα τα ζαχαροπλαστεία στην πλατεία που, ώρες πριν, την προηγούμενη **νύχτα**, ήταν κατάφωτα.

Ο μικρός αριθμός εμφανίσεων (12 σε σύνολο 67) του όρου **νύχτα** που εμπίπτουν στην κατηγορία +αριθμ αφορά ζητήματα παρόμοια με τα παραπάνω, δηλ. την επιχείρηση απόδρασης Παναγούλη, τα καθέκαστα της κράτησης της ΑΦ και την πολιτειακή εκτροπή (σημειώνεται ότι στην κατηγορία αυτή έχουν συμπεριληφθεί και δύο εμφανίσεις που περιέχουν τις αοριστολογικές φράσεις *μία νύχτα και μέσα σε μια νύχτα*), καθώς και περιγραφές συλλήψεων, τιμωριών και βασανιστηρίων:

(373) Την ίδια εκείνη **νύχτα**, γύρω στις εννέα, έπρεπε να τους πάω και τους δύο στο Μπογιάτι για να ορίσουν το σημείο της συναντήσεως.

(374) Αφού δείξαμε στον Σκέλτον το σημείο όπου επρόκειτο να επιστρέψουν στις δυόμισι τη νύχτα, βγήκαμε απ' του Παπάγου.

(375) Μέσα σε μια νύχτα, την τρομερή εκείνη νύχτα της 21ης Απριλίου, όλος αυτός ο κόσμος μου είχε γίνει συντρίμια.

(376) Τώρα, τον Ανδρουτσόπουλο τον έδερναν δώδεκα μέρες και δώδεκα νύχτες. Το ήξερα αυτό κι είχα ακούσει προσωπικά τις φωνές του, δύο τουλάχιστον φορές.

Αναφορικά με την παράμετρο του ατομικού/συλλογικού, υπερτερούν συντριπτικά οι εμφανίσεις που εμπίπτουν στην κατηγορία +συλλ (44 σε σύνολο 67) και αναφέρονται κυρίως στη διάδραση της συγγραφέως με τους ανακριτές και τους δεσμοφύλακες, τις συνεννοήσεις και στις από κοινού δράσεις της ΑΦ με τους συνεργούς της στο πλαίσιο της επιχείρησης απελευθέρωσης του Παναγούλη, καθώς και στα τεκταινόμενα στη δίκη τους. Επίσης, στους βασανισμούς συγκρατουμένων στους οποίους η ΑΦ υπήρξε αυτήκη μάρτυς, καθώς και στις αιφνιδιαστικές νυκτερινές συλλήψεις ατόμων την ώρα του ύπνου, οι εγκαταλελειμμένοι συγγενείς των οποίων απευθύνονταν κατόπιν για βοήθεια στην ΑΦ:

(377) Η ζωή στο ΕΑΤ-ΕΣΑ με τις φωνές που δεν έπαυαν, τις απειλές, τα ουρλιαχτά τη νύχτα [...]

(378) Συγγενείς ανθρώπων που τους είχαν αρπάξει από τα κρεβάτια τους τη νύχτα ενώ ήταν άρρωστοι ή γέροι ή γείτονες άλλων που τους πήραν δια της βίας και αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν μικρά παιδιά ολομόναχα στο σπίτι, πλημμύριζαν το διαμέρισμά μου.

Από την άλλη πλευρά, σημαντικά λιγότερες είναι οι εμφανίσεις του όρου νύχτα που εμπίπτουν στην κατηγορία -ατομ/-συλλ (30) και κατά κανόνα περιέχουν λεπτομερείς περιγραφές συλλήψεων και βασανισμών πολιτών:

(379) Συνέρχεται και οι βασανιστές ξαναρχίζουν. Στέρηση φαγητού, νερού, ορθοστασία μέρα νύχτα, ηλεκτρικές εκκενώσεις, σύλληψη της κοπέλας που συνδέεται με το θύμα και εκβιασμός με την απειλή ότι θα τη βασανίσουν ή θα τη βιάσουν μπροστά του, κάψιμο με αναμμένα τσιγάρα -όλα χρησιμοποιούνται.

Πολύ σπανιότερες είναι οι εμφανίσεις του όρου νύχτα που ανήκουν στην κατηγορία +ατομ (10) και κατά κύριο λόγο σχετίζονται με τους τρόπους διαχείρισης των σωματικών και ψυχολογικών συνεπειών της κράτησης της συγγραφέως:

(380) Είχα επιτέλους κάτι για ν' αφαιρούμαι από τις θλιβερές μου σκέψεις τις μεγάλες εκείνες νύχτες της αγρύπνιας.

(381) Προσπαθούσα να κλέψω κανέναν ύπνο, μια και δεν είχα ύπνο τη **νύχτα**.

4.5.3.6 **πρωί**

Το λήμμα *πρωί*, έκτο συχνότερο, έχει 61 εμφανίσεις, εκ των οποίων υπερισχύουν ελαφρά αυτές που ανήκουν στην κατηγορία +αριθμ (34) και ακολουθούν αυτές της κατηγορίας -αριθμ (27). Στην πρώτη κατηγορία περιλαμβάνονται περιστατικά που σχετίζονται με πολιτικές/πολιτειακές εκτροπές καθώς και δράσεις συνήθεις σε συνθήκες καταστολής, όπως εκτελέσεις (επί γερμανικής Κατοχής ή Επταετίας) και συλλήψεις:

(382) Το ανακοινωθέν που μεταδώσαν από το ραδιόφωνο προς τον αποσβολωμένο λαό γύρω στις 8 το **πρωί**, είχε υπογραφεί, λέγαν, από τον βασιλιά και την κυβέρνηση (την κυβέρνηση της ΕΡΕ, υπό τον Κανελλόπουλο, που είχαμε τότε).

(383) Συχνά στις έξι το **πρωί** άκουγα τα βαριά βήματα του αποσπάσματος, τις διαταγές των αξιωματικών, την κλαγγή των όπλων, την ομοβροντία.

(384) Στις οχτώ το **πρωί** της 23ης ή 24ης Αυγούστου, βρισκόμουν στην ταράτσα μου και πότιζα λουλούδια, όταν ήρθε ένας αστυνόμος και μου έδωσε μία κλήση να παρουσιαστώ την Πέμπτη 26 Αυγούστου στο ΕΑΤ-ΕΣΑ για ανάκριση, σαν «κατηγορουμένη».

Στη συγκεκριμένη κατηγορία εντάσσονται και χωρία που αναφέρονται στην έναρξη της πρωινής δραστηριότητας σε συνθήκες κράτησης:

(385) Στις έξι το **πρωί** ξύπνησα από βήματα βαριά και δυνατό μεταλλικό ήχο κλειδιών στη σιδερόπορτα αρχικά και ύστερα στα κελιά.

(386) Η ανάκριση είχε αρχίσει στις οχτώ το **πρωί** – έξι ώρες.

(387) Απ' τις εφτά το **πρωί** άρχιζα να τους παρακαλώ να με συνοδέψουν στα ντους.

Απαντούν επίσης αναφορές στην οργάνωση της επιχείρησης απόδρασης του Αλέξανδρου Παναγούλη:

(388) Τηλεφώνησα πάλι στον Σκέλτον και συναντηθήκαμε στις έντεκα το **πρωί**.

Τα χωρία της κατηγορίας -αριθμ (27 σε σύνολο 61) κατά κύριο λόγο αναφέρονται, μέσω σχετικής φρασεολογίας (το *πρωί*, κάθε *πρωί*, από το *πρωί*, την άλλη μέρα το *πρωί*, νωρίς το *πρωί*, απ' το *πρωί*, κάθε *πρωί*, το άλλο/επόμενο *πρωί*, σήμερα το *πρωί*, όλο το *πρωί*), σε

περιστατικά κατά την κράτηση της ΑΦ στο ΕΑΤ-ΕΣΑ και τη φυλάκισή της στον Κορυδαλλό, καθώς και στην επιχείρηση απόδρασης του Παναγούλη:

(389) Αφού πήρε φυσικά πρώτα άδεια από τον διοικητή, ο γιατρός είπε στους φύλακες να με οδηγούν στο ντους κάθε πρωί.

(390) Κάλεσα την Αθηνά στο κελί μου. Κι από τότε καθιερώθηκε να έρχεται κάθε πρωί για καφέ.

(391) Μα τώρα χρειαζόταν ένα αυτοκίνητο για το Σάββατο, την επομένη δηλαδή, αφού ήμαστε κιόλας Παρασκευή πρωί.

Αναφορικά με την παράμετρο του ατομικού/συλλογικού, όπως παρουσιάζεται στον Πίνακα 13, υπερτερούν συντριπτικά οι εμφανίσεις που εμπίπτουν στην κατηγορία +συλλ (53 σε σύνολο 61) και στην πλειονότητά τους σχετίζονται με τις επαφές της με τους ανακριτές και δεσμοφύλακες στο ΕΑΤ-ΕΣΑ, τις συγκρατούμενές της στις φυλακές Κορυδαλλού, καθώς και τους συνεργούς της στην επιχείρηση απελευθέρωσης του Παναγούλη. Αφορούν επίσης παρασκηνιακά περιστατικά τα οποία ήρθαν σε γνώση της για άτομα με τα οποία είχε προσωπική εμπλοκή (Γεώργιος Παπανδρέου, Κωνσταντίνος Γεωργακόπουλος¹⁹⁵):

(392) Έμαθα ότι το πρωί της 21ης Απριλίου, όταν ο καθαιρεμένος πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου, ηλικίας εβδομήντα εννέα ετών και με πυρετό, συνελήφθη και μεταφέρθηκε σε άγνωστο μέρος, ένας απ' τους γιατρούς του τηλεφώνησε στον Γεωργακόπουλο, στον Ερυθρό Σταυρό, και του ζήτησε τη βοήθειά του για τον γέρο και άρρωστο άνθρωπο. Η απάντηση του Γεωργακόπουλου ήταν ένα υβρεολόγιο εναντίον του πρώην πρωθυπουργού.

Από την άλλη πλευρά, οι ελάχιστες εμφανίσεις (4) που εμπίπτουν στην κατηγορία -ατομ/-συλλ σχετίζονται στο σύνολό τους με την επιστολή Παναγούλη, η οποία παρατίθεται ολόκληρη στο κείμενο της ΑΦ, και αφορούν τις επαναλαμβανόμενες και συστηματικά ματαιούμενες ανακοινώσεις εκτέλεσής του (διαδικασία που κατά κανόνα λαμβάνει χώρα νωρίς το πρωί),

(393) Μου γνωστοποίησαν ότι την επομένη το πρωί θα με εκτελούσαν και με ρώτησαν αν ήθελα να υποβάλω αίτηση χάριτος. Αρνήθηκα.

---

¹⁹⁵ Κωνσταντίνος Γεωργακόπουλος, νομικός, πολιτικός και στρατιωτικός, πρόεδρος του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού από το 1948 μέχρι το 1973, έτος θανάτου του. Η Φλέμινγκ τον χαρακτηρίζει ως ακροδεξιό και αναφέρει εν εκτάσει τις επανειλημμένες εκκλήσεις της προς αυτόν να ενεργοποιήσει τον Ερυθρό Σταυρό υπέρ των χειμαζόμενων οικογενειών των κρατούμενων και εκτοπισμένων κατά τη διάρκεια της δικτατορίας και την κατηγορηματική άρνησή του με το αιτιολογικό των αριστερών φρονημάτων των μελών των οικογενειών.

ενώ τα επίσης ελάχιστα χωρία που περιέχουν τον όρο *πρωί* και εμπίπτουν στην κατηγορία +ατομ (4), αφορούν προβλήματα υγείας της ως συνέπεια της κράτησής της:

(394) *Ήμουν στο πόδι από τις πέντε το πρωί, κι ήταν μόλις δύο μέρες πριν που είχα την αιμορραγία.*

(395) *Το πρωί στις 12 Νοεμβρίου αισθάνθηκα έναν πόνο σαν να 'χα στηθάγχη.*

4.5.3.7 μήνας

Το λήμμα *μήνας*, έβδομο συχνότερο, έχει 55 εμφανίσεις, εκ των οποίων υπερισχύουν αυτές που εμπίπτουν στην κατηγορία +αριθμ (34), ενώ 21 στην κατηγορία -αριθμ. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν κατά κύριο λόγο εμφανίσεις που καταγράφουν σχολαστικά ποινές κάθειρξης της ίδιας, των συνεργών της στην επιχείρηση απόδρασης του Παναγούλη, καθώς και άλλων αντιδικτατορικών αγωνιστών, και επίσης χρόνους συλλήψεων και απολύσεων:

(396) *Ακούγοντας την απόφαση έμεινα άναυδη. Με κατεδίκαζαν δεκαέξι **μήνες**. Οι τέσσερις μήνες πέρα από τον ένα χρόνο σήμαιναν πώς δεν θα μου έδιναν αναστολή, μα πώς έπρεπε να εκτίσω την ποινή, κι επομένως δεν θα πήγαινα σπίτι μου παρά στη φυλακή.*

(397) *Ήμουν ευχαριστημένη και για τον Σκέλτον που τον καταδίκασαν σε επτά **μήνες** με αναστολή, που σήμαινε πώς θα τον άφηναν αμέσως ελεύθερο.*

(398) *Τρεις **μήνες** προηγουμένως ένας δικηγόρος, ο Νικόλαος Κορωναίος, συνελήφθη με την κατηγορία ότι έβαλε μια βόμβα οικιακής κατασκευής [...] στον Εθνικό Κήπο*

(399) *Τον Σαρτζετάκη τον απέλυσαν ένα **μήνα** αργότερα.*

Στην κατηγορία αυτή εντάσσεται και σειρά χωρίων τα οποία αναφέρονται σε γεγονότα του κοινού της βίου με τον Αλεξάντερ Φλέμινγκ, καθώς και της ζωής της μετά τον θάνατό του:

(340) *Το 1946 πήγα στο Λονδίνο. Ο Φλέμινγκ δέχτηκε να εργασθώ μαζί του για έξι **μήνες** [...]*

(341) *Όταν παντρεύτηκα τον Αλέξανδρο Φλέμινγκ, επί έξι **μήνες** αρνιόμουν να κάνω οποιοδήποτε διάβημα για να πάρω βρετανική υπηκοότητα, από φόβο μήπως χάσω την πολύτιμη σε μένα ελληνική υπηκοότητα.*

(342) Το 1962 έζησα επτά **μήνες** στην Αθήνα και το 1963 εννέα. Από τότε ως το 1967 περνούσα στην Ελλάδα εννέα ως δέκα μήνες το χρόνο και λογάριαζα πώς ήμουν πιά κάτοικος της Αθήνας.

Και οι εμφανίσεις στις οποίες ο όρος *μήνας* εμπίπτει στην κατηγορία -αριθμ αναφέρονται, στη συντριπτική τους πλειονότητα, μέσω σχετικής φρασεολογίας (για *μήνες*, *πριν/ύστερα από μήνες*, *λίγους μήνες*, *πολλών μηνών*, *πάνω από μήνα*, *τον μήνα εκείνο*, *μήνες αργότερα*) σε διάρκειες κράτησης, κάθειρξης ή τιμωρίας:

(343) Ύστερα από φυλάκιση πολλών **μηνών** ή και μακρύτερη από χρόνο, πολλοί από τους κρατούμενους αυτούς αφέθηκαν ελεύθεροι.

(344) [...] ίσως να τον είχαν πάλι για εβδομάδες ή **μήνες** κατάκοιτο, με χειροπέδες στο γυμνό τσιμέντο του πατώματος [...]

Αναφορικά με την παράμετρο ατομικού/συλλογικού, όπως παρουσιάζεται στον Πίνακα 13, υπερτερούν οι εμφανίσεις που εμπίπτουν στην κατηγορία +συλλ (29 σε σύνολο 55) και αναφέρονται σε στοιχεία από τον κοινό της βίο με τον Αλεξάντερ Φλέμινγκ (βλ. ανωτέρω παραδείγματα), καθώς και σε γεγονότα όπως η ανακοίνωση της ποινής κάθειρξης της ΑΦ από το δικαστήριο (345), οι κινήσεις της μετά την απελευθέρωσή της (346), ή η δράση της στη Μ. Βρετανία μετά την απέλασή της (347):

(345) Ακούγοντας την απόφαση έμεινα άναυδη. Με κατεδίκαζαν δεκαέξι **μήνες**.

(346) Δεν μπορούσα να το πιστέψω. Ελεύθερη για οχτώ για οχτώ **μήνες**. Έφτασα σπίτι σέρνοντας ακόμα από πίσω συνεργεία τηλεοράσεως, ανταποκριτές, φωτογράφους.

(347) Δεν ήξερα πώς οι συνταγματάρχες οι ίδιοι, με την περιττή αυτή, άκαιρη και ακατάληπτη για μένα απέλαση, θα μου έδιναν την ευκαιρία να μιλάω χωρίς σχεδόν σταματημό για έξι **μήνες** και περισσότερο και να γράψω αναρίθμητα άρθρα, καθώς και το βιβλίο αυτό.

Λιγότερες είναι οι εμφανίσεις του όρου *μήνας* που εμπίπτουν στην κατηγορία -ατομ/-συλλ (17 σε σύνολο 55) και αφορούν, στην πλειονότητά τους, ποινές, επίσημα απαγγελθείσες ή όχι, και διαστήματα έκτισής τους:

(348) Ο Φραγκιάς, για τεσσερισήμισι **μήνες**, έμεινε κλεισμένος σε θάλαμο με τρελούς, και σαν τρελό του φέρονταν -μολονότι φυσικά δεν ήταν.

Ελάχιστες είναι οι εμφανίσεις του όρου *μήνας* που εμπίπτουν στην κατηγορία +ατομ (9 σε σύνολο 55) και αφορούν κυρίως σκέψεις της για τις συνέπειες της κράτησής της ή την ποινή κάθειρξης που της επέβαλε το δικαστήριο:

(349) *Είχα κυριολεκτικά λιώσει στο απαίσιο αυτό μέρος. Σ' ένα **μήνα** είχα χάσει απίθανο βάρος.*

(350) *Τώρα χρειαζόμουν λίγη υπομονή ακόμα, δεκάξι **μηνών** υπομονή... όχι δεκάξι, τι λέω! Το τρίτο της ποινής χαριζόταν για καλή διαγωγή, πέντε **μήνες** και δέκα μέρες.*

4.5.3.8 *βράδυ*

Το λήμμα *βράδυ*, όγδοο συχνότερο, έχει 52 εμφανίσεις, εκ των οποίων οι 27 εμπίπτουν στην κατηγορία -αριθμ, ενώ οι 26 στην κατηγορία +αριθμ. Στην πρώτη κατηγορία, μέσω χρήσης σχετικής φρασεολογίας (*το βράδυ, ως το βράδυ, το ίδιο βράδυ, κάποιο βράδυ, το βράδυ αυτό/εκείνο, κάθε βράδυ, τα βράδια*), ανήκουν κατά κύριο λόγο εμφανίσεις που αναφέρονται στα καθέκαστα της απόπειρας απελευθέρωσης του Παναγούλη, καθώς και στις διαδικασίες ανάκρισης της ΑΦ και τις συνθήκες κράτησής της:

(351) *Την ίδια εκείνη νύχτα, γύρω στις εννέα, έπρεπε να τους πάω και τους δύο στο Μπογιάτι για να ορίσουν το σημείο της συναντήσεως. Μπορούσα να το κάνω; Συμφώνησα να τους πάω. Μα το **βράδυ** άρχισε να βρέχει ραγδαία.*

(352) *Η ανάκριση ξανάρχισε το απόγευμα, ύστερα πάλι το **βράδυ**.*

(353) *Ήταν ένα κορίτσι που έκλαιγε και ούρλιαζε κάθε **βράδυ**.*

Αναφορικά με τις εμφανίσεις του όρου *βράδυ* που εμπίπτουν στην κατηγορία +αριθμ (26 από σύνολο 52), αυτές περιγράφουν ποικίλα γεγονότα με ακρίβεια ημερομηνίας και ώρας / ωριαίας διάρκειας, όπως συμβάντα της κράτησης της συγγραφέως, της δίκης της και της επιχείρησης απελευθέρωσης του Παναγούλη, καθώς και τα γεγονότα της απελευθέρωσης και της απέλασης της ΑΦ:

(354) *Ήταν εννιάμισι το **βράδυ** - έξι ώρες ανάκριση το πρωί και άλλες πέντε το βράδυ, κι άλλη μια ώρα απειλές ή μελιστάλαχτο ύφος από τον Θεοφιλογιαννάκο*

(355) *Θα ήταν οχτώ το **βράδυ** που μίλησε ο Κώστας στο δικαστήριο.*

(356) *Ήταν το μέρος όπου θα συναντιόμασταν το **βράδυ** στις δέκα.*

(357) *Είχα απολυθεί το **βράδυ** της 21ης Οκτωβρίου.*

Σημειώνεται ότι 5 από τις 26 εμφανίσεις του όρου *βράδυ* που εμπίπτουν στην κατηγορία +αριθμ περιέχουν την έκφραση *ένα βράδυ / ένα (άλλο) βράδυ*, που είναι κατά βάση αοριστολογική. Τέσσερις εξ αυτών των εμφανίσεων αφορούν στιγμιότυπα ήπιας ανακριτικής προσέγγισης της από τον Θεόδωρο Θεοφιλογιαννάκο, συγκεκριμένα ένα περιστατικό νουθεσίας της, καθώς και επανειλημμένες προτάσεις κοινωνικής συνεύρεσης εκτός κτιρίου ΕΑΤ-ΕΣΑ, οι οποίες λειτουργούν εκβιαστικά με σκοπό την κάμψη των αντιστάσεών της (βλ. παράδειγμα 354 ανωτέρω) ή εκλαμβάνονται από την ίδια ως απόπειρες δημόσιας έκθεσής της ως υποστηρίκτριας του καθεστώτος:

(358) *Ένα άλλο **βράδυ** πάλι, έλεγε τα ίδια και τα ίδια για το στραβό δρόμο που είχα πάρει, όχι γιατί έχω κακό χαρακτήρα, ο χαρακτήρας μου ήταν καλός, αλλά γιατί είμαι αφελής και με παρέσυραν.*

(359) *Τι θα λέγατε να βγαίναμε ένα **βράδυ** εσείς, η γυναίκα μου κι εγώ και να πηγαίναμε σ' ένα ωραίο εστιατόριο;*

(360) *Δεν μπορείτε να μου δώσετε ένα φλιτζάνι καφέ στο σπίτι σας για καμιά ώρα ένα **βράδυ**; -Όχι, είπα, μόνο φίλους δέχομαι.*

Αναφορικά με την παράμετρο του ατομικού/συλλογικού, υπερτερούν συντριπτικά οι εμφανίσεις που εμπίπτουν στην κατηγορία +συλλ (49 από 53) και αφορούν τη διάδρασή της με ανακριτές, δικαστές, συνεργούς στην επιχείρηση Παναγούλη κ.λπ. (βλ. παραδείγματα ανωτέρω). Από την άλλη πλευρά, ελάχιστες είναι οι εμφανίσεις που εμπίπτουν στην κατηγορία +ατομ (3) και κατά κύριο λόγο σχετίζονται με τις συνέπειες της κράτησής της:

(361) *Κατά το **βράδυ** η μεγάλη αιμορραγία σταμάτησε. Τη διαδέχτηκε κυστίτιδα.*

Το μοναδικό παράδειγμα χωρίου του όρου *βράδυ* που εμπίπτει στην κατηγορία -ατομ/-συλλ προσδιορίζει, σε συσχέτιση με παρατιθέμενη ημερομηνία, την προηγούμενη της αυτοπυρπόλησης του Κώστα Γεωργάκη στη Γένοβα:

(362) *Τέτοιος μάρτυρας ήταν ο Έλληνας φοιτητής, Κώστας Γεωργάκης, νέος είκοσι δύο ετών, που έβαλε φωτιά στον εαυτό του και πέθανε στη Γένοβα, στις 29 του Σεπτεμβρίου 1970, για να διαμαρτυρηθεί έτσι για την κατάργηση της ελευθερίας στην Ελλάδα. Το **βράδυ** πριν από την αυτοθυσία του, συνόδευε τη μνηστή του στο σπίτι της χωρίς να του ξεφύγει τίποτα που θα μπορούσε να την κάνει να μαντέψει πώς τον έβλεπε για τελευταία φορά.*

4.5.3.9 καιρός

Το λήμμα *καιρός*, ένατο συχνότερο, έχει 48 εμφανίσεις, εκ των οποίων υπερισχύουν συντριπτικά αυτές που εμπίπτουν στην κατηγορία -αριθμ (46), ενώ μόνον δύο στην κατηγορία +αριθμ. Στις υπό ανάλυση εμφανίσεις ο όρος φέρει κατά κύριο λόγο τη γενική σημασία του χρόνου (*γιατί χάνετε τον χρόνο σας*), του μη επακριβώς προσδιορισμένου χρονικού σημείου στο παρελθόν ή το μέλλον (*Εκτός πριν από καιρό, για λίγες μέρες μόνο*), καθώς και, σε ελάχιστες περιπτώσεις, τις σημασίες «κατάλληλη/ώριμη στιγμή» (*δεν είχε έρθει ακόμα ο καιρός να δω τον δικηγόρο μου*), και «εποχή»/«σημαντική χρονική περίοδος» (*τον καιρό εκείνο [...] πιστεύαμε πως οι συμμαχικές χώρες [...] αντιπροσώπευαν τα ιδανικά της ελευθερίας*). Κατ' ουσίαν, ο όρος *καιρός* χρησιμοποιείται ως εναλλακτικός προς τον όρο *χρόνος* για να εκφράσει αοριστολογικά τη γενική έννοια της παρόδου ενός χρονικού διαστήματος. Μέσω σχετικής φρασεολογίας (*δεν έχει έρθει ακόμα ο καιρός, χάνετε τον καιρό σας, πόσον καιρό βάστηξε, δεν είχε καιρό, πέρασε κι άλλος καιρός, τόσον/πόσον καιρό, με τον καιρό, πολύ/αρκετό καιρό, από (πολύ) καιρό, λίγο καιρό πριν/αργότερα, τον περισσότερο καιρό, από καιρό σε καιρό, τον καιρό εκείνο, για κάμποσο καιρό, όσο είναι ακόμα καιρός, για καιρό, πριν από καιρό*), περιγράφονται περιστατικά που αφορούν τη διάδραση της ΑΦ με τους ανακριτές της, οι διαδικασίες της δίκης της ίδιας και των συνεργών της, και τη διάρκεια παρακολουθήσεων και βασανισμών:

(363) *Γιατί χάνετε τον καιρό σας λέγοντάς μου πράγματα που ξέρω πώς δεν πιστεύετε; του είπα. Ξέρετε πολύ καλά πώς δεν έχω δει ποτέ βόμβα στη ζωή μου και ότι δεν είμαι κομμουνίστρια.*

(364) *Δεχτείτε την προσφορά μου τώρα. Όσο είναι ακόμα καιρός. Αλλιώς αργότερα θα με παρακαλάτε με συντριβή και ταπείνωση να σας αφήσω να μου πείτε τ' όνομα.*

(365) *Θα 'χαμε άφθονο καιρό αφού η απόπειρα δεν επρόκειτο να γίνει παρά το γρηγορότερο μετά τις δύο τα χαράματα της Τρίτης.*

(366) *Πόσον καιρό ακόμα και σε τι βαθμό συνεχίστηκε η κακομεταχείριση του Παναγιώλη δεν ξέρω.*

Ο όρος *καιρός* χρησιμοποιείται συστηματικά σε χωρία που πραγματεύονται τον χρόνο που διαδοχικά δαπάνησε η ΑΦ σε Ελλάδα και Μ. Βρετανία και εκφράζουν τον τρόπο που βίωσε τη σχέση της με τις δύο αυτές χώρες, εστιάζοντας ιδίως στο ζήτημα της νοσταλγίας για την πατρίδα αλλά και στις αιτίες της καθυστερημένης συνειδητοποίησης, από μέρους της, της

πολιτικής και κοινωνικής κατάστασης μετά το πραξικόπημα του 1967, με το οποίο συνέπεσε η επιστροφή και οριστική εγκατάστασή της στην Ελλάδα:

(367) Όσο και αν αγαπούσα το Λονδίνο, ο δυνατός δεσμός που μ' ένωνε μαζί του τόσον **καιρό** είχε σπάσει μετά το θάνατο του συζύγου μου.

(368) Από το 1946 ως το 1961 έζησα τον περισσότερο **καιρό** στην Αγγλία, εκτός από το 1952 που το πέρασα στην Ελλάδα, όπου εργάστηκα για την αναδιοργάνωση του μικροβιολογικού και αιματολογικού εργαστηρίου του Ευαγγελισμού.

(369) Τα χρόνια αυτά δεν πήγα στην Ελλάδα, μα μόλις τέλειωσε η βιογραφία¹⁹⁶ άρχισα πάλι να πηγαίνω, και με τον **καιρό** έμενα ολοένα περισσότερο. Ο πόθος μου για την Ελλάδα είχε γίνει έμμονος.

(370) Σε επαφή με την αθλιότητα αυτή εγώ ήρθα αργότερα, όταν άρχισα να ζω περισσότερο **καιρό** στην Ελλάδα. Έτσι ανακάλυπτα ξαφνικά ότι υπήρχαν πολιτικοί κρατούμενοι και ότι πολλοί απ' αυτούς βρίσκονταν στις φυλακές πάνω από δεκαοχτώ χρόνια.

(371) Στην πραγματικότητα συνέβαιναν τρομαχτικά πράγματα και ντρέπομαι με την ιδέα ότι, επειδή έλειπα τον περισσότερο **καιρό** κι επειδή είχα τότε πολλά προσωπικά προβλήματα, η αλήθεια μου διέφευγε.

Αναφορικά με την παράμετρο ατομικού/συλλογικού, υπερτερούν συντριπτικά (30 σε σύνολο 48) οι εμφανίσεις που εμπίπτουν στην κατηγορία +συλλ (διάδρασή της με ανακριτές, συνεργούς, κ.λπ., βλ. παραδείγματα ανωτέρω), ενώ ελάχιστες είναι οι εμφανίσεις που εμπίπτουν στην κατηγορία -ατομ/-συλλ (8) και καταγράφουν στοιχεία σχετικά με τη διάρκεια των βασανισμών του Παναγιώλη, τον βαθμό εμπειρίας των βασανιστών, καθώς και ιστορικά στοιχεία που αφορούν τους σημαντικούς δρώντες της εποχής:

(372) Τέσσερα χρόνια δεν του επέτρεψαν να βγει απ' το κελί του. Εκτός πριν από **καιρό**, για λίγες μέρες μόνο.

(373) Ο Λάμπρου υπήρξε για πολύ **καιρό** επιθεωρητής στο αρχηγείο της ασφάλειας, στην οδό Μπουμπουλίνας, με το κακόφημο δωμάτιο των βασανιστηρίων στην ταράτσα.

(374) Στις 2.30 π.μ. της 25ης Οκτωβρίου 1968, ο Γ. Παπανδρέου, που υπέφερε εδώ και λίγο **καιρό** από έλκος του στομάχου, μεταφέρθηκε επειγόντως στον Ευαγγελισμό με αιμορραγία.

---

¹⁹⁶ Η Φλέμινγκ αναφέρεται στη βιογραφία του Αλεξάντερ Φλέμινγκ και στη βοήθεια που παρέσχε στον Αντρέ Μορούα να τη συγγράψει.

Η μια εμφάνιση που του όρου *καιρός* που εμπίπτει στην κατηγορία +ατομ σχετίζεται με τη συναισθηματική της κατάσταση μετά την απόλυσή της από τις φυλακές Κορυδαλλού και την έλλειψη διάθεσης για κοινωνικοποίηση:

(375) Δεν είχα τη δύναμη να κάνω τίποτα. Πίεζα τον εαυτό μου για να βγω. Τόσο καιρό ήμουν κλεισμένη μέσα. Έπρεπε να βγαίνω.

4.5.3.10 Συμπέρασμα

Το κείμενο της Αμαλίας Φλέμινγκ αποτελεί καταγραφή σκέψεων και εμπειριών που αφορούν την εμπλοκή της με το δικτατορικό καθεστώς εξ αφορμής της σύλληψής της για συνέργεια σε επιχείρηση απόδρασης του διακεκριμένου αντιδικτατορικού αγωνιστή Αλέξανδρου Παναγούλη από τις φυλακές Μπογιατίου. Η αφήγηση εστιάζει κυρίως στις προσπάθειες οργάνωσης της απόδρασης, καθώς και στο διάστημα της κράτησης της Φλέμινγκ στο κτίριο του ΕΑΤ-ΕΣΑ και στις ανακρίσεις στις οποίες υποβλήθηκε προσωπικά από τον διοικητή της συγκεκριμένης υπηρεσίας Θεόδωρο Θεοφιλογιαννάκο, καθώς επίσης και στη δίκη της ίδιας και των συνεργών της, τη σύντομη φυλάκισή της στον Κορυδαλλό, την απόλυσή της και την απέλασή της στη Μ. Βρετανία από το δικτατορικό καθεστώς. Το κείμενο συμπληρώνεται από εξιστόρηση του προδικτατορικού βίου της, με εστίαση στην αντιστασιακή της δράση κατά τη γερμανική Κατοχή και τη σχέση της με τον σύζυγό της Αλεξάντερ Φλέμινγκ, ενώ συνοψίζει και το γενικό ιστορικό υπόβαθρο της εγκαθίδρυσης του στρατιωτικού καθεστώτος. Προνομιακή θέση στο κείμενο κατέχουν αναφορές για τις συστηματικές και εξαιρετικά βίαιες δράσεις καταστολής και εκκαθαρίσεις του δικτατορικού καθεστώτος εναντίον όχι μόνον πολιτών με ενεργό αντιδικτατορική δράση αλλά και, προληπτικά, οποιουδήποτε δυνάμει αντιφρονούντα με βάση το πλήρες φρονηματικό του ιστορικό. Το κείμενο αναπαράγει δύο πλήρη κείμενα, αφενός την επιστολή Παναγούλη, που εξήχθη παράνομα από τις φυλακές Μπογιατίου όπου κρατούνταν και περιγράφει λεπτομερώς τα απάνθρωπα βασανιστήρια που υφίστατο για μακρότατο διάστημα, και αφετέρου την επιστολή αυτοκτονίας του Κερκυραίου φοιτητή Κώστα Γεωργάκη, που απέστειλε στον πατέρα του, εξηγώντας τους λόγους για τους οποίους προέβη σε θανάσιμη αυτοπυρπόληση σε πλατεία της Γένοβας διαμαρτυρούμενος για το δικτατορικό καθεστώς.

Εκτός της ιστόρησης γεγονότων, η συγγραφέας παρέχει ποικίλες πληροφορίες για το κοινωνικό και ιδεολογικό της υπόβαθρο. Από αυτές μπορεί να συναχθεί ότι, από ταξικής/κοινωνικής πλευράς, ανήκει τόσο στην ελληνική όσο και στη βρετανική ελίτ, ούσα

αστή από καταγωγή, υψηλού επιπέδου επιστήμονας και κατέχουσα, δια γάμου, αγγλικό τίτλο ευγενείας, ο οποίος με τη σειρά του δεν αποκτήθηκε από τον σύζυγό της κληρονομικό δικαίωμα αλλά με βάση την αξία: το διεθνούς εμβέλειας επιστημονικό και κοινωνικό του έργο. Από ιδεολογικής πλευράς, είναι εκπεφρασμένα κεντρώα και ουμανίστρια, ιδεαλίστρια, με ιστορικό αντιστασιακής δράσης κατά του Άξονα και υπέρ τόσο των συμμάχων που δρούσαν στην Ελλάδα όσο και των Ελλήνων αντιστασιακών, με εκτεταμένο και πολύχρονο φιλανθρωπικό έργο υπέρ των Ελλήνων ασθενών που αναζητούσαν ιατρική θεραπεία στη Μ. Βρετανία κατά τη μεταπολεμική περίοδο, με δραστηριότητες άσκησης πίεσης σε κυβερνητικό επίπεδο υπέρ φυλακισμένων και εκτοπισμένων της μετεμφυλιακής περιόδου, με αντιδικτατορική δράση στην Ελλάδα, με μεσολαβήσεις σε υψηλό επίπεδο στον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό υπέρ των συγγενών κρατούμενων ή θυμάτων του δικτατορικού καθεστώτος, με στενούς δεσμούς με τα υψηλότερα κλιμάκια του κεντρικού χώρου (οικογένεια Παπανδρέου) αλλά την ελληνική πνευματική ελίτ, μέλη της οποίας συμμετείχαν ενεργά στον αντιδικτατορικό αγώνα και στον οποίον τις δίκες κατέθεσε η Φλέμινγκ ως μάρτυρας υπεράσπισης.

Ο συνδυασμός της κοινωνικής της θέσης και της ιδεολογικής της στάσης καθιστά τη Φλέμινγκ μια εξαιρετικά ιδιόμορφη περίπτωση ως προς την εμπλοκή της στον αντιδικτατορικό αγώνα, πνευματικό προϊόν του οποίου είναι η εκδεδομένη μαρτυρία της. Επιδίδεται ενεργά και με κεντρικό ρόλο στην οργάνωση απόδρασης ενός σημαίνοντος κρατούμενου (του επίδοξου δολοφόνου του αρχιδικτάτορα και ενός ατόμου με ισχυρότατη προσωπικότητα, υπερφυσική αντοχή στους σωματικούς βασανισμούς, και με ποιητική φλέβα), συλλαμβάνεται και ανακρίνεται, αλλά με την, καθώς φαίνεται, άνωθεν απαγόρευση υποβολής της σε άμεσα σωματικά βασανιστήρια (αν εξαιρέσει κανείς την κράτησή της σε κελί σε εξαιρετικά ανθυγιεινές συνθήκες), αλλά και την τελική επιβολή, σε αυτήν, μιας σχετικά ελαφράς ποινής κάθειρξης (μερικών μηνών) και την σύντομη απελευθέρωσή της πριν την ολοκλήρωση της έκτισης.

Το γεγονός της ως έναν βαθμό προνομιακής μεταχείρισής της ως κρατούμενης (λόγω της διακεκριμένης σχέσης της με τη Μ. Βρετανία), σε συνδυασμό με το κοινωνικοϊδεολογικό της υπόβαθρο, την υψηλή μόρφωσή της και την ιατρική της ιδιότητα, συναρτάται άμεσα με τον τρόπο εμπλοκής της στον αντιδικτατορικό αγώνα, καθώς, αν και αυτόπτης μάρτυρας μεγάλου εύρους καθεστωτικών μηχανισμών καταστολής, αλλά και θύμα αυτών, φαίνεται να διατηρεί ανά πάσα στιγμή έναν βαθμό αποστασιοποίησης από τις ταλαιπωρίες, παρρησία και ψυχογραφική διάθεση προς τους ανακριτές της, και εντέλει τη δυνατότητα να επιβιώσει και να

βρεθεί, μετά την απέλασή της, σε μια συνθήκη (στη Μ. Βρετανία) κατά την οποία μπορεί ελεύθερα και χωρίς κίνδυνο να δημοσιοποιήσει την εμπειρία της.

Με άλλα λόγια, η Φλέμινγκ προσφέρει μια μαρτυρία η οποία συνδυάζει την άμεση, εκ των έndon, εμπειρία, ιδίως στο επίπεδο της καταστολής, αλλά και τη δυνατότητα ψύχραιμης θέασής της (ακόμα και σε πραγματικό χρόνο, όπως αναδύεται από τους διαλόγους της με τους ανακριτές της) και καταγραφής της. Μπορεί κανείς να υποστηρίξει, βάσει των δεδομένων που αναλύθηκαν, ότι ο ιδιάζων αυτός συνδυασμός έχει αντανάκλαση στην έκφραση της διάστασης του χρόνου στη μαρτυρία της. Μια πρώτη ματιά στον πίνακα συχνοτήτων για την πρώτη κατηγορία ανάλυσης (Πίνακας 12) καταδεικνύει την ποσοτική υπεροχή των εμφανίσεων της κατηγορίας +αριθμ (407 σε σύνολο 862, ποσοστό 47%). Η συγκεκριμένη αναλογία αποτελεί δείγμα της διάθεσης καταγραφής, από τη Φλέμινγκ, όσο το δυνατόν ακριβέστερων χρόνων κατά τους οποίους συνέβησαν τα αφηγούμενα. Οι χρόνοι αυτοί αφορούν τα περιστατικά στα οποία είχε η ίδια άμεση εμπλοκή, αλλά και τα δεδομένα που σχετίζονται με ένα μεγάλο πλέγμα δρώντων, ατομικών και συλλογικών, τόσο συγχρονικά όσο και ιστορικά ως προς την εποχή της δικτατορίας.

Καταγράφονται με αριθμητική λεπτομέρεια τα χρονικά σημεία και οι διάρκειες, σε ώρες, ημέρες/εικοσιτετράωρα και μήνες, των επί μέρους επεισοδίων της κράτησης και φυλάκισής της (είναι σαφές από τη διήγηση ότι της είχε επιτραπεί να φορά ρολόι στο EAT-EΣA, έως ότου αυτό σταμάτησε να λειτουργεί), καθώς και των οργανωτικών διαδικασιών και επιμέρους περιστατικών της (αποτυχημένης) επιχείρησης απελευθέρωσης του Παναγούλη. Παρουσιάζονται εν εκτάσει, σε μήνες και έτη, οι ποινές κάθειρξης ή εκτοπισμού αντιδικτατορικών αγωνιστών (περιλαμβανομένης της ίδιας) αλλά και μακροχρόνια καταδικασμένων της μετεμφυλιακής εποχής, αλλά και οι χρόνοι ταλαιπωριών των οικείων τους. Επίσης σε ημερομηνίες, μήνες και έτη δίνονται τα χρονικά σημεία ή οι διάρκειες εμπλοκής της συγγραφέως σε γεγονότα του αιώτερου, σε σχέση με τη δικτατορία, παρελθόντος, όπως η αντιστασιακή της δράση κατά τη γερμανική Κατοχή, επεισόδια του βίου της στη Μ. Βρετανία, με έμφαση στη σχέση της με τον Αλεξάντερ Φλέμινγκ, όπως, επίσης, οι περίοδοι παραμονής της σε Ελλάδα και Μ. Βρετανία, καθώς και συμβάντα που άπτονται του ανθρωπιστικού της έργου και στις δύο χώρες. Όλα τα παραπάνω διαπλέκονται με αλληπάλληλες αναφορές στους χρόνους, ιδίως σε ώρες και ημερομηνίες, κρίσιμων ορόσημων, τόσο προσωπικών (σύλληψη, δίκη, φυλάκιση, απέλαση) όσο και σχετικών με το γενικότερο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο (πραξικόπημα, συλλήψεις των εκλεγμένων εκπροσώπων του κράτους, ενέργειες και κινήματα κυβερνώντων, π.χ. του βασιλέα ή αξιωματικών, δίκες αντιφρονούντων περιλαμβανομένου του Παναγούλη κ.λπ.). Στο ίδιο περίπου πνεύμα, αλλά με

μεγαλύτερη ένταση, κινείται και το κείμενο του Αλέξανδρου Παναγούλη, που ενσωματώνεται στη μαρτυρία της Φλέμινγκ, καθώς περιέχει καταγίγισμο καταγραφών ωρών και ημερομηνιών σχετικών με την κράτησή του και τη μεταχείρισή του από το καθεστώς.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στο κείμενο της Φλέμινγκ παρατηρούνται ορισμένες περιπτώσεις χρήσης αριθμητικού χωρίς τη λειτουργία δήλωσης ακριβούς χρόνου, όπως για παράδειγμα ο όρος *στιγμή*, ο οποίος, στις 18 από τις συνολικά 82 εμφανίσεις του, βρίσκεται ενσωματωμένος στην έκφραση *(σε/για) μια στιγμή* και δρα ως μέσο έκφρασης του στοιχείου του αιφνιδίου, ιδίως στο πλαίσιο της ανακριτικής διαδικασίας. Απαντούν, επίσης, χωρία που περιλαμβάνουν συνεμφάνιση αριθμητικού και στοιχείου επιστημικής τροπικότητας, φαινόμενο το οποίο μάλλον μαρτυρά ακριβώς την επιμονή της συγγραφέως να περιλαμβάνει το αριθμητικό στοιχείο, ακόμη και σε περιπτώσεις που δεν είναι δυνατός ο ακριβής προσδιορισμός του χρόνου.

Από την άλλη πλευρά, στις εμφανίσεις της κατηγορίας -αριθμ, οι οποίες αφθονούν, αλλά υπολείπονται αυτών της κατηγορίας +αριθμ, οι υπό ανάλυση όροι εντάσσονται σε πολυλεκτικές εκφράσεις χρόνου που άπτονται της θεματολογίας που παρουσιάστηκε παραπάνω και, κατά κύριο λόγο, χρησιμοποιούνται, ώστε είτε να διεξαχθούν χρονικές συσχετίσεις με άλλα γεγονότα (*την προηγούμενη μέρα, το επόμενο πρωί, ύστερα από αρκετή ώρα*), είτε να καταγραφεί ο χρόνος αοριστολογικά (*από καιρό, από ώρα*), είτε να εισαχθεί το στοιχείο της επίτασης (*νύχτα μέρα, όλο το πρωί, για ώρες, από τη μια στιγμή στην άλλη*).

Αναφορικά με την παράμετρο του ατομικού/συλλογικού, στο κείμενο της Φλέμινγκ υπερτερούν συντριπτικά οι εμφανίσεις της κατηγορίας +συλλ (643 σε σύνολο 862, ποσοστό 75%). Οι δρώντες των οποίων οι χρόνοι συνάπτονται άμεσα με αυτούς της συγγραφέως αφορούν την προσωπική της ζωή, ιδίως τους δύο συζύγους της και τα άτομα του κοινωνικού της κύκλου, περιλαμβανομένων υψηλά ιστάμενων πολιτικών και κρατικών παραγόντων στον ελλαδικό χώρο, στον οποίων τον ιδεολογικό χώρο η ίδια εντάσσει τον εαυτό της. Οι χρόνοι της συναρτώνται άμεσα και με άτομα με τα οποία ήρθε σε επαφή εξ αφορμής της πολιτικοκοινωνικής κατάστασης, όπως οι δεσμώτες και οι δικαστές της επί δικτατορίας αλλά και γερμανικής Κατοχής, κρατικοί λειτουργοί στους οποίους απευθύνθηκε υπέρ της ανακούφισης πληττόμενων για πολιτικούς λόγους, συνεργοί, συγκρατούμενοι και συγκατηγορούμενοι, αλλά και άτομα που βρέθηκαν σε δεινή θέση λόγω φρονημάτων, περιλαμβανομένων κομμουνιστών, στον χώρο των οποίων η ίδια δηλώνει ρητά ότι δεν ανήκει.

Συντριπτικά μικρότερο ποσοστό καταλαμβάνουν οι εμφανίσεις που εμπίπτουν στην κατηγορία -ατομ/-συλλ (122 σε σύνολο 862, ποσοστό 14%). Τα χωρία αυτά κατά κύριο λόγο αναφέρονται σε πρόσωπα και γεγονότα, ιστορικά και συγχρονικά, του ευρύτερου

καταστασιακού πλαισίου. Ελάχιστο, επίσης, ποσοστό αντιστοιχεί στις χρονικές αναφορές που εμπίπτουν στην κατηγορία +ατομ και κατά κανόνα αφορούν τις ψυχολογικές και σωματικές συνέπειες της κράτησής της στο EAT-ΕΣΑ.

Ένα από τα αξιοσημείωτα στοιχεία που προκύπτουν από την ανάλυση και τα οποία μπορούν να συσχετιστούν με τον ιδιότυπο συνδυασμό της κοινωνικής θέσης και ιδεολογικής στράτευσης της συγγραφέως και, ταυτόχρονα, της συγκυρίας της άμεσης πλην ιδιόμορφης επαφής της με τους φορείς καταστολής, είναι η εμφανής προσπάθειά της να κατανοήσει και να περιγράψει, προς χάριν των αναγνωστών, τους εσώτερους και διαχρονικούς μηχανισμούς λειτουργίας ενός κράτους που επιφυλάσσει διαφοροποιημένη, φρονηματικά καθορισμένη μεταχείριση προς τους πολίτες του. Στο πλαίσιο αυτό, η Φλέμινγκ προσπαθεί να καταγράψει τις λεπτομέρειες των μεθόδων άσκησης ψυχολογικής πίεσης στους κρατούμενους και εκμαίευσης πληροφορίας από αυτούς, όπως η ίδια τις βίωσε. Και, επίσης, να καταθέσει τις σκέψεις της περί της μακροχρόνιας και σε βάθος διαμόρφωσης του ελληνικού κράτους στη βάση της ασφυκτικής και αδιάλειπτης επιτήρησης του πληθυσμού, αλλά και της περιθωριοποίησης και του αποκλεισμού επιλεγμένης μερίδας του και της ταυτόχρονης προώθησης ημετέρων. Επισημαίνει, επίσης, με συγκεκριμένα περιστατικά, την, καθ' ομολογίαν των δεσμοτών της, συστηματική τακτική εξουδετέρωσης των πραγματικών ή δυνάμει ηγετικών στελεχών των ομάδων ή κινήματων αντιφρονούντων. Πιθανώς, η τάση καταγραφής του χρόνου κατά προτίμηση με αριθμητικούς όρους να αντανακλά μια επιθυμία ακριβέστερης τεκμηρίωσης των γεγονότων που η συγγραφέας εξιστορεί, αλλά και διαχειρίζεται με κριτικό πνεύμα. Οποσδήποτε, η εμφανής διάθεση να συνδυαστεί το άμεσο βίωμα με την ορθολογιστική εκτίμηση αποκρυσταλλώνεται στον τίτλο του κειμένου, *Προσωπική Κατάθεση*, όπου ο όρος *κατάθεση* συνδυάζει τις έννοιες, αφενός, της εξωτερίκευσης μύχιων σκέψεων και ίδιων εμπειριών και, αφετέρου, της επίσημης μαρτυρίας σε δικαστήριο.

4.5.4 Μαρίζα Ντεκάστρο: 2651 Ημέρες δικτατορίας

Στο υποσώμα της Μαρίζας Ντεκάστρο (στο εξής MN), τα στατιστικά στοιχεία της καταγραφής του χρόνου αναφορικά με τους 9 όρους υπό μελέτη και σύμφωνα με τις δύο παραμέτρους που ορίστηκαν παρουσιάζονται στους πίνακες 14 και 15.

	-αριθμ	+αριθμ	σύνολο	μη σχετικό
ημέρα/μέρα	20	14	34	
χρόνος	11	7	18	
βράδυ	9	3	12	
πρωί	4	5	9	
ώρα	5	2	7	
καιρός	2	0	2	1 (μετεωρολ)
μήνας	2	0	2	
νύχτα	1	1	2	
στιγμή	1	1	2	
Σύνολο	54 (61%)	34 (39%)	88	

Πίνακας 14. Συχνότητα ουσιαστικών ως προς την παράμετρο παρουσίας αριθμητικού (Ντεκάστρο)

	-ατομ/-συλλ	+ατομ	+συλλ	σύνολο	μη σχετικό
ημέρα/μέρα	19	3	12	34	
χρόνος	10	1	7	18	
βράδυ	6	0	6	12	
πρωί	7	0	2	9	
ώρα	2	1	4	7	
καιρός	1	0	1	2	1 (μετεωρολ)
μήνας	0	0	2	2	
νύχτα	1	0	1	2	
στιγμή	2	0	0	2	
Σύνολο	48 (56%)	5 (6%)	35 (39%)	88	

Πίνακας 15. Συχνότητα ουσιαστικών ως προς την παράμετρο ατομικού/συλλογικού (Ντεκάστρο)

4.5.4.1 ημέρα/μέρα

Το συχνότερο λήμμα στο κείμενο της MN είναι το *ημέρα/μέρα*, με 34 εμφανίσεις, και φέρει τις σημασίες: α. διάστημα ενός εικοσιτετραώρου (τον συνέλαβαν τρεις μέρες μετά), β. το διάστημα του εικοσιτετραώρου κατά το οποίο επικρατεί φυσικό φως ([...] όταν η ημέρα θα είχε προχωρήσει.), γ. χρονικό σημείο του παρελθόντος, του παρόντος ή του μέλλοντος (είχα

έμπνευση εκείνη τη μέρα), και δ. ημερολογιακή επέτειος (την ημέρα του Γιομ Κιπούρ.). Οι εμφανίσεις του όρου *ημέρα/μέρα* που ανήκουν στην κατηγορία (-αριθμ) υπερέχουν ποσοτικά (20) αυτών που ανήκουν στην κατηγορία (+αριθμ) (14). Στην πρώτη περίπτωση, με τη χρήση σχετικής φρασεολογίας (*για μέρες, την προηγούμενη/άλλη μέρα, (μέχρι) εκείνη την ημέρα, εκείνες τις μέρες, σε λίγες μέρες, λίγες μέρες μετά/αργότερα, πολλές φορές τη μέρα, μια διαφορετική μέρα, κατά τη διάρκεια της ημέρας*), καταγράφονται:

- γεγονότα της ζωής της συγγραφέως ως έφηβης κατά τη διάρκεια της δικτατορίας,

(376) Το θέμα «*Η αποταμίευσις*», είχε διαρρεύσει, αφού την προηγούμενη **μέρα** το είχε γράψει το άλλο τμήμα της Γ'.

- γεγονότα ιστορικού χαρακτήρα, εγχώρια και διεθνή:

(377) *Ανατολή Πόλεμος του Γιομ Κιπούρ Κοινή επίθεση Συρίας και Αιγύπτου εναντίον του Ισραήλ, την **ημέρα** του Γιομ Κιπούρ, της μεγαλύτερης εβραϊκής γιορτής.*

Οι εμφανίσεις της κατηγορίας (+αριθμ) (14 σε σύνολο 34), στη συντριπτική τους πλειοψηφία, αναφέρονται με αριθμητική ακρίβεια αλλά και, σε ορισμένες περιπτώσεις, με συναισθηματικό τόνο, σε ιστορικά γεγονότα, εγχώρια και διεθνή:

(378) *Πολυτεχνείο, 14 Νοεμβρίου. Η πρώτη **μέρα** φαινόταν σαν γιορτή απελευθέρωσης από την καταπίεση χρόνων.*

(379) *Ήταν άτυχος τον συνέλαβαν τρεις **μέρες** μετά κάποιος τον πρόδωσε για να εισπράξει τις 500.000 δραχμές της αμοιβής της επικήρυξης του.*¹⁹⁷

(380) *Εορτάστηκε για πρώτη φορά στις ΗΠΑ η «**Ημέρα της Γης**».*

Ελάχιστες εμφανίσεις της κατηγορίας (+αριθμ) αναφέρονται σε συμβάντα πιο προσωπικού χαρακτήρα, όμως πάντοτε σχετιζόμενα με το καταστασιακό περιβάλλον:

(381) *Ήταν μία κλήση από την ασφάλεια πως με περίμεναν σε τρεις **μέρες** στη Μεσογείων να συναντήσω τον υπαστυνόμο Κωνσταντίνο Σμαΐλη «*Δι' υπόθεσιν μου*».*

---

¹⁹⁷ Αναφέρεται στον Αλέξανδρο Παναγούλη

Αναφορικά με την παράμετρο του ατομικού/συλλογικού χρόνου, υπερισχύουν οι εμφανίσεις που ανήκουν στην κατηγορία (-ατομ/-συλλ) (19 σε σύνολο 34), οι οποίες κατά βάσιν περιγράφουν τα χρονικά σημεία ή διαστήματα κατά τα οποία συνέβησαν ιστορικά γεγονότα της εποχής, στον ελλαδικό χώρο ή σε διεθνή κλίμακα:

(382) *Με συντακτική πράξη κατά τη διάρκεια της **ημέρας** ανεστάλησαν οι διατάξεις του Συντάγματος και ματαιώθηκαν οι εκλογές της 28ης Μαΐου 1967.*

(383) *Στην Ουάσιγκτον πραγματοποιήθηκαν τετραήμερες αντιπολεμικές διαδηλώσεις με αποτέλεσμα να συλληφθούν 13000 διαδηλωτές σε 3 **μέρες**.*

Ακολουθούν, με μικρότερη συχνότητα, οι εμφανίσεις που πραγματώνουν την κατηγορία (+συλλ) (12 από 34), οι οποίες αναφέρονται σε ιστορικά γεγονότα της εποχής στα οποία η συγγραφέας είχε προσωπική συμμετοχή μαζί με άλλα άτομα:

(384) *Λίγες **μέρες** αργότερα, πήγαμε στο Πόρτο Ράφτη για να υποδεχτούμε στο λιμάνι τους πολιτικούς εξόριστους που έφτασαν από τη Γυάρο.*

Αφορούν επίσης γεγονότα που αφορούσαν την καθημερινότητα της ίδιας, ως έφηβης, και των συνομηλίκων της (παράδειγμα (376) ανωτέρω), καθώς και προσωπικές της εμπλοκές με το καθεστώς (παράδειγμα (381) ανωτέρω), κυρίως λόγω ήπιας μορφής αντικαθεστωτικής δράσης. Οι ελάχιστες (3) εμφανίσεις της κατηγορίας (+ατομ) σχετίζονται με προσωπικές πρωτοβουλιακές ενέργειες της ΜΝ στο πλαίσιο των περιορισμών και της καταστολής που επικρατούσαν κατά τη συγκεκριμένη εποχή:

(385) *Εκείνες τις **μέρες** του Ιουλίου, παραβίασα το πρόγραμμα λόγω των καταγιστικών γεγονότων. Μπαινόβγαινα στο διαμέρισμα πολλές φορές τη μέρα, παρακάμπτοντας τους κανόνες.*

(385) *«Φράουλες και αίμα». Το περιεχόμενό του- η εξέγερση των φοιτητών στα πανεπιστήμιο των ΗΠΑ- διέφθιρε τα ήθη των ελληνόπουλων. Πρόλαβα και το είδα την πρώτη **μέρα** προβολής στον κινηματογράφο Αθήνα [...].*

4.5.4.2 χρόνος

Το λήμμα χρόνος, δεύτερο συχνότερο, έχει συνολικά 18 εμφανίσεις στο κείμενο της ΜΚ, οι οποίες, στη συντριπτική τους πλειονότητα πραγματώνουν τη σημασία «έτος» (*Τηλεόραση, ασπρόμαυρη αποκτήσαμε εκείνο το χρόνο*), ενώ, σπανιότατα, τη γενική έννοια του χρόνου (*είχαμε χρόνο πια να το σκεφτούμε*) ή τη σημασία «εποχή»/«περίοδος» (*Ο κόσμος της δικής*

μου εφηβείας, μια λέξη που δεν την πολυέλεγαν εκείνα τα χρόνια). Οι εμφανίσεις του όρου χρόνος που ανήκουν στην κατηγορία (-αριθμ) υπερέχουν ποσοτικά (11) αυτών που ανήκουν στην κατηγορία (+αριθμ) (7). Στην πρώτη περίπτωση, με τη χρήση σχετικής φρασεολογίας (εκείνα τα χρόνια, χρόνια μετά, τον προηγούμενο/επόμενο χρόνο, εκείνο τον χρόνο, μερικά χρόνια αργότερα, τα επόμενα χρόνια, είχαμε χρόνο, κάθε χρόνο), καταγράφονται:

- γεγονότα της ζωής της συγγραφέως ως έφηβης κατά τη διάρκεια της δικτατορίας

(386) Ο κόσμος της δικής μου εφηβείας, μια λέξη που δεν την πολυέλεγαν εκείνα τα **χρόνια**, περιοριζόταν σ' αυτά: σχολείο, σπίτι, μαθήματα, Κυριακές με τους γονείς, τους φίλους και τα παιδιά τους σε κάποιο εστιατόριο στη Βαρυμπόμπη.

- ιστορικά γεγονότα, εγχώρια και διεθνή, τα οποία συχνά συνοδεύονται από κριτικό σχολιασμό:

(387) Στο ίδιο πανηγυριώτικο κλίμα και η διοργάνωση της «Πολεμικής Αρετής των Ελλήνων» κάθε **χρόνο** τον Αύγουστο, στο Καλλιμάρμαρο και στο Κανταντζόγλειο της Θεσσαλονίκης.

Οι εμφανίσεις της κατηγορίας (+αριθμ) (7 σε σύνολο 18), στη συντριπτική τους πλειοψηφία, αναφέρονται με αριθμητική ακρίβεια αλλά και, σε ορισμένες περιπτώσεις, με συναισθηματικό τόνο, σε ιστορικά γεγονότα, εγχώρια και διεθνή:

(388) 1973 Έξι **χρόνια** στον γύψο. Η Χούντα είχε στεριώσει.

Αναφορικά με την παράμετρο του ατομικού/συλλογικού χρόνου, υπερισχύουν οι εμφανίσεις που ανήκουν στην κατηγορία (-ατομ/-συλλ) (10 σε σύνολο 18), οι οποίες κατά βάσιν περιγράφουν, συχνά με κριτικό βλέμμα, τα χρονικά σημεία ή διαστήματα κατά τα οποία συνέβησαν ιστορικά γεγονότα της εποχής, κυρίως στον ελλαδικό χώρο αλλά και σε διεθνή κλίμακα:

(389) Ο πρώτος **χρόνος** έκλεισε με το αποτυχημένο αντικίνημα του βασιλιά.

(390) Τον προηγούμενο **χρόνο** είχαν προκηρυχτεί εκλογές στους φοιτητικούς συλλόγους, έγινε νοθεία και τις κέρδισαν οι φιλοχουντικοί.

Ακολουθούν, με μικρότερη συχνότητα, οι εμφανίσεις που πραγματώνουν την κατηγορία (+συλλ) (7 από 18), οι οποίες αναφέρονται κατά κύριο λόγο στις συναναστροφές της και συμμετοχή της στο αντικαθεστωτικό ρεύμα της εποχής (391), αλλά και στο συναπάντημά της με καθεστωτικούς δρώντες (392):

(391) *Κυκλοφορούσαμε σε στέκια «αντιδικτατορικά», στις ταβέρνες της Καισαριανής και στην Πλάκα. Ήταν ένας **χρόνος** μεγάλων προσωπικών ζυμώσεων για την πλειοψηφία των νέων.*

(392) *Στις 30 Νοεμβρίου 1975 ο Κωνσταντίνος Σμαΐλης δικάστηκε μαζί με τους υπόλοιπους βασανιστές. Ήταν από αυτούς που αθωώθηκαν. Τον συνάντησα μερικά **χρόνια** αργότερα, ένα μεσημέρι στη στάση των λεωφορείων, στην Ακαδημίας.*

Η μία εμφάνιση της κατηγορίας (+ατομ) σχετίζεται με προσωπική στάση της MN σε γεγονός της εποχής (τις φιέστες του καθεστώτος στο Καλλιμάρμαρο):

(393) *Δεν είχα πάει καμία **χρόνια** ούτε για να κάνω πλάκα -έλα όμως που δεν έβρισκες ησυχία εκείνη την ημέρα!*

4.5.4.3 βράδυ

Το λήμμα *βράδυ*, τρίτο συχνότερο ουσιαστικό δηλωτικό χρόνου, έχει συνολικά 12 εμφανίσεις στο κείμενο της MK και δηλώνει το τμήμα εκείνο του εικοσιτετραώρου κατά το οποίο επικρατεί σκοτάδι, συμπεριλαμβανομένων και των πρώτων πρωινών ωρών. Οι εμφανίσεις του όρου που ανήκουν στην κατηγορία (-αριθμ) υπερέχουν ποσοτικά (9) αυτών που ανήκουν στην κατηγορία (+αριθμ) (3). Στην πρώτη περίπτωση, με τη χρήση σχετικής φρασεολογίας (*το βράδυ, το επόμενο βράδυ, αργά το βράδυ, τα βράδια*), καταγράφονται κυρίως πολιτικές/πολιτειακές εκτροπές, δράσεις καταστολής αλλά και αντικαθεστωτικές ζυμώσεις ή ενέργειες, συχνά με αναφορά σε συμμετοχή της MN:

(394) *Οι εφημερίδες δεν ανέφεραν τίποτα ιδιαίτερο, εκτός από την ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, που έγραφε στο πρωτοσέλιδο για ένα πραξικόπημα που έγινε το **βράδυ**.*

(395) *Το επόμενο **βράδυ** το κτίριο εκκενώθηκε. Έπεσε ζύλο...*

(396) *Όσοι περνούσαν τα **βράδια** τους στην αίθουσα της οδού Γιάννη Σταθά ένοιωθαν ότι ανήκαν σε ένα φυτώριο διακίνησης ιδεών, με ομιλίες, συζητήσεις, προβολές, σε μία ομάδα με κοινές πολιτικές αντιλήψεις.*

Οι εμφανίσεις της δεύτερης σε συχνότητα κατηγορίας (+αριθμ) (3 σε σύνολο 12) αναφέρονται με αριθμητική ακρίβεια (ημερομηνίες κ.λπ.) σε ιστορικά γεγονότα της εποχής:

(397) 19 Ιουλίου, **βράδυ**: «Ο Μακάριος κατήγγειλε την ελληνική χούντα στον ΟΗΕ. Τουρκικά πολεμικά κινούνται προς την Κύπρο».

Αναφορικά με την παράμετρο του ατομικού/συλλογικού χρόνου, ισοβαθμούν οι εμφανίσεις που ανήκουν στην κατηγορία (-ατομ/-συλλ) (6 σε σύνολο 12), με αυτές της κατηγορίας (+συλλ) (6 σε σύνολο 12), ενώ η κατηγορία (+ατομ) έχει μηδέν εμφανίσεις. Στην κατηγορία (-ατομ/-συλλ) εντάσσονται εμφανίσεις που περιγράφουν ιστορικά γεγονότα της εποχής, κυρίως στον ελλαδικό χώρο (398),

(398) Το πραξικόπημα ξεκίνησε γύρω στις 9 το **βράδυ** της 20ης Απριλίου 1967.

ενώ στην κατηγορία (+συλλ) ανήκουν χωρία που αναφέρονται στις συναναστροφές της και συμμετοχή της συγγραφέως στο αντικαθεστωτικό ρεύμα της εποχής (399) αλλά και στις γενικότερες ενασχολήσεις της ως έφηβης, οι οποίες εμπλέκουν προβεβλημένους δρώντες της εποχής (400):

(399) Το **βράδυ**, μεθυσμένοι από την επιτυχία εκείνης της ανοργάνωτης διαδήλωσης κάναμε πάρτι στην ντισκοτέκ Καρυάτιδες της Πλάκας μέχρι το πρωί.

(400) Τα **βράδια** άκουγα μουσική στο ραδιόφωνο, τον Νίκο Μαστοράκη και τον σταθμό της αμερικάνικης βάσης στη Νέα Μάκρη, αλλά και πειρατικούς σταθμούς με ξένα τραγούδια.

4.5.4.4 *πρωί*

Το λήμμα *πρωί*, τέταρτο συχνότερο, έχει συνολικά 9 εμφανίσεις στο κείμενο της ΜΚ και δηλώνει το τμήμα εκείνο του εικοσιτετραώρου που συμπίπτει με το διάστημα πριν και μετά την ανατολή του ήλιου. Ο αριθμός των εμφανίσεων του όρου που ανήκουν στην κατηγορία (+αριθμ) (5) υπερέχει κατά τι αυτών που ανήκουν στην κατηγορία (-αριθμ) (4). Τα χωρία της πρώτης κατηγορίας καταγράφουν, με τυποποιημένο τρόπο, τους ακριβείς χρόνους τέλεσης ιστορικών γεγονότων (κατά κύριο λόγο εκτροπών) που αφορούν την Ελλάδα και την Κύπρο:

(401) 15 Ιουλίου, **πρωί**: «Έγινε πραξικόπημα στην Κύπρο με στόχο τη δολοφονία του Μακάριου».

(402) 20 Ιουλίου, **πρωί**: «Επιχείρηση Αττίλας: Τουρκική εισβολή στην Κύπρο».

Τα χωρία της δεύτερης κατηγορίας (-αριθμ), με τη χρήση σχετικής φρασεολογίας (το πρωί, νωρίς το πρωί, μέχρι το πρωί, πρωί και απόγευμα), καταγράφουν ιστορικά γεγονότα και στοιχεία του καταστασιακού περιβάλλοντος της εποχής:

(403) Τα δύο κανάλια εξέπεμπαν λίγες ώρες την ημέρα, **πρωί** και απόγευμα με μια ενδιάμεση μεσημεριανή διακοπή.

Αναφορικά με την παράμετρο του ατομικού/συλλογικού χρόνου, υπερτερούν συντριπτικά οι εμφανίσεις που ανήκουν στην κατηγορία (-ατομ/-συλλ) (7 σε σύνολο 12), έναντι 2 της κατηγορίας (+συλλ), ενώ η κατηγορία (+ατομ) έχει μηδέν εμφανίσεις. Στην κατηγορία (-ατομ/-συλλ) εντάσσονται εμφανίσεις που περιγράφουν ιστορικά γεγονότα της εποχής, κυρίως στον ελλαδικό χώρο (X), ενώ στην κατηγορία (+συλλ) ανήκουν χωρία που περιγράφουν τη συμμετοχή της συγγραφέως στο αντικαθεστωτικό ρεύμα της εποχής (παράδειγμα X ανωτέρω), καθώς και τους τρόπους με τους οποίους, μετά το πραξικόπημα, εδραιώθηκε η νέα κατάσταση σε επίπεδο καθημερινότητας:

(404) Το **πρωί** μετά την έπαρση της σημαίας και τον αγιασμό, μας διάβασαν την εγκύκλιο του Υπουργείου Παιδείας.

4.5.4.5 ώρα

Το λήμμα *ώρα*, πέμπτο συχνότερο ουσιαστικό δηλωτικό χρόνου, έχει συνολικά 7 εμφανίσεις στο κείμενο της ΜΚ. Οι χρήσεις του πραγματώνουν τις σημασίες της ώρας του ωρολογίου (συνηθισμένη ώρα, κατά τις 7.00), του διαστήματος 60 λεπτών (για μερικές ώρες), της ασαφούς χρονικής διάρκειας (την υπόλοιπη ώρα), και του χρονικού σημείου (Έφτασα στην ώρα μου). Οι εμφανίσεις του όρου που ανήκουν στην κατηγορία (-αριθμ) υπερέχουν ποσοτικά (5) αυτών που ανήκουν στην κατηγορία (+αριθμ) (2). Τόσο στην πρώτη περίπτωση (-αριθμ), με τη χρήση σχετικής φρασεολογίας (ύστερα από λίγη ώρα, στην ώρα μου, την υπόλοιπη ώρα, για μερικές ώρες, λίγες ώρες την ημέρα), όσο και στη δεύτερη (+αριθμ), καταγράφονται κυρίως οι τρόποι με τους οποίους το καθεστώς παρενέβη στην καθημερινότητα των πολιτών:

(405) Ύστερα από λίγη **ώρα** άκουσα: «Απαγορεύεται η κυκλοφορία των οχημάτων και των πολιτών στους δρόμους της Αθήνας...»

Αναφορικά με την παράμετρο του ατομικού/συλλογικού χρόνου, υπερτερούν οι εμφανίσεις που ανήκουν στην κατηγορία (+συλλ) (4 σε σύνολο 7), έναντι 2 στην κατηγορία (-ατομ/-συλλ), και μιας στην κατηγορία (+ατομ). Στην κατηγορία (+συλλ) εντάσσονται εμφανίσεις που περιγράφουν την επαφή της MN με τις αρχές καταστολής (X), αλλά και τη συλλογική αντιμετώπιση της κατάστασης από τους απλούς πολίτες σε επίπεδο καθημερινότητας:

*(406) Έφτασα στην **ώρα** μου για να συναντήσω τον υπαστυνόμο Κωνσταντίνο Σμαΐλη.*

*(407) Σε κάθε μάθημα, αυτό είχαμε συνεννοηθεί κρυφά μαζί του: να προχωράμε κάτω στην ύλη και την υπόλοιπη **ώρα** να μας διαβάζει ποίηση να μας μιλάει για θέατρο για μουσική και κινηματογράφο και φυσικά για λογοτεχνία.*

Η κατηγορία (-ατομ/-συλλ) αφορά ιστορικά γεγονότα,

*(408) Το απόγευμα, λίγες **ώρες** μετά την ορκωμοσία, ανακοινώθηκε η απελευθέρωση των κρατουμένων από το στρατόπεδο εκτόπισης στη Γυάρο, καθώς και όλων των πολιτικών κρατουμένων από τις φυλακές.*

ενώ η κατηγορία (+ατομ) αφορά συνήθεια της καθημερινότητας της συγγραφέως:

*(409) Εκείνο το πρωί δε φαινόταν να έχει αλλάξει τίποτα από την προηγούμενη και ξύπνησα για το σχολείο συνηθισμένη **ώρα**, κατά τις 7.00. βάλαμε ραδιόφωνο για τις ειδήσεις.*

4.5.4.6 καιρός

Το λήμμα *καιρός*, έκτο συχνότερο, έχει συνολικά 3 εμφανίσεις στο κείμενο της MK. Η μία δεν αναλύεται, διότι εμπίπτει στο πεδίο της μετεωρολογίας. Οι 2 άλλες χρήσεις εμπίπτουν στην κατηγορία (-αριθμ), πραγματώνουν τις σημασίες της «εποχής» (οι *καιροί*) και του χρόνου με τη γενική έννοια (για *λίγο καιρό*), και αφορούν τις δράσεις της συγγραφέως από κοινού με αντιφρονούντες συνομηλίκους (κατηγορία +συλλ),

*(410) Και επειδή – λίγο από τύχη λίγο επειδή ήμουν ανήσυχη, λίγο γιατί το επέβαλλαν οι **καιροί** - γνώρισα κι έκανα παρέα με πολλά άτομα που πήραν μέρος στα γεγονότα της επταετίας, στα φοιτητικά κυρίως, ως οργανωμένα μέλη αντιδικτατορικών οργανώσεων*

καθώς και τις ενέργειες καταστολής του καθεστώτος και τις πράξεις αντίστασης τρίτων προς αυτό (κατηγορία -ατομ/-συλλ):

(411) Όταν συλλαμβάνονταν και καταδικάζονταν για λίγο καιρό επικρατούσε ησυχία σύντομα όμως κάποιες βόμβες έσκαγαν, προκηρύξεις κυκλοφορούσαν, μικρές διαμαρτυρίες οργανώνονταν.

4.5.4.7 μήνας

Το λήμμα *μήνας*, έβδομο συχνότερο, έχει συνολικά 2 εμφανίσεις στο κείμενο της ΜΚ. Και οι δύο ανήκουν στην κατηγορία (-αριθμ) και αφορούν γεγονότα της σχολικής καθημερινότητας της συγγραφέως (κατηγορία +συλλ),

(412) Το σχολείο μας άνοιξε Ιούλιο μήνα για μερικές ώρες με πρωτοβουλία του διευθυντή. Ήταν για τη μετάδοση της προσελήνωσης.

καθώς και παρουσίαση της διαδικασίας έρευνας για τη συγγραφή του βιβλίου (επίσης κατηγορία +συλλ):

(413) Τους μήνες που έγραφα το βιβλίο μίλησα με φίλες και φίλους και διάβασα μαρτυρίες πολλών ακόμα που δε γνώριζα.

4.5.4.8 νύχτα

Το λήμμα *νύχτα*, όγδοο συχνότερο, έχει συνολικά 2 εμφανίσεις στο κείμενο της ΜΚ. Και οι δύο ανήκουν στην κατηγορία (+αριθμ) και αφορούν το ιστορικό γεγονός του πραξικοπήματος (κατηγορία -ατομ/-συλλ):

(414) Η νύχτα της 20ής προς την 21η Απριλίου 1967

4.5.4.9 στιγμή

Το λήμμα *στιγμή*, όγδοο συχνότερο, έχει συνολικά 2 εμφανίσεις στο κείμενο της ΜΚ. Η μία ανήκει στην κατηγορία (+αριθμ) και η άλλη στην κατηγορία (-αριθμ: χρησιμοποιείται η έκφραση *την τελευταία στιγμή*). Και οι δύο πραγματώνουν την κατηγορία (-ατομ/-συλλ): αναφέρονται στα ιστορικά γεγονότα της πολιτειακής μεταβολής στην Ελλάδα το 1973 και στην παρέμβαση των Μαύρων Πανθήρων στους Ολυμπιακούς Αγώνες του Μεξικού το 1968.

4.5.4.10 Συμπέρασμα

Το κείμενο της Μαρίζας Ντεκάστρο, απευθυνόμενο σε ένα νεανικό κοινό χωρίς προσλαμβάνουσες ολοκληρωτικών καθεστώτων, αποπειράται να προσφέρει μια εικόνα του βιώματος της Επταετίας από μια έφηβη (την ίδια την συγγραφέα), τοποθετώντας, ταυτόχρονα, την πραγματική προσωπική εμπειρία μέσα στο σύγχρονό της ιστορικό πλαίσιο, εγχώριο (ελληνικό και κυπριακό) και διεθνές. Ο βιοματικός, αλλά και πληροφοριακός και παιδευτικός χαρακτήρας του έργου οπωσδήποτε αντανακλάται στη χρήση των γλωσσικών μέσων που δηλώνουν χρόνο.

Όπως μπορεί κανείς να διαπιστώσει από τα ποσοτικά δεδομένα του Πίνακα 14, στο κείμενο υπερισχύει σαφέστατα η τάση να μην καταγράφονται τα γεγονότα με αριθμητική ακρίβεια ως προς τον χρόνο που έλαβαν χώρα (54 συνεμφανίσεις της κατηγορίας -αριθμ σε σύνολο 88, ποσοστό 61%). Η παρουσία αριθμητικών που προσδιορίζουν χρόνο είναι, φυσικά, διάχυτη στο κείμενο (ώρες ωρολογίου, ημερομηνίες), όπως καταδεικνύουν οι 34 εμφανίσεις της κατηγορίας (+αριθμ) σε σύνολο 88 (ποσοστό 31%), και αφορά κυρίως αναφορές στα πιο κρίσιμα χρονικά ορόσημα (πραξικόπημα, εξεγέρσεις, γεγονότα στην Κύπρο, μεταπολίτευση κ.λπ.). Είναι, όμως, σαφές ότι οι προσεγγιστικοί και συσχετιστικοί χρονικοί προσδιορισμοί υπερτερούν σε σχέση με την αριθμητική ακρίβεια.

Ταυτόχρονα, αναφορικά με την παράμετρο του ατομικού/συλλογικού, όπως αναδύεται από τα συγκεκριμένα των όρων χρόνου, τα ποσοτικά στοιχεία που παρουσιάζονται στον Πίνακα 15 καταδεικνύουν υπερίσχυση των χωρίων όπου η Ντεκάστρο δεν εμφανίζεται να έχει προσωπική εμπλοκή στα αφηγούμενα συμβάντα (κατηγορία -ατομ/-συλλ: 49 εμφανίσεις σε σύνολο 88, ποσοστό 56%). Πρόκειται κατά βάση για ιστορικά γεγονότα, εγχώρια ή διεθνή, των οποίων η παράθεση παρέχει μια πιο σφαιρική άποψη του καταστασιακού πλαισίου εκείνων των χρόνων, διευρύνει τον ορίζοντα των βιωμένων γεγονότων και δημιουργεί αίσθηση προοπτικής. Ακολουθεί, ποσοτικά, η κατηγορία που αφορά δράσεις και γεγονότα στα οποία η συγγραφέας έχει προσωπική εμπλοκή και τα οποία τελούνται από κοινού με δρώντες/ώσες του στενού της περιβάλλοντος (π.χ. συμμαθητές, φίλους, γονείς, εκπαιδευτικούς κ.λπ.) όσο και του ευρύτερου καταστασιακού πλαισίου (η συγγραφέας ως συμμετέχουσα σε αντικαθεστωτικές ενέργειες, ως αποδέκτρια των δράσεων καταστολής του καθεστώτος, ως ακροάτρια των ειδήσεων, ως δέκτης των διεθνών πολιτισμικών επιρροών) (κατηγορία +συλλ: 34 εμφανίσεις σε σύνολο 88, ποσοστό 39%). Ελάχιστο είναι, από την άλλη πλευρά, το ποσοστό των εμφανίσεων οι οποίες αναφέρονται αποκλειστικά στη συγγραφέα, σε καταστάσεις όπου δεν διαδρά με άλλα άτομα (κατηγορία +ατομ: 5 εμφανίσεις σε σύνολο 88, ποσοστό 6%). Τα

συγκεκριμένα χωρία αφορούν κυρίως ατομικές, πρωτοβουλιακές κινήσεις της, όπως η παρακολούθηση λογοκριμένων κινηματογραφικών ταινιών, η άρνησή της να παρακολουθήσει τις φιέστες της δικτατορίας στο Καλλιμάρμαρο, η χαλαρή τήρηση των κανόνων συνωμοτικότητας στην ταραγμένη περίοδο της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, κ.λπ.

Εάν ληφθεί υπόψη συνδυαστικά η ποσοτική υπερίσχυση των κατηγοριών (-αριθμ) και (-ατομ/-συλλ), φαίνεται να οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι στο κείμενο της Ντεκάστρο επικρατεί μια τάση να παρουσιαστούν κατά προτεραιότητα τα ιστορικά γεγονότα, χωρίς όμως σχολαστική προσκόλληση στις ακριβείς αριθμητικές καταγραφές των χρόνων που έλαβαν χώρα. Ταυτόχρονα, αν και πιο μειωμένα ποσοτικά, δεν είναι καθόλου αμελητέα η παρουσία αριθμητικών για τον προσδιορισμό του χρόνου των γεγονότων (κατηγορία +αριθμ): η συγγραφέας πράγματι παρέχει ακριβείς χρονικές σημάνσεις (ημερομηνίες, ώρες) για τα κρίσιμα ιστορικά ορόσημα. Επίσης, αν και υπολειπόμενη ποσοτικά, δεν είναι ευκαταφρόνητη η παρουσία της κατηγορίας (+συλλ), που αφορά τα χωρία όπου η συγγραφέας εμφανίζεται να διαδρά προσωπικά με τα άτομα και τα συμβάντα της εποχής που ιστορείται.

Σε γενικές γραμμές, με βάση τα δεδομένα που αναλύθηκαν, μπορεί να υποστηριχθεί ότι στο κείμενο της Ντεκάστρο, που επιδιώκει να ανασυστήσει μια μακρινή και εν πολλοίς άγνωστη, πιθανώς και αδιανόητη εποχή, για το κοινό απεύθυνσή της, η καταγραφή του ακριβούς, με αριθμητικούς όρους, χρόνου των γεγονότων είναι υπαρκτή αλλά λελογισμένη. Ταυτόχρονα, παρότι προτεραιοποιείται η ανάδειξη του γενικότερου ιστορικού πλαισίου, υπάρχει ικανή προβολή της προσωπικής εμπλοκής της συγγραφέως στα συμβάντα της εποχής και της συλλογικής βίωσης του χρόνου τέλεσής τους.

5. Συμπεράσματα

Στόχος της παρούσας εργασίας ήταν η αντιπαραβολική σωματοκειμενική ανάλυση τεσσάρων γυναικείων αυτοβιογραφικών κειμένων τα οποία έχουν ως σημείο αναφοράς τη δικτατορία του 1967-1974 στην Ελλάδα, την επονομαζόμενη Επταετία, με έμφαση στη γλωσσική έκφραση του στοιχείου του χρόνου, το οποίο αναδύθηκε, από τη στατιστική ανάλυση, ως σημαντικό τόσο ως προς εύρος του λεξιλογίου με το οποίο πραγματώνεται όσο και ως προς τη συνολική συχνότητα των σχετικών όρων. Συγκεκριμένα τα κείμενα που μελετήθηκαν ήταν της Κίττυς Αρσένη το *Μπουμπουλίνας 18*, της Μαρίας Καραβία το *Ημερολόγιο του Λονδίνου, Σημειώσεις από την εποχή της δικτατορίας*, της Μαρίζας Ντεκάστρο το *2651 Ημέρες δικτατορίας* και τέλος της Αμαλίας Φλέμινγκ το *Προσωπική Κατάθεση*. Τα κείμενα αυτά έχουν συγγραφεί από γυναίκες οι οποίες βίωσαν προσωπικά τα γεγονότα της εποχής, από διαφορετικές θέσεις και με διαφορετικές εμπειρίες η καθεμία. Στα κείμενά τους διαπλέκονται τα προσωπικά τους βιώματα με τα ευρύτερα ιστορικά γεγονότα.

Για τους σκοπούς της ανάλυσης εφαρμόστηκε αναλυτικό πρωτόκολλο που εμπίπτει στο πεδίο της σωματοκειμενικής ανάλυσης. Όλα τα κείμενα ψηφιοποιήθηκαν, ώστε να δημιουργηθούν τέσσερα υποσώματα κειμένων. Στη συνέχεια υπέστησαν ψηφιακή επεξεργασία με το λογισμικό Sketch Engine, ώστε να εξαχθούν στατιστικά δεδομένα (κατανομές συχνοτήτων, συμφραστικοί πίνακες), μέσω των οποίων διαπιστώθηκε και στα τέσσερα κείμενα, η κυριαρχία ουσιαστικών που φανερώνουν χρόνο. Αναλύθηκαν συγκεκριμένα τα συχνότερα από αυτά (*ημέρα/μέρα, ώρα, βράδυ, στιγμή, χρόνος, καιρός, πρωί, νύχτα, μήνας*) με βάση δύο παραμέτρους: πρώτον, την παρουσία ή μη αριθμητικών προσδιοριστικών χρόνου στο συγκεκριμένο των όρων και, δεύτερον, το αν και κατά πόσον ο αναφερόμενος χρόνος είναι κοινά βιωμένος με άλλα πρόσωπα ή όχι.

Σύμφωνα με τα δεδομένα που αναλύθηκαν, και ειδικότερα υπό το φως των δύο παραμέτρων (αφενός της εμφάνισης ή μη, στα συγκεκριμένα των υπό μελέτη όρων αριθμητικού που προσδιορίζει χρόνο και αφετέρου το στοιχείο του ατομικού/συλλογικού), μπορούν να εξαχθούν τα εξής συμπεράσματα.

Το πρώτο συναρτάται με το γεγονός ότι τα τέσσερα κείμενα που μελετήθηκαν έχουν μεν ως κοινό τόπο και κοινή αφετηρία την σχέση των τεσσάρων αυτοβιογραφούμενων γυναικών με την ιστορική συγκυρία της δικτατορίας των Συνταγματαρχών, η συγκεκριμένη σχέση, όμως, διαφέρει ως προς τα κατά περίπτωση χαρακτηριστικά της, δεδομένου ότι οι τέσσερις συγγραφείς βίωσαν τα γεγονότα από διαφορετικές θέσεις, πραγματικές και

ιδεολογικές. Ως εκ τούτου, η βίωση του χρόνου αλλά και έκφρασή της δια του λόγου διαφέρει μεταξύ των τεσσάρων συγγραφέων αλλά φέρει και σημαντικές ομοιότητες.

Ως προς την παράμετρο της μέτρησης του χρόνου με ακριβείς αριθμούς ή μη, μπορούν, συμπερασματικά, να ειπωθούν τα εξής για κάθε ένα από τα τέσσερα κείμενα.

Στο κείμενο της Κίττυς Αρσένη υπερισχύει σε πολύ μεγάλο βαθμό η κατηγορία -αριθμ, μέσω της οποίας ο χρόνος εκφράζεται κατά προσέγγιση (-αριθμ: 66%, +αριθμ: 34%). Το ποσοτικό αυτό δεδομένο συνάδει με τις συνθήκες υπό τις οποίες ο χρόνος βιώνεται από τη συγγραφέα, δηλαδή του απόλυτου εγκλεισμού και της πλήρους απουσίας πληροφόρησης για τον χρόνο και της απώλειας ελέγχου διαχείρισής του. Δεδομένης της μη πρόσβασης σε κάποιο όργανο χρονομέτρησης ή μέσο προσδιορισμού ημερομηνιών (ρολόι, ημερολόγιο) η όποια πληροφορία μπορεί να οδηγήσει στον ακριβέστερο προσδιορισμό χρονικών σημείων και διαρκειών αντλείται από τον συντονισμό με εξωτερικά γεγονότα ή φαινόμενα (επισκεπτήριο, ακτίνες φωτός από το παράθυρο του κελιού). Στο κείμενο της Αρσένη κυριαρχεί το συναίσθημα της αγωνίας για την απώλεια αίσθησης του χρόνου αλλά και την έλλειψη δυνατότητας διαχείρισής του, ενώ υπάρχουν επαναλαμβανόμενες αναφορές της σε προσπάθειες εφαρμογής στοιχειωδών μεθόδων τήρησής του (π.χ. χαρακιές στον τοίχο).

Στο κείμενο της Μαρίας Καραβία επίσης υπερισχύει η κατηγορία -αριθμ (-αριθμ: 62%, +αριθμ: 38%). Το ποσοτικό αυτό δεδομένο είναι ιδιαίτερα αξιοσημείωτο, δεδομένου ότι η συγγραφέας βιώνει τον χρόνο όχι μόνον σε συνθήκες που επιτρέπουν την πρόσβαση σε όργανα ή μέσα ακριβούς μέτρησής του αλλά και ασκεί επάγγελμα (δημοσιογράφος) για το οποίο η ακριβής μέτρηση του χρόνου είναι ζωτικής σημασίας. Το γεγονός αυτό μπορεί πιθανώς να εξηγηθεί από τον μεγάλο βαθμό πολυφωνίας του κειμένου. Το κείμενο της Καραβία κατακλύζεται από αναφορές σε στιγμιότυπα του βίου τρίτων, εκτός της συγγραφέως, προσώπων, καθώς και από αναπαραγωγές αφηγήσεων των προσώπων αυτών, οι οποίες, με τη σειρά τους αναφέρονται σε τρίτα, εκτός των αφηγητών, πρόσωπα. Υπό αυτή τη συνθήκη, μπορεί να υποτεθεί ότι καθίσταται αδύνατη η τήρηση ακριβούς, με αριθμητικούς όρους, χρόνου τέλεσης των αφηγούμενων γεγονότων ή της διάρκειάς τους. Από την άλλη πλευρά, παρά τη σχετικά πιο μειωμένη παρουσία των εμφανίσεων της κατηγορίας +αριθμ, τα χωρία αυτά περιέχουν ακριβείς μετρήσεις χρόνου, ιδίως σε επίπεδο ημερομηνίας αλλά και ώρας. Οι καταγεγραμμένες ημερομηνίες εμφανίζονται κυρίως ως τίτλοι των εγγραφών του ημερολογίου αλλά αναφέρονται και στους ακριβείς χρόνους τέλεσης σημαντικών γεγονότων, ενώ οι αναφορές σε ακριβή ώρα επίσης σημαίνουν την τέλεση αλλά και τη διάρκεια σημαντικών γεγονότων, προσωπικού αλλά και γενικότερου ενδιαφέροντος. Σε αρκετές περιπτώσεις, η

παρουσία αριθμητικών για τον προσδιορισμό του χρόνου προσδίδει στο κείμενο έναν δυναμικό, δημοσιογραφικό χαρακτήρα.

Στο κείμενο της Αμαλίας Φλέμινγκ υπερτερεί η κατηγορία +αριθμ, όμως όχι κατά κράτος: η αναλογία είναι σχεδόν ισόρροπη (+αριθμ: 53%, -αριθμ: 47%). Το ποσοτικό αυτό δεδομένο μπορεί να ερμηνευθεί βάσει του, τρόπον τινά, υβριδικού χαρακτήρα του κειμένου, το οποίο συνδυάζει περιγραφές βίωσης του χρόνου σε συνθήκες εγκλεισμού, όπου, δηλαδή, ο χρόνος είναι αδύνατον να μετρηθεί με ακρίβεια (στοιχείο που επισημαίνεται επαναληπτικά από τη συγγραφέα), αλλά και εκτεταμένες αναφορές στον εκτός φυλακής βίο, συχνά με ιστορική διάσταση. Σε κάθε περίπτωση, υφίσταται μια σαφέστατη τάση της Φλέμινγκ να μνημονεύει χρονικά σημεία και διάρκειες με όρους αριθμητικών, προσδίδοντας στο κείμενο έναν χαρακτήρα (δικαστικού) τεκμηρίου. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην καταγραφή των χρόνων που αφορούν την επιχείρηση απόδρασης του Αλέξανδρου Παναγούλη, ενώ ιδιαίτερη προσπάθεια καταβάλλεται για τη μέτρηση της διάρκειας των συμβάντων κατά την κράτησή της, αν και, σε αυτή την περίπτωση, τα αριθμητικά συχνά συνοδεύονται από στοιχεία προσεγγιστικότητας (π.χ. επιστημική τροπικότητα). Υπενθυμίζεται ότι αρκετά χωρία τα οποία περιλαμβάνουν αριθμητικό προέρχονται από την επιστολή του Αλέξανδρου Παναγούλη από τις φυλακές Μπογιατίου, η οποία κατακλύζεται από αριθμητικές καταγραφές χρόνου, μαρτυρώντας, σαφέστατα, την επιθυμία του συγγραφέα της να προσδώσει σε αυτήν τον χαρακτήρα ακριβούς τεκμηρίου αλλά και να τονίσει την οδυνηρότητα ορισμένων συμβάντων (π.χ. βασανιστηρίων) μέσω αναφοράς στη συχνά μεγάλη διάρκειά τους.

Στο κείμενο της Μαρίζας Ντεκάστρο υπερισχύει ποσοτικά η κατηγορία -αριθμ (-αριθμ: 61%, +αριθμ 39%). Παρότι η συγγραφέας παρέχει, σε αρκετά σημεία του κειμένου, ακριβείς καταγραφές των χρόνων των γεγονότων μέσω αριθμητικών, στο κείμενό της επικρατούν τα γλωσσικά μέσα προσεγγιστικής περιγραφής του χρόνου. Πιθανότατα, το γεγονός αυτό σχετίζεται με το αναγνωστικό απεύθυνση: μπορεί κανείς βάσιμα να υποθέσει ότι η υπερβολικά πυκνή παράθεση χρόνων με αριθμητική ακρίβεια θα καθιστούσε το κείμενο απωθητικό για άτομα εφηβικής ηλικίας.

Ως προς την παράμετρο του ατομικού/συλλογικού μπορούν, συμπερασματικά, να ειπωθούν τα εξής για κάθε ένα από τα τέσσερα κείμενα.

Στο κείμενο της Κίττυς Αρσένη η αναλογία μεταξύ των τριών κατηγοριών είναι +συλλ: 52%, +ατομ: 25%, -ατομ/-συλλ: 23%. Παρά την εσωστρέφεια στην οποία θα μπορούσε θεωρητικά να οδηγήσει ο μακροχρόνιος εγκλεισμός σε κελί απομόνωσης, στην περίπτωση της συγκεκριμένης συγγραφέως υπερισχύει η συλλογική αντίληψη του χρόνου. Αυτή αφορά όχι μόνον τα πρόσωπα με τα οποία έχει σχέση μεθεκτική, δηλαδή τους οικείους της, τους

συγκρατούμενους/συμπάσχοντες και τους ομοϊδεάτες/συνοδοιπόρους της, αλλά και τα άτομα με τα οποία βρίσκεται σε σχέση αντιπαλότητας και εξαναγκαστικής συνύπαρξης και συγχρονισμού, δηλαδή τους ανακριτές και βασανιστές της. Σημαντικό ρόλο στη συλλογική αντίληψη του χρόνου στην Αρσένη διαδραματίζει και ο συμμερισμός της για τη συνθήκη της ελληνικής αριστεράς, στην οποία ιδεολογικά εντάσσεται και με τα διαχρονικά πάθη της οποίας ταυτίζεται. Τα χωρία που ανήκουν στην κατηγορία +ατομ αναφέρονται κατά κύριο λόγο σε στιγμές μοναχικής βίωσης του πόνου και της κακουχίας, αλλά και επίπονης νοητικής και συναισθηματικής επεξεργασίας του γεγονότος της απώλειας ελέγχου του χρόνου. Τα χωρία της κατηγορίας -ατομ/-συλλ αναφέρονται κατά κύριο λόγο σε τρίτα πρόσωπα του χώρου εγκλεισμού της και στα όσα οδυνηρά αυτά υφίστανται.

Στο κείμενο της Μαρίας Καραβία η αναλογία μεταξύ των τριών κατηγοριών είναι +συλλ: 63%, -ατομ/-συλλ: 25%, +ατομ: 12%. Και εδώ υπερτερεί σαφώς η συλλογική βίωση του χρόνου. Αυτό, προφανώς, οφείλεται στο γεγονός ότι, όπως αναδύεται από το ημερολόγιό της, κατά την περίοδο της αυτοεξορίας της στο Λονδίνο η συγγραφέας βρισκόταν σε ακατάπαυστη διάδραση και συγχρονισμό, δια ζώσης ή τηλεπικοινωνιακό, με πληθώρα ατόμων. Τα άτομα αυτά φαίνεται να εκπροσωπούν, κατά το μεγαλύτερο μέρος τους, την ελληνική (αλλά και, σε ένα μικρό ποσοστό, την εξωελλαδική) πολιτική, οικονομική και πνευματική ελίτ, ενώ σε γενικές γραμμές, με κάποιες εξαιρέσεις, βρίσκονται συντεταγμένα στο αντιδικτατορικό στρατόπεδο. Το εύρος των καταστάσεων και δράσεων στις οποίες η Καραβία ενεπλάκη κατά την παραμονή της στο Λονδίνο, συντονιζόμενη με τις αντίστοιχες των παραπάνω προσώπων, είναι μεγάλο: εργασία, αντιδικτατορικό έργο, επιμόρφωση, κοινωνικές υποχρεώσεις, ψυχαγωγία και κοινωνικοποίηση, ανάπαυλα. Από το ημερολόγιο της Καραβία αναδύεται μια διάσταση κοσμοπολιτισμού αναφορικά με την ελληνική πολιτική υπόθεση, αντανακλώντας και τον διεθνή αντίκτυπό της. Από την άλλη πλευρά, τα χωρία που εμπίπτουν στην κατηγορία -ατομ/-συλλ αφορούν κυρίως πρόσωπα και γεγονότα που διαδραματίζονται στην Ελλάδα των Συνταγματαρχών, ενώ τα χωρία της κατηγορίας +ατομ εκφράζουν στιγμές αναπόλησης των προδικτατορικών ημερών, προσωπικής αγωνίας για την καθημερινότητα και την έκβαση της πολιτικής υπόθεσης, αναπόλησης, αλλά και μοναχικών περιπλανήσεων στην ξένη.

Στο κείμενο της Αμαλίας Φλέμινγκ η αναλογία μεταξύ των τριών κατηγοριών είναι +συλλ: 75%, -ατομ/-συλλ: 14%, +ατομ: 11%. Είναι συντριπτική η συλλογική αντίληψη του βιωμένου χρόνου, η οποία μπορεί να υποθεθεί ότι οφείλεται σε τέσσερις παράγοντες. Πρώτον, την ενεργή εμπλοκή της συγγραφέως σε συλλογική αντιδικτατορική ενέργεια και τις διαδικαστικές της λεπτομέρειες, που περιελάμβαναν συνεχή συντονισμό με τους χρόνους και

τις δράσεις των συνεργών της· δεύτερον, την προσωπική εμπλοκή, έμπρακτη αλλά και συναισθηματική, της Φλέμινγκ με τον Αλέξανδρο Παναγούλη και την υπόθεσή του· τρίτον, η αναγκαστική συνύπαρξη και διάδραση της συγγραφέως με τους ανακριτές της κατά την περίοδο κράτησής της· και, τέταρτον, η δράση της συγγραφέως σε (χρονική) συνάρτηση με άλλα πρόσωπα, ιδίως οικεία της (σύζυγοι, φίλοι), συμπορευόμενα με αυτήν (ομοϊδεάτες, συνοδοιπόροι, συναγωνιστές/τριες στην Κατοχή και την Επταετία, πολιτικά συμπάσχοντες/ουσες) ή άτομα υπέρ των οποίων ενεργούσε (δικαζόμενοι αντιφρονούντες, οικογένειες πολιτικών κρατουμένων, Έλληνες/ίδες ασθενείς στην Αγγλία). Στο κείμενο της Φλέμινγκ είναι διάχυτη μια πολυδιάστατη αντίληψη της συλλογικότητας, η οποία περιλαμβάνει τόσο μικροκοσμικά χαρακτηριστικά (τα πρόσωπα με τα οποία συνδιαλέγεται εκ του σύνεγγυς και συντονίζεται χρονικά) αλλά και ευρύτερες οντότητες και ομάδες ατόμων, των οποίων τα πάθη η συγγραφέας συμμερίζεται. Ως προς την κατηγορία -ατομ/-συλλ, τα σχετικά χωρία αναφέρονται κυρίως σε ιστορικά γεγονότα, προγενέστερα της δικτατορίας, και τα συναφή πρόσωπα, ενώ τα χωρία που εμπίπτουν στην κατηγορία +ατομ αφορούν κυρίως καταγραφές των ζητημάτων που αντιμετώπισε κατά την κράτησή της, όπως η επιδείνωση της υγείας της και η απώλεια της αίσθησης του χρόνου.

Στο κείμενο της Μαρίζας Ντεκάστρο η αναλογία μεταξύ των τριών κατηγοριών είναι -ατομ/-συλλ: 56%, +συλλ:39%, +ατομ: 6%. Το συγκεκριμένο κείμενο είναι το μόνο από τα τέσσερα στο οποίο η κατηγορία -ατομ/-συλλ υπερτερεί ποσοτικά. Το γεγονός αυτό προφανώς αντικατοπτρίζει την προτεραιοποίηση της προβολής των ιστορικών γεγονότων και προσώπων που συνιστούν και συναρτώνται με την Επταετία, τόσο σε ελληνοκυπριακό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Παράλληλα, ικανός αριθμός χωρίων πραγματώνουν την κατηγορία +συλλ, φανερώνοντας την προσωπική εμπλοκή της συγγραφέως ως έφηβης ή, λίγο αργότερα, ως νεαρής ενήλικης, τόσο με τον καθημερινό της μικρόκοσμο στο ασφυκτικό πλαίσιο του στρατιωτικού καθεστώτος, όσο και με έναν ευρύτερο κύκλο αντιφρονούντων φοιτητών κατά τους χρόνους πριν την πτώση της δικτατορίας. Οι ελάχιστες εκφάνσεις της κατηγορίας +ατομ αναφέρονται σε αυθόρμητες, πρωτοβουλιακές δράσεις της που σχετίζονται με την αντίθεσή της στο καθεστώς.

Εκτός των επιμέρους ομοιοτήτων και διαφορών της καταγραφής του βιώματος του χρόνου από καθεμία από τις τέσσερις συγγραφείς, θα πρέπει να σημειωθεί και το γεγονός της σημασιοπραγματολογικής εξειδίκευσης των υπό μελέτη όρων που δηλώνουν χρόνο σε σχέση με τα γεγονότα με τα οποία συναρτώνται. Ο πολύσημος και πολυχρηστικός όρος *ημέρα/μέρα*, παραδείγματος χάριν, κατέχει προνομιακή θέση στη μαρτυρία της Αρσένη ως η βασική μονάδα μέτρησης του χρόνου, πραγματώνοντας κυρίως τη σημασία του εικοσιτετράωρου, δεδομένου

ότι αποτελεί, στη συνθήκη εγκλεισμού με απαγόρευση πρόσβασης σε όργανο χρονομέτρησης, τη μόνη διάρκεια που μπορεί να μετρηθεί με κάποια σχετική ακρίβεια βάσει σταθερών εξωτερικών ερεθισμάτων (εναλλαγή φωτός-σκότους από το παράθυρο του κελιού). Από την άλλη πλευρά, ο συναφής όρος *πρωί* χρησιμοποιείται συστηματικά, από όλες τις συγγραφείς, για τον χρονικό προσδιορισμό πολιτικών ανωμαλιών, όπως πραξικοπήματα και εκτελέσεις, καθώς και, ειδικά στο κείμενο της Αρσένη, για τη δήλωση της ώρας της έγερσης από τον ύπνο, η οποία συνοδεύεται από την οδυνηρή συνειδητοποίηση των ψυχοσωματικών συνεπειών των νυκτερινών ανακρίσεων και βασανισμών. Από την άλλη πλευρά, στο κείμενο της Καραβία, ο συγκεκριμένος όρος σημαίνει τη δυναμική έναρξη των ημερήσιων δημοσιογραφικών δραστηριοτήτων, που συχνά εμπερικλείουν τη διαχείριση ειδησεογραφικών εισροών των νυκτερινών ωρών.

Οι όροι *βράδυ* και *νύχτα*, που αντιστοιχούν στις ώρες του σκότους και, σε κανονικές κοινωνικές συνθήκες, της ανάπαυλας ή της ψυχαγωγίας, χρησιμοποιούνται εδώ κυρίως για να περιγραφεί η αντεστραμμένη κατάσταση, κατά τις νυκτερινές ώρες, της έντονης, εξωκανονικής δραστηριότητας των καθεστωτικών μηχανισμών καταστολής (ανακρίσεις, βασανιστήρια) ή των παράνομων αντικαθεστωτικών ενεργειών, καθώς και των πολιτειακών εκτροπών (χαρακτηριστική η έκφραση *Η νύχτα της 21^{ης} Απριλίου*). Ειδικά στο κείμενο της Καραβία, ο όρος χρησιμοποιείται συστηματικά για να δηλώσει τις απροσδόκητες ειδησεογραφικές εισροές ή επικοινωνίες τρίτων προσώπων κατά διάρκεια της νύκτας, αλλά και, ομοίως με τη Ντεκάστρο, για περιγραφές κανονικών κοινωνικών δραστηριοτήτων, όπως η ψυχαγωγία και η ανάπαυση.

Ο όρος *ώρα* χρησιμοποιείται συστηματικά για να περιγράψει επιτακτικά τους χρόνους (ενάρξεις και διάρκειες) οδυνηρών εμπειριών σε κατάσταση εγκλεισμού, όπως βασανιστήρια και ανακρίσεις. Ειδικά στο κείμενο της Φλέμινγκ ο όρος αναφέρεται και στους ακριβείς χρόνους τέλεσης των διαφόρων φάσεων της επιχείρησης απελευθέρωσης του Παναγούλη, ενώ στο κείμενο της Καραβία, χρησιμοποιείται για τη σχολαστική καταγραφή, με ακρίβεια λεπτού, των χρονικών σημείων κατά τα οποία εισέρχεται μια σημαντική είδηση ή τελείται ένα σημαντικό γεγονός, συχνά σχετιζόμενα με την πολιτική κατάσταση, αλλά όχι μόνον.

Ο όρος *στιγμή* είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρων, ιδίως ως προς το ότι περιγράφει συστηματικά τις αιφνίδιες δράσεις και αντιδράσεις των διαλεγόμενων (ανακριτών και ανακρινόμενων) κατά τη διάρκεια των ανακρίσεων. Είναι απολύτως αξιοσημείωτο το γεγονός ότι χρησιμοποιείται με πανομοιότυπο τρόπο από τις δύο συγγραφείς που υπέστησαν τη διαδικασία της ανάκρισης (Αρσένη και Φλέμινγκ), το οποίο αποτελεί ένδειξη ότι ο χρόνος μπορεί να βιώνεται, αλλά και να εκφράζεται λεκτικά, με παρόμοιο τρόπο υπό παρόμοιες (εδώ

αποκλίνουσες) συνθήκες. Η σημασία του αιφνίδιου φέρεται από τον όρο *στιγμή* και στο κείμενο της Καραβία, στις χρονικές σημάνσεις της για αναπάντεχα και αξιοσημείωτα γεγονότα του απόλυτου παρόντος. Οι σημάνσεις αυτές διατυπώνονται μέσω της στερεότυπα επαναλαμβανόμενης έκφρασης *αυτή τη στιγμή*, η οποία προσδίδει στο κείμενο τον χαρακτήρα του τρέχοντος και επίκαιρου, το οποίο κατεξοχήν χαρακτηρίζει το δημοσιογραφικό ύφος.

Ο όρος *μήνας* χρησιμοποιείται για την καταγραφή μεσαίας διάρκειας ποινών κάθειρξης, αλλά και για ιστορικές αναδρομές, σε προσωπικό ή ευρύτερο επίπεδο. Ειδικά στην περίπτωση της Καραβία, χρησιμοποιείται για να δηλώσει διαστήματα δημιουργικής ή οικονομικής δυσπραγίας.

Ο όρος *χρόνος*, τόσο στη γενική του έννοια όσο και με τη σημασία «έτος», αλλά και ο όρος *καιρός*, με τη γενική έννοια του χρόνου και τη σημασία «εποχή»/«περίοδος», χρησιμοποιούνται από τις συγγραφείς για αναπολήσεις, απολογισμούς και αναστοχασμούς. Ειδικά η Αρσένη χρησιμοποιεί τον όρο *χρόνος* σε αποτιμήσεις της για τη διαχρονική αρνητική συνθήκη της ελληνικής αριστεράς. Από την άλλη πλευρά, η Φλέμινγκ, χρησιμοποιώντας συχνά τον όρο *χρόνος* με τη σημασία «έτος», προβαίνει σε σχολαστικές καταγραφές πολυετών ποινών καθείρξεων των θυμάτων του δικτατορικού καθεστώτος αλλά και των πολιτικών κρατουμένων της μετεμφυλιακής περιόδου.

Γενικά, η ανάλυση των δεδομένων της παρούσας εργασίας κατέδειξε αφενός ότι το στοιχείο του χρόνου είναι πρωταρχικής σημασίας στις συγκεκριμένες αυτοβιογραφικές αφηγήσεις, και αφετέρου ότι η βίωση και λεκτική καταγραφή του υπό τις μη κανονικές συνθήκες ενός ολοκληρωτικού καθεστώτος αντικατοπτρίζει αυτό το βίωμα με εξειδικευμένους, σε σημασιοπραγματολογικό επίπεδο, τρόπους. Αυτοί μπορεί να είναι παρόμοιοι ή και πανομοιότυποι, όταν οι συνθήκες έχουν κοινά στοιχεία (π.χ. ακραία καταστολή, φυλάκιση, ανάκριση κ.λπ.), ή να διαφέρουν σημαντικά τόσο ανάλογα με τις καταστασιακές συνθήκες όσο και με τις εστιάσεις της κάθε συγγραφέως. Όσον αφορά την παράμετρο της μέτρησης του χρόνου με αριθμητική ακρίβεια, αυτή βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με τη δυνατότητα πρόσβασης σε μέσο μέτρησής του, αλλά και με άλλους παράγοντες, όπως η διάθεση ακριβούς τεκμηρίωσής του, πιθανότατα για λόγους ιστορικής μνήμης, αλλά και ανάδειξης του βαθμού οδυνηρότητας πράξεων κατασταλτικής βίας. Αναφορικά με την παράμετρο του ατομικού/συλλογικού, είναι σαφές ότι, ακόμα και σε συνθήκες μακροχρόνιου εγκλεισμού, τουλάχιστον στα συγκεκριμένα κείμενα, αναδύεται η τάση ο χρόνος να βιώνεται και να καταγράφεται σαν μια συλλογική συνθήκη, όχι μόνον με πρόσωπα με τα οποία υπάρχει σχέση μεθεκτική, συμμερισμού και ιδεολογικής σύμπνοιας, αλλά και με άτομα με τα οποία υφίσταται αντιπαλότητα, ιδεολογική διάσταση, ασυμμετρία

ισχύος κ.λπ. Δευτερευόντως, τουλάχιστον στατιστικά, προσδιορίζονται οι χρόνοι του ευρύτερου περιβάλλοντος (εκτός της περίπτωσης της Ντεκάστρο, στα κείμενα της οποίας η συγκεκριμένη κατηγορία έχει προτεραιότητα), ενώ εμφανίζεται ως απολύτως τριτεύουσα η τάση να καταγράφονται οι χρόνοι κατά τους οποίους διενεργούνται ενδοσκοπήσεις ή που δαπανώνται κατά μόνας.

Και οι τέσσερις γυναίκες που συνέγραψαν τα υπό μελέτη κείμενα αναδεικνύονται ως άτομα τα οποία βιώνουν και καταγράφουν τον χρόνο κατά βάση ως κοινό με άλλους κοινωνικούς δρώντες, της ιδιωτικής και της δημόσιας σφαίρας, συντονιζόμενες με πολλαπλούς τρόπους με το κοινωνικό γίγνεσθαι.

Βιβλιογραφία

- Beaton, Roderick, *Εισαγωγή στη Νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία*, Αθήνα: Νεφέλη, 1996.
- Αθανασάτου, Γιάννα, Ρήγος, Άλκης & Σεφεριάδης, Σεραφείμ, *Η δικτατορία 1967- 1974. Πολιτικές πρακτικές- Ιδεολογικός λόγος- Αντίσταση*, Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης, Αθήνα: Καστανιώτη, 1999.
- Αρσένη, Κίττυ, *Μπουμπουλίνας 18*, Αθήνα: Θεμέλιο, 2005.
- Βελούδης, Γιώργος, *Γραμματολογία Θεωρία Λογοτεχνίας*, Αθήνα: Πατάκης 2011.
- Βερβενιώτη, Τασούλα, *Διπλό βιβλίο, Η ιστορική ανάγνωση*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2003.
- Βούλγαρης, Γιάννης, Νικολακόπουλος, Ηλίας, Ρίζας, Σωτήρης, Σακελλαρόπουλος, Τάσος & Στεφανίδης, Ιωάννης, *Ελληνική Πολιτική ιστορία*, Αθήνα: Θεμέλιο, 2011.
- Βούλτεψης, Γιάννης Θ., *Ο Παναγούλης και οι «άλλοι»*, Αθήνα: Προσκήνιο, 2003.
- Γαρίδη, Αγγελική, *Τα ερμάρια του χρόνου*, Αθήνα: Αρχείο, 2018.
- Γεωργαλίδου, Μαριάνθη, Σηφianού, Μαρία, Τσάκωνα, Βίλλυ, «Εισαγωγή», στο: Γεωργαλίδου, Μαριάνθη, Σηφianού, Μαρία & Τσάκωνα, Βίλλυ (επιμ.), *Ανάλυση Λόγου, Θεωρία και εφαρμογές*, Αθήνα: Νήσος, 2014, σελ. 9-36.
- Γκλαβίνας, Γιάννης, Εφ' όπλου... «ψαλίδι»: Ο κρατικός μηχανισμός επιβολής λογοκρισίας και το πεδίο εφαρμογής του την περίοδο της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών (1967-1974) μέσα από το αρχείο της Γενικής Γραμματείας Τύπου και Πληροφοριών στο: *Η λογοκρισία στην Ελλάδα*, επιμέλεια Πηνελόπη Πετσίνη- Δημήτρης Χριστόπουλος, Αθήνα: Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ, 2016, σελ. 167- 176.
- Διαθέσιμο στο: <https://rosalux.gr/el/publication/i-logokrisia-stin-ellada>
- Γούτσος, Διονύσης & Φραγκάκη, Γεωργία, *Εισαγωγή στη γλωσσολογία σωματών κειμένων*, Αθήνα: ΣΕΑΒ, 2015.
- Διαθέσιμο στο: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/1932>
- Γούτσος, Διονύσης, *Γλώσσα Κείμενο, ποικιλία, σύστημα*, Αθήνα: Κριτική, 2012.
- Γρηγοριάδης, Σόλων, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974. Χούντα και αντίσταση*, Αθήνα: Τεγόπουλος, 2011.
- Δαφέρμος, Ολύμπιος, *Φοιτητές και δικτατορία. Το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα 1972-1973*, Αθήνα: Γαβριηλίδης, 2003.
- Δεκαοχτώ Κείμενα, Αθήνα: Κέδρος 1970.
- Delacroix, Maurice, Fernand Hallyn, *Εισαγωγή στις σπουδές της λογοτεχνίας, μέθοδοι του κειμένου*, Αθήνα: Gutenberg, 2000.

- Διαμαντόπουλος, Θανάσης, *Το Απριλιανό καθεστώς*, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΣΤ, Αθήνα: Εκδοτική 2000.
- ΔΟΜΗ Εγκυκλοπαίδεια, τόμος 10, Αθήνα: εκδόσεις «Δομή» Α.Ε., 1997.
- ΔΟΜΗ Εγκυκλοπαίδεια, τόμος 30, Αθήνα: εκδόσεις «Δομή» Α.Ε., 1997.
- Ζήρας, Αλέξης, «Εποχές της συνοχής: Οι συγγραφείς ως πολίτες στα χρόνια 1967-1974» στο: *Για μια ιστορία της Ελληνικής Λογοτεχνίας του εικοστού αιώνα*, Πρακτικά συνεδρίου στη μνήμη του Αλέξανδρου Αργυρίου, Ρέθυμνο 20-22 Μαΐου 2011 / επιμέλεια Αγγέλα Καστρινάκη, Αλέξης Πολίτης, Δημήτρης Τζιόβας, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2012, σελ.357-367.
- Καγιαλής, Τάκης, «Η αυτοβιογραφία ως κατασκευή» στον τόμο: *τοπικά β' / Περί κατασκευής*, επιμ. Παναγιώτης Πούλος, Αθήνα: Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου / Νήσος, 1996, σ. 337-345.
- Καραβία, Μαρία, *Το ημερολόγιο του Λονδίνου, Σημειώσεις από την εποχή της δικτατορίας*, Αθήνα: Άγρα, 2007.
- Karen Van Dych, *Η Κασσάνδρα και οι λογοκριτές στην ελληνική ποίηση 1967-1990*, Αθήνα: Άγρα, 2002.
- Κλαίρης, Χρήστος & Μπαμπινιώτης, Γιώργος, *Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Δομολειτουργική-Επικοινωνιακή*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2005.
- Κοντογιάννη, Βασιλική, «Και ο ελληνικός αυτοβιογραφικός λόγος;» στο: *Για μια ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας του εικοστού αιώνα* : Πρακτικά συνεδρίου στη μνήμη του Αλέξανδρου Αργυρίου, Ρέθυμνο 20-22 Μαΐου 2011 / επιμέλεια Αγγέλα Καστρινάκη, Αλέξης Πολίτης, Δημήτρης Τζιόβας, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2012, σελ. 503-513.
- Κουλουμπής, Θεόδωρος, *...71...74: Σημειώσεις ενός πανεπιστημιακού*, Αθήνα: Πατάκης, 2002.
- Μάνεσης, Αριστόβουλος, «Ο εύκολος βιασμός της νομιμότητας και η δύσκολη νομιμοποίηση της βίας» στο: Αθανασάτου, Γ., Α. Ρήγος, Σ. Σεφεριάδης (επιμ.), *Δικτατορία, 1967-1974: πολιτικές πρακτικές, ιδεολογικός λόγος, αντίσταση*, Αθήνα: Καστανιώτης, 1999, σελ. 37-52.
- May, George, «Η γέννηση της αυτοβιογραφίας», *Διαβάζω* τεύχος 155, 1986.
- Μελετόπουλος, Μελέτης, *Η δικτατορία των συνταγματαρχών*, Αθήνα: Παπαζήση, 2000.
- Μερακλής, Μ.Γ., «Τότε και τώρα», *Η λέξη*, έτος Απρίλης- Μάης 1987, τεύχος 63-64.
- Μυλωνάκη, Ιωάννα, «Ο αυτοβιογραφικός λόγος στην Ευρώπη και η περίπτωση της ελληνικής αυτοβιογραφίας», στο: *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση, 1453-*

- 1981 : πρακτικά του Α' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών, Βερολίνο, 2-4 Οκτωβρίου 1988 / επιμέλεια Αστέριος Αργυρίου, Κωνσταντίνος Α. Δημάδης, Αναστασία Δανάη Λαζαρίδου, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1999, σελ. 455-464.
- Murtagh, Peter, *Ο βιασμός της Ελλάδας*, Αθήνα: Παπαζήση, 2005.
- Νάτσινα, Αναστασία, Καστρινάκη, Αγγέλα, Δημητρακάκης, Ιωάννης & Δασκαλά, Κέλυ, *Η πεζογραφία στη μακρά δεκαετία του 1960* [Προπτυχιακό εγχειρίδιο], Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, 2015.
- Διαθέσιμο στο: <https://hdl.handle.net/11419/2197>
- Νιτσιάκος, Βασίλης. *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, Αθήνα: Οδυσσέας, 2003.
- Ντεκάστρο, Μαρίζα, *2651 Ημέρες Δικτατορίας*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2018.
- Παπανικολάου, Δημήτρης, *Κάνοντας κάτι παράδοξες κινήσεις: ο πολιτισμός στα χρόνια της δικτατορίας*, Αθήνα: Ειδική έκδοση για την εφημερίδα *TA NEA*, 2010.
- Παρίσης Ι., Παρίσης Ν., Λεξικό λογοτεχνικών όρων, Αθήνα: Οργανισμός εκδόσεων διδακτικών βιβλίων, έκδοση θ', 2008.
- Πασχαλίδης Γ., *Η ποιητική της αυτοβιογραφίας*, Αθήνα: Σμίλη, 1993.
- Πασχαλίδης Γ., «Η κατασκευή ενός είδους: η αυτοβιογραφία και η κριτική της», *Διαβάζω* τεύχος 155, Νοέμβριος 1986.
- Πετσίνη, Πηνελόπη, Χριστόπουλος Δημήτρης, *Η λογοκρισία στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ, 2016.
- Διαθέσιμο στο: <https://rosalux.gr/el/publication/i-logokrisia-stin-ellada>
- Πολίτου-Μαρμαρινού Ελένη, Μικρός Γεώργιος Κ. & Δημητρούλια Τιτίκα. 2011. «Εφαρμογή υφομετρικών τεχνικών στην αναγνώριση πατρότητας κειμένου: Πρωτότυπα έργα και μεταφράσεις του Παπαδιαμάντη.» Ανακοίνωση στο Γ' Διεθνές Συνέδριο για τον Παπαδιαμάντη, «*Ο Παπαδιαμάντης μεταφράζων και μεταφραζόμενος*», Αθήνα: Β' Κύκλος, 7-8 Οκτωβρίου 2011.
- Ρήγος, Άλκης, «Φοιτητικό κίνημα και δικτατορία», στο: Αθανασάτου, Γ., Α. Ρήγος, Σ. Σεφεριάδης (επιμ.), *Δικτατορία, 1967-1974: πολιτικές πρακτικές, ιδεολογικός λόγος, αντίσταση*, Αθήνα: Καστανιώτης, 1999, σελ. 224-251.
- Ρίζας, Σωτήρης, *Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η δικτατορία των συνταγματαρχών και το Κυπριακό ζήτημα 1967-1974*, Αθήνα: Πατάκης, 2004.
- Ρίζας, Σωτήρης, *Η δικτατορία 1967-1974*, στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμος 9^{ος}, Αθήνα: Ελληνικά γράμματα, 2003.
- Σάγγου, Άννα, (διδασκτορική διατριβή), *Αυτοβιογραφικά κείμενα γυναικών για την περίοδο 1940-1974*, Κομοτηνή: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, 2012.

- Σαμαρτζή, Σταυρούλα, *Ο χρόνος ως πρόβλημα προς επίλυση. Αναπαράσταση και γνωστικές στρατηγικές – Ερευνητικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Πεδίο, 2011.
- Σπανάκη, Μαριάννα, *Βυζάντιο και Μακεδονία στο έργο της Π.Σ. Δέλτα. Η σχέση ιστορίας και λογοτεχνίας*, Αθήνα: Ερμής, 2004.
- Τσιριμώκου, Λίζυ, *Εσωτερική ταχύτητα. Δοκίμια για τη λογοτεχνία*, Αθήνα: Άγρα, 2000.
- Φίλιας, Βασίλης, *Τα αζέχαστα και τα λησμονημένα*, Αθήνα: Παπαζήση, 1997.
- Φλέμινγκ, Αμαλία, *Προσωπική Κατάθεση*, Αθήνα: Εστία, 1995.
- Χατζηαντωνίου, Κώστας, «Πρόλογος», στο: *Ρωζάνδρα Στούρτζα, Απομνημονεύματα*, Ιδεόγραμμα, Αθήνα, 2006, σελ. 8.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- European Commission of Human Rights, European Court of Human Rights, *The Greek case, 1969*, Martinus Nijhoff, The Hague, 1972.
- Grondin, Simon, *The Perception of Time. Your Questions Answered*, New York: Routledge, 2020.
- Jenann Ismael, *Time a Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press, 2021.
- Larsen, Steen, Folke, Thompson, Charles P. & Hansen, Tia, *Time in autobiographical memory* στο *Remembering our past Studies in autobiographical memory*, USA: Cambridge University Press, 1995.
- Leach, John, *Psychological factors in exceptional, extreme and torturous environments*, *Extreme Physiology and Medicine*, 2016.
- Lejeune Philippe, *Le pact autobiographique*, Seuil, Paris, 1975.
- Maja Soboleva, *Georg Misch's A history of Autobiography and the problem of self-esteem*. Διαθέσιμο στο:
https://www.academia.edu/44716620/GEORG_MISCHS_A_HISTORY_OF_AUTOBIOGRAPHY_AND_THE_PROBLEM_OF_SELF_ESTEEM_MAJA_SOBOLEVA
- Misch, George, *A History of Autobiography in Antiquity*, 1907.
- Olney, James, *Autobiography and the cultural moment*, Essays Theoretical and Critical, Princeton University Press, 1980.
- Orr, Lois, *Letters from Barchelona An American Woman in Revolution and Civil War*, Gerd-Rainer Horn, 2009.

- Pascal, Roy, *Design and Truth in Autobiography*, Harvard University Press, Cambridge, 1960.
- Pike, Burton, *Time in Autobiography*, Duke: University Press, 1976.
- Roman, Jakobson, «Linguistics and Poetics», In: Krystyna Pomorska & Stephen Rudy (eds), *Language in Literature*, The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge, Massachusetts, London, England, 1987.
- Sayner, Joanne, *Women without a Past? German Autobiographical Writings and Fascism*, Rodopi B.V., Amsterdam- New York, NY, 2007.
- Smith, Sidonie & Watson, Julia, *Reading Autobiographie: A guide for interpreting life narratives*, University of Minesota Press, 2010.
- Whitaker, Rachel J. & Hazel A., Barton, *Women in microbiology*, American Society for Microbiology, 2018.
- Zapeda, Karla P., *Exile and Identity Formation in the Autobiographies of the Twentieth Century Spanish Women Writers*, B.A., Smith college, 2008.

Ιστογραφία

<https://www.ertnews.gr/arxeio-afierwmata/stratitotiko-praxikopima-21is-apriliou-3/>

Γενική γραμματεία της κυβέρνησης, <https://gslegal.gov.gr/?p=1267>

<http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=461&t=447>

<https://www.nytimes.com/1986/02/27/obituaries/lady-fleming-dies-in-athens-foe-of-nazis-and-army-junta.html>

[\[language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq=%CE%BB%CE%B3%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%AF%CE%B1\]\(https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq=%CE%BB%CE%B3%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%AF%CE%B1\)](https://www.greek-</p>
</div>
<div data-bbox=)

<https://www.tovima.gr/2020/11/16/culture/apofasizomen-kai-diatassomen-meta-mousikis/>

<https://www.indexonensorship.org/>

<http://www.askiweb.eu/index.php/el/2015-09-21-08-27-59/2015-09-21-09-40-15/268-1973>

<https://www.venizelos-foundation.gr/el/elena-venizelou-bio/>

<https://www.nationalgallery.gr/el/zographikh-monimi-ekthesi/painter/laskaridou-sophia.html>

<http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=461&t=241>

<https://selidodeiktes.greek-language.gr/lemmas/1968/1953>

<https://www.encyclopedia.com/women/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/fleming-amalia-1912-1986>

https://books.google.gr/books?hl=el&lr=&id=bIjvDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA99&dq=amalia+fleming+biography&ots=BsDQ-3IeWE&sig=ScBXYDeqVKhC2LQdF-Ml9n29aIw&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

http://www.elia.org.gr/userfiles/archives/%CE%A6%CE%9B%CE%95%CE%9C%CE%99%CE%93%CE%9A__%CE%91%CE%9C%CE%91%CE%9B%CE%99%CE%91.pdf

<https://www.amnesty.gr/news/articles/article/21414/gia-ti-virginia-tsoyderoy-idrytiko-melostis-diethnoys-amnistias>

<https://www.nobelprize.org/prizes/medicine/1945/summary/>

<https://www.fleming.gr/#top-1>

<http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=462&t=228>

<https://ellinikoskinimatografos.gr/arseni-kitty/>

<https://www.inkefalonias.gr/politismos/15982-to-teleftaio-antio-stin-argostoliotissa-ithopoiokitty-arseni-afieroma>

https://www.avgi.gr/tehneshes/67387_noembrios-1968-i-katathesi-tis-kittys-arseni-sto-symboylio-tis-eyropis

<https://www.synchronathemata.gr/i-diktatoria-ton-syntagmatarchon-idomeni-apo-to-londino-1/>

<https://www.tanea.gr/2020/11/16/people/i-eksegersi-tou-polytexneiou-14-17-noemvriou-1973/>

<https://www.ert.gr/ert-arxeio/eleni-vlachoy-14-oktovrioy-1995-2-2/>

<https://tvxs.gr/news/prosopa/kitty-arseni-ta-basanistiria-stin-taratsa-tis-mpoympylinas>

https://www.avgi.gr/tehneshes/67387_noembrios-1968-i-katathesi-tis-kittys-arseni-sto-symboylio-tis-eyropis

<https://www.youtube.com/watch?v=mAtvFIUwGPY>

<https://simiomatariokipon.wordpress.com/tag/%CE%BA%CE%AF%CF%84%CF%84%CF%85-%CE%B1%CF%81%CF%83%CE%AD%CE%BD%CE%B7/>

http://proteas.greek-language.gr/files/document//akritidou_logotexnia_kai_diktatoria.pdf

https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq=%CF%8D%CF%86%CE%BF%CF%82&dq=

http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/4716/Lexiko-Logotechnikon-Oron_Gymnasiou-Lykeiou_html-apli/index18.htm

<https://tvxs.gr/news/ellada/o-m-koymantareas-gia-ta-thrylika-18-keimena-kai-tin-logokrisia>

<https://www.kathimerini.gr/society/976196/i-ekdosi-ton-dekaochto-keimenon/>
http://annagelopoulou.blogspot.com/2011/11/blog-post_16.html
https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/education/literature_history/search.html?details=117
<https://www.ogdoo.gr/erevna/thema/i-logokrisia-tin-periodo-tis-xoyntas>
<https://archive.ert.gr/6686/>
<https://www.tanea.gr/2018/11/17/lifearts/culture/oi-ellines-syggrafeis-kai-i-antidrasitous-tin-periodo-tis-diktatorias/>
https://www.athensvoice.gr/culture/book/26020_ta-agapimena-vivlia-ton-logokriton-22
<https://www.odigitis.gr/article/Ta-apagoreymena-tis-Xontas/>
<https://www.patrasevents.gr/article/118411-auta-eine-ta-vivlia-pou-logokrithikan-ana-tous-eones>
<http://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/5584/1509.pdf>
<http://www.inquiriesjournal.com/articles/366/dealing-with-time-in-an-autobiography>

https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq=%CF%87%CF%81%CF%8C%CE%BD%CE%BF%CF%82&dq=
<http://www.psychanalysis.gr/documents/epikairota/2013/7thCong/2.pdf>

https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/anthology/literature/browse.html?text_id=140

Περίληψη

Η παρούσα εργασία διενήργησε αντιπαραβολική σωματοκειμενική ανάλυση τεσσάρων γυναικείων αυτοβιογραφικών κειμένων τα οποία έχουν ως σημείο αναφοράς τη δικτατορία του 1967-1974 στην Ελλάδα, με έμφαση στη γλωσσική έκφραση του στοιχείου του χρόνου, το οποίο αναδύθηκε, από τη στατιστική ανάλυση, ως σημαντικό τόσο ως προς εύρος του λεξιλογίου με το οποίο πραγματώνεται όσο και ως προς τη συνολική συχνότητα των σχετικών όρων. Συγκεκριμένα τα κείμενα που μελετήθηκαν ήταν της Κίττυς Αρσένη το *Μπουμπουλίνας 18*, της Μαρίας Καραβία το *Ημερολόγιο του Λονδίνου*, *Σημειώσεις από την εποχή της δικτατορίας*, της Μαρίζας Ντεκάστρο το *2651 Ημέρες δικτατορίας* και τέλος της Αμαλίας Φλέμινγκ το *Προσωπική Κατάθεση*. Τα κείμενα αυτά έχουν συγγραφεί από γυναίκες οι οποίες βίωσαν προσωπικά τα γεγονότα της εποχής, από διαφορετικές θέσεις και με διαφορετικές εμπειρίες η καθεμία. Στα κείμενά τους διαπλέκονται τα προσωπικά τους βιώματα με τα ευρύτερα ιστορικά γεγονότα. Για τους σκοπούς της ανάλυσης εφαρμόστηκε αναλυτικό πρωτόκολλο που εμπίπτει στο πεδίο της σωματοκειμενικής ανάλυσης. Όλα τα κείμενα ψηφιοποιήθηκαν και υπέστησαν ψηφιακή επεξεργασία με το λογισμικό Sketch Engine. Εξήχθησαν στατιστικά δεδομένα (κατανομές συχνοτήτων, συμπραστικοί πίνακες), μέσω των οποίων διαπιστώθηκε και στα τέσσερα κείμενα, η κυριαρχία ουσιαστικών που φανερώνουν χρόνο. Αναλύθηκαν συγκριτικά τα συχνότερα από αυτά (*ημέρα/μέρα, ώρα, βράδυ, στιγμή, χρόνος, καιρός, πρωί, νύχτα, μήνας*) με βάση δύο παραμέτρους: πρώτον, την παρουσία ή μη αριθμητικών προσδιοριστικών χρόνου στο συγκεκριμένο των όρων και, δεύτερον, το αν και κατά πόσον ο αναφερόμενος χρόνος είναι κοινά βιωμένος με άλλα πρόσωπα ή όχι. Η ανάλυση των δεδομένων κατέδειξε τους τρόπους με τους οποίους το στοιχείο του χρόνου βιώνεται υπό τις μη κανονικές συνθήκες ενός ολοκληρωτικού καθεστώτος, και καταγράφεται λεκτικά σε αυτοβιογραφικά κείμενα. Και οι τέσσερις γυναίκες που συνέγραψαν τα υπό μελέτη κείμενα αναδεικνύονται ως άτομα τα οποία βιώνουν και καταγράφουν τον χρόνο κατά βάση ως κοινό με άλλους κοινωνικούς δρώντες, της ιδιωτικής και της δημόσιας σφαίρας, συντονιζόμενες με πολλαπλούς τρόπους με το κοινωνικό γίνεσθαι.

Λέξεις-κλειδιά: αυτοβιογραφία, ημερολόγιο, χρόνος, δικτατορία, Κίττυ Αρσένη, Μαρία Καραβία, Αμαλία Φλέμινγκ, Μαρίζα Ντεκάστρο

Abstract

For the purposes of this dissertation a contrastive corpus-driven analysis was carried out of four autobiographical texts by women, all of which have as a common theme the Colonel's Dictatorship in Greece (1964-1974). The study focuses on the concept of time, which emerged from the statistical analysis as a prominent element both in terms of the range of words/terms by which time is realized as well as the overall frequency of these terms. The texts studied were: *18 Bouboulinas St.* by Kitty Arseni, *The London Journal: Notes from the Time of the Dictatorship* by Maria Karavia, *Personal Testimony* by Lady Amalia Fleming, and *2651 Days of Dictatorship: 21 April 1967-24 July 1974* by Marisa De Castro. All texts were written by women who personally experienced the events of the era, each from a different vantage point and with different experiences. In their texts the personal is intertwined with the situational and the historical. For the purposes of the study, a specific protocol was applied, which lies within the scope of corpus analysis. All texts were digitized and processed by means of the Sketch Engine corpus processing suite. Statistical and linguistic data were extracted (word lists, concordances) which pointed to the fact that in all four texts the use of time-related nouns is prominent. The concordances of the most frequent time-nouns in all three texts (*day, time, hour, evening, moment/minute, morning, night, month*) were closely analysed in the light of two parameters: a. whether the time-nouns cooccur with numerals, and b. whether time is experienced by the authors collectively or in solitude. The data analysis demonstrated the ways in which the element of time is experienced under the exceptional circumstances of a totalitarian regime, and is expressed discursively in autobiographical texts. All four women-autobiographers under scrutiny emerged as individuals who experienced and expressed time mostly in tandem with other social actors, of both the private and the public sphere, incorporating themselves in multiple ways in the grand scheme of things.

Keywords: autobiography, diary, time, dictatorship, Kitty Arseni, Maria Karavia, Lady Amalia Fleming, Marisa De Castro